

2247

číslo 122

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ROČNÍK XI, 1960

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1960

K 15. VÝROČIU OSLOBODENIA ČESKOSLOVENSKA

Oslobodenie našej vlasti Sovietskou armádou pred 15 rokmi a všetky politické, hospodárske a kultúrne dôsledky tohto základného faktu našich najnovších dejín — nastolenie ľudovodemokratického zriadenia a výstavba socializmu spojená s ne-bývalým hospodárskym a kultúrnym rozmachom — mali blahodarný vplyv aj na rozvoj slovenského národného jazyka a slovenskej jazykovedy.

Predovšetkým proti minulosti neporovnateľne vzrástol počet aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny a rozmnožili sa jej spoločenské funkcie. Slovenský spisovný jazyk sa dnes používa ako nástroj dorozumievania vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti; zaznieva a vníma sa zrakom v písanej podobe na všetkých miestach našej vlasti, kde žije slovenské obyvateľstvo. Stáva sa jazykom skutočne celonárodným.

Nové spoločenské podmienky kladú na náš národný spisovný jazyk zvýšené požiadavky. Spisovná slovenčina musí sa týmito požiadavkám a nárokom spoločnosti rýchle prispôbovať, aby mohla plniť úlohu kultúrne vyspelého jazyka: byť jemným a spoľahlivým nástrojom myslenia a dorozumievania všetkých príslušníkov národa. Preto sa slovná zásoba spisovnej slovenčiny ustavične obohacuje. Tvoria sa nové slová, mnohým slovám prirábajú nové významy. Niektoré potrebné výrazy sa preberajú z ruštiny alebo z češtiny. Vytvára sa národná terminológia najrozmanitejších odvetví výroby, techniky, vedy a umenia. Paralelne s rozvojom slovnéj zásoby vyhraňuje sa štylistická hodnota výrazových prostriedkov, zdokonaľuje a brúsi sa gramatická stavba spisovnej slovenčiny, pričom sa v nej upevňujú celonárodné prvky. Ustalať sa zvuková a pravopisná podoba spisovného jazyka.

Tento búrlivý rozvoj spisovného jazyka sa deje za aktívnej účasti jazykovedcov. Paralelne so spoločenskými úlohami spisovnej slovenčiny zvyšujú sa aj úlohy slovenských jazykovedcov a nadobúdajú čoraz väčší spoločenský význam.

V nových spoločenských podmienkach, ktoré sa po oslobodení u nás postupne vytvorili pod vedením Komunistickej strany Československa, naši jazykovedci, všímajúc si potreby spoločnosti a opierajúc sa o stranícke a vládne dokumenty a smernice pre vedeckú prácu, v zásade opustili špekulatívny a individualistický spôsob práce, charakteristický pre buržoáznou jazykovedu, a usilujú sa predovšetkým kolektívne plniť úlohy, ktoré priamo vyplývajú z kultúrnych potrieb socialistic-

kej spoločnosti. Slovenskí jazykovedci v úzkej spolupráci s jazykovedcami českými plnia svoje úlohy čestne, s vedomím zodpovednosti. Nevšedné porozumenie a všestranná pomoc, ktorú našej vede poskytujú stránicke a vládne orgány, túto zodpovednú prácu jazykovedcom uľahčuje. Podstatne sa rozšírili kádre jazykovedcov. V Slovenskej akadémii vied sa vybudoval Ústav slovenského jazyka, na vysokých školách sa zriadili osobitné katedry slovenského jazyka a slovenskej literatúry, ruského jazyka a ruskej literatúry. Pre štúdium rusko-slovenských vzťahov a porovnávacie štúdium ruského a slovenského jazyka, ruskej a slovenskej literatúry vznikol v Slovenskej akadémii vied Československo-sovietsky inštitút.

V prvých rokoch po oslobodení a po zmene školského systému zúčastnili sa viacerí skúsení jazykovedci na tvorbe nových učebných osnov a nových učebníc. Všetky učebnice slovenčiny, väčšina učebníc ruštiny aj niektoré iné jazykové učebnice, ktoré sa používali na našich školách v rokoch 1951—1959, vznikli za aktívnej spolupráce jazykovedcov a zväčša sú ich vlastným kolektívnym dielom. Kolektívnym dielom popredných slovenských jazykovedcov sú aj nové Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953, ktorými sa uskutočnením pravopisnej úpravy na dlhší čas stabilizovala písaná podoba spisovnej slovenčiny. Väčšie kolektívny jazykovedcov v Ústave slovenského jazyka pripravujú ďalšie základné príručky spisovnej slovenčiny: Slovník slovenského jazyka, ktorého prvý diel vyšiel r. 1959, a Gramatiku slovenského jazyka. Osobitne sa spracúvajú a vydávajú terminologické slovníky z rôznych odborov. Zbiera sa materiál pre Historický slovník slovenského jazyka a pre súborné Dejiny slovenského jazyka. Pripravuje sa Atlas slovenských nárečí. Na väčšine z týchto kolektívnych prác zúčastňujú sa nejakým spôsobom aj pracovníci katedier slovenčiny na vysokých školách.

Orientácia našich jazykovedcov na aktuálne kultúrne potreby spoločnosti bola celej československej a teda i slovenskej jazykovede na osoh. Odviedla ju od západných buržoáznych koncepcií a priblížila ju metodologicky k jazykovede sovietskej. Naši jazykovedci začali postupne venovať pozornosť najdôležitejším zložkám jazyka, ktoré si buržoázna jazykoveda málo všímala a dosiaľ ich zanedbáva — slovnej zásobe a gramatickej stavbe (najmä skladbe). Pri tomto výskume málo prebádaných oblastí nášho národného jazyka sa vynorili nové teoretické problémy, ktoré bolo treba riešiť. Mnohé základné teoretické a pracovné problémy marxistickej jazykovedy sa úspešne riešili na celoštátnych vedeckých konferenciách a pracovných poradách za širokej účasti českých a slovenských alebo i zahraničných jazykovedcov. Veľa teoretickej práce je uložené v jazykovedných časopisoch Slovenskej akadémie vied (Jazykovedný časopis, Slovenská reč a Slovenské odborné názvoslovie) a v periodickom zborníku Jazykovedné štúdie. Okrem toho slovenskí jazykovedci prispievajú aj do orgánov Československej akadémie vied (najmä do časopisov Slávia, Slovo a slovesnosť a Československá rusistika). V posledných rokoch sa obnovilo vydávanie zborníkov vysokých škôl. Aj v týchto zborníkoch je jazykoveda čestne zastúpená. Rozsah a mnohostrannosť práce, ktorú vykonali

slovenskí jazykovedci za pätnásť rokov trvania ľudovodemokratického Československa, najvýznamnejšie ukazujú bibliografické prehľady.

Možno konštatovať, že naša jazykoveda po prvých rokoch tápania a hľadania našla správnu orientáciu v priklone k sovietskej jazykovede a v riešení aktuálnych úloh, vyplývajúcich z kultúrnych potrieb socialistickej spoločnosti. Táto základná orientácia ostane pre nás trvalou smernicou. V nasledujúcom období ju bude treba uplatňovať ešte dôslednejšie ako dosiaľ. Úspechy a závery IV. slavistického kongresu v Moskve r. 1958 a spoločné úsilie o ich realizovanie vzbudzujú reálne nádeje na prehĺbenie medzinárodnej spolupráce, predovšetkým medzi jazykovedcami ľudovodemokratických štátov. Z tejto úzkej medzinárodnej spolupráce môžu slovenskí jazykovedci veľa získať a veľa sa naučiť.

Naša jazykoveda má čoraz zodpovednejšie úlohy, priamo súvisiace s uskutočňovaním socialistickej kultúrnej revolúcie. Komunistická strana Československa vytýčila pred našimi pracujúcimi vznešený cieľ: vychovať všestranne vzdelaného a kultúrneho človeka komunistickej spoločnosti. Dosiahnutie tohto cieľa je nemysliteľné bez citlivého, uvedomelého vzťahu k národnému jazyku. Vypestovať takýto vzťah k materinskému jazyku u každého občana nášho štátu — to je veľká a krásna úloha celej našej výchovy. Na jej splnení budú mať jazykovedci nemalý podiel.

Š. P.

JOZEF RUŽIČKA

OSOBNÉ A NEOSOBNÉ SLOVESÁ

Neosobné slovesá majú dôležitú úlohu v gramatickej stavbe slovenčiny, lebo sa na ich základe utvára osobitný typ vety. Členitosť vety sa opiera o rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami, lenže jednočlennosť vety je oveľa širší pojem než neosobnosť slovesa. Preto ani nie je vhodné hovoriť o neosobných vetách. Popri termíne jednočlenná veta má isté oprávnenie len termín bezpodmetová veta, pravda, len pri tých typoch slovesných jednočlenných viet, ktoré sa zakladajú na odsunutí logického subjektu (činiteľa deja alebo nositeľa stavu) z pozície gramatického podmetu na iné miesto vo vete. K tomu porov. dvojicu viet: *chlapec živa — chlapcovi sa živa*.

Členitosť vety sa zakladá na tom, ako sa vyjadří aktualizačné jadro vetnej schémy. Preto za základnú črtu jednočlennej vety pokladáme vyjadrenie gramatického jadra vety jedným slovom, jedným tvarom. Pravda, oproti tomu základnou črtou dvojčlennej vety je vyjadrenie gramatického jadra vety spojením slov, syntagmou, ktorej obidve časti vykazujú aktualizačné kategórie. Inými slovami možno túto skutočnosť vyjadriť aj tak, že v jednočlennej slovesnej vete slovesný tvar predstavuje nezávislý vetný člen (absolútne určený vetný člen), kým v dvojčlennej vete slovesný tvar je závislým vetným členom (ktorý je podradený východiskovému bodu vety, vetnému členu fungujúcemu ako absolútne určený vetný člen), pričom v obidvoch prípadoch ide o vetný člen, ktorý patrí do gramatického jadra vety.

V rámci jednočlenných viet zaujímajú slovesné jednočlenné vety osobitné miesto, pretože majú aj isté gramatické vlastnosti, ktoré ich odlišujú jednak od ostatných typov jednočlenných viet, jednak od dvojčlenných slovesných viet. Na prvom mieste ide tu o slovesné jednočlenné vety, ktorých gramatickým jadrom je sloveso v určitom tvare. Vždy je to tvar 3. osoby singuláru a stredného rodu, napr.: *prší — snežilo — bude mrznúť — živalo by sa ti — bolo by sa robilo ...* V tomto slovesnom tvare však niet významu osoby, lebo sa nikdy nedá vyjadriť osobným zámenom stredného rodu v nominatíve *ono*. Táto gramatická črta slovesných jednočlenných viet sa vzťahuje na všetky prípady, teda nielen na jednočlenné vety s neosobným slovesom (napr. *prší, snežilo, stmieva sa ...*), ale aj na jednočlenné vety s osobným slovesom v ne-

osobnom použití (napr. *zabílo ho, duje*), ako aj na jednočlenné vety s bezpodmetovým tvarom osobných sloviess (napr. *živa sa mi, sedí sa mi dobre, ide sa*). Už tu vidíme, že treba klásť veľký dôraz na tvar slovesa a na rozdiely v tvaroch slovesa. Núka sa tu termín bezpodmetový tvar slovesa, ktorý je ináč homonymný s tvarom 3. osoby jedn. čísla stredného rodu.¹ Slovesný tvar je nielen záležitosťou morfológickou, ale aj syntaktickou. Z potrieb istých syntaktických konštrukcií môže sa v morfológickej jednotke (v gramatickom tvare) potlačiť istá významová zložka, najmä ak ide o významovú zložku sekundárnu. A takou zložkou je aj gramatická osoba.²

Gramatická osoba ako gramatická kategória zakladá sa na vzťahu substancií vypovedanej skutočnosti k účastníkom reči o tejto skutočnosti. Pritom nezáleží na tom, v akom intencnom vzťahu je substancia k deju: vzhľadom na dej môže byť substancia v primárnom, sekundárnom alebo až v terciárnom vzťahu.

Účastníci reči (povedzme dialógu) majú osobitné postavenie medzi všetkými substanciami vypovedanej skutočnosti. V nich sa zakotvuje všetko to, čo je podkladom aj cieľom jazykového prejavu. Účasť na reči pokladáme za diferencný príznak základného protikladu v rámci gramatickej osoby.

Keďže za základnú formu reči treba pokladať dialóg, účasť na reči sa člení podľa funkcie substancie v jednotlivých prejavoch na dvoje: účasť je alebo aktívna, alebo pasívna. Účastník reči alebo aktívne hovorí — podáva prehovorenie, a preto je jeho podávateľom, alebo počúva — pasívne prijíma prehovorenie, a preto je jeho prijímateľom. Prijímateľ prehovorenia je z hľadiska podávateľa adresátom prejavu.³ Protiklad medzi podávateľom

¹ O jednom type tohto tvaru pozri moju úvahu *Bezpodmetový zvrátny tvar*, Slovenská reč XXV, 1960. — Iba výnimočne sa takto môže hodnotiť aj tvar pre 2. os. sg. Je to v prípadoch neosobných sloviess, ak sa použijú na vyjadrenie želania; napr.: *Svitaj, bože, svitaj, že by bolo ráno ...* (J. Botto)

² Ukazuje sa užitočným rozlišovať termíny: jednočlenná — dvojčlenná veta, neosobné — osobné sloveso, bezpodmetový — podmetový tvar slovesa. Pravda, osobitný bezpodmetový tvar majú len osobné slovesá (napr. *pracuje sa, ide sa mi dobre ...*). Osobné slovesá v týchto prípadoch sú použité osobne, lebo logický subjekt deja môže byť pri nich vyjadrený (pravda, nie v gramatickom podmete: *ide sa nám dobre*). Ale osobné slovesá používame niekedy aj neosobne, a vtedy sú na úrovni neosobných sloviess: neoznačujú osobitným tvarom neprítomnosť gramatického podmetu, lebo to je iba dôsledkom neprítomnosti logického subjektu: *zabílo ho, fúkalo ...* Neosobne použité osobné slovesá pokladáme za neosobné slovesá: tu ide o prechod slovesa z jedného intencného typu do druhého. (Schéma: A—D—Z > AD—Z alebo A—DZ > ADZ.)

³ Termíny, ktoré tu používame, nie sú všetky bežné. Treba poznamenať, že prehovorením rozumieme v tejto súvislosti tú časť dialógu, ktorú v jednej súvislosti (bez prerušenia spolubesedníkom) podáva tá istá osoba — povedzme osoba A. — Dialóg chápeme ako vyšší celok, skladajúci sa z prehovorení spolubesedníkov. Termín prehovorenie používame miesto užšieho termínu replika, a to aj preto, že prv prehovorenie v dialógu nemožno nazvať replikou. Prehovorenie ako časť dialógu treba presne odlišovať od prehovoru (totálnej semiologickej reakcie).

Ako vidieť z nášho výkladu gramatickej kategórie osoby, nesúhlasíme s mienkou Gejzu Horáka (vyslovenou v štúdií *Využitie slovesnej osoby v spisovnej slovenčine*,

a prijímateľom je ekvipolentný: sú to rovnocenné členy protikladu, majúce osobitné rozlišovacie príznaky.

Podľa toho, čo sme uviedli, systém troch osôb v slovenčine (podobne ako v celom rade iných jazykov) treba chápať ako realizáciu jednej gramatickej kategórie v troch členoch, pričom tento systém sa skladá z dvoch rozličných protikladov:⁴

Substancia	zúčastnená na prejave	aktívne	<i>ja</i> — podávateľ, 1. osoba
		pasívne	<i>ty</i> — prijímateľ, 2. osoba
	nezúčastnená na prejave		<i>on, ona, ono</i> — 3. osoba

Uplatnenie sa gramatického rodu v osobnom zámene tretej osoby súvisí jednak s tým, že zámeno 3. osoby je bezpríznakové v protiklade k 1. a 2. osobe (čiže kategoriálne je chudobnejšie, a preto je prístupné pre inú, novú kategóriu), jednak s tým, že neúčastníkmi prejavu sú zväčša veci — „neoso-

Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 239—276), že pre gramatickú kategóriu osoby má dôležitosť vzťah medzi dejom a jeho nositeľom: nielen nositeľ deja, ale každá substancia zúčastnená na deji je rovnako dôležitá pre vymedzenie gramatickej kategórie osoby.

⁴ O podstate gramatickej kategórie ako všeobecného významu vyjadrovaného ustáleným spôsobom na celom rade pomenovaní pozri napr. tieto štúdie: I. P. Ivanova, *K voprosu o tipach gramatičeskogo značenija*, Vestnik leningradškogo universiteta, č. 2, Serija istorii, jazyka i literatury, Leningrad 1956, 105—116; A. I. Mojsejev, *O gramatičeskoi kategorii*, tamže, 117—128.

Pozoruhodná je Mojsejevova definícia: „Gramatická kategória je najvšobecnejší gramatický význam, ktorý je zovšeobcnením dvoch alebo niekoľkých súvisiacich a proti sebe postavených menej všeobecných významov“ (str. 127). K tomu možno dodať slová Ivanovovej: „... v základe každej gramatickej kategórie je nejaký jednotný význam, ktorý sa prejavuje radom formálnych ukazovateľov“ (str. 105).

Aj z týchto slov vidieť, že gramatickú kategóriu drží pohromade jej význam, a nie jej formálne prostriedky. Na to poukázal už Josef Zubatý r. 1901; pozri *Studie a články* II, Praha 1954, 192.

byť, kým účastníkmi prejavu sú v zásade ľudia — osoby. No aj tak sa v kongruencii slovesa alebo prídavného mena s osobným zámenom ukazuje, že aj v zámene prvej a druhej osoby je význam gramatického rodu, i keď tieto zámená majú zásadne iba jeden tvar — akoby bezrodový.⁵

Gramatická kategória osoby je priamo spätá s pomenovaniami substancii — s podstatným menom a osobným zámenom. Osobné zámeno je vyjadrením platnosti substancie v prehovorení alebo v prehovore vôbec: na túto substanciu osobné zámeno súčasne odkazuje alebo ukazuje. Pretože gramatická osoba je gramatickou kategóriou, využíva sa aj v syntagmatike na vyjadrenie usúvzťažnenia deja k nadradenej substancii. Tak sa kategória osoby dostáva k slovesu. Pri slovese však má len druhotnú funkciu; nepatrí k podstate slovesa, priam tak ako kategória menného rodu nepatrí k podstate prídavného mena, i keď sa uplatňuje (napr. v slovenčine) v tvaroch prídavného mena (a často jedine tam).

Aj v takomto chápaní má gramatická kategória osoby veľký význam pre členenie slovesa ako slovného druhu. Ide o členenie slovies na osobné a neosobné, resp. o vydelenie neosobných slovies — impersonálií.

V jazykovednej literatúre sa oddávna vedie spor o existencii neosobných slovies. Dnes už vcelku možno prijať povedzme **Brugmannov** výklad, že už v indoeurópskom prajazyku bola skupina neosobných slovies — impersonálií.⁶ Pravda, vznik určitých tvarov týchto slovies doteraz nie je uspokojivo vyložený, hoci je už viac výkladov. Uvedieme z nich niekoľko. Napr. **problematický** je aj výklad Theodora Siebsa, že tvary 3. os. sg. prézenta impersonálií v ie. prajazyku (napr. **pleyēti*, **snigheti* / *sneigheti*) vznikli prehodnotením dejových substantív, utvorených bežným formansom abstraktných substantív *-ti/t-* (napr. staroind. *dātih* = *dar*).⁷ Tým faktom, že tieto predpokladané substantíva boli začlenené do slovesnej paradigmy, prestali byť

⁵ Tu máme na mysli prenášanie kategórie menného rodu na slovesný tvar typu *bol som, bola som, bolo som* — *bol si, bola si, bolo si* — *bol, bola, bolo*. Ide predovšetkým o to, že sa vyskytujú tvary neutra aj v 1. a 2. osobe. Sú to veľmi zriedkavé prípady, ale sú vždy podložené gramatickým rodom podstatného mena, a nie pohlavím (prirodzeným rodom) osoby — účastníka reči. Príklady: „*Prečo ty, Slnce, nehreješ a nesvietiš v noci ako vo dne?*“ „*Keby ja hrialo a svietilo v noci ako vo dne, musela by zem vyhoriť!*“ *odpovedalo Slnce a dvíhalo sa dohora.* (Dobšinský, *Povesti*) — „*To si povedalo, dieta moje?*“ (Stodola) — „*Dievča, odkiaľ? No, povedz! Aha, aha! No, no! Ruky zamrznuté ako hrable a sklavené. No, urob štipku; vidíš, nemôžeš. Čo si mi robilo vo vode?*“ (Kukučín)
Pozri o tom článok Andreja Kedera, *Poznámky k slovenskému préteritu*, Slovenská reč XXIV, 1959, 363—367, kde sa zdôrazňuje najmä štylistická hodnota tvarov *bolo som, bolo si* ...

Dalej si treba povšimnúť aj takéto prípady: *ja nešťastný* — *ja nešťastná, ty naničhodný* — *ty naničhodná; ja som chorý* — *ja som chorá; ty si smelý* — *ty si smelá*. Možné sú aj spojenia *ja som choré, ty si smelé*, napr. vo vete: *Ty si, dievčatko, príliš smelé!* (úzus)

⁶ Pozri napr. výklad v knihe Karl Brugmann, *Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen*, Berlin-Leipzig 1925, 17—41.

⁷ Pozri Theodor Siebs, *Die sogenannten subjektlosen Sätze*, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (KZ) 43, 1910, 253—276.

substantívami. Tým prestala aj predpokladaná funkčná paralela týchto tvarov s vetami typu *Oheň!*, na ktorej paralele totiž Siebs stavia celý svoj výklad.

Tak isto problematický, i keď pravdepodobnejší je Brugmannov výklad, že sa slovesný tvar osobných slovíes preniesol k neosobným slovesám typu *pršať* až vtedy, keď sa v prípone 3. os. sg. prestal pocitovať význam zámena: Brugmann totiž predpokladá, že prípona *-ti/-t* bola pôvodne zámenom v zmysle „ten, tá, to“ a mala funkciu podmetu vety.⁸ Pre naše ciele nie je dôležité vylóžiť, ako vznikli v ie. prajazyku určité tvary neosobných slovíes, lebo pre historické obdobie všetkých indoeurópskych — teda aj slovanských — jazykov sa dá ukázať, že niet nijakého formálneho rozdielu medzi určitými tvarmi osobných a neosobných slovíes. Táto tvaroslovná zhoda je skutočnosťou, ktorá sa nedá vyvrátiť nijakým pokusom o rozličný výklad tvaru osobných slovíes (napr. *kričí, usmieva sa* ...) a tvaru neosobných slovíes (napr. *prší, stmieva sa* ...). Pravda, istý rozdiel tu preda len je, a to ten, že neosobné slovesá majú v 3. os. sg. iba tvar pre stredný rod: *pršalo, pršalo by, bolo pršalo, bolo by pršalo* ... Ale aj táto skutočnosť je iba súčasťou celkového javu, že neosobné slovesá nemajú úplnú paradigmu tvarov: paradigma neosobných slovíes je oveľa chudobnejšia než paradigma osobných slovíes. Skôr než ukážeme rozdiely v bohatosti paradigmy, treba ustáliť, čo pomenúvame termínom osobné sloveso.

Sám pojem osobné sloveso nie je jednoznačný. Už podľa bežného významu tohto názvu budeme jednoznačne pokladať za osobné sloveso každé také sloveso, ktorým sa vyjadruje dej vykonávaný osobou (človekom). Toto sú osobné slovesá v užšom zmysle slova.⁹ Ako pomenovania typicky ľudských činností možno uviesť napr.: slovesá *hovoríť, mlčať, rozmýšľať, čítať, budovať, učíť sa, hrať sa, rozprávať sa* atď. Tieto slovesá majú kompletnú paradigmu tvarov podľa osôb, lebo tieto deje môžu vykonávať ľudia, ktorí v jazykovom prejave môžu mať zástoj prvej, druhej alebo tretej gramatickej osoby. Tak isto vykonávateľ deja môže byť jeden alebo môže ich byť niekoľko. Tak potom máme tvary pre tri osoby sg. a tri osoby pl. Napr.: *hovorím — hovoríš — hovorí, hovoríme — hovoríte — hovoria*. V týchto tvaroch je obsiahnutá gramatická osoba, ktorá pri dôraze môže byť explicitne vyjadrená: *ja hovorím — ty hovoríš — on, ona, ono hovorí; my hovoríme — vy hovoríte — oni, ony hovoria*.

⁸ Pozri c. d., 19. — Pripúšťa sa aj iná možnosť, totiž že prípona neosobných slovíes vznikla zo zámennej príslovky s významom alebo „blesk tu“, alebo „blýska sa tu“. Tak by sa potom nemuselo počítat s prenesením prípony od osobných slovíes k neosobným.

⁹ Bude azda užitočné pripomenúť, že niektorí jazykovedci pokladajú za osobné zámeno len zámeno prvej a druhej osoby. Zámeno tretej osoby nepokladajú za osobné zámeno, lebo zastupuje obyčajne vec, a nie osobu. Takýto pomýlený náhľad odmieta napr. E. Benveniste (*La nature des pronoms*, Jakobsonov zborník, The Hague 1956, 34—38) a poukazuje na to, že „tretia osoba v skutočnosti predstavuje bezpríznakový člen korelácie osoby“.

Pojem osobné sloveso je však širší. Za osobné sloveso treba pokladať aj pomenovanie dejov, ktoré ľudia obyčajne (alebo zásadne) nevykonávajú, alebo ani vykonávať nemôžu. Z podstaty veci potom vychodí, že pri takýchto slovesách sa používajú zvyčajne iba tvary pre tretiu gramatickú osobu. Pravda, pre tretiu osobu obidvoch čísel (sg. i pl.) a všetkých troch gramatických rodov (mask., fem. i neutrum). Logickým subjektom týchto dejov môžu byť veci alebo zvieratá. Sem patria napr. slovesá *bútlaviet*, *košatiť*, *hrdzaviť*, *mútiť sa*, *hadíť sa*, *vlniť sa*, *ožrebiť sa*, *erdžať*, *plžnúť*, *lieniť sa*, *hniezdiť*, *kvokať* atď. Že aj v tejto skupine sloves ide o osobné slovesá, možno ukázať práve explicitným vyslovením gramatického podmetu: *on*, *ona*, *ono bútlavie* (*on* = topol, *ona* = lipa, *ono* = drevo), *ony bútlavejú* (*ony* = topole, lipy).

Podľa spoločných príznakov obidvoch skupín sloves možno termín osobné sloveso v gramatickom význame definovať ako také, ktoré má osobitné tvary aspoň pre 3. os. sg. a 3. os. pl., pravda, s uplatnením gramatického rodu; napr. *erdží* (*erdžal*, *erdžala*, *erdžalo*) — *erdžia* (*erdžali*): *kôň erdží*, *kobyľa erdžala*, *žriebä erdžalo*, *kone erdžia*, *tátoše zaerdžali* ... Podľa našej mienky teda postačuje na vymedzenie osobného slovesa prítomnosť čísla a gramatického rodu v tretej osobe. Závisí priamo od vyjadrovanej skutočnosti, či sa k tomuto základnému gramatickému kritériu pričleňuje aj kompletná paradigma podľa osôb. Rozdiel medzi ľudskými a inými činnosťami (dejmi) nie je jazykový — nemá charakter jazykovej kategórie.

Medzi obidvoma skupinami osobných sloves nie je neprestupná hranica, hoci sa rozdiel medzi slovesami týchto skupín často zdôrazňuje. Ľudské činnosti možno personifikáciou preniesť na zvieratá alebo aj na veci a naopak. V prenesenom význame možno použiť deje z neživej prírody alebo zo živočíšnej ríše aj o ľuďoch. Tak isto možno zvieracie deje preniesť aj na veci a opačne. Uvedieme aspoň po jednom príklade:

Zajko Bobček plače, smolí, že ho veľmi bruško bolí. (Bendová) — ... a biele hviezdíčky plačú. (Harmanová) — Partizánov hlas ešte erdžal ako malý koník na priestranstve zelenej lúky. (Tatarka) — Len Agnešku počúvajte, erdží ako kobyľa. (Tatarka) — Mišo rumádzgal nad materou hlasne. (Tajovský) — Keď sa [chlapci] rozhorúčili, zhodili kožúšky. (Ondrejov)

Tieto príklady ukazujú, že slovesá v nich použité ostávajú gramaticky na nezmenenej rovine — ostávajú osobnými slovesami, i keď sa použili v prenesenom význame (*dieťa plače* — *zajac plače* = *fiká* — *hora plače* = *slzí*; *kôň erdží* — *dievča erdží* = *chichoce sa* ...).

Uvedené základné gramatické kritérium osobných sloves je formálnym vyjadrením reálnych vzťahov, totiž vyjadrovaný dej predpokladá a má nadradenú substanciu — logický subjekt. Za logický subjekt slovesa teda pokladáme substanciu primárnu, t. j. pri činnosťných slovesách činiteľa deja (agens)

a pri stavových slovesách nositeľa stavu. Logický subjekt možno pre stručnosť označovať písmenom A, podobne ako každý slovesný dej označujeme písmenom D, bez ohľadu na to, či ide o činnosť alebo stav.

Ďalším dôležitým gramatickým príznakom osobných slovies je to, že majú úplný inventár tvarov, úplnú paradigmu. Okrem určitých tvarov a neurčitku majú hlavne **prechodník a činné prídavia**. Tým sa tiež ukazuje, že osobnými slovesami pomenúvané deje sa chápu ako späté s logickým subjektom.

Prechodník môžu mať len také slovesá, pri ktorých sa vždy predpokladá a pociťuje logický subjekt, majúci pri deji úlohu primárnej substancie. Pretože prechodníkovú väzbu treba vo vete hodnotiť ako skrátenú druhú predikáciu, logický subjekt deja vysloveného prechodníkom je totožný s gramatickým podmetom vety, ktorý je súčasne logickým subjektom iného deja vysloveného určitým tvarom.¹⁰

Prechodníky od osobných slovies obidvoch skupín sa síce nepoužívajú v rovnakej miere, ale ináč nemožno nájsť nijaký funkčný rozdiel medzi dejmi ľudskými a vecnými alebo zvieracími.

„Naozaj?“ zvolal Mišo prekvapený, neveriac vlastnému sluchu. (Kukučín) — Vedľa neho, stále sa prístavujú, kráčalo ako teľa veľké psisko, biele, chlpaté. (Tajovský) — Vlak veselo klopkal, uháňal so zapadajúcim slnkom v chrchte pomedzi hory, narúšajúc ticho, ktoré ustlala okolo seba rieka s pučiacimi vrbami. (Mináč) — Veľký strieborný mesiac dával sa spoza čerešne, dávajúc obrazu nezabudnuteľný výzor. (Urban)

Tu treba poznamenať, že druhý predikát vety, ktorého logický subjekt nie je podmetom, ale predmetom prvého predikátu, vyjadrujeme prídavím a v istých prípadoch neurčitkom. To je zásadný rozdiel aj medzi konštrukciami s prechodníkom a činným prídavím.

Pétry zazrel Margitu na rameno Kremeňovo sa opierajúcu. (Kukučín) — Ale stotník Labuda nepovedal nič, Oľina bola veľmi blízko, dotýkala sa ho, cítil ju celú, slabú, nežnú a chvejúcu sa. (Mináč) — Aj šmátral rukou vo vrecku po kresadle, aj ho zase pohodil nepoužitú. (Lacková) — Nazrel špárou do koliby a videl ho napoly zvlečeného, chystajúceho sa usušiť si premoknutú háby. (Chrobák) — Našiel ho ležať v bezvedomí pri múre ... (Mináč)

Činné prídavia prítomné aj minulé majú tak isto len také slovesá, pri ktorých sa žiada vypovedať logický subjekt deja ako primárnu substanciu pri deji. Podstatné meno nadradené činnému prídaviu reprezentuje práve túto primárnu substanciu, logický subjekt deja. Činné prídavia sa používajú od všetkých osobných slovies, pravda, slovesá prvej skupiny (ľudské činnosti)

¹⁰ O gramatických vzťahoch vo vetách s prechodníkovou väzbou pozri bližšie v mojej štúdií *O používaní prechodníkov*, Slovenská reč XXI, 1956, 282—293.

sa v tomto tvare vyskytujú častejšie. Gramatický rozdiel medzi typmi *plačúce dieťa* (plakať je ľudská činnosť), *tečúca voda* (tiecť je vecná činnosť) a *erdžiace žriebä* (erdžať je zvieracia činnosť) nie je nijaký.

Príklady na činné prídavné príslovie prítomné:

Timotej hladil meridzajúce kravy. (Gabaj) — Ale chlapci, aj jahňatá a psiči zašli na pohodlný, miernejšie sa dvíhajúci chodník. (Martáková) — Dĺžkou izby, od oblokov až k širokým dverám, vedúcim do dielne, ťahal sa dlhý, široký stôl, slúžiaci na vykladanie a prezeranie tovaru. (Jégé)

Príklady na činné prídavné príslovie minulé:¹¹

V jej náruči uspokojila sa dcéra a podala ruku pristúpivšiemu k nej Mikušovi. (Šoltésová) — V nejednom oku zatrepotala rybka zúfalo, zaviaznuvšia obyčajne poza hlavu. (Kukučín) — V tom vstúpila z mesta sa vrátiťšia Ivanka. (Alexy) — Ráno doplnil Vandlík zprávu o energických opatreniach v tom zmysle, že Lukášovi nič nie je sväté, čo je charakteristické pre ľudí odrodilších sa svojej triede. (Karvaš) — Dospelý cudzinec myslel na detské rozprávky, v ktorých zlí duchovia zabili krásnoduchého rytiera, zatúlavšieho sa do ríše hmly. (Letz) — V nastavšom tichu stolička pod ním hlasne škripala. (Urban)

Trpné prídavné príslovie v tejto súvislosti neprichádza do úvahy ako celok, lebo pri skutočnom trpnom prídavníku nadradené substantívum reprezentuje logický objekt deja, napr.: *utláčaný národ*, *vychovávané dieťa*, *potrestaný pachateľ* ... Ak sa však trpné prídavné príslovie podraduje substantívu, ktoré je v skutočnosti logickým subjektom deja, máme do činenia so slovesným tvarom s aktívnym významom, vyjadrujúcim stav, ktorý sa dosiahol vykonaním deja: *rozbehnutá črieda* (rozbehnúť sa), *rozkročený vojak* (rozkročiť sa), *omladnutá tvár* (omladnúť), *stvrdnutá koža* (stvrdnúť). V našom prípade prichádza do úvahy práve len toto prídavné príslovie formou trpné, ale významom činné, pretože iba pri ňom ide v nadradenom substantíve o logický subjekt deja.

O chvíľu vybehla aj Petrova žena v kvetovaných šatách, usmiata a natešená. (Plávka) — „Strielajú,“ privítala matka syna unaveným hlasom. (Moric) — Chlístovníci zo zarastenej tváre svietia oči ako uhlíky. (Hečko) — Starému veľmi mnohé nešlo do hlavy: zvlášte tie smutné, zarazené tváre žien. (Kukučín) — Spúšťali sa pomaly, voľnúčko, ukladali sa našušorené na stvrdnutý, starý sneh. (Hečko) — Trúbka utieral si spotenú tvár rukávom a smial sa, až mu slzy tiekli. (Kukučín)

Osobné slovesá majú popri trpnom prídavníku aj slovesné podstatné meno, ktoré je však len formálne tesne spojené s trpným prídavníkom. Napr.: *pleieť*, *pletený* — *pletenie*, *získať*, *získaný* — *získanie*, *ponúkať*, *ponúkaný* —

¹¹ O potrebe, tvorení a používaní činného prídavného príslovia minulé v spisovnej slovenčine pozri moju štúdiu *Činné prídavné príslovie minulé*, Slovenská reč XXII, 1957, 205—225. — Tu sa poukazuje aj na funkčnú hranicu medzi prechodníkom a činným prídavným príslovím vôbec.

ponúkание, zaraziť sa, zarazený — *zarazenie*, stvrdnúť, stvrdnutý — *stvrdnutie*, spotiť sa, spotený — *spotenie(sa)* ...

Všetky osobné slovesá vykazujú veľmi bohaté syntaktické využitie neurčitku.¹² Morfológicky sa neurčitok osobných slovíes nelíši od neurčitku neosobných slovíes, ale veľký rozdiel je vo využívaní v syntagmatike.

Tak napr. neurčitok osobných slovíes môže byť gramatickým podmetom dvojčlennej vety; pravda, gramatický prísudok vety s infinitívnym podmetom musí vyhovovať istým formálnym aj významovým podmienkam.¹³

Bola radosť dívať sa na rozhorúčeného Martina Pasiera ... (Mináč) — Bolo iste neobyčajne zábavné viezť sa na ňom. (Jančová) — Sadnite si, zle je vám stáť o jednej nohe. (Chrobák) — Naozaj, neuškodí sledovať chlapcov aj v dochádzke. (Gabaj)

Neurčitok osobných slovíes sa za istých podmienok môže používať ako gramatický predmet. Pravda, je to len pri istých predmetových slovesách. Ale aj v tomto prípade je splnená požiadavka slovesa v infinitíve po vyjadrení logického subjektu deja: raz je tento logický subjekt deja totožný s gramatickým podmetom vety (tu máme potom subjektový infinitív), inokedy sa logický subjekt deja vyjadruje ako gramatický objekt prísudku vety (tu je potom objektový infinitív).¹⁴ V celom excerpčnom materiáli nebolo ani jediného dokladu na infinitív neosobného slovesa, ktorý by mal úlohu predmetu.

a) Brat sa ich pokúša aj brániť. (Jančová) — Cyril sa domáha vyrozprávať tiež jednu príhodu. (Gabaj) — Národ, ktorý tak zmlandrel, že sa nevie postaviť na svoju obranu, nezaslúži si žiť. (Figuli)

b) Tebe nikto nenaložil môjmu synovi ženu hľadať. (Tajovský) — Najmä táto okolnosť posmelovala Ferka zvýšiť svoje požiadavky. (Letz) — Ponúkal nám zjest prívarok, aby ste nezbadali, že ho necháva. (Gabaj) — Húsatá pást poprosili susedovie husiarku. (Tajovský)

Ďalej možno uviesť, že neurčitok osobných slovíes sa používa — pravda, iba za istých podmienok — ako doplnok. Vo všetkých týchto prípadoch máme objektový infinitív, t. j. logickým subjektom deja v infinitíve je substancia, ktorej pomenovanie má vo vete úlohu gramatického predmetu.¹⁵

¹² O možnosti používať neurčitok v jednotlivých funkciách vo vete píšem podrobne v knihe *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*. Bratislava 1956. Na túto prácu odkazujem aj v ďalšom.

¹³ Pozri o tom v c. d., 21—39. — V bohatom excerpčnom materiáli som doteraz nenašiel ani jednu vetu s infinitívnym podmetom, v ktorej by bolo podmetom neosobné sloveso. Logický subjekt deja sa vždy predpokladá, pociťuje a rozumie sa zo situácie, ale nie je explicitne vyslovený.

¹⁴ Bližšie pozri c. d., 100—126. — Tu treba zdôrazniť, že spojenia pomocného slovesa s významovým slovesom v neurčitku hodnotíme osobitne. O tom ešte bude reč. V týchto spojeniach nehovoríme o infinitívnom predmete.

¹⁵ Pozri c. d., 144—151. — Na rozdiel od tradičného náhľadu treba rozčleniť infinitívny doplnok na dve skupiny, a to podľa toho, či ide o vetu jednočlennú alebo dvojčlennú. Jednočlenné vety s doplnkom sú jedinou odchýlkou od základného pravidla, že sa doplnok používa iba v rámci dvojčlennej vety.

V dvojčlenných vetách používame infinitívny doplnok k predmetu, ak v prísudku vety je osobné sloveso zmyslového vnímania alebo slovesá *nájsť, pristihnúť*.

Pokiaľ siaha ľudská pamäť, nik nikdy nevidel Púplavu pobehnúť. (Hečko) — Prečo len zutekali z bojišta, keď zazreli horieť dedinu? (Ondrejov) — Vtom som začula vysoko nad hlavou gágať divé husi. (Jančová) — Vo štvrtok minulý týždeň pristihol dozorca jedného zamestnanca na stavbách našich továrenských budov fajčiť. (tlač)

V jednočlenných vetách používame infinitívny doplnok k predmetu len po neosobných slovesách zmyslového vnímania a po vetnej príslovke *vidno*.

Tamdelu bolo vidieť pohybovať sa človeka. (Čajak) — Ani vtáčika tam nepočuť spievať. (Mináč) — Na ostrom slnku cítiť rozťahovať sa kovy. (úzus) — Od dverice vidno kráčať strmým krokom vysokú postavu chlapa. (Timrava)

Táto konštrukcia v rámci jednočlennej vety je pomerne zriedkavá, pravdepodobne preto, lebo sa v nej popri sebe nachádzajú dva neurčitky rozličnej vetnočlenskej platnosti. Namiesto nej sa používa radšej alebo dvojčlenná konštrukcia s osobným slovesom (*vidím ... , počujem ...*) alebo jednočlenná vetná konštrukcia s doplnkovou vetou (*vidieť, ako ... , počuť, že ...*). Iba jednočlenná konštrukcia so slovom *vidno* je pomerne častejšia.

Osobitne treba spomenúť, že sa v úlohe príslovkového určenia môže použiť iba infinitív osobných sloviess. Ide tu o príslovkové určenie cieľa (alebo zámeru), ktoré sa viaže na význam prísudkového slovesa: táto konštrukcia sa viaže na základné a faktitívne slovesá pohybu.¹⁶ Aj tu rozlišujeme subjektový a objektový infinitív. To znamená, že aj v tejto syntaktickej konštrukcii možno používať iba slovesá, ktoré si žiadajú vyjadriť svoj logický subjekt, čiže osobné slovesá.

Slince sa poslednými lúčmi z temena skál odoberalo zapadnúť za hory. (Plávka) — Pôjdeme do promenády dívať sa na vojakov. (Ondrejov) — Zavolala som Petra večerať. (Jančová) — Ba priam ho durili sadnúť na bicykel, aby neprišiel neskoro a nemusel prichytr hnať. (Hečko) — Len ma nenechávajte tuná sedieť ... (Lazarová)

¹ Tak isto si treba povšimnúť, že aj v úlohe prívlastku možno použiť iba infinitív osobného slovesa. Súvisí to so skutočnosťou, že samy podstatné mená, ktoré majú pri sebe infinitívny nezhodný prívlastok — modálne substantíva — viažu sa v prevažnej miere k logickému subjektu deja. Sú to podstatné mená vyjadrujúce vôľu alebo rozhodnutie, povinnosť alebo potrebu, možnosť

¹⁶ Bližšie pozri c. d., 127—143, ako aj moju štúdiu *Sémantický rozbor a syntaktické využitie sloviess pohybu*, Studie ze slovanské jazykovědy (Trávníčkovy sborník). Praha 1958, 275—284.

alebo nemožnosť, schopnosť alebo neschopnosť, právo, príčinu alebo zvyk konať nejaký dej.¹⁷

Poliaka nič neodradí od cieľa urobiť týchto ľudí šťastlivými. (Lazarová) — Tu vytiahol meč, aby dal trubačom znamenie trúbiť na pochod. (Figuli) — Stratili sme jednoducho schopnosť žiť ... (Mináč) — Zámienka vojsť do krémy bola, pravdaže, vždy naporúdzi. (Chrobák)

Pri hľadaní hranice medzi osobnými a neosobnými slovesami pomáhame si aj kritériami syntagmatickými, ako to vidieť aj na uvedených príkladoch. Naostatok uvedieme azda najdôležitejšiu pomôcku práve z tejto oblasti: je to možnosť spájať slovesá s modálnymi pomocnými slovesami a modálnymi príslovkami.

Modálne slovesá tvoria jednu skupinu pomocných slovies.¹⁸ Sú to osobné slovesá, i keď nemajú všetky znaky osobných slovies plnovýznamových (napr. tzv. vôľové modálne slovesá obyčajne nemajú imperatív). Pre našu otázku je predovšetkým dôležité, že s modálnymi slovesami možno spájať v zásade všetky slovesá, t. j. slovesá vyjadrujúce ľudské, zvieracie aj vecné deje, aj slovesá typu *pršať*.

Aj on si chce odniesť niečo na pamiatku. (Hečko) — Niektorí vtáci môžu hniezdiť aj na zemi. (úzus) — Na jar má častejšie pršať. (úzus)

Osobné slovesá — okrem prechodných slovies — môžu mať taký zvrtný tvar, ktorým sa naznačuje vysunutie logického subjektu z pozície gramatického podmetu: *ide sa*. O tom ešte bude reč podrobnejšie. Tu chceme poukázať na to, že aj modálne pomocné slovesá majú taký bezpodmetový zvrtný tvar: *chce sa, môže sa, má sa, musí sa* ... Modálne slovesá v tomto bezpodmetovom zvrtnom tvare sa môžu spájať len s neurčitkom nezvratných slovies: *chce sa chodiť, môže sa večerať, má sa pracovať, musí sa hovoriť* ...

Odpoľudnia malo sa ísť s kandidátom do troch-štyroch dedín, i do Tonkovi pridelených Mocnín. (Tajovský) — Úroda bola tam, kde sa zaprášilo sirkovým kvetom, a nebola tam, kde sa zaprášiť zabudlo alebo nestihlo ... (Hečko) — Chorá je, ale o tom nemôže sa vravieť, ani vedieť sa nemá, najmä jemu nie. (Timrava) — Od rozkazu sa nemohlo odstúpiť. (Dobšinský, Povesti)

Všetky osobné slovesá môžu sa spájať s modálnymi vetnými príslovkami. Takto vzniknulé spojenia sú synonymné s už spomínanými spojeniami.

¹⁷ Bližší rozbor pozri v c. d., 152—164. — Potreba alebo nevyhnutnosť môže vyplývať aj zo zdrojov ležiacich mimo osoby, mimo logického subjektu deja — vyplývajú z tradície, zo spoločenskej normy atď. —, ale ani tu sa nepoužíva infinitívny prívlastok neosobných slovies: tu sa potom používa substantívny prívlastok, napr. *možnosť sneženia, potreba dažďa* ...

¹⁸ O tom bližšie v mojej štúdií *K problému pomocných slovies*. Slovenská reč XXII, 1957, 269—281.

v ktorých modálne sloveso je v bezpodmetovom zvratnom tvare. Ide tu o modálne príslovky *možno, treba, načim, hodno, slobodno, radno (nemožno, netreba, nenačim, nehodno, neslobodno, neradno)*. Takto vznikajú spojenia: *možno chodiť, netreba plakať, načim pomáhať, hodno spomenúť, neslobodno otvárať a pod.* Tieto spojenia, resp. modálne príslovky majú veľký význam pre gramatickú stavbu slovenčiny. Môžu sa totiž spájať aj s prechodnými slovesami ako aj so zvratnými slovesami, a predsa štruktúra **vety** je rovnaká ako **pri** spojeniach s inými osobnými **slovesami**: veta je jednočlenná, aktívna a obsahuje osobné sloveso.

I dneska možno vidieť celé chvalovecké panstvo svorne pri víne a pri kartách. (Jégé) — *Nebolo ju treba podpierať, cítila, že ju podpierajú všetci, ktorí prišli odprevať Ondrejka. (Mináč) — Návštevu bolo načim nejako skončiť. (Urban) — To v takomto dome ani vypovedať neslobodno. (Stodola) — Koče pre neschodné cesty nebolo radno vyťahovať. (Vansová) — Ich sa nemožno striešať, nehanbia sa? (Stodola) — Čo sa nedá premeniť, tomu sa načim podvoliť. (prisl.) — Nehodno sa vyvalovať v posteli ... (Horák)*

Osobitne treba uviesť, že sa modálne vetné príslovky spájajú aj so zvratnými tvarmi osobných sloves, t. j. so zvratnými tvarmi majúceimi reflexívny, recipročný alebo mimovoľne pasívny význam; **napr.:** *treba sa oholiť, možno sa rozísť, nemožno sa zabiť, neslobodno sa stretať, neradno sa zoznámiť a pod.*

Hodno sa s ním zoznámiť! (Lazarová) — „Ved sa obliekať už načim,“ rečie pani, bokom pozrúc na ňu. (Timrava) — S tým, čo ja robím, neradno sa chváliť. (Urban)

Táto skutočnosť, pravda, súvisí s tým, že zvratné tvary s významom reflexívnym, recipročným alebo pasívnym (inými slovami, zvratné tvary meniace intenciu slovesa na osi logický subjekt — logický objekt) majú len (nezvratné) osobné slovesá.

Okrem iného zdôrazňujeme, že tieto spojenia s modálnymi príslovkami sú synonymné so spojeniami modálnych sloves v bezpodmetovom zvratnom tvare (napr.: *treba pracovať = má sa pracovať, musí sa pracovať*).

Doteraz uvedené gramatické — morfológické a syntaktické — črty osobných sloves vymedzujú tieto slovesá dostačujúcou mierou v protiklade k neosobným slovesám. Teraz rozoberieme uvedené gramatické vlastnosti aj v spojitosti so slovesami typu *pršať*, t. j. so slovesami, ktoré sa v rámci všetkých indo-európskych jazykov označujú na základe istých gramatických vlastností ako neosobné.

Neosobné slovesá čiže impersonálie majú z určitých tvarov iba tvar **pre** 3. osobu jednotného čísla stredného rodu. Ako príklad možno uviesť tvary slovesa *pršať*: *prší, pršalo, bolo pršalo, bude pršať, pršalo by, bolo by pršalo.*

Pravda, neosobné slovesá možno použiť aj osobne. V tom prípade sa používa-
jú od nich aj iné určité tvary. Tu si však treba uvedomiť, že sa pri takomto
použití často posúva význam slovesa. Napr. vo vete *Vlasy mi pršali* (úzus)
sloveso *pršať* má význam „vypadávať, padať“, vo vete *Zlato prší na náš kraj*
sloveso *pršať* má zasa význam „padať ako dážď“ a pod. Takéto a podobné
významové posuny možno zistiť temer pri každom osobnom použití neosob-
ných sloviess, pravda, okrem prípadov tzv. etymologickej figúry (*sneh sneží*,
vietor veje, *dážď prší*, *dážď mrholí*, *hrom hrmí* a pod.). Pre uvedenú významovú
zmenu treba tu už hovoriť o osobnom slovese, lebo so zmenou významu na-
dobúdajú sa aj gramatické príznaky osobných sloviess.

V svetle bolo vidieť, že dážď ešte mrholí. (Jesenský) — Očakávalo sa, že bude
pršať zlato z neba. (Jesenský) — Nie! keď tá sláva tá očari, čo svitá z mojej Mariny
tvári: zničíš aj svet aj seba! (Sládkovič) — Toľko krásnych nádejí sa v dušiach
vyhnancov ešte nezazorilo ako tej noci ... (Nižnánsky) — Je jeseň, lístie väčšinou
spýchlo — ostatok čaká na prvý vetrik. (Kukučín)

Už sme spomenuli, že otázka neosobných sloviess nie je ani vo všeobecnosti
doriešená. Azda postačí poukázať na to, že niektorí jazykovedci vôbec ne-
uznávajú neosobné slovesá ako osobitnú kategóriu sloviess. Tento svoj náhľad
odôvodňujú rozličnými argumentmi. Obyčajne sa usilujú o to, aby pri všet-
kých slovesách preukázali tie isté príznaky.

Základným argumentom jazykovedcov, ktorí odmietajú existenciu neosob-
ných sloviess, je tvrdenie, že v realite niet deja, ktorý by nemal príčinu existen-
cie, čiže ktorý by nemal svojho činiteľa. Toto je pravda, o ktorej pochybovať
bolo by zbytočné. Je však otázka, či slovesá odrážajú uvedenú skutočnosť
priamočiaro. V podstate ide o vzťah jazyka k mysleniu a k vyjadrovanej
skutočnosti. A tu stačí iba vo všeobecnosti povedať, že myslenie nie je priamou
kópiou, mechanickým odrazom skutočnosti a že ani jazyk nie je priamou kópiou
myslenia. Jazyk ako svojský systém jednotiek slúžiacich na dorozumievanie
má svoje zákonitosti, a tie možno zisťovať iba v jazyku samotnom.

Iba z málo prác vyberáme niektoré tvrdenia o tom, že neosobné slovesá
ako osobitná skupina sloviess neexistujú. Tak priamo sa vyslovil napr. Bruno
Meriggi v diskusii o sporných otázkach slovenskej syntaxe¹⁹ a svoju tézu
chcel aplikovať na všetky jazyky. B. Meriggi síce uznáva rozdiel medzi osob-
nými a neosobnými slovesami, ale za neosobné pokladá napr. také sloveso,
ktoré „sa neznáša s ‚hocakým‘ podmetom, a najmä nie s podmetom v prvej
a druhej osobe singuláru alebo plurálu. Takéto sloveso nemôže mať rozkazovací
spôsob“. Ako príklad sa uvádza sloveso *bolieť* vo vetách *bolí ma hlava*, *bolia
ma zuby*. Podľa našich gramatických kritérií sloveso *bolieť* hodnotíme v uvede-

¹⁹ Porov. jeho diskusný príspevok *K otázke neosobných sloviess a spony*, Jazykovedné
štúdie IV, Bratislava 1959, 119—121.

ných vetách ako osobné, i keď sa ním vyslovuje dej, ktorého gramatickým podmetom môže byť iba vec — nie osoba. V osobných príponách tvarov *bolí, bolia* je obsiahnutý význam osoby; osobu možno aj explicitne vysloviť (napr. *Ešte ma bolí | To ma už nebolí.*)

Podobný zamietavý postoj k neosobným slovesám má aj Ferdinand Liewehr, ktorý tak isto vychádza z tézy, že každý dej musí mať svojho činiteľa.²⁰ Aj tu sa však obchádza skutočnosť, že jazyk nie je kópiou myslenia a že myslenie nie je kópiou skutočnosti. A obchádza sa aj známy fakt, že každý logický súd sa síce vyslovuje vetou (výpoveďou), ale že každá veta (výpoveď) nie je vyjadrením logického súdu. Liewehrov výklad ináč vzbudzuje pozornosť tým, že v „logickom predikáte“ nepočíta s významom osoby.

Temer ako kuriozitu uvedieme niekoľko slov aj o Miklosichovom chápaní našej otázky.

Je známe, že Miklosichova známa štúdia o jednočlenných vetách mala r. 1867 pôvodne názov *Die Verba impersonalia in den slavischen Sprachen* (Neosobné slovesá v slovanských jazykoch). To znamená, že Fr. Miklosich pôvodne stál na stanovisku, že existujú aj v moderných slovanských jazykoch neosobné slovesá — impersonálie. Ale o šesťnásť rokov neskôr, v druhom vydaní — ktoré sa obyčajne uvádza v odborných prácach — nastali už isté zmeny; aj samotný názov práce sa pozmenil na *Subjectlose Sätze* (Bezpodmetové vety). Tu už Miklosich vyslovil mienku, že podstata jednočlennosti (bezpodmetovosti) viet typu *prší* nespočíva v charaktere použitých slovík typu *pršať*, a to preto nie, lebo „väčšina neosobných slovík môže sa spájať aj s podmetom“. Preto Miklosich hľadá vysvetlenie v syntaktickej konštrukcii.²¹ Táto konštrukcia je podľa jeho mienky bezpodmetová. Prítomnosť gramatického podmetu nie je dokázaná určitým tvarom použitého slovesa, pretože o podmete možno hovoriť len tam, kde sa podmet dá dokázať.²² Dokázať

²⁰ Porov. Ferdinand Liewehr, *Zur sog. unpersönlichen Ausdrucksweise im Slavischen*, Zeitschrift für Slawistik III, Berlin 1958, 197—208. — Liewehr tu dokazuje, že vo vetách typu *prší* ide o vyjadrenie dvojčlenného súdu v jednom slove, ktoré obsahuje v svojom tvare podmet a prísudok; logickým subjektom je podľa Liewehra lexikálny prvok vyslovený slovesným kmeňom a logickým predikátom je prípona, ktorou sa vyslovuje čas, spôsob a slovesný rod (genus verbi).

²¹ Pravda, otázku, odkiaľ sa vzala osobitná vetná konštrukcia (na akom jazykovom základe vznikla), Miklosich necháva otvorenú: domnieva sa, že táto jednočlenná vetná konštrukcia je jazykovým vyjadrením jednočlenného logického súdu. To však ako jazykovedné vysvetlenie nestačí, lebo veď existuje niekoľko typov slovesnej jednočlenej vety, v ktorých sa vzťah použitého slovesa a vetnej konštrukcie prejavuje rozlične. Porov. len rozdiel medzi vetami *prší* a *ide sa*.

²² Porov.: „Wenn gegen den Ausdruck ‚subjectlose Verba‘ ... von Steinthal eingewandt wird, dass ein Verbum ohne Subject nicht zu denken sei, indem die Personalbezeichnung nichts anderes als die Beziehung auf das Subject, so scheint die Einwendung auf der von demselben Gelehrten bekämpften Ansicht von dem logischen Charakter der Sprache zu beruhen. Da das Verbum finitum notwendig in einer der drei Personen stehen muss, so folgt daraus nicht das Dasein des Subjectes: die Behauptung von der Subjectlosigkeit mancher Sätze muss so lange aufrecht erhalten werden, als für dieselben Subjecte nicht nachgewiesen sind.“ (C. d., 3—4.)

existenciu nejakej významovej zložky v gramatickom tvare možno iba explicitným vyjadrením tohto významu. V našom prípade ide o vyjadrenie gramatickej osoby samostatným pomenovaním — osobným zámenom. Podľa tvaru slovesa malo by to byť zámeno 3. os. sg. stredného rodu — *ono*. O tom treba podrobnejšie pouvažovať, a to na základe dokladového materiálu.

Najprv si však uvedieme, že v našej jazykovednej tradícii doniesol nový náhľad na túto vec Eugen Pauliny, hoci vo svojej práci nepoužíva termín neosobné sloveso, ani si nekladie otázku, či existuje nejaký rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami.²³ Pre naše ciele je dôležité uviesť, že Pauliny pracuje s protikladom dvojčlennej a jednočlennej slovesnej vety, pričom v jednočlenných slovesných vetách rozličných typov (*prší, zabilo ho, ide sa*) hovorí síce o neprítomnosti gramatického podmetu, ale súčasne aj o tom, že sa slovesnou formou tento podmet vyslovuje.²⁴

E. Pauliny v uvedených prácach vysvetľuje pojem intencie slovesného deja. Intencia deja sa zakladá na tom, že „slovesný dej sa poníma vždy ako odniekade vychádzajúci a niekam smerujúci“. Takto sa v slovese spájajú dve črty: jednak že sloveso je pomenovaním „nesamostatne (t. j. na niečom) existujúceho“, jednak že sloveso ako pomenovanie deja je tranzitným prvkom medzi dvoma substanciami. Je zásadne dôležité, že na základe intencie sa členia všetky slovesá na niekoľko typov. Z týchto typov pre nás sú dôležité dva, a to typ *zabilo ho* („agens a dejanie je vyjadrené spoločným výrazom, ale zásah je vyjadrený osobitne. Schéma: AD—Z“) a typ *hrmí* („všetky tri významové komponenty (agens, dejanie, zásah) sú vyjadrené spoločným výrazom. Schéma: ADZ“) (cit. kniha, 18). To sú dva intenčné typy sloviess, ktoré v podstate predstavujú naše neosobné slovesá.

Logický subjekt deja (agens deja), ktorý je obsiahnutý v jednom výraze spolu s dejom (schéma AD), môže sa niekedy explicitne vyjadriť aspoň etymologicky rovnakým slovom, akým sa vyjadruje dej. To vidieť v príkladoch *viator veje, sneh sneží* ... To isté vidíme aj v prípadoch, keď sa explicitne vyjadruje logický objekt (zásah deja), ktorý sa normálne vyjadruje spolu s dejom v jednom výraze: *hovoríť — hovoríť niečo, šit — šit niečo, vystrelit — vystrelit niečo* ... Je samozrejmé, že v obidvoch prípadoch hovoríme už nie o jednom výraze, ale o spojení dvoch samostatných výrazov (schémy A—D. D—Z).

²³ Eugen Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943; Eugen Pauliny, *Problémy slovesnej rekcie*, K historickosrovnávacímu študiu slovanských jazykú, Praha 1958, 39—44. — V obidvoch prácach sa rozvádza rovnaké stanovisko.

²⁴ „A jednako, ak tu aj plnovýznamový subjekt nie je vyslovený a nemôže byť vyslovený, predsa je len vyslovený formálne: určitým slovesným tvarom 3. osoby sg. Teda keď tu aj nie je východisko deja vyslovené a nemôže byť vyslovené, má sloveso v predikáte takú formu, ktorá ukazuje na východisko deja. Sloveso teda aj v takých prípadoch, v ktorých v skutočnosti nemá oporné východisko deja a v ktorých teda nie je pomenovaním nesamostatne existujúceho, má tvar, ktorý ukazuje na východisko deja, t. j. na subjekt.“ (*Problémy slovesnej rekcie*, 42.)

Aj opačný postup je možný. Substancia a s ňou spojený dej sa obyčajne vyjadrujú dvoma výrazmi (schémy A—D, D—Z), ale v istých prípadoch sa toto spojenie nahradí jedným výrazom. To je prípad zmeny osobného slovesa na neosobné (schéma A—D > AD) a zmeny predmetového slovesa na bezpredmetové (schéma: A—D—Z > A—DZ). Podľa intenčných slovesných typov v prvom prípade ide o prechod slovesa z typov *otec nesie drevo, kostolník zvoní* do typov *zabílo ho, hrmí*. V druhom prípade je to prechod slovesa z typu *niešť niečo* do typu *zvoníť*.

Ako vidieť, v týchto presunoch ide o zmenu typu, a nie o zvláštne použitie slovesa bez zmeny príslušnosti k pôvodnému typu.

Zvláštne použitie slovesa v rámci toho istého intenčného typu týka sa modifikácie niektorej substancie spojenej s dejom. Každé osobné sloveso si žiada vyjadriť logický subjekt svojho deja vo forme gramatického podmetu vety. Modifikáciu tejto časti intencie treba vidieť v tom, že žiadaný gramatický podmet sa vyjadrí len slovesným tvarom bez možnosti vysloviť ho explicitne osobným zámenom. To sú prípady dvojčlennej slovesnej vety so všeobecným alebo neurčitým podmetom. Schematicky možno túto modifikáciu intencie znázorniť takto: A—D > ✕—D.

Tak isto treba za zvláštne použitie slovesa v rámci toho istého intenčného typu pokladať aj modifikáciu vo vyjadrení logického objektu. Každé predmetové sloveso si žiada vyjadriť logický objekt svojho deja vo forme gramatického predmetu. Za modifikáciu tejto časti intencie treba pokladať tzv. absolútne použitie predmetového slovesa. Schematicky môžeme naznačiť túto modifikáciu takto: A—D—Z > A—D—✕.

V oboch prípadoch modifikácie intencie deja sa ukazuje, že predpokladaný, ale substantívom alebo osobným (ani ukazovacím) zámenom nevyjadrený a ani nevyjadriteľný logický subjekt alebo logický objekt deja pokladáme za všeobecný alebo neurčitý. Modifikácia intencie čiže zvláštne použitie slovesa v rámci toho istého intenčného typu týka sa posunu vo výstavbe významu na osi určitý/jedinečný — neurčitý/všeobecný logický subjekt/objekt deja.

Uvedený rozdiel medzi intenčným presunom a zvláštnym použitím bez zmeny intencie vzhľadom na vzťah deja k logickému subjektu treba ukázať na základe gramatických kritérií. V zásade je to otázka slovnodruhovej a vetnočlenskej platnosti slov *ono* a *to* vo vetách so slovesami rozličných typov.

Uviedli sme, že osobné slovesá žiadajú vyjadriť svoj logický subjekt. Preto sa pri nich používa pri zdôraznení alebo aj pri emfáze zámenný gramatický podmet, ktorý je v zhode s určitým tvarom slovesa. Podľa tvaru slovesa by to pri neosobných slovesách malo byť zámeno 3. os. sg. a stredného rodu — *ono*.

Zámeno *ono* je skutočným gramatickým podmetom dvojčlennej vety, ak v kontexte odkazuje na podstatné meno stredného rodu.

Meštianstvo je už dobré, ale čo, keď tá vyššia vrstva tlačí naň a ono sa bojí, lebo sa chce báť. (Vajanský) — Mňa vari preto nemal rád, lebo som bol horlivým obhajcom tých novôt — umenia prekypujúceho života a obnovenej starovekej krásy, ktoré som videl vo Vlašsku, ono mojej povahe ovela lepšie vyhovovalo ako chladné chrámové umenie severské. (Zúbek) — Na špagáte má papier, a ako ho mačaťu približuje — ono chňap po ňom. (Martáková) — S fúňa som uložil do lona. Hladkám mu chudý chrbátik ..., ale ono sa len trasie a trasie. (Morie) — A k tomu, čo máte proti tomu dievčaťu? Že je chudobná? Za to ono nemôže a ináč je to dievča poriadne, usilovné. (Timrava) — Keby sme uvedené slovo aj s dôrazom postavili na hociktoré miesto, bolo by jadrom ono. (Mistrík)

Tak isto treba posudzovať prípady, v ktorých sa zámenom *ono* odkazuje na osobu mužského rodu pri neutralizácii rodového protikladu.

„No, len na, keď ti dávam ...“

A tísia mu šestáky. No Ondráš sa bránil ...

„Ale čo sa mu to robí? Ono sem donesie každý deň niečo -- a vziať nechce nič. Na, vezmi si a -- choď.“ (Kukučín)

V rámci dvojčlenných slovesných viet s vysloveným podmetom používa sa slovko *ono* ako častica s rozličným významom. Táto častica *ono* nie je vetným členom, hoci podstatne pomáha budovať zmysel výpovede. Najzreteľnejšie sú prípady, v ktorých častica *ono* vyjadruje, že veta podáva akési vysvetlenie obsahu predchádzajúcej vety.²⁵ Príklady na takúto vysvetľovaciu časticu *ono*:

Ono tá jeho hlava nie je celkom na mieste. (Kukučín) — Ono i múka je toho roku lepšia. (Kukučín) — Ono Pančava ležala hneď na kraji ohromného, suchopárneho boru ... (Vajanský) — Ono Zuzka bude vám pokorná, veď, chúda, slúži od dvanásteho roku. (Tajovský) — Ono je to radosť, tie deti počúvať, ako múdro odpovedajú ... (Tajovský) — Ono tie príslovia obyčajne prestrelujú, ale najmä toto nemá ani za nechťk pravdy. (Jesenský)

Častica *ono* vyjadruje aj prekvapenie, obracia pozornosť na niečo neočakávaného, nezvyčajného a pod., teda na výraz, ktorý odporuje zmyslu predchádzajúceho textu.

²⁵ Jozef Mistrík v štúdiu *K otázke častic v slovenčine* (Jazykovedné štúdie IV, 1959, 201—228) hovorí v takýchto prípadoch o nadväzujúcej vetnej častici *ono*. Uvádza príklad: *Ono, môžeš povedať, že je to obyčajné štvanie, ale až sa tým budeš dlhšie zaoberať, prídeš na to, že mám pravdu.* (Horák)

Mistrík uvádza v tejto skupine častic slová *jednako, napokon, nuž, ozaj, reku, skrátka, tak, totiž, veď, vôbec, vraj* ... Uvádza však len vety, v ktorých tieto slová sú oddelené čiarkami od ostatnej časti vety. To nie je pre častice tohto druhu podstatné ani potrebné, ako to vidieť z našich príkladov.

Funkciu slov *ono, to* vo vetách uvedeného typu (*Veď ti ono bude tam dobre.* Kukučín — *A to tu robí môj otec?* Rázus) správne vykladá Ján Oravec v článku *Citový význam zámen.* Slovenská reč XX, 1955, 144—156.

Pre češtinu je dôležitý výklad Františka Trávníčka, že slovo *ono* „vyjadruje jisté vzrušení mluvící osoby, jistou náladu“, a preto ho nazýva náladovým slovom. (*Ne-slovesné věty v češtině I*, Brno 1933, 64).

Myslia si bohviečo, a ono sa im každá mladá smeje. (Jesenský) — Iba idem do kuchyne a voniam, čo to, čo to, reku. A ono to kačka na pekáči! (Kukučín) — Rozbalil ju, a ono nebola to štvrtka, bola to úplná polovica husi. (Kukučín) — Chodím, mocem sa po dvore, kdeže je, reku môj Jano, a ono oni všetci traja v chyži ... (Tajovský) — Myslel, že Margita ešte dnes bude kapitulovať, a ono sa veľmi sklamal. (Kukučín)

Uviedli sme viac príkladov dvojčlenných viet s časticou *ono*, aby sme na základe ich významu mohli ukázať, že slovo *ono* toho istého významu ani v jednočlenných vetách nemá úlohu vetného člena, teda nie je osobným zámenom. Tým sa ukazuje aj to, že sa v týchto vetách použili neosobné slovesá. Pravda, takéto jednočlenné vety s neosobnými slovesami sa používajú pomerne veľmi zriedkavo.

Zišiel by sa dažď. A ono dosť chytro spřechne čosi: lastovičky vysoko lietali. (Kukučín) — No, to už hej, keď vy. Ono nám tolme tiež neprihára, že by sme sa vonkoncom bez tých peňazí neobišli ... (Kukučín) — Ono nášho Palka zakaždým bodio, kolkolkolvek ráz zašiel do Kremeňov. (Kukučín)

V uvedených vetách častica *ono* má vysvetľovací význam, tak isto ako v nasledujúcich jednočlenných vetách, ktorých jednočlennosť je naznačená alebo bezpodmetovým zvratným tvarom alebo vetnou príslovkou typu *možno*.

„No, počkaj, klampa! Veď ono odnechce sa tebe!“ zvolala. (Dobšinský, Povesti) — „No, vieš,“ natiahne chlapec múdru tvár, „ono možno ísť k takej robote i na pílu, a možno i do mlyna.“ (Rázus) — Pekne sa drž, majstra skúchaj, veď ti ono bude tam dobre. (Kukučín)

Z doterajšieho výkladu vidieť, že neosobné slovesá nemôžu mať pri sebe zámenný podmet *ono*, ktorý by sa dal očakávať podľa tvaru týchto slovies v jednočlenných slovesných vetách. V takých vetách — a vôbec v každej jednočlenej vete — slovo *ono* pokladáme za časticu, teda za slovo, ktoré síce účinne napomáha utvárať celkový zmysel vety, lenže nemá v gramatickej stavbe vety nijakú úlohu. Nie je to v žiadnom prípade nijaký formálny podmet, ako napr. v dolnej lužičtine (alebo aj v niektorých poľských a slovinských nárečiach), kde takéto formálny podmet *vono* vznikol pod vplyvom nemčiny.²⁶

²⁶ Na to poukázal už Fr. Miklosich, c. d., 4—5. Tu sa uvádzajú aj príklady *vono se blyska* = es blitzt, *vono se jomu zakšelo spaš* = er ist schläfrig geworden atd., z ktorých vidieť, že formálny gramatický podmet *vono* je tu vo všetkých typoch slovesných jednočlenných viet, nielen vo vetách s neosobným slovesom.

Na pomery v poľských nárečiach ako aj v hovorovej poľštine poukazuje Halina Koneczna v štúdiu *Funkcje zdań jednozłonowych i dwuczłonowych w języku polskim*, Z polskich studiów slawistycznych, Varšava 1958, 71—98. H. Koneczna hovorí o zdanlivom (gramatickom či prázdnom) podmete *ono*, *to*, *owo*, ktorý sa dostáva do jednočlenných viet prispôbením sa pôvodne jednočlenných viet k dvojčlenným (str. 93). — Pretože tento zdanlivý podmet môže byť pri každom neosobnom slovese (výraze), je pravdepodobné, že aj v poľštine ide o vývin vyvolaný nemeckým vplyvom.

Za gramatický podmet — aspoň formálny, aký je napr. v nemčine — *es regnet* — alebo vo francúzštine — *il pleut* — mohlo by sa pokladať aj ukazovacie zámeno *to*. Ale tu by už neišlo o vplyv cudzieho jazyka, ako to pripomenul aj Fr. Miklosich, aj J. Zubatý.²⁷

Pravda, slovko *to* ako ukazovacie zámeno môže byť gramatickým podmetom, a to v rozličných prípadoch.

Význam ukazovacieho zámena a syntaktickú úlohu gramatického podmetu má slovko *to* v dvojčlenných vetách, ktorých východiskom je práve toto slovko, ukazujúce na nejakú vec v skutočnosti.

„Pust ho, nech sa živí,“ povedala mama, „to je krt.“ (Ondrejov) — „To je Zápotočný,“ odpovedá bezvýznamne a ohmatáva si hlavu, či ju nemá poranenú. (Figuli) — Sníva sa mi, alebo si to, Peter, naozaj ty? (Figuli) — A naraz beží oproti nemu čosi. Ale nie je to zajac. (Moric) — A tá divná vec sa len trepoce okolo neho. To veru nemôže byť ani pero, ani chl p trávy. Ale čo teda? (Moric)²⁸

V uvedených vetách je v prísudku sloveso *byť* v spojení so substantívom. V týchto vetách ide o vyjadrenie dvojčlenného súdu, v ktorom sa zisťuje totožnosť veci (na ktorú sa obyčajne ukáže aj gestom) a jej mena.

Iný typ predstavujú vety, v ktorých zámeno *to* má úlohu gramatického podmetu a má odkazovaciu úlohu. Zámeno *to* odkazuje na nejakú časť kontextu: táto časť alebo predchádza, alebo — zriedkavejšie — nasleduje po zámene.²⁹ Takouto časťou kontextu je zväčša veta.

a) Iba keď som mu povedala, že idem domov na fieru, to ho pohlo. (Kukučín) — Duch mu je vzrušený — to ho ženie tak. (Timrava) — Neborák, mával krídlami, zlostne evakotal zobákom, ale to vrany len viac ťráždilo. (Moric) — Dlaničkami tlapká okrúhle pagáčiky. Čím hlasnejšie mu to plieska, tým má väčšiu radosť. (Martáková) — Lúbos-

²⁷ Pozri Josef Zubatý, *Die „man“-sätze*, Studie a články II, Praha 1954, 437—476. Pôvodne uverejnené v roku 1907. — Zubatý na str. 472 v pozn. 1 píše: „Ein *to* *prší*, *to mne pichá* ist etwas anderes: es drückt die Verwunderung des redenden über das Mass der Erscheinung aus und wäre im Deutschen durch *wie es regnet! wie es mich sticht!* wiederzugeben ...“

²⁸ Pre gramatickú stavbu vety nie je dôležité, či sa zámenom *to* ukazuje na nejaký určitý, poznaný predmet a či na čosi neurčité, nie celkom poznané. V oboch prípadoch zámeno *to* je podmetom dvojčlenej vety.

Osobitne treba poznamenať, že vo všetkých prípadoch, o ktoré nám ide, používa sa iba zámeno stredného rodu — *to*. Je to jednak prejav neutralizácie gramatického rodu, jednak prejav meraveňa tohto zámena a jeho vypadávania zo slovného druhu zámen. Tak možno pochopiť aj prípady typu *To hučia lietadlá*, kde ide ešte o zámeno, ale je to zámeno bez vetnočlenskej platnosti. Preto ťažko súhlasit s náhľadom, že slovo *to* je vo vetách tohto typu zdánlivým podmetom alebo predmetom, ako to tvrdí František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 155.

²⁹ Keď sa zámenom *to* odkazuje na niečo predchádzajúce, má toto zámeno redeiktickú funkciu. A keď sa ním odkazuje na niečo, čo ešte len má v texte nasledovať, má funkciu prodeiktickú. V nasledujúcom uvidíme, že zámeno *to* máva aj syndeiktickú úlohu, a to vtedy, keď sa ním odkazuje na situáciu ako celok alebo na istú časť tejto situácie, ktorú časť nevyzdvihujeme ako známu a jasnú. — Uvedené tri funkcie zámena *to* rozlišujeme podľa M. Regulu, *Das Impersonalienproblem in allseitiger Beleuchtung*, Lingua VII, 1, Amsterdam 1957, 46—86.

ťou pekná vzdychala si deva, to dušou striaslo šuhaja ... (Sládkovič) — „Môžeš ísť,“ povedal mužiček a znelo to ako rozsudok. (Mináč)

b) „Malér je to tak stučnieť, malér!“ dokladá notárka. (Kukučín) — Jej je to veľmi po srsti, že Aranka je ďaleko, ďaleko za ňou. (Kukučín) — Jedovalo ho to, celá tá história, ale čo má poslušný muž robiť, keď dostane rozkaz? (Kukučín)

S uvedeným typom úzko súvisia prípady, v ktorých zámeno *to* je formálnym podmetom: skutočný podmet je vytýčený, vysunutý z vety. Slovo *to* je tu zámenom.

Zakúrená pec, to je milá vec. (prísl.) — Nie prenasledovať, ale vystríhať, to bol jeho úmysel. (Kukučín) — Hora, to ti je ako more, hora je ruka božia, ktorá dáva a berie, žehná a tresce. (Krno) — Áno, áno, to je pekná myšlienka: panovať. (Timrava)

Doteraz preberané príklady obsahovali zámeno *to*, ktoré má vo vete úlohu vetného člena — podmetu. Je samozrejmé, že v týchto prípadoch ide vždy o dvojčlenné vety.

Ale aj v rámci dvojčlenných viet existuje typ, v ktorom síce máme pred sebou zámeno *to*, ale toto zámeno nemá úlohu vetného člena. Týmto zámenom sa ukazuje na nejaký jav skutočnosti alebo na nejakú časť kontextu a súčasne sa týmto zámenom akoby uvádza veta, ktorou sa daný jav skutočnosti alebo daná časť kontextu vysvetľuje.

Prebral som sa, keď v potoku niečo zašplachlo: to hodili do vody pána učiteľa ... (Hečko) — Lahol som si na lavicu s klobúkom pod hlavu. Mäkké klopkanie strhlo ma do spania. To na dolinu spustil sa tichý jarný dážď. (Ondrejov) — Jedliny voňajú, smrečie, aj pozdné kvety jesene. To dýcha hora — obor s nesmrteľnými pľúcami. (Jašík) — Malé okienka chalúp boli do neskorého večera osvetlené. To vrchári počúvali rozprávania bojovníkov. (Moric) — Popri melódii, na ktorú sme tancovali, znela vo mne ešte iná, oveľa krajšia melódia. To jasala a spievala moja duša. (Zúbek)

Slovko *to* v takejto funkcii možno použiť aj v jednočlenných slovesných vetách. Príklad z literatúry však nemáme poruke. Napr. na bojazlivú otázku dieťaťa *Čo je to?* podľa situácie môžeme dať utišujúcu odpoveď: *Neboj sa, to len tak silno prší.*

V uvedených prípadoch sa zámeno *to* dá pochopiť ako gesto, ktorým sa na niečo ukazuje. Tu je zámeno *to* na tej istej úrovni ako vo vetách, v ktorých sa zámenom *to* ukazuje alebo odkazuje na nejaký nepresne chápaný, a preto priamo nepomenovaný úsek skutočnosti.

Pravdu mal Matko Feranec, že nebude ženám raj, keď sa to skončí. (Figuli) — Veru tak, deti, to bol náš odzemok a prvý sa ho naučil ten čeladník, keď sa uhýbal bleskom. (Figuli)

V dvojčlenných vetách sa používa slovko *to* aj ako citová častica, vyjadrujúca prekvapenie, rozhorčenie alebo radosť podávateľa.

To budeš vždy takto neskoro chodiť? (Fr. Král) — To ty musíš k mužovi! (Tajovský) — To si ešte počkáte chvíľu! (úzus)

Zriedkavejšie sa používa táto častica *to* aj v jednočleenných slovesných vetách.

To by sa vám chcelo slopať moju slivovicu! (Tatarka) — Poskočil si v hustej tráve a vykrikoval: „Ako to tu vonia! Ako to tu vonia!“ (Martáková) — K vám sa to do vŕšku ťažko ide a že je zamrznuté, kľžu sa nohy. (Timrava) — Keď človek raz dostane do tanca toho, koho rád má, to sa potom tancuje ani v oblakoch. (Kukučín) — Ach, potom sa to krásne žije, bez starostí, a myslí sa jedine len na opravdivé, čisté, nekonečné životné pohodlie. (Stodola) — Vidíš, dobre sa to spáva aj v sedliackej chyži. (Dobšinský, Povesti)

Z doterajšieho výkladu vychodí, že v rámci jednočleenných viet s neosobným slovesom nemôže byť zámeno *to*, ktoré by malo úlohu gramatického podmetu. Iba také zámeno *to*, ako aj častica *to* môže byť vo vete s neosobným slovesom, ktoré nemajú úlohu vetného člena, i keď svojim významom podstatne prispievajú k celkovému zmyslu vety, keďže vyjadrujú citový postoj podávateľa k obsahu vety.

Na základe výpiskov, ktoré doteraz máme poruke aj pre *Slovník slovenského jazyka*, možno konštatovať, že slovko *to* ako zámeno ukazujúce na niečo neurčitého a nepoznaného v realite alebo ukazujúce aj na celkovú situáciu, z ktorej daná výpoveď vyrastá, používa sa veľmi zriedkavo aj pri niektorých slovesách, ktoré sa na základe iných vlastností pokladajú za neosobné. Tu možno najpriliehavejšie hodnotiť slovko *to* ako zámeno so syndeiktickou funkciou.³⁰ Z toho však vyplýva dôsledok pre hodnotenie vetnej konštrukcie ako dvojčlennej.

„Vpred!“ V lese to šuchotalo. Nebolo počuť ani slova. (tlač) — Už by z celého vtáčkeho rákoša nič nebolo bývalo, ale vtom zašuchoce to ešte raz horou a veľký starý orol zakrúti koleso nad záhradou a spustí sa dolu. (Dobšinský, Povesti) — „... Čert si mi, švagor si mi a či súdruh, pod na slovo,“ vrelo to v Pagáčovi. (Tatarka) — Poriadne to vo mne heglo, ale bolesť som necítil. (Moric) — Kým som bol ešte v Bosne, mocne ma to sem tiahlo, s radosťou som kráčal v ústrety mojej domovine. (Kukučín) — „A tých iných naučíme!“ vyhlko z Roba Liščiaka tak prudko, že to aj Bezákom trhlo. (Jilemnický) — V ušiach mu to začalo hučať, akoby sa ho chytal zúvať. (Kukučín) — Rozpojil prsty, zakliesnuté do seba, až to v tichu prasklo, a znovu ich spojil. (Mináč) — Zmrvilo to Ciľou, a keď sa na večer vrátila domov, len ju tak triaslo od strachu. (Tajovský) — Pôda všade vlhká, slniečko málokedy zazrie na ňu. Vonia to tu vlhčinou, hubami, smrečím, smolou. (Bielek) — Dedina, predtým akoby vymretá, zrazu ožila, až sa to v nej len tak hemží. (Kukučín) — Žerie ho to strašne a jednako ho niečo priam nutká, aby si s niekým o tej veci pohovoril. (Horák)

³⁰ Porov. Reguluvu definíciu: „das auf ein nicht genanntes, aber dem Sprechenden aus der Erfahrung bekanntes, wenn auch begrifflich nicht erfassbares oder willentlich im Dunklen gelassenes Etwas hinweisende, syndeiktische Es, das zur Einleitung potenzieller und wiederholt eintretender Erscheinungen dient“ (e. d., 73). — Poznamenávame, že aj Regula hodnotí toto syndeiktické zámeno ako gramatický podmet.

Veľmi názorné príklady máme v nasledujúcej ukážke z Kukučínovej poviedky *Susedia*:

„Ej, vitajteže, vitajte; ani čo by ste boli z neba spadli. A tu dávno stojíte? Človek nič nepočuje, tak to tuná klepoce a hrmí ani v nejakej fabrike. Človek nezná, kam sa prv hodíť. Roboty tu dosť i pre desiatich!“

Majster Trfotka rád popýšil sa mlynom aj množstvom roboty ...

„Veru to hučí!“ zakričal Jurko mlynárovi do ucha, lebo skutočne nebolo vlastného slova počuť; hrmelo tu ani v ohromnom arzenáli ...

„No všakver väčšmi to hrmí že pri vašej ihle? “a mlynár zasmial sa srdečne na svojom výtečnom vtipe, až mu kožená zásterka na bruchu prašala ...

(Skrátený text podľa edície Dielo I. 1957. 227—228)

V týchto prípadoch treba hodnotiť zámeno *to* ako formálny gramatický podmet a vetnú konštrukciu pokladať za dvojčlennú (schéma: S—P). Pravda, použité slovesá v spojení s formálnym podmetom *to* majú ten istý význam ako bez tohto podmetu. Vidieť to na príkladoch z Kukučina, a *to* na slovese *hrmiel* (... *hrmelo tu* ..., ... *väčšmi to hrmí* ...). Keďže nemožno v našich vetách tohto typu hovoriť o prechode neosobného slovesa na osobné (neplatí teda schéma: ADZ > A—DZ), treba hovoriť o zvláštnom použití neosobného slovesa: neosobné sloveso je použité bez zmeny intencie, ale je použité v dvojčlennej vetnej schéme. Tento rozpor medzi vetnou schémou a neosobným slovesom rieši sa formálnym podmetom *to* (schéma: intenčný typ ADZ vo vete S—P): *hučalo* / *to hučalo*.

Ak hovoríme v prípadoch typu *tu to hrmí* o formálnom podmete *to*, nekladíme ho na roveň formálnemu podmetu, ktorý sa používa najmä v súvetiach na zvýraznenie gramatickej stavby súvetia ako celku. V súvetí každý formálny vetný člen (teda nielen formálny podmet, napr.: *To ma mrzí, že si neprišiel*) má odkazovaciu funkciu **redeiktickú** alebo **prodeiktickú**. Vo vetách typu *tu to hrmí* možno hovoriť iba o **syndeiktickej** funkcii, o odkazovaní na niečo neurčitého alebo neurčiteľného mimo kontextu, čiže na niečo v realite.

Na takéto osobitné používanie niektorých neosobných slovík sa už v príslušnej odbornej spisbe poukázalo. Tak napr. J. Zubatý, nadväzujúc na mienku Fr. X. Procházku, že v nemčine treba rozlíšiť dvojaké *es* (čisto formálne subjektové a neurčiteľné subjektové *es*), pripomína, že slovesá typu *pršať sú* v češtine vždy bez formálneho podmetu *to*, kým pri slovesách iných — ktoré Fr. Miklosich charakterizoval ako také, ktoré vyjadrujú vykonávanie nejakého násillia — podmet *to* je v stredočeských nárečiach ako aj v spisovnej češtine celkom bežný.³¹ Ale takýchto príkladov v českých nárečiach smerom na vý-

³¹ C. d., 471—2. Uvádzajú sa príklady: *házele to jím po kostele, zabilo to dva černé křestany, nedalo mi to spáti, porazilo to plot, táhne mne to tam, láká mne to, trvalo to deset let ... dnes to fouká, hák mu to v žebrách podivně hraje ...*

J. Zubatý tu hovorí o skutočnom (nie formálnom) podmete slovami: „Dieses *to* ist eben, wie Procházka meint, ein wirkliches Subjekt, kein blosses Flickwort. Es drückt jenes durch ein einziges Wort nicht ausdrückbare etwas aus, welches seine Gewalt in

chod ubúda. Ani v staršom českom jazyku takých viet s podmetom *to* nebolo. Preto J. Zubatý uzatvára, že pôvodne sa všetky neosobné slovesá používali vo formálne jednočlenných (formálne bezpodmetových) vetách, teda bez podmetu *to*.

V porovnaní s češtinou používa sa táto dvojčlenná vetná konštrukcia s neosobným slovesom a formálnym podmetom *to* tak v spisovnej slovenčine, ako aj v slovenských nárečiach oveľa zriedkavejšie. Okrem toho — aspoň na základe príkladov, ktoré doteraz máme poruke — možno tvrdiť, že táto konštrukcia s formálnym podmetom *to* je častejšia ako druhý variant iba pri takých neosobných slovesách, ktoré majú popri sebe osobné homonymá. Táto konštrukcia (napr. *tu to hrmí*) predstavuje potom prechodný typ medzi jednočlennou konštrukciou s neosobným slovesom a dvojčlennou vetou (napr. *delá hrmia*).

Ako vidieť, možnosť použiť dvojčlennú konštrukciu s neosobným slovesom a formálnym podmetom *to* viaže sa na isté skutočnosti, týkajúce sa použitého slovesa. Táto viazanosť odlišuje túto formálne dvojčlennú konštrukciu od jednočlennej konštrukcie s osobným slovesom vo zvratnej forme typu *ide sa*. Spoločné je medzi obidvoma konštrukciami to, že v nich nie je zhoda medzi syntaktickou formou konštrukcie a intencnou hodnotou použitého slovesa. Táto nezhoda sa raz rieši formálnym podmetom *to*, raz formou slovesa *ide sa*: ani v prvom, ani v druhom prípade sa týmito formálnymi úpravami nemení intencná hodnota slovesa, lebo neosobné sloveso ostáva aj pri formálnom podmete *to* neosobným a na druhej strane osobné sloveso aj v bezpodmetovom zvratnom tvare zostáva osobným.

Z doterajšieho rozboru neosobných slovies vychodí, že sa neosobné slovesá používajú vždy bez gramatického podmetu, a to preto, lebo neosobné sú tie slovesá, ktoré v svojej intencnej hodnote nemajú externé východisko deja (externý logický subjekt) ako primárnu substanciu. Východisko deja sa chápe ako interné, obsiahnuté v samotnom pomenovaní deja.³² Preto ho možno osamostatniť etymologickou figúrou: *sneží — sneh sneží, prší — dážď prší ...*

Z uvedenej základnej črty neosobných slovies vyplýva skutočnosť, že neosobné slovesá nemajú takú úplnú paradigmu tvarov ako osobné slovesá. Osobitne treba zdôrazniť, že neosobné slovesá nemajú prechodník ani čin-

der erzählten Tatsache äussert; vielfach ist dieses *to* in der Erzählung selbst durch den übrigen Kontext gegeben“ (c. d., 472).

³² Na túto skutočnosť poukázal u nás E. Pauliny, ktorý — ako sme už uviedli — používal takéto schémy: *AD—Z* (zabilo ho), *ADZ* (hrmí).

Ináč vystihuje tú istú skutočnosť aj M. Regula slovami: Die Verben *regnen, schneien, donnern, blitzen* u. a. nehmen innerhalb der Wortklasse eine Sonderstellung ein: dank ihrem synthetischen Inhalt haben sie den höchsten semantischen Sättigungsgrad und sind in ihrer eigentlichen Bedeutung in zweifacher Beziehung absolut, indem sie weder *Subjekt* noch *Objekt* zu sich nehmen können.“ (*Das Impersonalienproblem in allseitiger Beleuchtung*, Lingua VII, 1, 1957, 46—86, citát zo str. 79.)

né prídavné prítomné, ani činné prídavné minulé. Ako sme ukázali pri rozbere osobných slovies, tieto tvary môžu mať iba také slovesá, ktoré si žiadajú a majú logický subjekt — primárnu substanciu. Tvary *pršiac, pršiaci, rozpršavši sa* nie sú možné, iba ak po presune neosobného slovesa pršať z typu ADZ do typu A—DZ (napr. *listie prší ...*).

Trpné prídavné niektoré neosobné slovesá majú. Vyjadruje sa ním stav dosiahnutý uskutočnením deja. Tak napr. od neosobného slovesa (*za*)*mrznúť* máme trpné prídavné vo vete: *K vám sa to do vršku ťažko ide, a že je zamrznuté, kľžu sa nohy.* (Timrava)

Bežné sú takéto spojenia: *je zamrznuté, je pritiahnuté, je zamračené, je zaoblačené, je zatiahnuté, je zachmúrené, je vyjasnené, je zahmlené, je porosené, je napršané.*

Bolo zamračené a hodiny sa nám pokazili. (Timrava) — V noci na salaši; mesiac a hviezdy silno svietia, ale je zabraté, duje nepríjemný vietor, počas celého dejstva hora hučí a ťažké chmáry prebehávajú. (Stodola) — ... už iste, trebárs je zaoblačené, vyzerajú prvú hviezdu. (Tajovský)

Toto prídavné, pravda, majú len dokonavé neosobné slovesá. Pasívny význam môže mať iba trpné prídavné prechodných slovies. V okruhu neosobných slovies máme napr. spojenia: *porazený človek* (= človek, ktorého porazilo), *porantaný človek* (od *porantalo ho*), *zduť krava* (od *zdulo ju*) ... Aj tu sa už pociťuje viac stav dosiahnutý uskutočnením deja.

Slovesné podstatné meno neosobných slovies sa používa pomerne zriedkavo. Bežné sú tvary *sneženie, mrznutie, mrholenie, brieždenie, svitanie, stmievanie, ochladenie, ochladzovanie, oteplenie, otepľovanie, hrmenie, blýskanie, strašenie, mätanie* a iné. Tento slovesný tvar však neprináša nijaké kritérium pre rozlíšenie neosobných slovies od osobných.

Z neurčitých slovesných tvarov je pre náš cieľ najdôležitejší neurčitok, a to preto, lebo sa jeho využitie pri osobných a neosobných slovesách nápadne rozlišuje. Ukázali sme, že neurčitok osobných slovies zásadne možno použiť vo funkcii každého vetného člena, i keď používanie v každej funkcii je viazané na isté podmienky zväčša lexikálneho rázu.

Neurčitok neosobných slovies môže sa používať iba v rámci zloženého vetného základu v spojení s fázovými pomocnými slovesami ako aj s niektorými modálnymi slovesami v ich základnom použití.

Spojenie neosobných slovies s fázovými slovesami je bežné.³³ Niekoľko príkladov:

No k večeru padol krídlatý sneh a začalo máličko mrznúť. — „Zasa ma počína štiepať v hlave,“ vravela mužským nízkym hlasom. (Jesenský) — Dávno prestalo pršať a Ondrej stále sedel pod ústrešm ... (Chrobák)

³³ Bližší výklad pozri v diele *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, 90—91.

Tieto spojenia s fázovými slovesami nedodávajú neosobným slovesám i jakú osobitnú črtu. Tak isto ani spojenia s modálnymi slovesami, **pravda**, : modálne sloveso je v základnom tvare.

Nemusi jej predsa záležať na mienke takej Marusy. (Švantner) — Na druhý d muselo Matúša v kostiach nepríjemne zamraziť. (Švantner) — Skutočne, zatiaľ, ehodili po cirkuse, stačilo sa tak zvečeriť, že musia už svietiť pouličné lampy. (Švantner) — „A mňa nemá poraziť?“ povedala Jozefa s trochou sesterského citu k bratro (Tatarka) — Už by mohlo aj trochu sprčechnúť! (úzus) — Mohlo by už dakedy p šať: ale vidím, že už nikdy nebude. (Timrava) — Bol apríl, druhý týždeň po veľkonočn nedeli; vtedy sa patrí pršať. (Zguriška)

Tu je dôležitá negatívna črta — nemožnosť spájať neosobné slovesá s be podmetovými zvrtnými tvarmi modálnych sloviess (*má sa, musí sa, žiada sa, chce sa mi, lení sa mi, nevidí sa mi, žiada sa mi ...*), ani s modálnymi vetnými príslovkami (*treba, načim, možno, hodno ...*).

* * *

Ak záverom veľmi stručne zhrnieme rozdiely medzi osobnými slovesami a neosobnými slovesami, vidíme, že všetky vyplývajú z intencnej hodnoty slovesa. Osobné slovesá predpokladajú a žiadajú vysloviť osobitným pomenovaním logický subjekt (primárne nadradenú substanciu) svojho deja. Neosobné slovesá si nežiadajú a nepripúšťajú vysloviť osobitným pomenovaním logický subjekt (primárnu nadradenú substanciu) svojho deja.

S prítomnosťou logického subjektu deja súvisí možnosť používať sloveso v tvaroch pre všetky osoby obidvoch čísel, ďalej v prechodníku a činnom prídavku prítomnom aj minulom, ako aj v neurčitku, a to vo funkcii podmetu predmetu, doplnku, príslovkového určenia a prídavku. Ak logický subjekt deja sa nepredpokladá a nepocituje ako nevyhnutný, sloveso nemožno použiť v uvedených tvaroch a syntaktických funkciách.

Rozpor medzi vetnou konštrukciou a použitým slovesom sa rieši na jednej strane bezpodmetovým zvrtným tvarom osobných sloviess v rámci jednočlenných viet a na druhej strane formálnym gramatickým podmetom *to* pri neosobných slovesách v rámci dvojčlenných viet.

Hranica medzi osobnými a neosobnými slovesami nie je nepriečhodná, takže sloveso jednej skupiny možno v istých podmienkach použiť ako sloveso s vlastnosťami druhej skupiny.

DIE PERSÖNLICHEN UND UNPERSÖNLICHEN ZEITWÖRTER

Der Verfasser macht den Versuch auf Grund erschöpfenden Belegmaterials aus der slowakischen Schriftsprache das Problem des Unterschieds zwischen den sog. persönlichen und unpersönlichen Zeitwörtern zu lösen. Der gesuchte Unterschied ist grammatischer Natur.

Die persönlichen Zeitwörter haben finite Formen für alle Personen (z. B. *volám, voláš, volá, voláme, voláte, volajú*), auch alle infinite Formen, d. h. den Transgressiv (z. B. *volajúc*), das Part. Präs. Act. (z. B. *volajúci, -a, -e*), das Part. Perf. Act. (z. B. *zavolavši, -ia, -ie*), das Part. Pass. mit passivischer Bedeutung (z. B. *volaný, -á, -é*) und den Infinitiv mit verschiedenen syntaktischen Funktionen (als Subjekt, Objekt, adverb. Bestimmung, Attribut, prädikatives Attribut). Die unpersönlichen Zeitwörter haben dagegen nur eine einzige finite Form (z. B. *pršalo*), ein Part. Pass. mit resultativer Bedeutung (z. B. *zaoblažené*) und einen Infinitiv mit beschränkter Funktion (z. B. *má mrznúť*).

Die angeführten grammatischen Eigenschaften der beiden Gruppen sind Folgen des sog. Intentionwertes der Zeitwörter. Die persönlichen Zeitwörter setzen das logische Subjekt der Verbalhandlung voraus und verlangen es mit einem besonderen Worte in der Funktion der primären übergeordneten Substanz auszudrücken, während die unpersönlichen Zeitwörter lassen es nicht zu, das logische Subjekt der Handlung als eine dem Zeitwort übergeordnete Substanz auszudrücken.

Der Intentionwert der persönlichen Zeitwörter entspricht dem zweigliedrigen Satze (schematisch z. B. $A-DZ : S-P$) und der Intentionwert der unpersönlichen Zeitwörter entspricht dem eingliedrigen Satze (schematisch z. B. $ADZ : F$). Ein persönliches Zeitwort kann aber auch im Rahmen des eingliedrigen Satzes ohne Aenderung seines Intentionwertes gebraucht werden: der Widerspruch zwischen der Intention des persönlichen Zeitwortes und der Eingliedrigkeit des Satzschemas muss mittels der subjektlosen reflexiven Form des persönlichen Zeitwortes gelöst werden (z. B. *ide sa*). Auch ein unpersönliches Zeitwort darf im Rahmen des zweigliedrigen Satzschemas ohne Aenderung seines Intentionwertes vorkommen: der Widerspruch zwischen der Intention des unpersönlichen Zeitwortes und der Zweigliedrigkeit des Satzschemas wird mittels eines formalen grammatischen Subjektes gelöst werden (z. B. *to hučí*).

Л. П. РОЙЗЕНЗОН

НОВЫЕ СОЮЗНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ В СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

За последние годы в связи с активизировавшейся переводческой деятельностью в словацком литературном языке появился ряд синтаксических скреп — новых союзных образований. Особенно благотворную роль играют здесь переводы с русского языка — одного из самых сильных и богатых языков мира.

В настоящей краткой заметке рассмотрим какими речевыми способами пользуются словацкие переводчики для передачи русской сложносинтаксической конструкции, части которой связаны посредством сложного союза *po mere toho как*, и в какой степени это способствует обогащению синтаксического инвентаря словацкого языка образованиями новых союзных средств.¹

Предложения с союзом *po mere toho как* в русском языке служат для того, чтобы передать постепенность самого процесса нарастания или убывания двух параллельно функционирующих действий, состояний или признаков.² По данным конструкции в отличие от обычных сравнительно-сопоставительных предложений носят гибридный характер: наряду со значением временной постепенности, такие конструкции всегда выражают и временную семантику, ибо в них постоянно говорится о времени совершения действий главного и придаточного. Вот почему предложения с союзом *po mere toho как* занимают как бы промежуточное положение между чисто временными конструкциями и конструкциями сравнительно-сопоставительного типа особого порядка. Именно поэтому некоторые

¹ Мы специально не останавливаемся на тех случаях, когда смысл русских конструкций с *po mere toho как* передается словацкими переводчиками лишь приблизительно, т. е. когда не найдены точные эквивалентные средства выражения.

Ср.: *Po mere toho как* наступала темнота, комната моя становилась как будто просторнее. (Ф. М. Достоевский, Униженные и оскорбленные.) Перевод: *S hustnoucou temnotou akoby sa moja izba stávala priestrannejšou*. Или: Отчаяние овладевало им, тем более, что народ беспрестанно умножался на улице, по мере того как начали отпираться магазины и лавочки. (Н. В. Гоголь, Нос) Перевод: *... ľudí na ulici stále pribúdalo, lebo sa začali otvárať obchody a sklepy*.

² Случаи, когда оба действия происходят не одновременно, а следуют друг за другом, хотя и встречаются, но очень редко, а потому практически не влияют на нашу общую оценку данных конструкций.

ученые (напр. И. Г. Чередниченко,³ М. С. Бунина⁴ и др.) предлагают их даже выделить в особый тип придаточного — «придаточное предложение постепенности». В словацком литературном языке также имеются подобные конструкции, выражающие временную постепенность, но до недавнего времени словацкий язык (подобно чешскому) не имел специализированных союзных средств для этой функции. В предложениях постепенности использовался общевременный (точнее, общегипотактический) союз *ako* (заметим, что другой общевременной союз — *keď* — здесь невозможен!).

Именно поэтому мы часто встречаемся с фактами использования союза *ako* при переводе русских конструкций с союзом *по мере того как*.

Ср.: По мере того, как кортеж приближался, толпы глуповцев расступались и давали дорогу. (М. Салтыков-Щедрин, История одного города.)

Перевод: Ako sa sprievod blížil, zástupu hlupovcov sa rozostupovali a uvôľňovali cestu.⁵

Или: По мере того, как Шьер приближался к Поваркей, дым становился сильнее и сильнее... (Л. Н. Толстой, Война и мир)

Перевод: Ako sa Pierre blížil ku Kucharskej, dym bol čoraz hustejší.

Или: Но, по мере того как убывало содержание штофа, по мере того как голова раскалялась — даже и это скудное чувство настоящего становилось не под силу. (М. Салтыков-Щедрин, Господа Головлевы)

Перевод: No ako ubúdalo z fľašky, ako sa mu rozpaľovala hlava — strácal sa ešte aj tento chatrný cit.

Использование *ako* в словацких конструкциях при переводе русских предложений с *по мере того, как* следует признать вполне допустимым, но все же недостаточным, ибо в этом случае семантика временной постепенности ощущается очень слабо, так как эквивалентность здесь создается не при помощи союзных средств, а взаимоотношением лексико-грамматических составов главного и придаточного.

Видимо, ощущая недостаточность союза *ako* в указанной функции, некоторые словацкие переводчики стараются лексически усилить его. Так, например, при переводе предложения *Нехлюдов между тем, надев рипсе-нез глядел на подсудимых по мере того, как их допрашивали* (Л. Н. Толстой, Воскресение), переводчик дополнительно ввел наречие *postupne*, причем поместил его перед союзом *ako*, вследствие чего значение постепенности стало отчетливо восприниматься.

Ср.: Medzitým si Nechludov založil eviker a díval sa na obžalovaných postupne ako ich vypočúvali.

³ См. *Особые случаи придаточности в современном русском языке*. Ученые записки Львовского университета, т. 7, Вопросы славянского языкознания, т. 1. Львов 1947, стр. 105.

⁴ См. *Из наблюдений над сложными предложениями, соединенными составными союзами в современном русском литературном языке*, Ученые записки МГУ им. В. П. Потемкина, т. 33, кафедра русского языка, вып. 3, Москва 1954.

⁵ Список использованных словацких текстов (переводов) приводится в конце статьи.

Переводчик романа М. Салтыкова-Щедрина История одного города М. Личкова пошла по другому пути: она передает временную постепенность русского сложного союза *по мере того, как* посредством повторения основного глагола-сказуемого, отчего усиливается интенсификация действия.

Ср.: По по мере того, как новый город приходит к концу, телесные упражнения сокращались... Перевод: To sa blížilo, a ako sa blížilo, čas zastavoval beh svoj.

Довольно часто словацкие переводчики, подобно чешским, передают *по мере того как* через сравнительный союз *čím, tým*.

Ср.: По по мере того, как он читал их, он все больше и больше разочаровывался... (Л. Н. Толстой, Воскресение)

Перевод: Ale čím viac ich čítal, tým bol sklamanejší a sklamanejší.

Или: По по мере того, как работа опустошения приближалась к набережной реки, чело Угрюм-Бурчеева омрачилось. (М. Салтыков-Щедрин, История одного города)

Перевод: Ale čím viac sa pustošivá práca blížila k nábrežiu rieky, tým viac sa chmúrilo Ugrum-Burčejevovo čelo.

Несмотря на то, что в практике переводчиков передача *по мере того как* посредством *čím, tým* укрепились и стала некоторым образом даже традиционной, нормативной, все же ее нельзя признать удачной. Дело в том, что союз *čím, tým* как чисто сравнительный (или сопоставительный) является лишь частичным эквивалентом союза *по мере того как*. Семантика временной постепенности при использовании *čím, tým* инвелируется, сглаживается, стирается, а на первый план выступает семантика сравнения, сопоставления.

Стремление к более точному и адекватному переводу побудило словацких переводчиков создать на базе материала своего родного языка новые синтаксические образования, семантически близкие русскому союзу *по мере того как*.

Здесь можно отметить два типа новообразований. Один новообразования возникают в результате «перелицовки» союзов, уже бытовавших в словацком языке, расширение их функций. Если раньше союз *podľa toho, ako* употреблялся лишь в значении «смотря по тому как», то теперь он выступает также в функции союза временной постепенности (т. е. *podľa toho ako* — по мере того как).

Ср.: Селифан только помахивал да покрикивал: «Эх! Эх! Эх!», плавно подсакивая на козлах по мере того, как тройка то взлетала на пригорок, то неслась духом с пригорка... (Н. В. Гоголь, Мертвые души)

Перевод: Selifan iba pošibkával a vykrikoval: „Hej, hej, hej!“ a plynne podskakoval na kozlíku, podľa toho, ako trojka raz vzlietala na vrštek, raz letela svalom z vrška.

Интересно отметить, что в чешском языке выработался аналогичный союз — *podle toho jak*.⁶

Наряду с *podľa toho, ako* словацкие переводчики все чаще и чаще прибегают к другому сложному союзу — *úmerne s tým, ako*.⁷ Синтаксическая скрепа *úmerne s tým, ako* — искусственно созданное союзное образование, семантическим стержнем которого выступает наречие постепенности *úmerne*, которое и вносит в союз основную идею.

Ср.: По мере того, как Каратаев ослабевал, Пьер отдалился от него. (Л. Н. Толстой, Война и мир)

Перевод: A *úmerne s tým, ako* Karatajev slabol, Pierre sa od neho vzdaloval.

Или: А? — сказал Анатолий, ободряясь по мере того, как Пьер преодолевал свой гнев. (Л. Н. Толстой, Война и мир)

Перевод: — Čo? — povedal Anatol, naberal odvahy *úmerne s tým, ako* Pierre opráňoval svoj hnev.

Или: И чувство это... возрастало в нем по мере того, как увеличивались трудности его положения. (Л. Н. Толстой, Война и мир)

Перевод: A tento cit za celý čas zajatia... vzrastal v ňom *úmerne s tým, ako* vzrastali útrapy jeho postavenia.

Или: По мере того, как бричка близилась к крыльцу, глаза его делались веселее и улыбка раздвигалась. (Н. В. Гоголь, Мертвые души)

Перевод: *Úmerne s tým, ako* sa brička blížila ku schodom, oči sa mu rozveselovali a úsmev širil.

Спорадически вместо *úmerne s tým, ako* встречается менее удачное союзное образование *úmerne k tomu, ako*:

Ср.: Но на конци ве́черка предса лен, *úmerne k tomu, ako* sa ženina tvár vždy väčšmi rumenila a rozjarovala, tvár jej muža bola čoraz trúchlivejšia a solídnejšia. (Л. Н. Толстой, Война и мир)

В нескольких переводах нам встретились союзные образования *v takej miere, ako* и *v tej miere, ako*:

Ср.: Smútok Tatiany Markovny vzrastal *v takej miere, ako* sledila za Vierou. (I. A. Gončarov, Čúst). Или: Bol spokojný a jeho vzrušenia zamlkali vždy väčšmi a väčšmi *v tej miere, ako* mizli z pamäti všetky prekážky ... (Там же)

V tej miere ako вводит чешское союзное речение *tou měrou jak*.⁸ Общим для них является то, что и чешская и словацкая скрепа строится

⁶ См. мою статью *Придаточное предложение времени в современном чешском языке*. Труды Узбекского государственного университета. Новая серия, № 62, Самарканд 1956, стр. 39—44.

⁷ Л. Копецкий в своем словаре подает *úmerně s tím, jak* среди эквивалентов русского союза *по мере того как*, но фактического материала в подтверждении действительного существования в чешском языке такого союза, к сожалению, не приводит (см. *Velký rusko-český slovník*, т. 2, Прага 1956).

⁸ Следует отметить случай межязыковой омонимии: русский союз *в той мере как*, морфологически (словообразовательно) полностью соответствующий словацкому союзу *v tej miere, ako* — является сопоставительным союзом, а не союзом временной постепенности.

на базе существительного мера (чешек. *měra*, слов. *miera*), по чешское речение образовано как беспредложное, тогда как словацкое представляет собой предложное сочетание.

Надо сказать, что ни словацкие грамматики,⁹ ни словацкие словари¹⁰ указанных синтаксических новообразований не фиксируют. Наличие большого количества переводов, в которых используются новые скрепы *podľa toho, ako; úmerne s tým, ako* и др. позволяет их рассматривать как синтаксические неологизмы современного словацкого литературного языка. Закреплятся ли они окончательно в литературной норме, или окажутся временным явлением языка, покажет сама речевая практика ближайших лет.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ТЕКСТОВ (ПЕРЕВОДОВ)

1. N. V. Gogol, *Petrohradské novely*, Bratislava 1950, перев. Kolektív ruského seminára v Bratislave. — 2. F. M. Dostojevskij, *Ponížení a urazení*, Bratislava 1949, перев. M. Rázusová-Martáková. — 3. N. V. Gogol, *Mrtvé duše*, Bratislava 1952, перев. Z. Jesenská. — 4. I. Gončarov, *Ústus*, Turč. Sv. Martin 1950, перев. Hana Ruppeldtová. — 5. M. J. Saltykov-Ščedrin, *Dejiny jedného mesta*, Bratislava 1950, перев. Marta Ličková. — 6. L. Tolstoj, *Vzkriesenie*, Bratislava 1953, перев. Mária Klimová. 7. L. Tolstoj, *Vojna a mier*, Bratislava 1954, перев. Z. Jesenská. — 8. M. I. Saltykov-Ščedrin, *Páni Golovlevovci*, Bratislava 1950, перев. M. Ličková.

L. I. Rojzenzon

NOVÉ SPOJOVACIE VÝRAZY V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Pri prekladaní ruských literárnych diel do slovenčiny ukazuje sa potreba hľadať nové spojovacie výrazy, ktorými by sa adekvátne vystihli niektoré ruské spojky. Tak napr. ruská zložená spojka *по мере того как*, ktorá vyjadruje jednak porovnávacie a jednak časový vzťah, v starších prekladoch sa alebo obchádzala, alebo sa prekládala spojkou *ako*, v ktorej však dostatočne nevyniká žiadaný časový vzťah medzi vetami. Tak isto sa stráca časový vzťah pri použití spojovacieho výrazu *čím — tým*.

Nové spojovacie výrazy, vystihujúce obidve významové zložky ruskej spojky *по мере того как*, treba pokladať za neologizmy, doteraz nezachytené v žiadnej jazykovednej príručke. Ide o tieto spojovacie výrazy: *podľa toho, ako; úmerne s tým, ako; úmerne k tomu, ako; v takej miere, ako; v tej miere, ako*. Jazyková prax ukáže, ktorý z týchto spojovacích výrazov sa stane súčasťou normy spisovnej slovenčiny.

⁹ E. Pauliny — J. Štolc — J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955; J. Bělič — A. Jedlička — E. Jóna — E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenština*, Praha 1957; S. Czambel, *Rukovät spisovnej reči slovenskej*, Turč. Sv. Martin 1919; K. Suchý, *Slovenská mluvnica*, Praha 1921; J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946.

¹⁰ *Príručný slovník rusko-slovenský*, Bratislava 1952; P. Tvrď, *Slovenský frazeologický slovník*, Trnava 1933; J. Schultz, *Slovník rusko-slovenský*; Л. И. Мичатек, *Карманный русско-словацкий словарь*, Turč. Sv. Martin 1892; M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, Banská Bystrica 1924.

Даже в таком богатом, полном словаре, каким является *Slovensko-ruský prekladový slovník* А. В. Исаченко (т. 1, Братислава 1950, т. 2, Братислава 1957) вышеуказанных новообразований нет. Правда, есть *podľa toho, ako*, но в значении «смотря по тому как».

RUDOLF KRAJČOVIČ

INVENTÁR BYTČIANSKEHO PANSTVA Z R. 1606 AKO JAZYKOVÁ PAMIATKA

Úvod

Pamiatku budeme skúmať ako dokument, v ktorom sa odrážajú črty istého jazykového systému (resp. stopy jazykových systémov) v určitej dobe. V skutočnosti nám teda pôjde o rekonštrukciu prejavu z hľadiska synchronného.

Takto postupovať nám dovoľuje charakter skúmanej pamiatky. Pravda, takýto prístup k jazyku písaného historického dokumentu si vyžaduje hlbšiu jazykovú analýzu, **ako je opis**. Nevystačili by sme, zrejme, ani s takým opisom, pri ktorom sa uplatňuje hľadisko historicko-jazykovej konfrontácie, ako sa to u nás najčastejšie robí. Cieľ našej práce si vyžaduje posudzovať jazyk pamiatky v jeho celistvosti a skúmať ho v širších súvislostiach, a to jednak so zreteľom na spojitosti medzi jednotlivými javmi, jednak vzhľadom na domáce nárečia a **niektoré dôležité mimojazykové faktory**.

Napokon treba nám ešte uviesť, že **metodický postup**, ako sme si ho už **naznačili**, nezvolili sme si azda preto, že by sme podceňovali výsledky opisnej **interpretácie**, resp. že by sme ju odmietali ako metódu. So zreteľom na stav **skúmania jazyka listinného materiálu** u nás má i opisná interpretácia svoje opodstatnenie. Nazdávame sa však, že celostné **hladiská pri analýze jazyka listinného materiálu** umožňujú hlbšie sledovať realizáciu jazykového systému v jeho zložitosti, čím získame presnejšie kritériá nielen pre posúdenie jazykovej príslušnosti a kultúry pisateľa (či pisateľov-zostavovateľov) dokumentu, ale aj pre poznanie jazykovej kultúry prostredia a doby.

Zámer a povaha našej štúdie si nevyhnutne **vyžaduje** pri výskume uplatniť porovnávacie **hladiská**. Výsledky našich **interpretácií** môžeme porovnávať so slovenskými nárečiami, so spisovnou češtinou a s výsledkami jazykového rozboru podobných pamiatok.

Niektoré dáta, týkajúce sa či už vzniku alebo obsahu skúmanej pamiatky, nám dovoľujú porovnávacie **hladiská** spresniť. Tak napr. z textu pamiatky sa dozvedáme, že súpis majetkových náležitostí sa vykonal na bytčianskom

panstve, a to na týchto majeroch: Jesenica, Stupné (dnes obidve v okr. Považská Bystrica), Jabloňové, Petrovice, Hričov (Dolný alebo Horný), Kotešová a Bytča (dnes všetky v okr. Bytča). Okrem toho sa tu ešte spomínajú lokality Rovné, Kolarovice, Podhradie a Dlhé Pole (všetky v okr. Bytča). Zemepisná koncentrovanosť spomenutých osád nás teda oprávňuje porovnávať poznatky o rekonštruovanom jazykovom systéme skúmanej pamiatky predovšetkým s nárečiami v okr. Bytča a s nárečiami v susedných oblastiach.¹ Ako dátum vzniku inventára sa uvádza rok 1606. To znamená, že pri porovnávaní so spisovnou češtinou, resp. s celkovým jazykovým stavom u nás, bude sa musieť prihliadať najmä na situáciu na prelome 16. a 17. storočia. Napokon pri našom výskume možno vziať do úvahy jazyk Inventára Oravského zámku z r. 1611² (ďalej Oravský inventár), a to najmä preto, že tento inventár prejavuje s našou pamiatkou v mnohom pozoruhodné zhody a potom aj preto, že čo do vzniku je tu bezprostredná blízkosť časová i územná.

Inventár bytčianskeho panstva z r. 1606³ je pravdepodobne najstarším slovenským inventárom, ktorý sa uchoval v našich archívoch. Staršiu písomnosť toho istého druhu v slovenskej historickej literatúre ešte nikto nepublikoval.⁴ Treba uviesť, že aj písmo tohto vzácného archívneho prameňa sa ukazuje vývojove staršie ako písmo iných inventárov. V období, do ktorého sa datuje skúmaný inventár, všetky písomné pamiatky sa písali iba kurzívou humanistickou. V našom dokumente sa stretávame ešte s vplyvmi gotickej kurzívy, ktorá od polovice 16. storočia strácala životnosť. Najviac nás na ne upozorňuje výskyt gotického a humanistického tvaru písmen *e* a *k*, ako aj stále používanie dlhého *z*. Z týchto dôvodov sa domnievame, že pôvodec nášho písma sa vzdelával v písárstve ešte pred rokom 1600.

Na pisára bytčianskeho inventára nás upozorňuje vlastnoručný podpis Juraja Buriana. V práci maďarského historika Ivana Nagya o uhorských šľachtických rodoch sa dozvedáme, že mu r. 1604 Rudolf II. udelil šľachtický titul.⁵ Z písomných prameňov vysvitá, že r. 1606 pôsobil ako pisár v kancelárii lietavského panstva, kde vyhotovil šesť slovenských listov pre

¹ Tejto oblasti zhruba zodpovedajú nárečia, ktoré V. Vážný vo svojom diele *Nárečí slovenská* (Československá vlastivěda III, 219—310) nazýva „nárečie hornotrenčianske“. Poznatky o spomenutých nárečiach sme získali najmä štúdiom nárečového materiálu zozbieraného pre Atlas slov. nárečí v ÚSJ SAV.

² Inventár Oravského zámku z r. 1611 jazykove spracovala K. Habovštiaková, *Jazykový rozbor pamiatky INVENTARIUM RERUM ARCIS ARVENSIS z r. 1611*, Jazykovedné štúdie II, 1957, 205—285. Tam je publikovaný aj text inventára (prepísal a do tlače pripravil P. Ratkoš). V našej práci sa odvolávame na túto štúdiu.

³ Archív Oravského komposesorátu (ďalej citujeme AOK), fasc. 155, No 2.

⁴ E. Fügedi v štúdií *K otázke užívania slovenského jazyka na panstvách v 17. storočí*, Studia Slavica I, 1955, 179—226, za najstarší slovenský inventár pokladá zlomok súpisu vojenských predmetov, ktorý sa nachádza v archíve rodiny Teleki mimo Slovenska. V c. d. 207.

⁵ Nagy Iván, *Magyarországi családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal II*, Pest 1856, 263.

Vychovanostna Magery		Jazyk Trvanostov	
Nov Dargovsk	No 37	Kolovrat majstor	No 1
Byjci	No 2	Šenk	No 3
Jalovicko vlna	No 2	Škričov	No 5
Jalovicko	No 6	Kubly	No 2
Junáci Kutarovci	No 4	Štaci	No 2
Valjci	No 14	Štaci	No 5
Bižky	No 2	Štaci majstor	No 2
Junáci	No 2	Štaci majstor	No 2
Valicij predvianovcov	No 10	Štaci	No 4
Valicij Toborovcov	No 3	Štaci kagastov	No 2
Štaci nadvianovcov	No 36	Kesovci	No 3
Štaci	No 145	Štaci	No 1
Štaci	No 15	Kotli	No 3
Štaci	No 5	Štaci nakomoranec z nabumovcov	No 5
Kagan	No 1	Trvanostov	No 1
Kotli umielci bircie	No 3	Majstrik Drevcov	No 1
Valicij umielci kotli	No 1	Valicij z	No 1
Štaci	No 3	Kugavka	No 1
Štaci o pírava	No 1	evdijel Klatov z bircovcov	No 5
Štaci o pírava	No 2	Mlyn majstrik v godovcovci zivoti	
		Štaci	No 1

Inventár bytčianskeho panstva z r. 1606

palatína Juraja Thurzu.⁶ Jeden z nich aj vlastnoručne podpísal, kým autorstvo ostatných piatich listov je zrejmé z totožnosti písma.

Náš inventár patrí medzi inventáre thurzovské. S obsahom týchto inventárov nie je na tomto mieste potrebné sa zaoberať podrobnejšie, pretože z inventára, ktorý tu publikujeme, možno dobre vidieť, ako vtedajšie alodiálne hospodárstvo vyzeralo. Považujeme za potrebné však zdôrazniť to, že zachytené údaje o úžitkových predmetoch a výrobných nástrojoch, i keď ide o hnutelnosti šľachty, môžu poslúžiť i národopiscom, pretože nemožno pochybovať o tom, že v inventári uvedené predmety a nástroje používal i okolitý ľud.

Pri prepisovaní publikovaného inventára mali sme na zreteli jeho prebádanie hlavne z jazykového hľadiska. Preto sme sa nepridržiavali najnovšie používaných spôsobov fonetického prepisovania slovenských textov, ale publikovaný prameň sme odpísali verne, aby sa mohli zachytiť všetky zvláštnosti použitej reči. Výnimku sme tu urobili len v prípadoch, kde ide o vlastné mená. Vlastné mená píšeme všade s veľkým písmenom a oddeľujeme spolu s nimi napísané predložky. Tak sme postupovali na strane 5 (t. j. na strane inventára), kde je *x* origináli *Vpetrassa*, vstupnem, potom na strane 10, kde zasa je *vpetrowi-*

⁶ V AOK fasc. 201, No. 59, 74, 81, 96, 134 a 141. Najstarší je zo 7. marca 1606, najmladší z 15. apríla 1606.

nych, wkołarowicach, wrowne[m] (tri prípady), *Wdlhem poly* a *Whricowe*, napokon na strane 12, kde je *w podhrady*. Nakoniec musíme ešte uviesť, že do prepisu sme nepojali časť, ktorá je zosumarizovaním jednotlivých údajov inventára, pretože ju spisoval pisár bytčianskeho panstva až po ukončení práce spomínaných inventarizátorov v latinskej reči.

Inventár bytčianskeho panstva z r. 1606 je vyhotovený na papieri o rozmeroch 165 x 215 mm a obsahuje 27 popísaných a 5 čistých strán. Predposledné 4 strany boli pridané dodatočne po spečatení inventára a je na nich zachytený po latinsky celkový počet dobytka a obilia. Pamiatka je opatrená 3 pritlačenými pečatami s clonou; uložená je v Štátnom archíve v Bytči, Panstvo Oravský komposesorát, fasc. 155, čís. 2.

Prv však než pristúpime k jazykovému rozboru pamiatky, uvedieme text pamiatky, ktorý prepísal, historickým úvodom a poznámkami opatril Stanislav Palkovič.⁷

Inventarium Bychense 25. die mense Februarii anno MDCVI conscriptum	
Wmagery Gesenyczkem ¹	(1)
	Truhlycza rezacza skosu No. 1
	Kosy Stare No. 2
	(2)
	Sekera No. 1
Kraw Starych No. 49	Kotel No. 1
Buyaczy No. 2	Zamek nahumne No. 1
Jalowieziek Troge rocznych . . No. 5	Zamky nakomorach No. 4
Teliecz Lonskych No. 8	Polukenicza No. 1
Teliecz Toho rocznych No. 6	Wigaczky No. 2
Swyn nadwornych No. 14	Koryto pekacze No. 1
Slepycz No. 8	Twarohy No. 2
Kopun No. 1	Mozdier dreweny No. 1
Holubuow No. 15	Birik Jalowich No. 34
Weziel klatuow No. 29	
Stuol No. 1	Wmagery Stupnianskem ² (4)
Stolycza opieracza No. 1	Jalowycze Telne No. 3
Stolycze sprost ^a No. 4	Jalowycz pospolitych No. 17
Kadeczky No. 3	Juneczeniecz dwogeroecznych . . . No. 5
Beczka kapustna No. 1	Byczkuow dwogeroecznych . . . No. 5
ssberuow No. 6	
Krhly No. 3	
Hrotuow No. 5	
Dbenky No. 2	
Prasy Twarossne No. 3	(3)
Dieze Twarossne No. 2	

⁷ Text Inventára bytčianskeho panstva z r. 1606 do tlače pripravil a úvodné historické poznámky napísal Stanislav Palkovič, t. č. archivár v Štátnom archíve v Bytči, ktorý nás na túto pamiatku upozornil, za čo mu i na tomto mieste dakujeme. V texte pamiatky ponechávame pôvodné číslovanie poznámok prepisovateľa S. Palkoviča.

V Petrassa w Stupnem Junezy	No. 2	ssberuow	No. 5
Sliepiek	No. 11	vniwacz	No. 1
Kopuni	No. 2	Hroty	No. 4
Stuol	No. 1	Krhla	No. 1
Stolycza opieracza	No. 1	Dbenky	No. 2
Stolycze sproste	No. 2	Prasy Twarossne	No. 3
Ssbery	No. 2	Dieze Twarossne	No. 4
Krhla	No. 1	Dyessky maselne prasne	No. 2
Hroty	No. 2	Truhlycza rezacza bez kosity	No. 1
Beczka kapustna	No. 1	Sekera	No. 1
Kotel	No. 1	Kotel	No. 1
Truhlycza rezacza skosu	No. 1	Zamky nakomorach	No. 2
plechowi zamek nakomore	No. 1		(7)
Zamek nahumne	No. 1	Koryto pekacze	No. 1
Koryto pekacze	No. 1	polukenicza	No. 1
polukenicza	No. 1	wigaczka	No. 1
Kadeczka	No. 1	Mozdier drewny	No. 1
	(5)	Owicz Morawskych starich	No. 23
Desek cziesarskych na magery	No. 38	Mladych	No. 12
Wysbe desek gedlowych hrubych	No. 3		
Lypowych desek wysbe	No. 10	W petrowskem Magery⁴	
W Stupnem Muczny mlyn		Kraw pospolyte	No. 35
zewssym Strogom	No. 1	Jalowycz	No. 8
Pylny mlyn zewssym strogom	No. 1	Byczy	No. 2
Desek vtegy pyly Ciesarskych	No. 13	Jalowenicz Tretorocznych	No. 9
		Teliecz rocznych	No. 28
W magery Jablonowskem³		Teliecz Tohorocznych	No. 9
Kraw	No. 33	Swyn nadwornych	No. 16
Bykuow	No. 6	Husy	No. 20
Jalowycz Telných	No. 6	Slepycz	No. 10
Jalowicz	No. 19	Kopuny	No. 4
Junezy	No. 3		(8)
Teliecz lonskych a		Kotly	No. 2
predwianocz[ných].	No. 16	Weziel klatuow	No. 38
Teliecz pryczeczku	No. 3	Stuol	No. 1
Swyn nadwornich	No. 24	Stolycze opieracze	No. 2
Husy	No. 12	prasy	No. 3
Slepycz	No. 11	Dbenky	No. 3
Kopun	No. 1	Krhly	No. 3
	(6)	Zberikuow	No. 10
Siet Srnia	No. 1	Hroty	No. 4
Weziel klatuow	No. 24	Dieže merných	No. 5
Twarohy	No. 2	Korita	No. 3
Masla netopeneho diezka	No. 1	Sudy kapustne	No. 3
Stuol	No. 1	Kadeczky	No. 3
Stolycza sprosta	No. 1	Achtel pre mlato	No. 1
Kadeczka wodna	No. 1		
Beczka kapustna	No. 1		

³ Jabloňové, okr. Bytča.

⁴ Petrovice, okr. Bytča.

Sekera	No. 1	Telacza umrlezia kosska	No. 1
Zamek plachowy	No. 1	Stoly	No. 3
Zameky male	No. 3	Stolycza opieracza	No. 1
Twarohuow	No. 6	Stolycze sproste	No. 2
Masla mladeho Trochu		Prasy Twarossne	No. 4
polukenicza	No. 1		(11)
	(9)	Kolowrat maselny	No. 1
Mlyn pylny w Petrowiczych		Dbenky	No. 3
zewssym strogom	No. 1	ssberuow	No. 5
Mlyn pylny w Kolarowicach ⁵		Krhly	No. 2
zewssym strogom	No. 1	Hroty	No. 2
Whorach dobytka stareho		Diezy	No. 5
pospolite	No. 663	Diessky maselne	No. 2
Jalowych pospolyte	No. 226	Dogehnieze	No. 2
Kotly	No.	Koryta	No. 4
Koży vmrlech	No. 9	Sudy kapustne	No. 2
		Kadeczky	No. 3
W Rowne[m] ⁶ pylny mlyn		Sekera	No. 1
zewssy[m] stroge[m]	No. 1	Kotly	No. 3
Siety Srnie w Rowne[m]	No. 2	Zamky nakomorach	
Siety Gelenie w Rowne[m] kusy	No. 3	ynahumniech	No. 5
W Dnhem Poly ⁷ pylny mlyn		Twaruoch	No. 1
zewssy[m] stroge[m]	No. 1	Mozdier dreweny	No. 1
		Wegaczka	No. 1
		Weziel klatuow zhubnych	No. 5
W Hricowe ⁸ Namyte		Mlyn muczmy (!) w Podhrady	
Stuol okruhly wpolate posstiepani	No. 1	zewssy[m] Strogom	No. 1
Stolycze kokruhlemu stolu	No. 4		
Dolu wswetniczy stoly vhlowate	No. 4		
Stolycza sprosta	No. 1		
		W chotessowskem ¹⁰ Magery	
			(12)
Whricowskem Magery ⁹		Krawa	No. 1
	(10)	Jalowycze Telne	No. 4
Kraw dognych	No. 32	Jaloweniecz	No. 21
Byczy	No. 2	Byczy	No. 2
Jalowycze Telne	No. 2	Swyn nadwornych	No. 5
Jalowycz	No. 6	Slepycz	No. 5
Juneczy Tretoroczny	No. 4	Stuol	No. 1
Telycz	No. 14		
Biczky	No. 2		
Juneczy	No. 2		
Teliecz predwianocznych	No. 10		
Teliecz Tohorocznych	No. 3		
Swyn nadwornych	No. 36		
Biriek	No. 145		
Husy	No. 15		
Slepycz	No. 5		
Kopun	No. 1		
Kossky umrlezie Birczie	No. 3		

⁵ Kolárovice, okr. Bytča.

⁶ Velké Rovné, okr. Bytča.

⁷ Dlhé Pole, okr. Bytča.

⁸ Na toto mýto si nikto z miestnych ľudí nepamätá. Usudzujeme, že tu ide o Horný Hričov, okr. Bytča, kde je ešte teraz prevoz cez Váh a potom táto osada ležala na okraji bytčianskeho panstva. Ďalej uvádzaný majer bol pri Dolnom Hričove, okr. Bytča.

⁹ Hričovské Podhradie, okr. Bytča.

¹⁰ Kotešová, okr. Bytča.

Kadeczka	No. 1	Pylka bez ramu	No. 1
Krhla	No. 1	Kruzydla	No. 2
Hrot	No. 1	Nebozicz prasowni	No. 1
ssbery	No. 3	Koleczko hodyne zelesne	No. 1

Wbythanskem Magery

W Dolneg Basste

Junczuow	No. 32
Krawy	No. 2
Buyak	No. 1
Stuol	No. 1
Zbery	No. 4
Kadyeczky	No. 3
Pras Twarossny	No. 1
(13)	
Moriek	No. 33
Sliepek	No. 11
Husy	No. 25
Swyn nadwornych	No. 14
prasiecz mladych	No. 12 ^b

(15)	
Bryncze Diezy	No. 5
1 diesscze	Cent. No. 3
2 diesscze	Cent. No. 4
3 diesscze	Cent. No. 4
4 diesscze	Cent. No. 4
5 diesscze	Cent. No. 3
Soly kus	No. 1
Koryta	No. 2
Centy kamene swahamy	No. 2
Sstok	No. 1
Dieze prasne	No. 3
ssafel	No. 1

W kuchyny

Kacycze	No. 2
Krhla	No. 1
diezky	No. 2
Kože wrobote welyke	
ussewczow	No. 2
Ostarky wrobote vssewczow	No. 9
Drobnych kozy wrobote	No. 16
..... koziek ^c	No. 12
Mlyn horny zewssym strogom	No. 1
Mlyn dolny zewssym strogom	No. 1

Kotly	No. 2
Piniata	No. 1
Plachy pyniatowe	No. 3
Ruossty	No. 2
Rozen	No. 1
Kozy na peczyte obracany	No. 2

(16)

Kozy czuose drwa nane kladu	No. 2
Stoly	No. 2
Stolycze	No. 2
ssafle	No. 2
Almaria splachom	No. 1
Kromholcze	No. 2
Maziar dreweny skilkom (1)	No. 1
Tepsie	No. 2
Maziar Medeny stlkom	
zelesny[m]	No. 1
Sekaczky	No. 2
Koritko	No. 1
Wareczka zelesna	No. 1
Wlazencze pecz medena	No. 1

W Tarhaze

W Zamku Bitchy Na warte wbasste

(14)	
Vdleho masa roznykuow	No. 100
Mys drewenych	No. 50
Taniery drewenych	No. 100
Holbi azaydlykuow drewenych	No. 11
Pyntlykuow drewenych	No. 20
Hlynenych pyntlykuow	No. 30
Koryta welke	No. 2
Korytek malych	No. 11
Stoly nowe	No. 2
Almaria Stolarska	No. 1
Hoblikuow Stolarskyeh	No. 87
dlat	No. 20
Vhelnice	No. 4
Pylka zramom	No. 1

Kapustne Stolycze znossmy	No. 2
-------------------------------------	-------

^b Pôvodne napísaných „6“ je prečiarknuté a inou rukou opravené na „12“.
^c Celý údaj pripísaný inou rukou.

Zeleza krumpaskeho . . . Cent. No. 13
 Hrebikuow latowich . . . No. 15730
 Hrebikuow ssyndelnych . . . No. 29720

W spyzierny

(17)

Slanyny puoltuow . . . No. 5^{1/2}
 Ssoldrowyn . . . No. 8
 Sadel ale 2 dogedneho sprawene No. 4
 Loga netopeneho . . . Cent. No. 1
 Hrachy . . . Cub. No. 7 Cor. 3
 Psseneg kasse . . . Cub. No. 1 Cor. 1
 F. 3
 Pohanczeneg kasse . . . Cub. No. 6 Cor. 1
 Becziek welykych . . . No. 5
 Sudkuow dubowych menssych . . . No. 3
 Koryt . . . No. 5
 Madu netopeneho sudek . . . No. 1
 Żbery ssyroke . . . No. 4
 Kotliky nyczemne . . . No. 2
 Wahy male drewene z funti . . . No. 1
 Zber . . . No. 1
 Bard . . . No. 1
 Sstok . . . No. 1
 Truhla chlebowa . . . No. 1
 Almaria . . . No. 1
 Wahan . . . No. 1

Wpynwyeczy

(18)

Pywa achtel . . . No. 1
 Prazny achtel . . . No. 1
 Madu netopeneho sudek . . . No. 1
 Sudek Taborsky . . . No. 1
 Zberikuow . . . No. 5
 Masla dzieziek . . . No. 7
 ktomu gedem hriiecz gest
 w sume masla hol[by] . . . No. 65^{1/2}
 Sudkuow prasnych . . . No. 8

W pekarny

Sstoky . . . No. 2
 Almaria zplechom . . . No. 1
 Koryt welykych . . . No. 5
 Truhly . . . No. 2
 Kadeczky kwasne . . . No. 2
 Kotel . . . No. 1
 panwicza nanohach . . . No. 1

Syta . . . No. 4
 Suduow dubowich welykych . . . No. 11
 Kadyczka dubowa . . . No. 1
 Muky cysteg . . . Cub. No. 8
 Muky podlegsseg . . . Cub. No. 6 Cor. 1
 Muky pospolyteg . . . Cub. No. 81 Cor. 3
 Krysy . . . Cub. No. 10

Wklucziaroweg Izbe

(19)

Wyneho ocztu neplne Sudky . . . No. 3
 Pywnego ocztu neplne achtele . . . No. 2
 Achtel prazny . . . No. 1
 Kotel ocztowy . . . No. 1
 Stuol . . . No. 1
 Stolycze . . . No. 2
 Obruczy zelesne skluczmy . . . No. 2
 Rura medena . . . No. 1
 Twarohuow . . . No. 33
 Krhly . . . No. 2

Wwrednikowem pokogy

Stoly . . . No. 3
 Stolycze . . . No. 4
 Zelesny swietnyk . . . No. 1
 Beczky dubowe . . . No. 4
 Almaria splechom . . . No. 1
 Zber . . . No. 1
 Zelesneg obruczy spuszezaceg
 kady kusy . . . No. 3

Wbasste nad Aposstolsky[m] pokogo[m]

(20)

yaczmena . . . Cub. No. 243
 Hrachy . . . Cub. No. 5
 Buobu . . . Cub. No. 1
 Koryta . . . No. 4
 Beczka dubowa . . . No. 1
 Rieczicza zelesna . . . No. 1
 Koziak wyrobnych . . . No. 24

Wbasste nad panieg pokogom

Owsa . . . Cub. No. 199
 Hrachy . . . Cub. No. 17 Cor. 1
 Buobu . . . Cub. No. 3
 Prosa . . . Cub. No. 2 Cor. 1^{1/2}
 Sudky dubowe . . . No. 2

Koriecz	No. 1
Kožíek pospolytych malých	No. 159
Kožíek wirobených	No. 29
Ostarky	No. 2
Hrebeny czuo len dru	No. 5

Wbasste nad panským pokogom

Owsa	Cub. No. 301
----------------	--------------

Nawarte

	(21)
Sladu	Cub. No. 220
yaczmena nagedneg hromade	Cub. No. 71
na druhég hromade yaczmena	Cub. No. 122
Na Tretieg hromade	Cub. No. 181 Cor. 2
Na czwtrtég hromade	Cub. No. 50
Zyta cysteho	Cub. No. 23
Zyta pozadnieho	Cub. No. 42
Podsudkuow zytých Cub. No. 14	Cor. 2
Semencza	Cub. No. 28 Cor. 2
Pohanky	Cub. No. 49
Pohanczenich podsudkuow	Cub. No. — Cor. 2
Muky wmuczniczy watssieg	Cub. No. 38
Muky wmuczniczy mensseg	Cub. No. 22
Řezy	Cub. No. 7 Cor. 2
Chmela	Cub. No. 110

Wkapustneg pynwiczy

Kapusty Beczíek plých	No. 5 ^{1/2}
Prazných Suduow	No. 6
warczka zelesna	No. 1
Powrazy Stare	No. 2

Nakomorach pred pywowarom

	(22)
Sud prasny	No. 1
Zamky plachowe	No. 2
Zamky male	No. 2
Sstoky	No. 2
Polukenyče	No. 2
Koriecz	No. 1
Koriecz zelesny stary	No. 1
wegeczky	No. 2

hrachowych podsudkuow	Cub. No. 1 Cor. 2 ^{1/2}
---------------------------------	----------------------------------

Wpynwiczy pywowarneg

Sudy prasne dubowe	No. 4
Kady	No. 7
Spuszezacza kad.	No. 1
Liew	No. 1
Ssyndela Smrekoweho	No. 7000
Kotly pywne	No. 2
Koreze pywne	No. 3
Zberuow	No. 5
Koryta welyke	No. 4
Koryto male	No. 1
Sspaldy zelesne	No. 2
Sudy dubowe ^d	No. 2
	(23)
wrieč	No. 10
wedra nastudniach	No. 2
Suduow gedlowich	No. 6
Pywa	acon. No. 77 F ²
Zamky	No. 2

V Zahradnika

Stuol	No. 1
Stolyče	No. 2
Truhla	No. 1
Motyky	No. 4
Lopaty	No. 5
Ryle	No. 4
Krehały medene	No. 4
Hrable zelesne	No. 1
Kracza	No. 1
Kotlyk	No. 1
Klobuky kotlykowe	No. 2
Kotel czuo male kotlyky stawagu do neho y spokrywku	No. 1
Noznicze czuo kwity stryhu	No. 1
Ogurkowe sudky	No. 2
	(24)
Zamky plachowe	No. 3
Male zamky	No. 3
Pylyky zedwoma dlaczy adwema nozyky czuo sstepy spravugy wgeno[m] (!) puzdre.	

Nad wozarnu

ssyndela	No. 10550
--------------------	-----------

^d Ďalej písané „czuo“ je v origináli zotreté

	Pred Zamkom	
ssyndela	No. 1000	

Wyhny

Nakowy	No. 2
Rohatyna	No. 1
Hrebowne	No. 1
Vtynek	No. 1
Mechy nowe	No. 1
Kliesste	No. 1
Kladywo	No. 1
Kropacz	No. 1
Sekacz	No. 1
Priebogcze	No. 2
Ruczne kladywo	No. 1
Kliesste kolesne	No. 1

W polate

ssyndela smrekowego	No. 15770
Sstoky	No. 3

Stolyecz operacyjnych dlugych.	No. 5
Stolyecze proste	No. 2
Postel	No. 1
V Ozwalda kotlyk	No. 1

Inuentatores^e

Egregius Do[minus] Georgius Dyurezansky	Georgius	Burian
Scultety		
Georgius	Luczansky	
Georgius	Byczczansky	
Georgius	Babczansky	
Prudens Georgius	Maroth ^f	
L. S.	L. S.	L. S.
G[eorgius] D[yurezansky]		
Geor[gius] Burian		

(25)

^e Ďalej písané touže rukou, ale iným atramentom.

^f V iných inventároch sa uvádza toto meno ako „Marolt“. Jurajovi Maroltovi patrí tretia pečať.

Pravopis

V pamiatke sa používajú grafémy jednoduché i zložené, veľké i malé. Tak ako v Oravskom inventári výskyt malých a veľkých písmen na začiatku slov je nepravidelný. No na rozdiel od spomenutého inventára diakritické znamienka sa tu spravidla nepoužívajú.⁸ Vyskytuje sa tu iba päť prípadov, a to len nad grafémou z (doklady v ďalšom texte) pri označovaní fonémy ž. Keď uvážime, že pri označovaní fonémy ž nebolo ľahké uplatniť zložkový spôsob, možno sa nazdávať, že pisár tu použil diakritické znamienko z núdze alebo omylom. To by však zároveň ukazovalo, že pisárovi používanie diakritických znamienok bolo známe, ale že v pamiatke sa zámerne usiloval použiť ortografický systém zložkový.

Pri označovaní vokalických foném niet zvláštností. So zreteľom na to, že popri sebe nachádzame typy *wegaczka 11*, *wegeczky 22*, ako aj prípady *Wwrednikowem pokogy 19*, *czuose 16*, *Hrabowne No 1* (nom. sg.?) *24*... mohlo by sa azda usudzovať, že pisár stál pred otázkou označiť zvuk *ä* a že raz ho označil grafémou *a* inokedy grafémou *e*. Pravda, hneď treba poznamenať, že ani jeden z uvedených dokladov nie je bezpečný. Doklad *wegeczky 22* sa vyskytuje iba raz a mohol ho utvoriť sám pisár pod vplyvom slov na *-ečka* (porov. *Wareczka*

⁸ O stave v Oravskom inventári K. Habovštiaková, c. d., 208.

16) a zápis *Hrabourne (No 1) 24* môže byť celkom dobre plurálová forma, ktorú pisár napísal skôr, než poznal počet. Takýchto prípadov je v pamiatke viac (porov. *Dieže miernych No 5, 8*) a podobné prípady sú aj v iných pamiatkach.⁹ Neisté sú aj ostatné doklady, pretože pripomínajú české formy. Ináč napr. v pozíciách stredoslovenského *ä* máme v našej pamiatke spravidla grafému *a* (porov. *masa 14, watssieg 21, Chmela 21*, atď). A to je zároveň ďalší ortografický rozdiel medzi našou pamiatkou a Oravským inventárom.¹⁰ Na označenie fonémy *i* sa v súlade s dobovými ortografickými zvyklosťami používajú grafémy *y* a *i*, ale nesystémovo a s očividnou prevahou *y*. Taktiež na označenie fonémy *u* sa požívajú dve grafémy, a to *u* a *v*, pričom graféma *v* sa spravidla vyskytuje na začiatku slova (*Vmiwacz 6, Stoly vhlowate 9, Vdleho masa 14...*, ale aj *Telacza umrlczia kosska 10...*). Na rozdiel od iných pamiatok z rozhrania 16. a 17. storočia vítane Oravského inventára pre našu pamiatku je príznačné, že sa tu ortograficky takmer pravidelne označujú diftongy.¹¹ Dôsledne sa používajú zložky *ia, ie, uo* (*Siet Srnia 6, ucziel klatuow 6, Kliesste 24, Stuol 4, Buobu 20...*, ďalšie doklady pozri ďalej). Iba raz sa vyskytuje zložka *ye* (*Dyessky 6*). Vzhľadom na to, že označovanie fonémy *i* grafémami *y* a *i* je nesystematické a používanie *i* v zložkách *ia, ie* pri označovaní diftongov naopak systematické, dalo by sa usudzovať na zámernú tendenciu zo strany pisára verne zachytiť skutočný jazykový stav. To by zároveň ukazovalo na dobrú školenosť a kultivovanosť pisára. Kvantita sa v pamiatke neoznačuje.

Ortografia konsonantických foném je zložitejšia. Tak graféma *g* sa používa nielen na označenie fonémy *g* (*Ogorkowe sudky 23...*), ale takmer v plnom rozsahu i na označenie fonémy *j* (*Wmagery 2, desek gedlowych 5, Kraw dognych 10, nad panieg pokogom 20...*). V menšej miere sa fonéma *j* označuje aj grafémou *y* (*Buyaczy 2, Buyak 12, yaczmena 21...*), resp. na začiatku slov aj grafémou *j* (*Jalowicziek 2, Junczeniecz 4...*). Fonéma *v* sa spravidla označuje grafémou *w*. Zložkami sa spravidla označujú fonémy *č, š, ž, ž, ch* (na *ž* nie sú bezpečné doklady.) Pravda, uvedené fonémy sa v pamiatke označujú aj jednoduchými grafémami. Pomer a rozsah používania zložiek je takýto:

- č : cz (73), c (4)
- š : ss (vo všetkých prípadoch)
- ž : ss (12), ž (5), z (29)
- ž : cz (vo všetkých prípadoch)
- ch : ch (vo všetkých prípadoch)
- c : cz (112), c (8)

⁹ Porov. c. d., 241 n.

¹⁰ V c. d. sa prítomnosť *ä* resp. *ǣ* v Oravskom inventári konštatuje takmer v takom rozsahu, v akom sa dnes tieto vokály vyskytujú v súčasných dolnooravských nárečiach. Pozri c. d., 210 a n.

¹¹ O diftongoch v Oravskom inventári porov. c. d., 209, 215.

Z tabuľky je zrejmá prevaha zložkovej ortografickej sústavy. Niekoľko príkladov. Typ č : cz — *Jalowiczek Troge rocznych 2, Beczka kapustna 2, Byczkuow dwogerocznych 4, Vmiwacz 6, Kossky umrlczie Birczie 10, Hrebeny czuo len dru 20...*, ě : c — *Koży vmrlcych 9, Kacycze 13...*, š : ss — *zewssym strogom 5, ussewczow 13, wbasste 14, Ruossty 15, ssafle 16, Psseneg kasse 17...*, ž : ss — *Ssberuow 2, Prasy Twarossne 3, Kapustne Stolicze znossmly 16...*, ž : ž — *Dieže mernych 8, Koży vmrlcych 9, Kože wroboto 13, Žbery ssyroke 17, Kožíek pospolytych malych 20*, ž : z — *Holbi azaydlykuow 14, Kruzydla 14, Rozen 15, Maziar 16...*, ʒ : cz — *Bryncze Diezy 15*, ch : ch — *Kraw Starych 2, Teliecz Lonskych 2* (a ďalej dôsledne), c : cz — *Buyaczy 2, Stolycza opieracza 2, Jalowicz 5, Teliecz pryczeczku 5...*, c : c — *Mlyn pylny w Kolarowicach 9...*

Spojenie grafém *ds* v dokladoch *Podsudkuow zytnych 21, Pohancenich podsudkuow 21, hrachowych podsudkuow 22* najpravdepodobnejšie reprezentuje zdvojený konsonant *cc* (*pocútkuov < podcúdkuov*), spojenie grafém *tch, tss* v prípadoch *W bytchanskem Magery 12, W Zamku Bitchy 14, Muky wmucznyczy watssieg 21* reprezentuje zasa zdvojený konsonant *čč* (*Bičča, vaččí...*).

Niektoré ortografické javy by ukazovali, že pisár sa usiloval v tejto pamiatke uplatňovať aj pravopisný princíp morfológický. Svedčí o tom nielen pomerne starostlivé zapisovanie znělých konsonantov v neutralizačnej pozícii, ale aj niektoré anomálie. Ako charakteristický prípad možno uviesť výskyt typu *podsudkuow* (doklady v predchádzajúcom texte). Ak prihliadame na etymológiu tohto slova (*pod-cúd-kuov*), možno predpokladať, že pisár pri jeho zapisovaní vychádzal zo živej, počutej formy „*poceútkuov*“. Formu *podsudkuow* si potom najlepšie vysvetlíme tak, že pisár mal na zreteli podobné, ale náležité prípady zdvojeného *cc* (napr. v type *pocútkom : pod súdkom*), ale mylne predpokladal, že zdvojené *cc* v uvedenej forme taktiež reprezentuje skupinu *-ds-* na morfológickom predele. To by teda ukazovalo, že pisár pamiatky sa skutočne usiloval zachovávať morfológický sklad slov a tvarov bez ohľadu na zvukovú formu, t. j. v zásade sa snažil rešpektovať ortografický princíp morfológický.

Predložky sa v pamiatke píšú spolu i osobitne.

Na záver možno povedať, že ortografia pamiatky je kultivovaná. Zreteľne v nej badať úsilie autora zachytiť zvukovú podobu jazyka jednotným ortografickým systémom.

Hláskoslovie

1. *Rekonštrukcia vokalického systému.* Pri rekonštrukcii vokalického systému najväčšie ťažkosti robí rekonštrukcia vokálov maximálneho stupňa otvorenosti. Na základe materiálu, ktorý nám pamiatka poskytuje, je ťažko rozhodnúť, či stupeň maximálnej otvorenosti reprezentuje iba fonéma *a* alebo protiklad

a — *ä*. Pravda, o jestvovaní fonémy *a* nemôže byť pochybnosti. Pre nás je však dôležité, že výskyt tejto fonémy v jazyku pamiatky nepoukazuje ani na stav v spisovnej češtine v 16. a 17. storočí (nieť tu *a*-ovej prehlásky), ani na stav v stredoslovenských nárečiach. Miesto stredoslovenských typov *lanský, ražeň* je tu len *lonský, rožen* (*Teliecz Lonskych 2, masa roznykuow 14, Rozen 15...*), namiesto *dbanka, kotal, raž, lan* je tu *dbenka, kotel, rež, len* (*Dbenky 2, Kotel 3, Rezy 21, len 20...*) a napokon miesto stredoslovenského *med* máme tu iba *mad* (*Madu netopeneho 18...*). Typy *lonský, rožen, kotel, dbenka, rež, mad...* sú však charakteristické pre nárečia v okolí Bytče, t. j. pre nárečovú oblasť, z ktorej pamiatka pochádza. Táto skutočnosť nám môže zároveň poskytnúť i východisko pri rekonštrukcii fonémy *ä*. Pokiaľ ide o výskyt fonémy *ä*, vokálny systém nárečí v okr. Bytča nie je jednotný. Predopodnebná fonéma *ä* sa v týchto nárečiach vyskytuje iba na juhovýchode, pričom v súčasnosti je pre ňu príznačné, že sa realizuje so silnou prevahou *a*-ovej zložky. V severozápadnej časti, najmä v osadách Kotešová, Petrovice, Kolárovice, Velké Rovné sa fonéma *ä* nevyskytuje, nieť tu teda ani protikladu *a* — *ä*. V kapitole o ortografii našej pamiatky sme uviedli doklady, na základe ktorých by bolo možné usudzovať na prítomnosť fonémy *ä* i v jazyku pamiatky. Zároveň sme upozornili, že doklady nie sú celkom isté a že v iných pozíciách, v ktorých by sme vzhľadom na okolité nárečia očakávali *ä*, zásadne sa používa iba graféma *a* (doklady v predchádzajúcom texte). Tieto poznatky pre našu otázku majú veľký význam. Ak totiž výskyt fonémy *a* nám dovoľuje pri rekonštrukcii vokálnych foném maximálneho stupňa otvorenosti prihliadať na stav v nárečiach v okolí Bytče a ak v týchto nárečiach fonéma *ä* sa vyskytuje, pričom v realizácii inklinuje k *a*, potom možno predpokladať, že výskyt grafémy *a* v pozícii *ä* môže primerane vystihovať kvalitu predopodnebného *ä* v nárečiach v okolí Bytče. To by, pravda, znamenalo, že v jazyku, ktorým pamiatka bola napísaná, bol protiklad *a* — *ä*. No so zreteľom na to, že pamiatka sa bezprostredne vzťahuje aj na osady Kotešová, Petrovice, Kolárovice, Velké Rovné, v ktorých nieť fonémy *ä*, musíme rátať i s druhou eventualitou, že totiž jazyk pamiatky zachytáva stav v týchto nárečiach, resp. bol ním aspoň ovplyvnený. Išlo by tu teda o stav bez protikladu *a* — *ä*, pričom nevelké striedanie grafém *a, e* v pamiatke bolo by výsledkom okolností, o ktorých bola už reč. Napokon možno pripustiť i tretiu eventualitu, že totiž skúmaná pamiatka stav *a*-ového radu zachytáva nerovnomerne, čo by bolo spôsobené skutočnosťou, že inventár sa spisoval v osadách, v ktorých časť (Jasenica, Stupné...) patrila do nárečovej oblasti s protikladom *a* — *ä*, časť (Kotešová, Petrovice...) zasa do oblasti bez tohto protikladu.

Rekonštrukcia protikladu *o* — *e* nerobí ťažkosti. Pre našu pamiatku je opäť príznačné, že rekonštruovaný protiklad *o* — *e* čo do výskytu jeho členov zodpovedá protikladu *o* — *e* v dnešných nárečiach okolia Bytče. Tak napr.

v týchto nárečiach miesto stredoslovenských typov *bočka, doska, zámok, súdok, kotol, sliepok, v Stupnom*... sú bežné typy *bečka, deska, zámek, súdek, kotel, sliepék, v Stupném*... A taký istý stav máme zachovaný i v pamiatke. Ukazujú na to doklady *Beczka 2, Lypowych desek 5, Zamek 3, Madu netopeného sudek 17, Kotel 3, Slipek 13, W Stupnem 5*...

Ťažkosti nerobí ani rekonštrukcia protikladu *u -- i*. Treba však uviesť, že fonéma *u* v jazyku pamiatky sa vyskytuje v tých istých pozíciách ako v ostatných slovenských nárečiach. Na tzv. *u*-ovú prehlásku, ktorá v 16. a 17. storočí v češtine už bola vykonaná, niet v krátkych polohách ani jeden doklad.

Celkove možno teda povedať, že, v jazyku skúmanej pamiatky sa pri krátkych vokáloch uplatňujú takéto systémy:

a		alebo	a	ä
o	e		o	e
u	i		u	i

Tieto vokalické systémy zodpovedajú vokalickým systémom v dnešných nárečiach v okolí Bytče. Za najpravdepodobnejšie treba azda pokladať, že v pamiatke sa uplatnil prvý systém, no súčasne možno pripustiť, že v celosti nie je tu zastúpený ani jeden z uvedených systémov, ale že sú zastúpené nerovnomerne obidva.

Pri dlhých vokáloch osobitnú pozornosť si zasluhuje výskyt diftongov. V kapitole o ortografii sme uviedli, že na ich označenie sa pravidelne používa spojenie grafém *ia, ie, uo*. K tomu na tomto mieste treba len dodať, že tieto grafémy označujú skutočné diftongy, pretože sa vyskytujú takmer dôsledne len v tých pozíciách, v ktorých diftongy nachádzame v slovenských nárečiach (spisovná čeština z rozhrania 16. a 17. storočia pri posudzovaní diftongov neprichádza do úvahy).

Diftong *ia* v jazyku pamiatky sa vyskytuje v tých istých pozíciách ako v dnešných nárečiach v okr. Bytča. Doložené sú tieto prípady: *Wmägery Stupnianskem 4, Teliecz lonskych a predwianocznych 5, Siet Srnia 6, Teliecz predwianocznych 10, Telacza umrlczia kosska 10, Maziar dreweny sklkom 16, Maziar Medeny stlkom zelesnym 16, Wklucziaroweg Izbe 19, wedra na studniach 23*, a sem patria aj doklady *Almaria 14*... a akiste aj doklad *piniata 15*... Pravda, okrem uvedených dokladov čakali by sme diftong *ia* aj v takých prípadoch ako *Truhlicza rezacza skosu 3*, resp. v type *w Kolarowicach*... Prítomnosť *ä* tu sotva možno predpokladať, pretože v ortografii sa to nijako neodráža, pričom *ä* nejestvuje ani v bytčianskych nárečiach.¹² No nie je ani potrebné v týchto prípadoch predpokladať diftong *ia*, pretože ide o gramatické tvary a tu musíme počítať s analógiami a novším vplyvom tvrdých para-

¹² Fonémy *ä* niet ani v susedných nárečových oblastiach.

digiem. Keďže v našej pamiatke je dosť dokladov na existenciu *á* (*Zamky na komorach 3: Zámki na komorách...*), možno urobiť záver, že v jazyku tejto pamiatky sa uplatňuje pár *á — ia*.

Diftongy *ie* a *uo* sa v jazyku pamiatky vyskytujú takmer dôsledne, a to v takom rozsahu ako v nárečiach v okolí Bytče.

Aby sme si mohli presnejšie určiť vzťah medzi týmito diftongami, ako aj ich výskyt, uvedieme si všetky prípady, v ktorých sa vyskytujú.

Diftong *ie* sa vyskytuje v týchto prípadoch: *Stolycza opieracza 2, Jalowiczek Troje rocznych 2, Teliecz Lonskych 2, Wcziel klatuow 2, Dieze 3, Mozdier dreweny 3, Biriak Jalowich 3, Śliepiek (sic) 4* (porov. *Śliepek 13*), *Junczeniecz dwogeroznych 4, Siet Srnia 6, Owiecz Morawskych 7, Jaloweniecz 7, Siety Srnie w Rownem 9, Siety Gelenie w Rownem 9, Kossky umrlczie Birczie 10, Zamky nakomorach y nahumniech 11, Moriek 13, prasiecz mladych 13, koziek 13, Becziek welykych 17, k tomu geden hrniec 18, swietnyk 19, Rieczicza 20, nad panieg pokogom 20, Koriecz 20, Na Tretięg hromade 21, Zyta pozadniego 21, Muky umucznyczy watsieg 21, Liew 22, wriecz 23, Kliesste 24, Priebogcze 24.*

Diftong *uo* sa vyskytuje v týchto prípadoch: *Stuol 2, Holubuow 2, Wcziel klatuow 2, Ssberuow 2, Hrotuow 2, Byczkuow dwogeroznych 4, Bykuow 5, Zberikuow 8, Twarojuow 8, Twaruoch 11, Junczuow 12, masa roznykuow 14, Holbi azaydlykuow drewenych 14, Pynlykuow drewenych 14, Hoblikuow Stolarskych 14, Ruossty 15, czuo 16, Hrebikuow latowich 16, Slanyny puoltuow 17, Sudkuow dubowych menssych 17, Suduow dubowich welykych 18, Buobu 20, Podsudkuow zytnych 21.*

Ako vidieť, doklady sú presvedčivé, takže s istotou možno predpokladať, že v pamiatke sa uplatňuje protiklad *uo — ie*. Pravda, také prípady ako napr. *Wahy male drevene z funti 17* (*Váhi malé drevené s funti...*) ukazujú, že popri diftongu *ie* jestvovala najmä v gramatických morfémech fonéma *é*, takže treba tu vlastne predpokladať vzťah *uo — ie/é*. Prípady *panieg, Na Tretięg...* na jednej strane, *Ruossty, Holubuow, Slanyny puoltuow...* na strane druhej ukazujú, že jednotlivé členy uvedeného vzťahu v jazyku pamiatky sa uplatňovali ináč ako v strednej slovenčine. Spomenuté typy sú však charakteristické pre nárečia v okolí Bytče.

Pri rekonštrukcii protikladu *ú — í* niet ťažkostí. Iba v gramatickom tvare *sprawugy 24* miesto očakávaného *ú* je *í*. No so zreteľom na prítomnosť tvarov *stawagu 23, stryhagu 23* možno sa domnievať, že v uvedenom prípade ide o osilhotený český hláskoslovný prvok.

Vo všeobecnosti možno povedať, že v jazyku pamiatky sa uplatňuje takýto systém dlhých vokaličných foném:

á	ia
uo	ie/é
ú	í

Tento systém sa vcelku zhoduje s vokalickým systémom dlhých foném v juhovýchodnej oblasti Bytčianskeho okresu.

Pre rekonštrukciu kvantitatívnych pomerov v jazyku našej pamiatky je dôležité pravidelné zapisovanie morfémy *-uow* v gen. pl. mask.¹³ a potom najmä tvar *puoltuow*. Morféma gen. pl. mask. *-uow* predpokladá staršiu formu *-óv*, ktorá sa dosiaľ zachováva v ostatných západoslovenských nárečiach. Záznam gen. pl. *puoltuow* predpokladá staršie znenie *póltóv*, t. j. tvar, v ktorom sa neuplatňuje rytmický zákon. Z toho teda vyplýva, že pre jazyk pamiatky treba predpokladať také kvantitatívne pomery, ktoré sú charakteristické pre ostatnú oblasť západoslovenských nárečí, t. j. bez rytmického zákona. Keďže do tejto oblasti patria i nárečia v okolí Bytče, zdá sa nám reálny predpoklad, že kvantitatívne pomery v jazyku pamiatky zodpovedajú kvantitatívnym pomerom v týchto nárečiach.

2. *Rekonštrukcia konsonantického systému.* Z konsonantov, ktoré charakterizujú slovenské nárečia, nie je v pamiatke zastúpená fonéma *ž*. Záznamy typu *Ssbery 4...* predpokladajú znenie „žberi“, ako na to poukazuje zápis *Zbery 12...*, najmä však záznam *Žbery ssyroke 17*. Na okolnosť, že zložka *ss* označuje fonému *ž* aj v iných prípadoch, sme už poukázali (porov. *Dieze Twarossne 3...*). Skupina *-zd-* v slove *Mozdier 3* reprezentuje najpravdepodobnejšiu skupinu *-žd-* a nie *-žž-*. Pretože fonéma *z* je v jazyku pamiatky doložená (*Bryncze Diezy 15*), dá sa predpokladať, že v konsonantickom systéme tej nárečovej oblasti, z ktorej pamiatka pochádza, bola aj fonéma *ž*. Vzhľadom na to, že konsonanty *c, ě, s, š, z, ž* sú v pamiatke doložené, možno rekonštruovať v jazyku skúmanej pamiatky prítomnosť vzťahov *c — ě, s — š, z — ž, z — (ž)*. Výskyt fonémy *s*, či *š* v typoch *mnísi/mníši, na strese/na streše* sa nedá zistiť, pretože takéto alebo podobné tvary sa v pamiatke nevyskytujú.

Osobitnú pozornosť si však zasluhuje výskyt foném *c* a *z*. Už z predbežného porovnania jazyka pamiatky s nárečiami v okolí Bytče jednoznačne vysvitá, že fonémy *c, z* sa v pamiatke vyskytujú v inom rozsahu ako v dnešných nárečiach. Kým v bytčianskych nárečiach sa fonémy *c, z* vyskytujú v asibilačnej polohe v plnom rozsahu (*zeci, izece, pic...*), v jazyku našej pamiatky foném *c, z* v asibilačnej polohe niet. Na prítomnosť fonémy *c* v asibilačnej polohe dalo by sa usudzovať azda iba zo zápisu adj. „tesársky“: *Desek cziesarskych na magery 5...* Adj. „cziesarskych“ by zodpovedalo živému nárečovému zneniu „cesárskich“ (< tesárskych k tesár). No osihotenosť a grafická stránka (prítomnosť *ie*) uvedeného slova nabádaajú k opatrnosti a nútia pokladať tento doklad za neistý. V našom prípade bude teda najlepšie vychádzať z toho, že v jazyku pamiatky sa v asibilačných pozíciách asibiláty nevyskytujú. Pretože palatálnosť sa v pamiatke graficky neoznačuje, treba zistiť, či

¹³ Rozšírenie gen. pl. na *-uov* podal A. Habovštiak v štúdií *Genitívne tvary mask. pl. na -uov (-ov, -uof) v slovenských nárečiach*, Slovenská reč XX, 1955, 156--162.

v asibilačných pozíciách grafémy *d, t* označujú fonémy *d, t* a či len *d, t*. Z tohto hľadiska sú dôležité doklady: *Dieze 3, Siet Srnia 6, Sliepek 13, Na Tretieje hromade 21, nad panieg pokogom 20, Zyta pozadnieho 21, Liew 22...*, ktoré s pomernou istotou **ukazujú**, že pred diftongami *ie, ia* treba predpokladať palatálne *ḍ, ṭ, ń, ḷ*. Zo stanoviska fonologického by to znamenalo, že v jazyku našej pamiatky sa uplatňuje protiklad mäkkosti pri dvojiciach *ḍ — d, ṭ — t, ń — n, ḷ — l*, a to v takom rozsahu, v akom sa palatálne členy uvedených dvojíc vyskytujú v tých slovenských nárečiach, ktoré majú diftongy. Ako sme už uviedli, v nárečiach v okolí Bytče sa však protiklad mäkkosti pri dvojiciach *ḍ — d, ṭ — t* neuplatňuje. Je tu teda rozpor, ktorý treba vysvetliť. Z doterajších úvah je pre riešenie tejto otázky dôležité najmä zistenie, že v skúmanej pamiatke sa v asibilačných pozíciách (vzhľadom na pomery v nárečiach okolia Bytče) dôsledne vyskytujú grafémy *d, t*. Ďalej pre túto otázku má význam zistenie, že v neasibilačných pozíciách sa výskyt foném *c (z)* v pamiatke zhoduje so stavom v nárečiach okolia Bytče. Ukazujú na to prípady, ako napr. *(v) 1 diesscze 15, Wlazencze 16, Pylka Zedwoma dlaczy 24...* Toto všetko by ukazovalo, že asibiláty *c, z* boli v pamiatke substituované fonémami *d, t*. Keďže asibiláty *c, z* v bytčianskych nárečiach sa vyskytujú v tých istých polohách ako fonémy *d, t* v stredoslovenských nárečiach (porov. *zeci, izece, pic... : děti, idete, pit...*), možno sa nazdávať, že pri substituovaní asibilát fonémami *d, t* pisárovi ako vzor slúžil stav v strednej slovenčine, resp. ustálený pisársky úzus. Z toho, čo sme uviedli, dá sa urobiť záver, že v pamiatke možno palatálne *d, t* rekonštruovať v takom rozsahu, v akom sa asibiláty *z, c* nachádzajú v nárečiach v okolí Bytče.

Okrem velár *k, ch, h* je v pamiatke zastúpená aj fonéma *g* (*Ogorkowe sudky 23*), takže možno tu rekonštruovať protiklady *k — g, ch — h*, ktoré sú charakteristické pre slovenské nárečia. Záznamy *Kracza 23* a *Krysy 18* pravdepodobne reprezentujú české lexikálne prvky, pričom pri zápise *Kracza 23* vzhľadom na neprítomnosť prehlásky by sme mohli predpokladať aj domáce nárečové znenie *Graca*.

Znelostný protiklad sa v pamiatke neutralizuje len pri troch pároch, a to *h — ch: Twaruoch 11, z — s: Wcziel klatuow zhubenych 11, Pylka zramom 14, Kapustne Stolycze znosmy 16, Pylka Zedwoma dlaczy 24, ž — š: Dyesska maselne prasne 6, Kossky umrlczie Birczie 10...* Neutralizáciu znelostného protikladu pri ostatných dvojiciach nemáme doloženú. V kapitole o pravopise tento stav vysvetľujeme príčinami ortografickými (pisársky úzus).

Slabičné *r, l* sa v zásade zapisujú bez sprievodného vokálu: *Krhla 4, Siet Srnia 6, Koży vmrlcyh 9, geden hrniec 18, w Dlhem Poly 8, Maziar Medeny stlkom zelesnym 16, Wyneho ocztu ne plne Sudky 19...* Iba raz máme zápis so sprievodným vokálom: *Stolycz opieracznych dluhych 25*.

Zo spoluhláskových skupín si zasluhujú pozornosť skupiny *dl, dn, st, št*

a *zdn*, *stn*. Skupina *dl* sa v pamiatke zachováva dôsledne: *desek gedlowych 5*, *Vdleho masa 14*, *Kruzydla 14*... Zachováva sa aj skupina *dn*: *Kadeczka wodna 6*, *Sadel ale 2 dogedneho spravene 17*... Je tu však aj doklad: *nozyky czuo sstepy sprawugy wgenom puzdre 24*. Pretože graféma *n* v prípadoch *Koleczko hodyne zelesne 14*, *Centy kamene swahami 15*, *Wyneho ocztu neplne Sudky 19* nepochybne reprezentuje zdvojené *nn*, dá sa usúdiť, že i typ *wgenom* predpokladá znenie „v jennom“, t. j. znenie so zdvojeným *nn* (< *dn*). Nerovnomernosť výskytu skupín *dl* a *dn/nn* je charakteristická i pre nárečia v okolí Bytče. V jazyku pamiatky v niektorých prípadoch možno rekonštruovať *št*, *žd* (*Mozdier dreweny 3*, *Kliessty 24*...), v iných však je zreteľne *šč* (*Spuszcza-cza kad 22*...). Skupina *-zdn-* má v našej pamiatke nárečovú podobu *-zn-* (*Dyessky maselne prasne 6*...), kým skupina *-stn-* sa vyskytuje iba v jednom slove (*Beczka kapustna 2*...).

Napokon v jazyku pamiatky sú zastúpené aj zdvojené konsonanty *cc* a *čč*. Zdvojené *cc* treba predpokladať v zápise *Podsudkuow (Podsudkuow zytnych 21*...). O príčinách, ktoré pravdepodobne viedli pisára k takémuto písaniu, bola už reč v kapitole o pravopise. Zdvojené *čč* bezpochyby predpokladajú zápisy *W bytchanskem Magery 12*, *W Zamku Bitchy 14*, *Muky w muczynicy watssieg 21*. Výskyt zdvojených konsonantov *cc* a *čč* v pamiatke zodpovedá nárečovému stavu v okolí Bytče.

Morfológia

1. *Morfológia slova*. V jazyku pamiatky sú zastúpené všetky typy lexikálnych morférov. Z morférov prefixálnych sú doložené morfévy *na-*, *po-*, *pod-*, *pred-*, *prie-*, *vy-* (*Swyn nadwornich 5*, *Zyta pozadniego 21*, *Podsudkuow zytnych 21* : *poccutkuow* < *pod-cúd-kuow*, *Teliecz przedwianocznych 10*, *Priebogcze 24*, *Koziek wyrobnych 20*...). Doklady sú aj na spojovacie morfévy (*Jalowenicz Tretorocznych 7*...). Morfévy sufixálne sa vyskytujú častejšie a majú rozmanité významy.

Pri substantívach okrem morférov so všeobecným významom, ktoré sa v slovenčine bežne vyskytujú, často sa tu stretáme s morfévmi s významom zdrobňovacím, napr. *-ka*, *-ečka*, *-ička*: *Kosska 10*, *Diessky 11*, *Pylka 14*, *Kadeczka 4*, *Kadyczka 18*, *-ík*, *-ek*: *roznykuow 14*, *zaydlykuow 14*, *Kotlyk 23*, *nozyky 24*, *Biczky 10*, *sudek 17*... *-ko*, *ečko*: *Koritko 16*, *Koleczko 14*... Ďalej sú tu zastúpené sufixálne morfévy s významom miesta, napr. *-áreň* či *-árňa*: *Nad wozarnu 24*, *W pekarny 18*..., *-ica*: *wswetniczzy 9*... Hojne sú zastúpené aj morfévy s významom nástroja, napr. *-dlo*: *Kruzydla 14*..., *-ač*, *-ačka*: *Vmiwacz 6*, *Kropacz 24*, *Sekacz 24*, *wegaczka 11*, *Sekaczky 16*..., *-ník*: *swietnyk 19*... A napokon sú tu aj sufixálne morfévy s významom činitelským, napr. *-iar*, *-ík* (*-ník*): *Wklucziaroweg Izbe 19*, *Wwrednikowem pokogy 19*, *V Zahradnika 23*...

Pri adjektívach je najviac zastúpená morféma *-ný, -ná, -né*: *Beczka kapustna 2, Dieze Twarossne 3, Jalowycze Telne 4, Koleczko hodyne zelesne 14, Kotly pyvne 22, Ruczne kladywo 24...*, potom morféma *-ový, -ová, -ové*: *desek gedlowych 5, Lypowych desek 5, Hrebikuow latowich 16, Sudkuow dubowych 17, Truhla chlebowa 17...* a napokon *-ený*: *Mozdier dreweny 11, Maziar Medeny 16...* Zastúpená je tu aj morféma *-lý*: *Stuol okruhly 9, Vdleho masa 14...* Z hľadiska významového uvedené morfémy poukazujú najmä na akosť, pôvod vecí, resp. na používanie vecí (napr. *Beczka kapustna 2, Truhla chlebowa 17...*). Z adj. morfém s významom posesívnym sú zastúpené morfémy *-ov, -ova*: *Wklucziaroweg Izbe 19, Wwrednikowem pokogy 19...* a *-sky, -cky*: *Wmagery Stupnianskem 4, Almaria Stolarska 14, nad panskym pokogom 20, Wmagery Gesenyczkem 2...* Vyskytujú sa aj morfémy *-i, -aci...* vyjadrujúce príslušnosť k druhu: *Siet Srnia 6, Kossky umrlczie Birczie 10, Telacza umrlczia kosska 10...*

Napokon treba pripomenúť, že v pamiatke sú aj slová zložené, napr. subst. + subst.: *Kolowrat 11, pred pywowarom 22*, čísl. + adj.: *Troge rocznych 2, Tretoroczny 10, dwogerocznych 4...*, zám. + adj.: *Toho rocznych 2...* V slove *Polukenicza 3...* a azda aj v iných slovách morfeatické rozhranie v 16. storočí sa už nepočítavalo.

2. *Morfológia gramatických tvarov*. V tejto časti rekonštruujeme flexiu substantívnu, adjektívnu, ďalej zámená, číslovky a flexiu slovesnú.

Substantívna flexia. Substantívnu flexiu tu preberáme tradične podľa gramatickej kategórie rodu.

a) *Substantíva mužského rodu*. Pri nom. i ak. sg. subst. živ. i neživ. niet zvláštností. Mask. zakončené na vokál nie sú doložené.

Gen. sg. je zastúpený náležitými tvarmi s morfémy *-a*: *dobytka 9, Loga 17, yaczmena 20, Owesa 20, Chmela 21, Semencza 21, V Zahradnika 23...*, i s morfémy *-u*: *bez ramu 14, ocztu 19, Hrachu 20, Buobu 20, Sladu 21...*

Na dat. sg. je v pamiatke len doklad *kokruhlemu stolu 9*. Morféma *-u* v dat. sg. je pri neživ. zvyčajná.

Lok. sg. pri živ. nie je doložený. Viac prípadov je však na lok. sg. neživ. Zastúpené sú tu tvary s morfémy *-i*: *Wmagery 2, Wwrednikowem pokogy 19...*, s morfémy *-e*: *w Tarhaze 16...* i s morfémy *-u*: *pryczeczku 5...* Zastúpené sú teda všetky typy, pričom morféma *-i* je iba pri mätko zakončených substantívach a morféma *-u* iba po velárach.

Inštr. sg. je iba pri neživ., a to s morfémy *-om*: *zewssym strogom 5, Pyglka zramom 14, splachom 16, nad Apostolskym pokogom 20, pred pywowarom 22, Pred Zamkom 24...* a s morfémy *-em*: *zewssym strogem 9...* Treba dodať, že inštr. sg. „strogem“ sa vyskytuje iba v uvedenom ustrnutom spojení, čo by prezrádzalo, že ide o tvar neživý. Vo všeobecnosti teda pre inštr. sg. mask. v našej pamiatke je charakteristiká morféma *-om*.

Nom. pl. je zastúpený tvarmi s morfémy *-i*: *Twarohy 3, Ssbery 4, Zamky*

6, *Kotly 9, Stoly 9*... i s morférou -e: *ssaflę 16, achtele 19, Korcze 22, Ryle 23, Priebogcze 24*... Rozhoduje konsonantické zakončenie substantíva. Substantíva tvrdo zakončené majú morféru -i, mätko zakončené majú zasa morféru -e. Pri tvare *Hrebeny 20* by sme čakali nom. pl. na -e. Mohlo by sa azda usudzovať, že tvar *Hrebeny* odráža kolísanie medzi tvrdou a mätkou paradigmou. Osobitnú pozornosť si zasluhuje nom. pl. zvieracích substantív. Pamiatka pozná iba formy *Buyaczy 2, Junczy 5, Byczy 7*... Pravidelnosť výskytu týchto tvarov svedčí, že v jazyku pamiatky sa tieto substantíva (na rozdiel od stavu v stredoslovenských nárečiach)¹⁴ hodnotili ako životné i v pl., čo je v zhode s nárečiami v okolí Bytče.

Gen. pl. má tvary pravidelné: *Holubuow 2, klatuow 2, Ssberuow 2, Hrotuow 2, Byczkuow 4, Twarohuow 8, Junczuow 12, zaydlykuow 14, puoltuow 17*... Keďže iba dvakrát sa vyskytuje forma *ussewczow 13*, možno povedať, že v pamiatke tento gramatický tvar charakterizuje koncová morféma -uow, čo je v úplnom súlade so stavom v nárečiach v okolí Bytče. Ak pri zázname *Taniery drewenych 14* nejde o omyl (porov. napr. *Dieże mernych No 5, 8*), mali by sme tu archaický, v 16. storočí iste už neproduktívny i-kmeňový gen. tvar.¹⁵

Tvary dat., ak. a lok. pl. mask. sa v pamiatke nevyskytujú.

Inštr. pl. má tu dve podoby: a) *znoosmy 16, skluczmy 19*..., b) *Wahy male drewene z funti 17, Pylka Zedwoma dlaczy a dwema nozyky 24*... V prvom prípade ide o koncovkovú morféru -mi, v druhom o archaickú morféru -i (< -y). V nárečiach v okolí Bytče sa vyskytujú taktiež obidva typy.

Zastúpené sú aj príslušné alternácie. Napr. alternácia e/∅: *Zamek 3 — Pred Zamkom 24, sudek 17 — Sudkuow 17, Kotel 3 — Kotly 9, ssaflę 15 — ssaflę 16*... Podľa toho treba predpokladať alternáciu e/∅ i v prípadoch: (*oves*) — *Owsa 20, (ocet) — ocztu 19, (cecek) — pryczeczku 5*..., alternácie ie/∅: *Koriecz 22 — Korcze 22*... Z alternácií v pomenovacom základe sú zastúpené uo/o: *Stuol 9 — Stoly 9*... a k/c: *Buyak 12 — Buyaczy 2*... Z celkového hodnotenia alternácií vyplýva, že stav alternácií pri mask. v skúmanej pamiatke zodpovedá stavu v nárečiach v okolí Bytče.

b) *Substantíva ženského rodu*. Kvôli lepšiemu prehľadu substantíva ženského rodu preberieme podľa zakončenia, a to najprv fem. zakončené na vokál a potom na konsonant.

Substantíva ženského rodu zakončené na vokál. Nom. sg. na -a je dobre doložený: *Beczka 2, Truhlycza 3, Krhla 4*...

Gen. sg. má tvary s morférou -i: *bez kosy 6, Slanyiny 17, Muky 18, pohan-*

¹⁴ Oravský inventár sčasti odráža stav v stredoslovenských nárečiach. Pozri K. Habovštiaková, c. d., 224.

¹⁵ Porov. c. d., 225. Pravda, najmä v našom prípade môže ísť o omyl (tak ako v doklade *Dieże mernych No 5, 8*).

ky 21... a s morférou -e: *Psseneg kasse 17*... Sú tu teda zastúpené fem. tvrdo zakončené i fem. zakončené mätko.

Tvary dat. a ak. sg. fem. sa v pamiatke nevyskytujú.

Lok. sg. má tieto tvary: a) *nakomore 4, Na warte wbasste 14, Wluzencze 16, Wklucziaroweg Izbe 19*..., b) *W Zamku Bitchy 14, W kuchyny 15, W pynwyczy 18*... a sem by patrili aj tvary *W pekarny 18, W spyzierny 17*..., keby, pravda, sufixálna morféma pri týchto substantívach mala podobu -árna. Okrem toho máme tu doklady aj na bezpredložkový lok. sg. (v pamiatke na str. 15 sa uvádza: *W Dolneg Basste, Bryncze Diezy No 5*) *1 diesscze Cent. No 3, 2 diesscze Cent. No 4, 3 diesscze Cent. No 4, 4 diesscze Cent. No 4, 5 diesscze Cent. No 3* (t. j. *Brinze... v jednej diešce Cent. No 3, v druhej diešce Cent. No 4*...) Bezpredložkový lok. sg. máme aj v prípade (*v*) *Wyhny* (proti podobným prípadom *Wkapustneg pynwiczzy 21, Nad wozarnu 24, Pred Zamkom 24*...). Celkove však možno povedať, že v pamiatke tvary lok. sg. pri fem. tvrdo zakončených charakterizuje morféma -e, pri mätko zakončených morféma -i. Charakteristické sú tvary lok. sg. fem. s alternáciou k/c: *Wluzencze 16*... Všetky uvedené tvary lok. sg. fem. zodpovedajú stavu v nárečiach v okolí Bytče.

Inštr. sg. je zastúpený dokladmi: *skosu 3, 4, spokrywku 23, Nad wozarnu 24*. Doklady jednoznačne ukazujú na prítomnosť typickej západoslovenskej morfémy inštr. sg. fem. -u, resp. -ú.

Nom. pl. reprezentujú doklady: a) *Dbenky 2, Krhly 8, Kadeczky 8, Kozy 15*..., b) *Dieze 3, Jalowycze 4, Kože 13, Kacycze 13, Vhelnice 14*... Sú tu teda tvary paradigmy tvrdej i mätkej. Tvrdá má náležitú koncovkovú morfému -i, mätká morfému -e.

Gen. pl. je zastúpený týmito tvarmi: a) *Kraw 2, Swyn 2, Wcziel 2, Jalowycz 5*..., b) *Jalowiczek 2, Biriek 3, Owiecz 7, Moriek 13, desek 5, Shiepek 13*..., c) *Koży vmrlcyh 9, Holbi azaydlykuow drewenych No 11, 14, Diezy No 5, 11*... V prvom prípade ide teda o tvary s nulovou morférou a s alternáciou v pomenovacom základe (napr. *a/á, i/í, e/ie*...), v druhom prípade o gen. pl. fem. taktiež s nulovou morférou, ale s alternáciami $\emptyset/ie, \emptyset/é$... v treťom prípade o gen. pl. fem. s koncovkovou morférou -i.

Dat. a ak. pl. fem. nie sú v pamiatke zastúpené.

Lok. pl. má tvary: *nakomorach 6, Whorach 9, na studniach 23*..., t. j. morférou -ách pre tvrdú paradigmu a -iach pre paradigmu mätkú.

Inštr. sg. je doložený iba tvarom s morférou -ami: *swahamy 15*...

Okrem uvedených substantív ženského rodu zakončených na samohlásku je tu doložený aj gen. sg. paradigmy „pani“: *nad panieg pokogom 20*.

Substantíva ženského rodu zakončené na konsonant. V pamiatke sa vyskytujú fem. tohto typu iba v niekoľkých tvaroch, napr.: nom. sg.: *Husy 5, Siet 6, Soly kus 15, pecz 16, Obruczzy 19, Rezy 21, kad 22, postel 25*, gen. sg.: *Soly kus*

15, *Zelesneg obruczy 19, spuszczaceg kady kusy No 3, 19, Rezy Cub. No 7, 21*, nom. pl.: *Siety Srnje 9, Obruczy zelesne No 2, 19*, gen. pl.: *Husy No 20, 7. Kady No 7, 22*. Je príznačné, že sa vyskytujú iba tvary charakteristické pre paradigmu „kost“, t. j. formy staršie. Tvary novej paradigmy „dlaň“ nie sú zastúpené, i keď sa s nimi v nárečiach v okolí Bytče dnes stretáme (najmä pri subst. *siet, kad, obruč...*).

c) *Substantíva stredného rodu*. Nom. sg. je zastúpený iba tvarmi s morfé-
mou -o: *Koryto 4, Koleczko 14, Kladywo 24...*

Gen. sg. má tvary s morféom -a: *masla 8, masa 14, Zyta 21, pywa 23...*

Dat. sg. sa nevyskytuje.

Ak. sg. je doložený raz: *pre mlato 8*.

Lok. sg. je zastúpený týmito tvarmi: a) *nahumne 3, W Hricowe Namyte 9, vgenom puzdre 24...*, b) *W Dnhem Poly 9...* V prvom prípade ide o morfé-
mu -e, ktorá je charakteristická pre tvrdú paradigmu, v druhom o morfému
-i, ktorá charakterizuje mäkkú paradigmu.

Inštr. sg. má archaickú pádovú morfému -i: *Zedwoma dlaczy 24...* Táto
morféma nebola akiste už ani v 16. a 17. storočí produktívna.

Nom. pl. má tvary s morféom -á: *Korita 8, Kruzydla 14, drwa 16, wedra 23...*

Gen. pl. je zastúpený tvarmi: a) *dlat 14, Koryt 17, wriecz 23...*, b) *Korytek 14, Sadel 17...*; sem patria aj tvary typu *Teliecz 2, Junczeniecz 4, Jaloweniecz 7, prasiecz 13...* Je tu teda zastúpený gen. pl. s nulovou morféom a s alter-
náciou (napr. *a/á, i/i, é/ie...*, \emptyset/e , $\emptyset/ie...$) v pomenovacom základe.

Tvary dat. a ak. pl. nie sú doložené.

Lok. pl. je zastúpený archaickou morféom -iech: *nahumniech 11*.

Inštr. pl. sa v pamiatke nevyskytuje.

Z ostatných paradigiem pri neutr. je zastúpená paradigma na -ie, a to
tvarmi ak. sg. *obracany 15 (Kozy napeczyte obracany 15)*, lok. sg. *w Pod-
hrady 11*. Prvý tvar je azda český.

V pamiatke sú doložené aj plur. tantum, a to týmito tvarmi: nom. *Hrable 23, Noznicze 23, Klieste 24* a lok. *w Kolarowicach 9* a raz český tvar lok. *w Petrowicych 9*.

Celkove možno povedať, že vo flexii pamiatky sa odrážajú črty toho tvaro-
slovného systému, ktorý je charakteristický pre flexiu substantív v nárečiach
okolía Bytče. Pri mask. svedčia o tom jednotné plurálové tvary zvieracích
substantív (*Buyaczy 2, Byczy 7...*); potom morféma -uow v gen. pl., pri fem.
najmä koncovková morféma inštr. sg. -ú (-u), prítomnosť alternácie *k/c (Wła-
zencze 16...)*, pri neutr. výskyt alternácie \emptyset/j v gen. pl. (*Korytek 14...*);
Koncovkové morfémy charakteristické pre češtinu v 16. a 17. storočí sa vy-
skytujú iba zriedka a nesystémovo (napr. *w Petrowicych 9* proti *w Kolaro-
wicach 9...*).

Adjektívna flexia. Tvary adjektív akostných i vzťahových sú v skúmanej pamiatke pomerne bohato zastúpené.

Nom. sg. (mask.): *Stuol okruhly wpolate posstiepani 9, Kolowrat maselny 11, Maziar Medeny 16...*, (fem.): *Kadeczka wodna 6, pecz medena 16...*, (neutr.): *Koryto male 22, Koleczko hodyne zelesne 14, Ruczne kladzwo 24...* Sú tu teda náležité morfémy *-i, -á, -é*, ktoré sa v nárečiach v okolí Bytče vyskytujú pravidelne i dnes.

Gen. sg. (mask.): *Loga netopencho 17, Ssyudela Smrekowego 22...* (fem.): *Psseneg kasse 17...* (neutr.): *Vdleho masa 14, Zyta cysteho 21...* V gen. sg. sú pravdepodobne koncovkové morfémy *-ého, -ěj, -ého*.

Dat. sg. pri mask. je doložený len raz: *kokruhlemu stolu 9*. pri fem. a neutr. nie je doložený.

Ak. sg. nie je v pamiatke zastúpený.

Lok. sg. pri mask.: *Wmagery Gesenyckem 2...*, pri fem.: *wpynwiczzy pywo-warneq 22...*, pri neutr.: *w Stupnem 5, w Rownem 9, W Dlhem Poly 9...* Morfémy *-ém, -ěj*, sú v nárečiach v okolí Bytče bežné.

Inštr. sg. je doložený len pri mask.: *stlkom zelesnym 16...*

Nom. pl. (mask.): *Junczy Tretoroczny 10, Stoly vhlowate 9, Kolliky nyczemne 17...*, (fem.): *Jalowicze Telne 4, Wahy male drewene 17...*, (neutr.): *Koryta wielike 22...* V tomto tvare niet teda zvláštností.

Gen. pl. je jednotný: *Sudkuow dubowych menssych 17, desek gedlowych hrubych 5, Teliecz przedwianocznych 10...* Je tu bežná morféma *-ich*.

Dat., ak., lok. a inštr. pl. nie sú doložené.

Z mäkkej paradigmy najpresvedčivejší je doklad gen. sg. neutr. *Zyta pozadniego 21*. Tvar zodpovedá nárečovému zneniu *zaňniego*, resp. *zaňieho* na juhovýchodnej polovici Bytčianskeho okresu.

Flexia posesívnych adjektív je taktiež doložená. Posesívne adjektíva na *-ov, -ova* sú v pamiatke doložené dvoma tvarmi, a to lok. sg. mask.: *Wwrednikowem pokogy 19* a lok. sg. fem.: *Wklucziaroweg Izbe 19*. Posesívne adjektíva zvieracie na *-i, -ia, -ie, -aci* sú zastúpené tvarmi nom. sg. i pl. fem.: *Siet Srnia 6, Telacza umrlczia kosska 10, Siety Srnie 9, Kossky umrlczie Birczie 10...*

Pri adjektívach sú zastúpené aj tvary komparatívu, a to gen. pl. mask.: *Sudkuow dubowych menssych 17* a lok. sg. fem.: *wmucznyczy watssieg 21, mensseg 21*.

Zámená a číslovky. Z osobných zámen je zastúpený gen. sg. mask.: *doneho 23* a ak. pl. fem.: *Kozy czuose drwa na ne kladu 16*. Okrem toho sú tu dva tvary zámen ukazovacích, a to dat. sg. mask.: *k tomu geden hrniec 18*, gen. (lok.?) sg. fem.: *Desek vteg pyly 5*. Ďalej je tu vzťažné zámeno *czuo*: *Kozy czuose drwa nane kladu 16, Hrebenty czuo len dru 20...* a napokon raz sa tu vyskytuje zvrätané zámeno *se* (pri doklade 16). Zámenná forma „zewssym“ sa v skúmanej pamiatke vyskytuje ako ustrnutá.

Číslovky sa v pamiatke spravidla vyjadrujú číslom, a to nielen pri výpočte inventovaných vecí, ale aj vnútri vety (napr. *Sadel ale 2 dogedneho spravene 17*). Iba málo číslovkových tvarov je doložených. Zo základných čísloviek máme tu tvary číslovky *jeden*, a to nom. sg. mask.: *geden hrniec 18*, gen. sg. mask.: *2 dogedneho 17*, lok. sg. neutr.: *wgenom puzdre 24*, lok. sg. fem.: *na gedneg hromade 21* a napokon forma inštr. (duálu) číslovky *dve, dwa*: *Pylka Zedwoma dlaczy a dwema nozyky 24*. Z tvarov radových čísloviek je tu zastúpený lok. sg. fem.: *na druheg hromade 21*, *Na Tretieg hromade 21*, *na czwrtleg hromade 21* a tento typ číslovky je aj v prvej časti adj. *Tretoroczny 10*. V adj. type *Troge rocznych 2*, *dwogerocznych 4* prvú časť tvoria číslovky rozčleňovacie *dvoj-, troj-*. Iné tvary čísloviek sa nevyskytujú.

Slovesná flexia. Táto flexia je najmenej zastúpená. V celej pamiatke sa vyskytuje iba päť prítomných tvarov, a to jeden doklad na 3. os. sg.: *gest 18* a štyri doklady na 3. os. pl.: *kladu 16*, *dru 20*, *stawagu 23*, *stryhagu 23* a český tvar *sprawu 24*. O slovesných tvaroch s adjektívnou flexiou už bola reč.

Nesklonné slovné druhy. Zastúpené sú príslovky, spojky a predložky. Príslovky sa vyskytujú v dvoch prípadoch: *Masla mladeho Trochu 8*, *Dolu wswetniczy 9*.

Zo spojok sú doložené tri spojky zlučovacie: *Zamky nakomorach ynahumniech 11*, *Holbi azaydlykuow 14*, *Pylka Zedwoma dlaczy a dwema nozyky 24* a jedna spojka odporovacia: *Sadel ale 2 dogedneho spravene 17*.

Predložky sú pomerne bohato zastúpené. S genitívom sa v pamiatke spájajú predložky *bez*: *bez kosy 6*, *bez ramu 14*, *do*: *dogedneho 17*, *doneho 23*, *u*: *V Pet-rassa 4*, *V Zahradnika 23*, *V Oswalda 25*... Z predložiek, ktoré sa viažu s datívom, je doložená predložka *k*: *kokruhlemu stolu 9*, *ktomu 18*... s akuzatívom predložky *pre*: *pre mlato 8*, *na*: *Kozy czuose drwa na ne kladu*... s lokálom sa viažu predložky *na*: *nahumne 3*, *Na warte 14*, *nakomorach ynahumniech 11*, *na studniach 23*, *pri*: *pryczeczku 5*, *v*: *wysbe 5*, *Whorach 9*, *Wlazencze 16* a *i*, s inštrumentálom *nad*: *nad panskym pokogom 20*, *Nad wozarnu 24*, *pred*: *pred pywowarom 22*, *Pred Zamkom 24*, *s, se (z, ze)*: *zramom 14*, *swahamy 15*, *stlkom 16*, *z funti 17*, *skosu 3*, *spokrycku 23*, *Zedwoma dlaczy 24*...

Syntax

Hlavným cieľom pisára v našom prípade bolo urobiť súpis inventára. Táto skutočnosť zrejme mu nedovoľovala použiť rozmanitejšie syntaktické prostriedky. Vzhľadom na materiál, ktorý nám pamiatka poskytuje, väčšiu pozornosť možno venovať iba syntagmatickým vzťahom a väzbe substantíva s číslovkou.

Zo syntagmami dôkladnejšie možno sledovať iba syntagmu determinatívnu. Táto syntagma je v pamiatke zastúpená viacerými typmi. Najčastejší je typ subst. + adj., teda typ s nepriamym slovosledom. Niekoľko príkladov: a)

Kraw starych 2, Teliecz Lonskych 2, Stolycze sproste 4, Kadeczka wodna 6, Maziar Medeny stlkom zelesnym 16..., b) *Kossky umrlczie Birczie 10, Dyessky maselne prasne 6, desek gedlowych hrubych 5...* Nepriamy slovosled je v našom prípade zrejme štylisticky motivovaný. Na prvom mieste sa nachádza predovšetkým to, čo bolo z hľadiska cieľa jazykového prejavu najdôležitejšie, t. j. bezprostredné pomenovanie veci. Niekedy pisár z toho istého dôvodu dáva prednosť označeniu miesta pred vlastnosťou pomenovanej veci, čím sa determinatívny vzťah do určitej miery oslabuje. Sem patria prípady napr. *Desek vteg pyly Ciesarskych 5, Stuol okruhly wpolate posstiepani 9...* Vyskytuje sa aj niekoľko prípadov determinatívnej syntagmy typu subst. + subst., napr. *Teliecz pryczeczku 5, Achtel pre mlato 8, Pylka zramom 14...* Zaujímavé sú typy subst. + adj. + subst.: *Truhlycza rezacza skosu 3, Truhlycza rezacza bez kosy 6, Kapustne Stolycze znossmy 16...* Z hľadiska slovosledu náležitý typ determinatívnej syntagmy adj. + subst. je vlastne v pamiatke iba výnimkou. V jednotlivých prípadoch sa tento typ používa zámerné, pričom štylistická motivovanosť tohto zámeru sa dá dobre sledovať. Determinatívna syntagma typu adj. + subst. sa v pamiatke používa vo viacerých prípadoch: a) keď bolo potrebné zdôrazniť kvalitatívny rozdiel medzi podobnými vecami, ktoré nasledovali za sebou, napr. *wysbe desek gedlowych hrubych 5, Lypowych desek wysbe 5...*, *Pyntlykuow drewenych 14, Hlynenych pyntlykuow 14...* b) pri rozlišovaní druhu, keď sa kvalita mohla vyjadriť iba adjektívom, napr. *Psseneg kasse 17, Pohanczeneg kasse 17, Pohanczenych podsudkuow 21, hrachowych podsudkuow 22...*, c) v štylisticky neutrálnej pozícii vnútri vety, napr. *Stolycze kokruhlemu stolu 9, W Stupnem Muczny mlyn zewssym strogom 5, pylny mlyn zewssym strogom 5* (t. j. *W Stupnem...*), *Kotel czuo male kotlyky stawagu do neho 23...* Predikatívna a koordinatívna syntagma je v pamiatke zastúpená iba torzovite (napr. *Kozy czuose drwa nane kladu 16, Holbi azaydlykuow 14...*).

Pri väzbách substantíva s číslovkou niet takmer odchýlky od stavu v nárečiach okolia Bytče. Pri číslovke *jeden* je náležitý nom. sg.: *Kotel No 1, 3, Krhla No 1, 4, Koryto pekacze No 1, 4...*, pri číslovkách 2—4 je nom pl., napr.: *ssbery No 2, 4, Krhly No 3, 8, Korita No 3, 8, Byczy No 2, 7, Jalowycze Telne No 3, 4...*, pri číslovkách od 5 vyššie je gen. pl., napr. *Junczuow No 32, 12, Moriek No 33, 13, prasiecz mladych No 12, 13, Pyntlykuow drewenych No 20, 14, Mys drewenych No 50, 14, Koryt No 5, 17...* Také prípady, ako napr. *wysbe desek gedlowych hrubych No 3, 5* alebo *Dieże mernych No 5, 8...* sú zriedkavé a zrejme vznikli unáhlením, t. j. pisár tvar substantíva napísal skôr, než poznal presný počet.

Vety sú spravidla jednočlenné alebo eliptické. Z väčších vetných celkov sú doložené iba vety prívlastkové, uvedené spojkou *czuo* (čuo): *Kozy czuose drwa nane kladu 16, Hrebenny czuo len dru 20, Kotel czuo male kotlyky stawagu*

do neho spokrywku 23, Noznicze czuo kwity stryhagu 23, Pylka Zedwoma dlaczy a dwema nozyky czuo sstepy sprawugy wgenom puzdre 24.

Syntax pamiatky má teda niektoré osobitosti. I keď sa v nej odráža prísna schéma pisárskeho postupu, jednako možno v nej pozorovať prvky ľudovej reči.

Ak máme na záver všeobecne zhodnotiť výsledky nášho výskumu, treba podčiarknuť, že v pamiatke sa v širokej miere odráža jazykový systém najmä tých nárečí, na ktoré sa skúmaný dokument vzťahuje, t. j. jazykový systém nárečí v širšom okolí Bytče, a to tak v hláskosloví, ako i v morfológii a syntaxi. Z tohto hľadiska možno povedať, že bytčiansky inventár z r. 1606 je nárečovou pamiatkou. Pravda, treba hneď dodať, že tým by sa jazyková charakteristika pamiatky nevyčerpala, pretože v jej jazyku sú niektoré javy, ktoré nie sú charakteristické pre spomínané nárečia. Najmä v pravopise a hláskosloví (napr. dôsledné nahradzovanie asibilát) badať zrejmu tendenciu zachovávať určitý jazykový úzus, ktorého podkladom sú staršie pisárske tradície, resp. nadnárečová norma.

Рудольф Крайчович

ИНВЕНТАРЬ БЫТЧИАНСКИХ ВЛАДЕНИЙ 1606 Г. КАК ЯЗЫКОВОЙ ПАМЯТНИК

Автор подробно интерпретирует язык инвентаря бытчианских владений 1606 г. Он устанавливает, что в этом памятнике решающим образом отражается языковая система особенно тех словацких говоров, к которым относится изучаемый документ, т. е. языковая система говоров в более широкой окрестности г. Бытча (северо-западная Словакия), а именно так в фонетике как тоже в морфологии и в синтаксисе. С этой точки зрения можно сказать, что бытчианский инвентарь 1606 г. является диалектным памятником. Но в языке изучаемого памятника автор устанавливает тоже такие явления, которые не являются характерными для упомянутого говора. Особенно в правописании и в фонетике (напр. последовательная замена ассбилят z , s за более старые dz , ts) видно явную тенденцию соблюдать определенное языковое состояние, основой которого являются более старые традиции переписчиков, а так же сверхдиалектная норма.

JÁN STANISLAV

ZO SLOVANSKÉHO MIESTOPISU V NESLOVANSKÝCH KRAJINÁCH

III. Podunajské a alpské územie v Rakúsku*

V podunajských a alpských krajoch dnešného Rakúska žili Slovania miestami až do 12. storočia a vo východnom Bavorsku zastihli Slovanov ešte začiatky feudalizmu. Problematikou slovanských miestnych mien na týchto oblastiach sa zaoberali viacerí jazykovedci a zhromaždili zväčša úplný materiál aj s historickými dokladmi a podali výklady alebo sa aspoň o ne pokúsili.

Výskumom miestnych názvov v Rakúsku zaoberal sa najmä O. Kaemmel. Výsledky svojej bádateľskej práce zhrnul vo viacerých prácach knižných a časopiseckých.¹ Tejto problematike venoval pozornosť aj Pr. Lessiak.²

Prehľad o stave výskumu slovanských miestnych názvov v Hornom Rakúsku podal E. Schwarz,³ ktorý napísal aj pôvodnú prácu o miestnych názvoch východného Horného Rakúska⁴ a českých okrajových oblastí.⁵

Historické doklady rakúskych miestnych mien z oblasti Štajerska zhromaždil J. v. Zahn,⁶ kým pre ostatné územie Rakúska, ako konštatuje E. Schwarz,⁷ bude treba túto prácu ešte len vykonať. Hornorakúskymi slovanskými názva-

* I. a II. kapitola bola pod rovnakým názvom uverejnená v Jazykovednom časopise X, 1959, 68—80.

¹ O. Kaemmel, *Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich bis zum Anfange der Karolingerzeit*, Leipzig 1879; *Die slavischen Ortsnamen in nordöstl. Theile Niederoesterreiches*, AfslPh = Archiv für slavische Philologie 7, 1884, 256—281; *Die Besiedlung des deutschen Südostens vom Anfange des 10. bis gegen das Ende des 11. Jahrhunderts*, Leipzig 1909.

² Pr. Lessiak, *Alpendeutsche und Alpen-slaven in ihren sprachlichen Beziehungen*, Germ.-roman. Monatsschrift 1910, 274 n.

³ E. Schwarz, *Die oberösterreichische Ortsnamenforschung*, ZONF = Zeitschrift für Ortsnamenforschung 3, 1927—28, 53—61.

⁴ Tenže, *Die Ortsnamen des östlichen Oberösterreiches*, Reichenberg (= Liberec) 1926.

⁵ Tenže, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, München-Berlin 1931; *Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Reichenberg 1923; k tomu porov. recenziu J. Schnezta v ZONF 1, 74—78.

⁶ J. v. Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893.

⁷ E. Schwarz, ZONF 3, 59.

mi sa zaoberal aj K. Schiffmann⁸ a J. Schnetz,⁹ avšak najlepšou prácou pre oblasť severného Rakúska ostáva citované pôvodné dielo E. Schwarz.¹⁰

Problematikou miestnych názvov z oblasti rieky Mury sa zaoberal S. Pircheger.¹⁰

Už O. Kaemmel poukazoval na to, že nad Dunajom bolo pomerne najhustejšie slovanské osídlenie na strednej (nemeckej) Dyji a popri Manhartských horách. Vo svojej najnovšej práci¹¹ spomínam, že v období po páde Veľkej Moravy sa z tohto územia uvádzajú mená kniežata Mojmira a akéhosi Svätopluka. Mohli to byť synovia veľkomoravského kráľa Svätopluka. Niektoré názvy svojimi hláskoslovnými prvkami ukazujú, že tu žili západní Slovania. Zachováva sa tu skupina *dl* v menách odvodených od substantív *jedlica* a *sedlo*: *Edlitz* (tri razy), *Zedlitz*, *Novo Sedlo*, dnes Neusserlin v okr. Urfahr (*Neuzzedling* 1287),¹² ale *Selbitz* na Chube (*Selewicze*^{12a} 1164). Na západných Slovanov by poukazoval názov obce *Rossaz*, *Rossatz* pri Dunaji (od Mauternu na západ) s dokladmi: *Rossezza*¹³ okolo r. 990, *Rossaz*¹⁴ okolo r. 1170. Toto meno možno vysvetľovať zo západoslovan. **Rozsédzä*. Slovo *sedza* je na Slovensku známe napr. v Budatínskom urbári¹⁵ z r. 1690: *jest tu take secza* (= *sedza*) *na Wahu pre ribi*. V Panónii je pri Dunaji obec *Szegye* (čítaj *Sede*) zo slovan. *Sédzä*. Substantívum *rozsadz* existuje dodnes na Slovensku vo význame „rozdelenie, rozsadenie“ napr. husí na jeseň, keď sa rozdeľujú majiteľom zo spoločnej pastvy. Pri názve rieky *Rozsédz(ä)* mohlo ísť o pomenovanie niečoho z oblasti rybárstva. Dôležité je, že je tu pôvodne *dž* za psl. *dj*, reprezentované v nemčine spoluhláskou, resp. grafémou pre *c* (*z*, *tz*), t. j. neznelým protikladom spoluhlásky *dž*. Ďalej je tu *roz-*, ktoré by pri južnoslovanskom pôvode znelo *raz-*. Čo sa týka reflexu za psl. *dj*, možno uviesť, že na dnešnom nemeckom území za koncové slovan. *dž* býva *c*, zapísané v starších listinách grafémou *z* alebo *tz*. Na oblastiach, ktoré zmenili *dz* v *z*, je v nemčine *z*, písané grafémou *s*: *Chotibanz*, *Tribberatz*, ale *Mesegore*, t. j. *Chotibadž* > *Chotibac*, *Trěbėradž* > *Trěbėrac*, ale *Mezigoře*.¹⁶ V severnom Rakúsku je aj meno, ktoré možno vysvetliť z **Gradzä* (porov. nižšie).

Na sever od Dunaja je obec *Rauna* s dokladmi *Rauwana*, *Raunu* v 11.

⁸ K. Schiffmann, *Das Land ob der Enns*, Linz 1922 (potom ešte raz); *Neue Beiträge zur Ortsnamenkunde Oberösterreichs*, Linz 1927. Krátku kritiku prvej knihy podal E. Schwarz v ZONF 3, 55—56, kde uvádza niektoré problémy, ktoré Schiffmann nedoriešil.

⁹ J. Schnetz, *Die (b)nika Flußnamen Österreichs*, AfslPh 39, 153 n.

¹⁰ S. Pircheger, *Die slavischen Ortsnamen im Mürzgebiet*, Leipzig-Berlin 1927.

¹¹ J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, Bratislava 1956, 147.

¹² E. Schwarz, *Die Ortsnamen des östlichen Oberösterreichs*, 96.

^{12a} O. Kaemmel, AfslPh 6, 277.

¹³ Mon. boic. 28b, 86.

¹⁴ Porov. O. Kaemmel, *Die Anfänge ...*, 167 a J. Stanislav, c. d., 146.

¹⁵ SMS 7, 192, 163.

¹⁶ R. Trautmann, *Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen I*, Berlin 1948, 38.

storočí, *Ravina*¹⁷ okolo r. 1180. K tomu možno uviesť zo Slovenska mená polí a hôr *Ravne*, *Ravence* a pod. V polabsko-pomoranskom území je aj v nemeckých formách v tomto koreni *-o-*: *Rowen*¹⁸ a pod. To by značilo, že na území nad Dunajom forma *Rav(i)na* je slovanská. Popri tejto forme vyskytuje sa tu aj predpona *roz-* s *-o-* a *-c* za slovan. *-dž* z psl. *dj*. Napokon je tu aj skupina *dl* popri zriedkavom *l* (*Scrilowicz* 1225, dnes *Křídlovce* na Dyji pri Znojme).¹⁹ Takéto miešanie *ro-* s *ra-* a *dl* s *l* je známe i zo strednej slovenčiny.

Napokon je tu meno, v ktorom môže ísť o zmenu *g* v *h*: *Mühel*²⁰ s dokladmi *Mouhile* 1108, *Mouhelle* 1142, *Muhela*, *Muhila* 1222. Môže to byť **Mohyla*, ako myslel už K. Schiffmann.²¹ Iný názov je *Mugel*,²² ktorý je tiež zo základu **Mogyl(a)*. Ak *Mühel* je z **Mohyla*, bol by v ňom prvý a najstarší doklad (1108) na zmenu *g* v *h*. Svedčil by o západných Slovanoch, a to o Čechoch alebo Slovákoch.

V tejto súvislosti možno uviesť aj slovo *kováč*, ktoré --- ako sa zdá --- je v základe dvoch názvov. O tom však ďalej.

Nateraz nemožno ešte povedať posledné slovo o otázke pôvodného slovanského kmeňového nárečia na tejto oblasti. Materiál treba do podrobností preskúmať. Historickým faktom je, že táto oblasť patrila k Veľkej Morave. Už O. Kaemmel²³ poukazoval na to, že na začiatku 9. storočia hranica medzi Východnou Markou a Moravou išla asi po severnom okraji Tullnského poľa. Len mierom v Rezne r. 1041 sa nová hranica Východnej Marky pomkýna na Dyju. Podľa O. Kaemmela sa germanizácia tohto kraja začala miestami už začiatkom 9. storočia. Už v listine z r. 827 sa v tej istej osade spomínajú ľudia s nemeckými a slovanskými menami.²⁴ Tento proces sa bude môcť bližšie spoznať nielen skúmaním miestnych, ale aj osobných mien. Ešte r. 1037 sa v okrese Perg spomína potok **Dombnika* a **Žabnika*: inter fluvios Dumilicha et Sabinicha a termino Danubii usque ad sclavinicum terminum.²⁵ t. j. ešte sa tu pozná slovanská hranica, resp. oblasť Slovanov.

V miestopise severného Rakúska je mnoho slovanských mien, ktoré patria do oblasti lesného porastu, ovocia a pod. Sú to mená odvodené od subst. *pole*, *gvozd*, *gora*, *lés*, *grěben*, *chlěm*, *lōka* atď. Niekoľko mien je od slovesa *trěbiti* „klčovať zarastenú zem“. Potoky mali mená *Suchá*, *Bystrá*, **Žabnika*, **Ščavnika*, **Moravika* (*Meoric* 1302, prítok Wienbachu Ottakringer Bach²⁶

¹⁷ J. Stanislav, *Dejiny* I, 146.

¹⁸ R. Trautmann, c. d., 11, 27.

¹⁹ J. Stanislav, c. d., 146.

²⁰ E. Schwarz, *Die Ortsnamen des östlichen Oberösterreiches*, 68 - 69.

²¹ K. Schiffmann, *Das Land ob der Enns*, 204.

²² O. Kaemmel, *AfslPh* 7, 274.

²³ Tenže, *AfslPh* 7, 256.

²⁴ Tenže, *Die Anfänge*, 170—171.

²⁵ E. Schwarz, c. d., 33—34.

²⁶ Porov. J. Schnetz, *AfslPh* 39, 173—174.

atd.), ale iba málo pomenovaní je podľa zvierat: *Chubilizi* 1140 asi z *Kobylice*²⁷ a v susedstve asi aj **Kravari*, dnes *Grabern* (*Grabarn* okolo r. 1208, *Grabaren* 1281),²⁸ *Gusen* s dokladmi *Gvvsin* 1125, *Gunsen* 1270, *Gusen* 1150²⁹ k subst. *gōsb*.

Tunajší Slovania poznali hrady. Pomenovanie hradu na Chube *Gars* sa môže vysvetliť zo slovan. *Grad*,³⁰ ale nie je to isté. Nesporne ku *grad* patria mená *Gradnitz* (*Gradeneec* 1139, 1179, *Gradenze* 1139, 1156)³¹ a dnešný *Graz* v okr. *Urfahr* (*Grecz* 1445)³² z **Gradbeč*. Je otázka, ako vysvetliť meno *Gross* (medzi *Ober-Hollabrunnom* a *Sitzendorfom*) s dokladmi *Graze* 1141, *Grazze* 1285.³³ O. Kaemmel ho dával do súvislosti so základom *grad* a uviedol na porovnanie čes. *Hradice*. Toto meno však možno vysvetliť aj z psl. **gord-ja*, t. j. môže byť zo západoslovan. **Gradžā*.

Hradových obcí v tomto kraji bolo však viac, a to 11 — podľa bavorského Geografa.³⁴ Je možné, že iné hrady sa nevolali podľa subst. *grad*; porov. sloven. *Zvolen*, *Liptov* atď.

Podľa osobných mien majú mená viaceré osady. Zaujímavé je, ako nejaký *Gluša* dal meno obci *Gleiss* (na dolnom toku *Ybssu*). Píše sa: locus, ubi *Gluzo Sclavus* habitare et diruere coepit — quem vulgari lingua nuncupant *Gluzengisazi* 993. Potom sú záznamy *Gluze* 1115—1120, *Gluz* 1160, *Gluzze* 1158.³⁵ Zo znenia listiny môžeme vidieť, že vo feudalizme sa osada zakladala ako majetok osoby. Meno *Vladislav* je v názve *Lassersdorf* (*Lazzenstorf* 1287)³⁶ a *Eubina* zasa v názve *Loiben*.³⁷ *Eubiša* je asi v mene *Lois* (*Liubisa* okolo r. 1083).³⁸ *Prěmysl* je v mene *Pröselsdorf* (*Primizlastorf* 1111) atď.³⁹ *Stan* k *Stanislav* je v názve *Standorf*.⁴⁰ *Zdik* je v mene *Stikesdorf*.⁴¹ *Radigost* je v *Tradigist* (*Rategasth* okolo r. 1080).⁴² Iné zložené meno **Sěmilubš* je v názve *Zemling* na juh od *Meissau* (*Zemiliup* 1125, *Zemeliube* 1193—1200 atď.).⁴³ Tu sa vyskytujú aj iné zložené mená, ktoré však nebudeme uvádzať. Svedčia o rozvitom feudálnom poriadku na tomto území.

Z doteraz zhromaždeného materiálu si nemožno urobiť dostatočnú predstavu o vyvinutých remeslách. I. L. Červinka⁴⁴ bol poukázal na meno *kováč* v názve *Gowuazesbrunnen* 1055, *Gowacisbrunnun* 1063; je to azda dnešný *Ketlasbrunn* (pri *Zisterdorfe*). Druhý príklad je v dnešnom *Godelsbergu* na Chube: *Gobatzpurch* 1056—1074.⁴⁵ Ak tu naozaj ide o substantívum *kováč*,

²⁷ O. Kaemmel, *AfslPh* 7, 273.

²⁸ Tamže, 272.

²⁹ E. Schwarz, c. d., 36.

³⁰ *AfslPh* 7, 271.

³¹ Tamže, 272.

³² E. Schwarz, c. d., 88.

³³ *AfslPh* 7, 272.

³⁴ Porov. J. Stanislav, c. d., 147.

³⁵ O. Kaemmel, *Die Anfänge*, 164.

³⁶ E. Schwarz, c. d., 93.

³⁷ O. Kaemmel, *Die Anfänge*, 173.

³⁸ Tamže, 174.

³⁹ E. Schwarz, c. d., 71.

⁴⁰ Tamže, 51.

⁴¹ Tamže, 76.

⁴² O. Kaemmel, c. d., 167.

⁴³ *AfslPh* 7, 280.

⁴⁴ *Slované na Moravě a Říše velkomoravská*, Brno 1928, 36.

⁴⁵ O. Kaemmel, *AfslPh* 7, 272.

boli by tieto názvy ďalšími dôležitými prvkami pri určovaní kmeňovej príslušnosti Slovanov nad Dunajom v Rakúsku. Spomedzi západoslovanských jazykov je toto slovo známe len v slovenčine. Je, pravda, známe aj v južnej slovančine.

Onomastický materiál z oblasti, ktorá je dnes nemecká, resp. nemecká a rakúska, nám poskytuje dôležité svedectvo o nevykonanej metatéze likvid a o zachovaní zadopodnej spoluhlásky, ktorá sa neskoršie menila podľa tretej palatalizácie. Okrem toho sú tu, pravda, aj doklady na zachovanie nosoviek atď. Najdôležitejšie sú však svedectvá o prvých dvoch javoch.

Tak lužickosrbské knieža *Deruanus* sa u Fredegara v zápise z r. 630 zaznačuje ešte s formou bez metatézy: *Derv*-(k psl. **dervo*, dnes slovensky *drevo*). V miestopisnom materiáli z polabsko-pomoranského územia niet už podobného dokladu.⁴⁶ Tu býva **Drevno*, **Breza* a pod.⁴⁷ To značí, že sa tu Slovania dlho udržali i so svojím jazykom. Ponemčovanie prišlo až po vykonaní metatézy, čo je historicky známe.

Na rakúskej oblasti je viac dokladov na tvary bez metatézy. Jeden z prítokov Dunaja a podľa neho aj obec sa volá *Perschling* a zapisuje sa: in loco *Bersnicha* 834, *bernsnicha* 853, *Persnicha* 987.⁴⁸ Je to **Beržbnika* k psl. **bergž* „breh“. V Štajersku potok *Walster* (*Walsnik* 1348 atď.) patrí k psl. **volga* „vlaha“ a je to pôvodne **Valžbnika*.⁴⁹ V tom istom kraji je potok *Stulmeckbach* (*Stulpnic* 1070) k psl. **stǫlpš* „stǫp“. ⁵⁰ V severnom Rakúsku je potok a obec *Polsenz* (locus *Palasenza* koniec 10. storočia, *Polsenze* 1050)⁵¹ k psl. **palzš* „plaz“, t. j. **Palzbnica*.

Sú tu aj doklady s metatézou. Najstarší je v osobnom mene *Trebel*, zapísanom na rok 784 alebo po ňom vo Svätopeterskej bratskej knihe zo Salzburgu, začatej r. 784.⁵² V miestopise je viac dokladov. V Štajersku je *Graschnitz* ku slovan. *grach*.⁵³ V Dolnom Rakúsku je **Gressenich* z toho istého základu.⁵⁴ Tu je aj *Treffling* (*Threbinicha* 1115) z **Trěbnika*.⁵⁵

Z toho usudzuje J. Schnetz,⁵⁶ že slovanská metatéza likvid sa v poslednom desaťročí 8. storočia ešte neuskutočnila. Touto otázkou sa osobitne zaoberal aj E. Schwarz.⁵⁷

⁴⁶ R. Trautmann, c. d., I, 39 n.

⁴⁷ Tenže, c. d., II, 37—38, 40—41.

⁴⁸ J. Schnetz, AfslPh 39, 175.

⁴⁹ Tamže, 168.

⁵⁰ Tamže, 167.

⁵¹ E. Schwarz, c. d., 121—122.

⁵² Mon. Germ. Necrol. II, 101,5.

⁵³ J. Schnetz, AfslPh 39, 162.

⁵⁴ Tamže, 172.

⁵⁵ Tamže, 172.

⁵⁶ C. d., 182.

⁵⁷ *Zur Chronologie der slavischen Liquidenumstellung in den deutsch-slavischen Berührungsgebieten*, ZfslPh 4, 361—369.

V Rakúsku — podobne ako v Grécku — je niekoľko vodopisných a miesto-
pisných názvov, v ktorých sa *k* zachovalo z čias pred treťou palatalizáciou.
Tak napr. mená *Sarning* a *Sarning* pochádzajú zo slovan. **Žabnika*. Prvý sa
zapíše ako *Sapinihca* asi r. 985, druhý ako *Sabinicha* 998 atď. *Sirning* v Dol-
nom Rakúsku a *Sierning* v Hornom Rakúsku pochádzajú zo slovan. **Žbrnika*
(k **žbrnъ* — mlynček, t. j. mlynský potok). Prvý sa píše ako *Sirnich* 853,
druhý *Sirnich* 777, ad *Sirnicam* 791.⁵⁸ J. Schnetz myslí podľa týchto prípadov,
že slovanské mená prešli do nemčiny s *k* ešte medzi rokmi 650—800. Podľa
týchto svedectiev tretia palatalizácia nevznikla pred rokom 700 a niet jej
po roku 850.

Podľa rakúskych dokladov sa niekedy myslí, že dlhé *ū* prešlo v *y* až v 7.—8.
storočí. V Hornom Rakúsku je potok Raming s dokladom: Inter *Rubinicham*
1143 atď.⁵⁹ Ide o meno **Rybnika*, ale ešte s *ū*. Výklad nie je istý, lebo aj
neskôr sa *y* môže zapisovať ako *u*.

V podrobnostiach je tu problémov ešte viac. Písalo sa o psl. zmene *a* v *o*,
ktorá sa niekedy kládla do neskorých čias. M. Vasmer⁶⁰ položil otázku substi-
túcie hlások pri prechode z jedného jazyka do druhého. E. Schwarz⁶¹ po-
ukazuje napr. na Svätopeterskú bratskú knihu zo Salzburgu, v ktorej sa do
polovice 9. storočia v osobných menách píše *a* (*Dabramusli*) a v druhej polo-
vici však *o* (*Godemus = Godemysl*). J. Schnetz⁶² hovorí o substitúcii slov-
nského -*šč*- nemeckým -*st*- v miestnych menách. Dokladmi z miestopisu E.
Schwarz⁶³ nastolil otázku stredovekej jazykovej hranice medzi českým a
hornolužickosrbským jazykom.

Pokiaľ ide o slovanský miestopis v rakúsko-bavorskej oblasti, tu ešte stále
treba veľkej syntetickej práce, ktorá by — nakoľko len možno — vyčerpávajú-
cim spôsobom podala všetok prístupný materiál, utriedila ho a vysvetlila.
R. Trautmann ukázal, koľko bohatstva je v miestopise na polabsko-pomorans-
skom území. Tento autor nielen mechanicky pozbieral materiál, ale ho triedil
podľa gramatických a sémantických hľadísk. Všimol si rozličné typy pomenova-
ní a poukázal aj na hospodárske a sociálne podmienky.

Prof. A. M. Seliščev ukázal metódu tohto výskumu z nových pozícií
jazykovedy.⁶⁴ Na nové metodické možnosti výskumu vodopisu a miestopisu
poukazuje tiež Ernst Dickenmann.⁶⁵

⁵⁸ Doklady uviedol J. Schnetz, c. m., a J. Stanislav, c. d., 278.

⁵⁹ J. Schnetz, c. d., 170—183.

⁶⁰ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (KZ) 41, 157 n.

⁶¹ Zur Chronologie von *asl. a > o*, AfslPh 41, 124—136.

⁶² Zur Entwicklung der Gruppe -sk- vor Palatalen im älteren Slovenischen, AfslPh 39, 141—142.

⁶³ Die einstige obersorbisch-tschechische Grenzzone, AfslPh 41, 31—42.

⁶⁴ Iz staroj i novoj toponimii. Trudy Moskovskogo instituta istorii, filosofii i literatury, Sbornik statej po jazykovedeniju, Moskva 1939, 124—176.

⁶⁵ Aufgaben und Methoden der russischen Ortsnamenforschung. Beiträge zur Namenforschung, Heidelberg 1955, 120-138, 244—275.

E. Moór⁶⁶ vo svojom veľkom diele dokázal, že okolo Neziderského jazera žili v stredoveku tak asi do 13. storočia západní Slovania, presnejšie Slováci. To isté potvrdil aj rakúsky jazykovedec W. Steinhauser.⁶⁷ Iné stanovisko zastáva I. Knieszsa, ktorý neuznáva prítomnosť starých Slovákov v tomto kraji a ani v Panónii. Predkov dnešných Slovákov hľadala v týchto krajoch už staršia slavistika počínajúc J. Dobrovským a P. J. Šafárikom. Z maďarských jazykovedcov na existenciu Slovákov aj na juh od Blatenského jazera poukazoval J. Melich,⁶⁸ a to na základe materiálu, ktorý dodnes nik nevyvrátil, resp. inakšie a lepšie nevysvetlil. Touto problematikou sme sa dosť obsírne zaoberali aj vo svojich prácach.⁶⁹ Uvedieme najdôležitejšie javy, ktoré ukazujú, že vo veľkej severnej polovici Panónie žili v stredoveku západní Slovania:

c za psl. *tj*:

Libic z **Lubic*, dnes meno vršku, v 13. storočí obec *Libicy* v Šomodskej stolici, od Blatenského jazera na východ;

Tác z psl. **Tatjb* k *tatb* „zlodej“ v Belehradskej stolici, od Blatenského jazera na severovýchod; z r. 1086 (prepis z 12. stor.) je záznam: *ad sepulchrum Thati... Thatu*; južnejšie je meno *Táton*; porov. čes. *Všetaty, Tatobity, Tatounice*; medzi Dunajom a Tisou v Bážke aj *Tolvaj* (maď. *tolvaj* „zlodej“).⁷⁰

Vöczkönd (čítaj *Vöckönd*) s dokladom *Veczkend* 1451 zo slovan. *Väck-* k menu *Václav*; obec je v Zalánskej stolici, od Blatenského jazera na západ; zaniknutá obec *Trebicz*, zo slovan. *Trëbic*, s dokladmi *Threbycz, Trebych* 1424; obec bola v povodí rieky Ráby, od Blatenského jazera na severozápad; meno možno uviesť do súvislosti s menom človeka, ktorý bol prítomný na posviacke kostola P. Márie na Pribinovom Blatenskom hrade (dnes Zalavár) r. 850 a v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* sa zapisuje ako *Trebiz* = *Trëbic(b)*; mohlo ísť o obec človeka z Pribinovej družiny;

Zselic(ség), pôvodne obec Sv. Jakub, t. j. kraj Želicko, zapísaný r. 1061 atď. ako *de Silisio* zo slovan. *Žilic*; toto meno sa zapisuje ako meno človeka prítomného na spomenutej posviacke r. 850 u Pribinu vo forme *Siliz* (*Conversio*, kap. 11); píše sa aj v Cividalskom evanjeliári dva razy: *siliz* na fóliu 5' a tu je aj *bribina*, t. j. *Pribina*, potom na fóliu 7 ako *zillizio* a tu je aj *brazena*, t. j. *Brazena* so západoslovanskou zmenou *te* v *le*. Člen Pribinovej družiny, ako

⁶⁶ E. Moór, *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen*, Szeged 1936.

⁶⁷ W. Steinhauser, *Die Bedeutung der Ortsnamen in Niederdonau*, II. Teil, Nordburgenland, Wien 1941.

⁶⁸ J. Melich, *A honfoglaláskori Magyarországnak*, Budapest 1925—1929, 395, 396.

⁶⁹ J. Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku*, Martin 1948. Táto problematika je zhrnutá v *Dejinách slovenského jazyka I*, 191—207.

⁷⁰ J. Stanislav, *SJS II*, 523.

sa zdá, dostal majetky od Blatenského jazera na východ, kde to dodnes pripomína uvedené meno.

c za psl. *kt*:

Péc, tri obce v Rábskej stolici, od Blatenského jazera na sever: I. Kniezsa videl v tomto názve šľachtické meno, ale iný príklad z iného kraja na takéto osobné meno neuvádza; zapisuje sa: *nobiles viri de genere Pech* 1240 a tento zápis sa týka jednej z troch obcí; môže tu ísť azda o označenie mena šľachty podľa mena obce; otázku treba ešte ďalej skúmať; neskôr sa píše *Kyspeech* 1367 „Malá Peč“ a pod. Tento názov by zodpovedal menu *Pešt*, ktoré je dostatočne známe.

Za psl. *dj* je v panónskych menách prevzatých do maďarčiny, obyčajne *gy* (vyslov *dj*). Toto môže byť za sloven. *dž* (porov. sloven. *Paludza*, maď. *Palugya*, sloven. *Prievidza*, maď. *Privigye* a pod.) a taktiež aj za srbch. *đ*. Nemôže však byť za bulharský reflex *žd* a ani za slovinský *j*. Uvedieme príklady. V povodí Ráby je *Geregye*; pôvodne boli tu dve osady tohto mena. Zaznačujú sa od 14. storočia.⁷¹ Pochádza zo slovanského tvaru **Grádzä* (**Grädzä*?). Dnes je v slovenčine *hrádza*, v češtine *hráz*, staročes. *hrázě*. Aj v dnešnom maďarskom Novohrade, nadväzujúcom na slovenský Novohrad, je obec *Gerege*, zaznačovaná v starších zápisoch ako *Geregye* 1333.⁷²

V Panónii na juh od uvedeného názvu je hora *Gerengye* zo slovan. **Grędja*, resp. zo západoslovan. *Grędzä* alebo srbochorv. **Gręđa*. Meno nemôže byť aj zo slovinčiny.

Nedaleko pri Blatenskom jazere, na západnej strane, bola lokalita *Gesztéréd* (*Gestred* 1019/1370), zapísaná aj s palatálnym *d* na konci: *Geztreggh* 1422 (= *Gesztrégy*). Meno pochádza zo slovan. **Gostirad*, druhá forma z **Gostiradjb*. O koncovom *-gy* môžeme uvažovať ako pri ostatných prípadoch.

Na severozápadnej oblasti Panónie je *Pomogy* od Neziderského jazera na východ. Podľa Moórovho výkladu je to pôvodne *pomedzä*. Na severovýchod odtiaľto, pri Dunaji, je *Szegye* zo **Sędzä*. Od Ostrihoma na juhozápad pri osade *Tát* sa spomína *medzä* takto: (meta) descendit... per quendam limitatem, qui uulgariter *Mege* uocatur 1269.⁷³ Dodnes v tejto oblasti žijú Slováci. Pri severozápadnom výbežku Blatenského jazera je vršok *Megyé*. Je možné, že posledné dve mená pochádzajú už od Maďarov, lebo v maďarčine je *megye* „župa, stolica, komitát“ zo sloven. *medzä*. V okolí sú názvy slovanského pôvodu.

V žiadnom prípade nemôžu tieto mená poukazovať na pôvodné slovinské osídlenie.

Na tomto území býva *t, d, ň* pred *i, é* alebo *e*. Tento jav je známy len vo

⁷¹ Tamže, 189.

⁷² Tamže, 189.

⁷³ Mon. Strig. I, 571; *SJS* II, 338.

východných a západných slovanských jazykoch; v češtine zmena *ne* v *ňe* okrem toho nie je známa. V južných slovanských jazykoch tohto javu niet. Uvedieme príklady:

ti > *ti*: *Potyond* v šopronskom kraji s dokladmi ako *Putund* 1256, *Pugund* 1346.⁷⁴ Koncové *-d* je maďarský deminutívny sufix. Graféma *g* označuje v uhorskej grafike *đ* (maď. dnes *gy*); v maďarčine je zmena *-in* v *-un* > *-on* (*Martin* > *Martun* > *Márton*). Meno sa vysvetľuje zo slovanského tvaru **Putin*.⁷⁵ V uvedenom kraji bola aj osada *Putim* (porov. v Čechách *Putim*, *Putimov*) s dokladmi *Pugym* 1202, *Pucyn* m. *Putyn* 1243.⁷⁶

di > *di*: *Puđina* bola v šopronskej oblasti a zapisovala sa ako *Pughyna* 1265 (porov. srbch. *Pudine*). V západnej Panónii býva meno obcí *Budislav*, po maďarsky *Bogyoszló*, v zápisoch: *Bogyzlow* 1346, *-budizlo* 1429 v Šopronskej, *Bogizlo* 1469 v Železnej stolici. Striedanie grafém *d|g*, *di|gi*, *gy* jasne ukazuje, že nejde o meno *Boleslav*. Hlboko pod Budapešťou na Dunaji je dnes *Bogyiszló*, zaznačený ako *Buguzlou* 1272. Aj za Tisou je *Bogyoszló* so zápsmi *Bodyslo-*, *Bwgyzlo-* z 15. storočia.⁷⁷

Uvedená zmena je aj v iných menách. V severozápadnej časti Panónie je meno *Bágyok* s dokladmi ako *Baguk* 1351, *Bagyak* 1371⁷⁸ (v maďarčine je zmena *-ik* > *-uk* > *-ok*). K tomuto menu na porovnanie možno uviesť slovenskú obec *Badice* a aj *Badín*, ktorý má v maďarčine tvar *Bágyon*. Posledný názov je v juhozápadnej Panónii, v oblasti stolice Baraňa (*-bagyon* 1447 a i.). V západnej Panónii, v Šopronskej stolici bolo meno obce *Gychk* 1308. Dodnes je tu meno lesa *Dicsk*. Obec sa zaznačuje aj ako *Dyukch* 1319 (s metatézou skupiny *čk* a zmenou *i* > *u*). Ide o pôvodný tvar mena *Đičk*- k *dik* „divý“. Na dnešnom Slovensku je obec *Dička*. Pri Blatenskom jazere, na juhozápad od Tihanya (Tichoňa), je obec *Tagyon* s dokladom *Togin* 1221,⁷⁹ ktorý treba čítať *Todín*. Názov patrí k osobnému menu *Toda* (asi z *Teodor*), od ktorého je aj český miestopisný názov *Todice*, srbch. *Todići*. V obci Tamáši, v Tolnianskej stolici, sa uvádza v listine z r. 1138 osoba *Wagin*. Meno treba čítať *Vadín* alebo *Vadín* a možno ho porovnať so slovenským priezviskom *Vadina* (Bratislava). Máme tu teda mená so zmenou *di* v *đi* v západnej, strednej a východnej Panónii.

Zmenu *dě* v *de* možno vidieť v mene *Geotan* 1270 (zapísanom aj *Deutan*) k slovanskému osobnému menu *Děvota*. Meno je v Šopronskej stolici. V Železnej stolici je meno *Gelca* 1232, *Gelka* 1244 zo slovan. *Dělka*, vo výslovnosti *Đelka* (porov. poľ. *Dzialek*, *Działki*). V tejto oblasti je aj názov *Gyeli* s do-

⁷⁴ *SJS II*, 423.

⁷⁵ E. Moór, *Westungarn* ..., 44.

⁷⁶ Tamže, 45.

⁷⁷ *SJS II*, 62.

⁷⁸ Tamže, 18.

⁷⁹ Tamže, 513.

kladmi *Gely* 1217 atď. Ide o meno *Diel*, známe na Slovensku aj dnes vo formách *Diel*, *Diely*, v Čechách *Dílce*. Je možné, že sem patrí aj meno *Gyugy* (vyslov *Ďud*) s dokladom *Gyewgh* 1407 (= Gyögy, vyslov *Ďöd*) v Šomodskej stolici zo slovan. **Dédjē* > západoslovan. *Ďédž*. Takéto mená sa v starom Uhorsku často opakujú. V Šomodskej stolici je aj forma *Déd*. V tej istej oblasti je tiež *Gyóta* a na Slovensku *Gyótva* (maď. tvar). Obe mená môžu pochádzať zo slovan. *Ďévota*, resp. *Ďévota*.⁸⁰

Zmena *ne* v *ňe* a zmena *ni* v *ňi* je známa z oblasti Blatenského jazera. Tak v Šomodskej stolici je miestne meno *Nyézsde* (vyslov *Ňéžde*) s dokladmi *Nezda* 1229, *Nezde*, *Nezd* 1364. Niet pochybností, že ide o slovanské meno *Ňéžda*. Na južnom Slovensku sa spomína osoba *Nežda*, v zápise *Nezda*, r. 1138.⁸¹ Na porovnanie môžeme uviesť ruské osobné meno *Neždan*, slovenské *Ždán* a slovenské miestne meno *Ždaňa*. V tomto prípade ide o zmenu psl. *ne* v *ňe*, neznámu u južných Slovanov a Čechov. Táto zmena je, ako sa nazdáva-me, aj v mene obce *Nyirád* neďaleko od Blatenského jazera. Bez historických dokladov by sa mohlo myslieť, že ide o maďarské pomenovanie od subst. *nyír* „breza“, ale historický doklad z r. 1272 a 1340 znie *Nerrad*. Bez historických dokladov je meno osady *Nyedám puszta* zo slovenského *Ňedám* v Belehradskej stolici.

Na zmenu *ni* v *ňi*, ktorá sa nevyskytuje u južných Slovanov, možno uviesť z blízkosti Blatenského jazera doklad *Nyim* (vyslov *Ňim*), zapísaný *Ninu* (s maďarským *-u*) 1171 a *Nyn* 1215 zo slovan. *Ňin*. Ďalej možno uviesť meno obce v Juhoslávii *Nin* a v Čechách *Ninonice* z osobného mena *Ninoslav*, *Ninogněv* (*nin-* „prudký, rýchly, zmužilý“).

Forma zámena *vbšb* so *-š-* je známa len u západných Slovanov; u južných a východných je *-s-*. Slovania poznali osobné meno *Všeborš*; u západných Slovanov bol tvar *Všebor* a neskôr *Šebor*. Forma *Šebor* je v Čechách pri Chebe známa už v 13. storočí.⁸² Na Lužici je *Wšobor* i *Šobor*.⁸³ Po oboch stranách Blatenského jazera máme toto meno na *-š-*: *Sobor* (vyslov *Šobor*) v Šopronskej a *Sabar* (vyslov *Šabar*) v Zalánskej stolici. Zmena samohlások predstavuje tu maďarský hláskoslovný proces.

Z rozličných častí severnejšej Panónie sú mená so zmenou *g* v *h*. Ani tento jav nie je známy u južných Slovanov. Opakuje sa meno *Horka* z psl. **Gorbka*. V maďarčine má podobu *Harka* (porov. slovan. *okno*, maď. *akna*, slovan. *stol*, maď. *asztal*) a vyskytuje sa pri Blatenskom jazere, pod Komáromom na pravej strane Dunaja a pod Neziderským jazerom (nemecky *Harkau*), kde sú aj mená vŕškov *Kogel* po nemecky; je to preklad slovenského mena *Gorka*.

⁸⁰ Porov. tamže, 203.

⁸¹ Mon. Strig. I, 96; *SJS* II, 370.

⁸² A. Profous — J. Svoboda, *Místní jména v Čechách* IV, Praha 1957, 640.

⁸³ Tamže.

Meno *Bahna* k subst. *bahno*, *bagno* je v Zalánskej stolici, od Blatenského jazera na severozápad. Na východ od tohto jazera v Tolnianskej stolici je obec *Bohnyán* (vyslov Bohňán) s dokladom *Bahnyan* 1413 atď.⁸⁴ zo slovan. *Bahňany*. I. Kniezsa vychádzal pri týchto menách z maďarského osobného mena *Bua*, *Bucna*. V oblasti oboch lokalít sú ešte aj iné pomenovania podľa močiarov, blata a vody, od ktorých nemožno oddeliť mená odvodené od *bahna*.

V Panónii sú mená *Gat*, *Gatfev* (-fő), *Gétye*, *Hétye*, *Hetye*, *Hetyefej* (-fő), za Tisou *-haczya* okolo r. 1202,⁸⁵ na dnešnom južnom Slovensku *-hatya*, *-hacya* 1268/kópia 1383. Pri mene *Gatfev* je v listine z r. 1244 toto vysvetlenie: *ad aquae receptaculum quod wigo Gatfev dicitur*.⁸⁶ Ide očividne o vodné dielo, priehradu. Maďarské slovo *-fő* značí „vrch potoka“. Pomenovanie súvisí teda s vodou.

Uvedené mená tvoria systém, ktorý ukazuje na spôsob využívania vodnej sily a vôbec práce s vodou. Už na inom mieste sme poukázali na to, že v okolí osád takto pomenovaných sú aj iné mená podľa *bahna*, *vody*, *blata* a pod.⁸⁷ To značí, že uvedené mená nemožno jedno od druhého oddeliť a vysvetľovať ich izolovane z osobných mien. To tiež značí, že v mene *Hetye*, *Hétye*, na južnom Slovensku *-hatya*, za Tisou *-haczya* miesto *-hatya* ide o zmenu *g* v *h*. Základným substantívom je vo všetkých uvedených názvoch *gath* „hať“.

Od Blatenského jazera na východ istá obec sa volá *Hodáč* a druhá *Gadács* (vyslov Gadáč). Druhé meno má zápisy *Gudas* 1138, *Gadaach* 1542. Prvý zápis s *-u-* ukazuje na slovanský tvar *Godáč*. Na Slovensku sa písava *Lomnica* ako *Lumnica*, *Bor* ako *Bur* atď. v 13. storočí.⁸⁸ Ide najskôr o meno *Godáč*, zmenené v prvom prípade v *Hodáč* podľa vývinu v slovenskom jazyku.

Epentetické *l* býva v dokladoch z južnejšej časti Panónie: *Lepled* z **Liple* (*-d* je maďarský deminutívny sufix), *Rupoly* z **Ruple* (k subst. *rupa* „jama na chyťanie zveriny“) atď.

V Šomodskej stolici — od Blatenského jazera na východ — je obec *Osztopán*, ktorá sa zaznačuje aj vo forme *Ztupan* 1284 atď. V jej okolí je niekoľko maďarských pomenovaní, ktoré súvisia so zverinou. Je tu aj pomenovanie *Tosenik* (čítaj Tošenik), *gödör* „jama“, ktoré má ten istý význam ako slovanské slovo *stōpa* „jama na chyťanie zveriny“. V týchto súvislostiach vysvetľujeme uvedené meno ako *Stupan(y)*. Nedostatok epentetického *l* ukazuje na západných Slovanov.

V češtine a v strednej slovenčine je známa zmena skupiny *šč* v *št*: sloven. *ešče* > *ešte*, čes. *ješče* > *ještě*. Táto zmena prebiehala asi tak od 14. storočia.

⁸⁴ *SJS II*, 63.

⁸⁵ I. Szentpétery. *Regesta ...*, 203.

⁸⁶ Pozri *Dejiny I*, 201.

⁸⁷ Tamže, 202.

⁸⁸ Vl. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Praha a Bratislava 1932, 507.

Treba poznamenať, že do maďarčiny slovanskej *šč* prešlo ako *cs* (vyslov č): rieka *Csáva* v Panónii zo *Ščáva* atď. Tak od Blatenského jazera na východ je meno zaniknutej obce *Trochan* 1391, ale *Thorosthyan* 1439. Prvá forma je zo slovan. **Troščan(y)*, druhá z **Troščan(y)*. Južná slovančina túto hláskoslovnú zmenu nepozná. Forma *Troštany* ukazuje, že Slovania v 14. storočí tu ešte žili a že v ich jazyku sa uskutočnila zmena *šč* v *št*, ktorú, pravda, maďarčina nepozná. Mohli to byť len Česi alebo Slováci hovoriaci strednou slovenčinou. V tejto oblasti bola aj zmena *dl* v *l*: *Kapoly* (*Copul* 1082 atď.) a *Kapoles* (vyslov Kapolč): *Kapulch* 1093, *Copulcho* 1234—1237⁸⁹ zo slovan. **Kopil-* (porov. sloven. *Kopilec*, čes. *Kopidlo*). Prvá obec je od Blatna na východ, druhá na západ. Zmena *dl* > *l* v súvislosti s ostatnými uvedenými zmenami ukazuje, že túto oblasť obývali predkovia dnešných Slovákov hovoriacích strednou slovenčinou.

Dali by sa uviesť aj iné drobné javy, ktoré ukazujú na prítomnosť západných Slovanov v Panónii. O niektorých výkladoch môžu byť spory. Kvôli prehľadnosti zhrnieme najdôležitejšie javy, aby sa lepšie ukázala súvislosť medzi nimi.

Vo veľkej severnej časti Panónie vyskytujú sa v miestnych názvoch tieto jazykové zmeny:

<i>c</i> za psl. <i>tj</i> (a <i>kt</i> ?) niekoľko rás; <i>h</i> za psl. <i>g</i> niekoľko rás;	
maď. <i>gy</i> (= <i>đ</i>) za psl. <i>dj</i> ;	nedostatok epentetického <i>l</i> ;
<i>ti</i> za psl. <i>ti</i> ;	<i>št</i> za <i>šč</i> ;
<i>di</i> za psl. <i>di</i> ;	<i>rot-</i> : <i>Rolnik</i> 1388;
<i>de</i> za psl. <i>dě</i> ;	<i>dl</i> : <i>Padling</i> ;
<i>ně, ňi</i> za psl. <i>ne, ni</i> ;	- <i>oja</i> kontrahované v - <i>á</i> ;
<i>š</i> v zámene <i>vbšb</i> ;	

Balaton z **blatbnō* a nie z **blátbnō* (Melich);

Cuha zo *Suchá* a nie zo *Súcha* (Melich), t. j. západoslovanská a nie južnoslovanská kvantita;

západoslovanské mená *Bezprēm*; *rokla* (Rakolány);

Soběslav a nie južnoslovanské *Seběslav*.

Týmito javmi sme ohraničili staré západoslovanské územie oproti južnoslovanskému. Maďarské *gy* (= *đ*) za psl. *dj* môže byť aj za srbochorvátsky reflex *đ*. Skupina *dl* môže byť aj v slovinských nárečiach. Celkove však všetky spomenuté javy medzi sebou súvisia a ako celok sú charakteristické pre západnú, a nie pre južnú slovančinu.

Výsledky skúmania miestnych mien sa potvrdzujú aj historickými údajmi. Tak *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* z r. 871 presne odlišuje panónskych Slovanov od korutanských. Pre prvých používa termín *Sclavi: in partes*

⁸⁹ *SJS* II, 253—254.

Sclavorum (VIII. kap.), kým pre druhých má výrazy: „Sclavi qui dicuntur Quarantani“ (III. kap.), Quarantani (IV. kap.), ich knieža je „dux Carantanorum“ (V. kap.). Aj ruská kronika zo začiatku 12. storočia odlišuje sväz „Slovienov“ od kmeňového sväzu „Chorutanov“. Na tieto fakty poukázal už aj A. V. Isačenko.⁹⁰

V Panónii bol plne rozvinutý hospodársky a spoločenský život so všetkými znakmi feudálneho poriadku. Svedectvá o tom sú v historických prameňoch už od 9. storočia a taktiež sú aj v miestnych menách. Archeológia donáša o tom ďalšie svedectvá.

Zaujímavé je, že v najdôležitejšom kultúrnom a politickom stredisku pri Blatenskom jazere, v starom Pribinovom hrade, ktorý sa dnes volá Zalavár — v 9. storočí *Blatenský Kostel*, archeológovia nenašli doteraz ani pre 11. storočie stopy po maďarskej kultúre. Všetky pamiatky sú tu slovanské.

Miestne názvy z Panónie a iných častí Podunajska donášajú veľké množstvo lexikálneho materiálu. V hláskosloví a tvarosloví je materiál pomerne chudobný. Vo fonetike možno uviesť nosovky a stopy jerov, ktoré Maďari prevzali do polovice 10. storočia. O ostatných javoch sme už hovorili.

V hospodárskom živote, pravda, prevláda živočíšna a poľnohospodárska výroba.

Môžeme si všimnúť, že napr. pod Neziderským jazerom je viac mien osád, utvorených z osobných mien: *Svinko, Budislav, Vlčej-, Vojko, Mužaj, Négovan, Krakov, Draguta, Prvan, Vlastěj, Boriš* atď. Príslušné lokality boli očividne majetkom osôb, ktoré žili už feudálnym spôsobom života. Nositelia zložených mien patrili asi do najvyššej vrstvy feudálnej spoločnosti.

Sú tu mená **Čelad* (tri razy), *Tesár-, Lovč-, Lovčž-, Dvory, *Roľník(y), Rybnik-* nad jazerom na severovýchod *Ščitovany*, hodne na juh *Ščitári*. Tieto mená hovoria, čím sa tu ľudia zaoberali. Celkom na západe boli osady s menami *Kobyľa a Vepr*. Ich mená dokresľujú obraz hospodárskeho života.

Tento kraj je bohatý na vodu a vyžadoval prácu s vodou. Svedčia o tom mená, ako *Haľe (Hétye)* v Šopronskej stolici, nižšie **Gradžä a *Gate*.

Remeselná výroba bola rozvinutá najmä okolo rieky Marcal, a to predovšetkým na jej pravých prítokoch. Tu sú mená: tri razy *Pec* (vápenné pece), ďalej *Ilmári, Grnčári, Tesári, Sokači* (kuchári), na Suchej *Strugári*, na ďalších prítokoch *Ščitovany, Poňava* (výroba plátna), *T'káči, Sračin* (k srača „košela“), *Žemlári, Kováči*, druhí *Ilmári, Ščitári*, nejasní *Padári a Kojari*, vinohradníci v obci *Komin*, ďalej v osade *Vinári*. Je tu obec, ktorá má meno od subst. *slama*, iná od *kôň*. To značí, že išlo o poľnohospodárske osady a chov koní. Výroba mečov bola ďalej na sever v obci **Mečári*. Rybárstvom sa zaoberali v obciach *Sedžä* (Szegye k *sedžä* „rybárska sieť“), *Ikrín* a možno v osade *Patoňa* (v tónach na rieke bývajú ryby).

⁹⁰ *Začiatky vzdelanosti vo Velkomoravskej ríši*, Martin 1948. 23—24.

V dvoch stoliciach sa striedajú mená od subst. *könędz*, v Železnej a v Zalánskej; v Železnej je aj *Duka* s podobným významom (na východnom Slovensku „župan“).⁹¹ V oboch župách sú názvy *Pecel* s významom „smola“, t. j. ide o dechtárov a debnárov. Zaujímavé sú aj tieto súvislosti: v oboch stoliciach boli obce **Golači*, v Železnej **Bojci*, v Zalánskej **Vojník*-. Ide očividne o paralelné pomenúvanie v dvoch susediacich krajoch, ale politicky oddelených, t. j. pôvodne asi o dva malé kmene.

Hovorili sme o probléme výkladu mena *Pec*, maď. *Péc*. Vidíme, že systém zamestnaneckých názvov v tejto oblasti ukazuje, že ide najpravdepodobnejšie tiež o miesto výroby — vápna. Súvislosť v hmotnej výrobe môže ukázať správnu etymológiu.

Trochu ďalej na sever boli v tejto oblasti ešte ďalšie osady zamestnaneckého charakteru: *Dušníky*, *Kováči*, *Dvorníky*, *Chlapy* (sedliaci), **Člnokv*, *Ryb-níky* a ešte raz *Kováči* pri Ostrihome a potom zasa *Kováči* nižšie. Napokon tu boli pri Dunaji aj *Izběgy*, t. j. miesto trestancov.

Severnejšia oblasť sa oddeľuje pohorím Bukovinou od južnejšej. Je zaujímavé, že sú tu názvy, ktoré označujú hranice oblastí. Pri Neziderskom jazere je dva razy názov **Pomedz(ä)*, jedna nad riekou Ikavou, druhá pri hranici oproti Rakúsku. Pri tejto druhej je aj *Zastup* (od *stĕp*), t. j. zrejme hraničný, a pri ňom **Rov*, t. j. hraničná priekopa. Na južnej strane rieka Marcal má prítok *Granica*, ktorá preteká cez obec tohože mena. Obec leží pod Bukovinou. Toto meno sa opakuje pod Dunajom od *Komárna* na juhovýchod. Ďalej k Ostrihomu je **Medzä*, maď. *Megye*.

Treba ďalej študovať a odôvodniť toto delenie, v ktorom pravdepodobne väzba staré kmeňové oblasti a ich hranice. Centrami oblastí budú asi stredoveké strediská stolíc (komitátov): Ráb, Ostrihom, Šoproň atď. To však bude možné riešiť iba ďalším podrobnejším výskumom.

Je zaujímavé, že sa popri ohybe rieky Ráby zjavujú mená *Kocel* a *Goražd*, známe z oblasti Nitry.

Pri západnom pobreží Blatenského jazera je zasa celý systém mien označujúcich zamestnanie, obranu.

Hneď pri Blatenskom hrade sú mená vojenské a obranné, ako *Bran-*, *Pl-kyňa*, *Stobor* (stĕp). Zo zamestnaneckých mien nájdeme tu tieto: *Oračja* (dva razy), *Dvorník(y)*, *Strgari*, *Ščitári*, *Vinarci*, *Igrici*, vyššie *Grněári*, *Kováči*, *Vinidorňa*, znova *Dvorníky*, potom *Chlapy*, *Selci*, *Podrug*, znova *Ščitári*, raz *Kadár(i!)* a raz meno *Bočár* (chotárne), ďalej *Sekáči*, *Dvory*; dva razy je tu *Pecel* „smola“ (porov. v Železnej stolici *Pecel*); je tu aj obec *Ilmári*. Meno *Golači* je pri Blatne a je aj v Železnej stolici. Pri mene z okolia Blatenského hradu je hneď *Vojník*- pri mene zo Železnej stolice *Bojci*; zatiaľ nevieme, aká je tu súvislosť. Pri Blatne je aj meno *Krmač(i)* ku „kormidlo“, pri Dunaji

⁹¹ *SJS II*, 168.

sme uviedli meno *Člnzka*. Islo o obce, obyvatelia ktorých sa zamestnávali plavbou na vode a výrobou plavidiel. Pri Blatne a potom vyššie už vo Ves-prímskej stolici máme meno *Děvičár*, význam ktorého nie je celkom jasný. Meno *Kojári* sme uviedli z oblasti rieky Marcal. To isté meno je na severnom okraji Blatenského jazera.

Z feudálnych mien je v Železnej stolici *Kněz* a *Duka*, pri Blatenskom jazere na severe *Kněžä* (*Duka* patrí k *dux, ducis*). V Rábskej stolici je riečka *Panoša*. Hneď v údolí riečky Bukoviny bola osada *Králka*. Časté je meno *Drug*,⁹² ktoré mohlo patriť ľuďom z kniežacích družín.⁹³ Vznik uvedených názvov podmienili očividne spoločenské podmienky.

Celkove môžeme pozorovať, že sa zamestnanecké názvy v podstate opakujú v severnej a strednej Panónii. V tesnej blízkosti Blatenského jazera boli *Tesári* a *Tkáči*, ktorí sa špecializovali na výrobu plátna na košele.

System je podobný ako na dnešnom Slovensku, najmä v oblasti Nitry. Tu sú napr. *Dvory*, *Dvorčany*, *Grnčári*, *Dojčany*, *Ilmári*, *Zbehy*, *Čelad-* v širšom okolí *Tesári*, *Ščitári*, *Dušníky*, *Kadári*, *Kováči*, *Lovce*, *Králi*, *Kněz-* atď.

Tento systém môže byť aj v iných slovanských krajoch, ale túto otázku treba ešte dôkladne preskúmať porovnávacou metódou. System miestnych názvov závisí od spoločenských a hospodárskych vzťahov, ktoré treba vždy osobitne študovať.

⁹² Tamže, 162—163.

⁹³ Porov. u V. Vaněčka, *Prvních tisíc let ...* 103.

AKADEMIK JÁN BAKOŠ SEDEMDESIATROČNÝ

Dňa 2. marca 1960 sa akademik Ján Bakoš dožil 70 rokov. Toto životné jubileum jedného z našich popredných vedcov radi využívame ako príležitosť zamyslieť sa nad zmyslom a výsledkami jeho doterajšej plodnej práce.

Na vysokej škole v Bratislave sa Ján Bakoš po prvý raz zoznámil so semitskými jazykmi. V štúdiu semitskej filológie pokračoval potom na univerzite v Göttingene, kde r. 1920 zakončil svoje štúdiá doktorátom. Za jeho doktorskú dizertáciu o označovaní vokálov grafémami konsonantov v severosemitských jazykoch mu bola udelená nemecká štátna cena.

Po ďalších štúdiách v Paríži podnikol akademik Ján Bakoš niekoľko študijných ciest do Berlína a do Ríma. Roku 1931 sa habilitoval na Univerzite Komenského v Bratislave pre odbor semitskej filológie a semitských kultúr. Roku 1944 bol vymenovaný za riadneho profesora.

Filozofická erudícia a rozsiahle filologické znalosti umožnili akademikovi Jánovi Bakošovi siahnuť po jedinečných dielach významných stredovekých mysliteľov. Vedec-ký záujem akademika Jána Bakoša sa obracia najmä k takým dielam, v ktorých sa najzreteľnejšie odráža stupeň stredovekého vedeckého myslenia. Takto sa náš jubilant dostáva k štúdiu rukopisov, ktorému zasvätil celý svoj život.

Rukopisný materiál, s ktorým sa akademik Ján Bakoš zoznámil v zahraničných zbierkach, stal sa východiskom pre kritické vydania niektorých veľmi závažných diel stredovekej sýrskej a arabskej vedy, ktoré sa takto stali prístupnými medzinárodnej vedeckej verejnosti. Ide o diela, ktoré vo väčšej alebo menšej miere čerpajú z výsledkov antickej vedy a filozofie. Zisťovanie závislostí v tomto smere je mimoriadne dôležité aj pre poznanie vývoja novovekého európskeho myslenia.

Prvou takouto prácou akademika Jána Bakoša bolo kritické vydanie časti významnej encyklopédie sýrskeho učenca z 13. storočia Gregora Abulfaradža zvaného Bar Hebraeus *Le candélabre du sanctuaire (Svietnik svätynie)*, ktorá vyšla v Paríži v rokoch 1930—1933. V publikovanej časti ide o dobové riešenie gnozeologických problémov. Po druhej svetovej vojne pokračoval akademik Ján Bakoš vo vydávaní tejto encyklopédie *Psychologiu* toho istého autora, ktorá vyšla r. 1948 v Leydene.

Medzinárodná orientalistická verejnosť význam tejto Bakošovej edície ocenila veľmi vysoko. Na orientalistickom kongrese v Mníchove r. 1957 sa totiž rozhodlo, že sa v nej bude pokračovať v rámci širšej medzinárodnej spolupráce.

Za Bar Hebraeovu *Psychologiu* bola akademikovi Jánovi Bakošovi r. 1948 udelená slovenská národná cena za vedu.

Svoju prvú arabskú edíciu venoval akademik Ján Bakoš dielu Abú Alí ibn Sínu (Avicennu). Nie náhodou siahol práve po Avicennovej encyklopédii *Aš-Šifá (Uzdravenie)*. Práve toto Avicennovo dielo prenikavým spôsobom ovplyvnilo formovanie stredovekej vedy a prinieslo jedinečnú syntézu poznatkov z oblasti prírodných vied.

Zo spomenutej encyklopédie spracoval akademik Ján Bakoš *Psychologiu*, ktorá vyšla r. 1956 v Prahe. Práca obsahuje kriticky vydaný text a francúzsky preklad. Bohatý

kritický poznámkový aparát je skutočným vedeckým komentárom k tomuto dielu. Akademiak Bakoš nachádza a vysvetľuje mnohé zaujímavé vzťahy Avicennovej *Psychológie* k Aristotelovi, k peripatetikom, ku gréckej medicíne a k aristotelovským prírodným vedám.

Táto práca akademika Jána Bakoša významne prispela k lepšiemu poznaniu vzťahov medzi aristotelovskou psychológiou, islamskou filozofiou a európskym stredovekom. Autor pripravuje na vydanie ďalšiu časť Avicennovej encyklopédie — *Logiku*.

Akademiak Ján Bakoš vykonal v slovenskej orientalistike priekopnícku prácu. Nie menej záslužná je aj jeho pedagogická a organizačná činnosť. Priečinil sa o rozvoj semitologickej filológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. S láskou k veci a s nemiernou obetavosťou prekonával prvé ťažkosti, ktoré vždy stoja pri zrode nového odboru. Svoje bohaté poznatky akademiak Ján Bakoš už 16 rokov odovzdáva svojim poslucháčom a je vždy ochotný pomôcť i poradiť.

Akademiak Ján Bakoš sa príkladne stará o rozvoj orientalistiky i mimo rámca univerzity. Má veľkú zásluhu na vytvorení ďalšieho orientalistického pracoviska na Slovensku — Kabinetu pre orientalistiku SAV. Akademiak Ján Bakoš ochotne prevzal na seba aj úlohy spojené s jeho vedením.

Medzinárodný vývoj čím ďalej tým viac stavia do popredia otázku ázijských a afrických krajín. Hospodársku pomoc týmto krajinám musí nevyhnutne sprevádzať i vzájomné kultúrne zblíženie. Akademiak Ján Bakoš aj na tomto poli koná cennú prácu. Je aktívnym členom Čs. národnej komisie pre spoluprácu s UNESCO a ako člen tejto komisie reprezentoval r. 1957 ČSR aj v zahraničí.

Nemalú zásluhu má akademiak Ján Bakoš aj na vytvorení slovenskej odbočky Čs. spoločnosti orientologickej, ktorej úlohou bude propagovať znalosti o Oriente medzi najširším kruhom záujemcov.

Akademiak Ján Bakoš je nám všetkým blízky aj pre svoje vynikajúce ľudské kvality. Pre tých, ktorí ho poznajú — najmä pre svojich žiakov — vždy bude vzorom pracovnej svedomitosti a obetavosti.

Pri príležitosti sedemdesiatky prajeme akademikovi Jánovi Bakošovi, aby ešte mnoho rokov mohol tak intenzívne ako doteraz pracovať na ďalšom rozvoji našej orientalistiky.

L. Drozdík

MEDZINÁRODNÉ SYMPÓZIUM „ZEICHEN UND SYSTEM DER SPRACHE“

V dňoch 28. sept. až 2. okt. 1959 konalo sa v Erfurte (NDR) medzinárodné sympóziium „Zeichen und System der Sprache“. Medzinárodné sympóziium o niektorých otázkach jazykovednej teórie zvolali jazykovedné pracoviská Nemeckej demokratickej republiky, menovite jazykovedné inštitúty univerzít v Berlíne, Lipsku a Halle, ako aj jazykovedné inštitúty Nemeckej akadémie vied v Berlíne.

Prípravný výbor tohto medzinárodného sympózia vybral za predmet rokovania tri okruhy otázok, ktoré možno stručne charakterizovať ako otázku znaku, analýzy a systému. Vlastná práca sympózia sa začala už začiatkom r. 1959, keď prípravný výbor požiadal istý počet jazykovedcov pracujúcich v teoretickej jazykovede, aby poslali svoje odpovede na deväť otázok, bližšie formulujúcich problematiku uvedených troch okruhov. Na tejto prvej, prípravnej fáze sa zúčastnilo veľa jazykovedcov, najmä z ľudovodemokratických krajín. Na základe došlých odpovedí jednotliví referenti, a to Georg Meier z Lipska (o znaku), Karl Ammer z Halle (o analýze) a Eugen Sei-

del z Berlína (o systéme), vypracovali svoje referáty pre plénum. Každý účastník dostal uvedené referáty ešte pred vlastným rokovaním. Referáty sú vlastne výťahom z došlých odpovedí. Tak sa vlastná práca sympózia presunula do diskusií v pléne, ako aj v pracovných skupinách.

Georg Meier podal v svojom referáte výťah z odpovedí na tieto otázky: Čo je jazykový znak? — Aký vzťah je medzi jazykovým znakom a skutočnosťou? — Aký vzťah je v jazyku medzi formou a obsahom?

Ukázalo sa, že hoci sa dnes vo všeobecnosti uznáva znaková povaha jazyka, nevieme s istotou povedať, čo je podstata znaku. Podľa slov referenta k podstatným črtám jazykového znaku patrí, že znak má vnímateľný tvar a že je prostriedkom komunikácie medzi podávateľom a prijímateľom. Čiastková otázka, či sa za znak má pokladať len materiálny prostriedok (zvuk) a či aj to, čo sa týmto prostriedkom má vyvolať u počúvajúceho, riešila sa v tom zmysle, že do znaku patrí nielen forma, ale aj obsah, ktorý sa má vyvolať. Znak má teda vonkajšiu a vnútornú stránku. Bola nadhodená, ale nebola doriešená otázka, ktoré jazykové jednotky majú povahu znaku. Fonémy, varianty a dištinkatívne vlastnosti foném nemožno pokladať za znak, i keď sú to z istého hľadiska elementy jazyka. Prof. Buyssens (Belgicko) hájil tézu, že znakom je taká najmenšia zvuková a významová časť vety, ktorú dostaneme jednak rozlíšením dvoch ináč zhodných viet, jednak porovnaním dvoch ináč celkom rozličných viet. — Znaký sú uložené v pamäti pozostávajúcej zo siete podmienených reflexov. O vzniku znaku sa diskutovalo azda najživšie. Pozornosť vzbudil výklad B. Valehracha (ČSR) o existencii znaku a jazyka vôbec na tzv. tretej ontologickej rovine, totiž v spoločenskom vedomí. — Za formu sa pokladá komunikatívny prostriedok a za obsah komunikovaný efekt. Medzi formou a obsahom je dialektický vzťah.

V záverečnom slove o diskusií konštatoval G. Meier, že sa ani v pléne, ani v pracovnej skupine nepodarilo definitívnejšie formulovať odpovede na nadhodené otázky. Za čiastočný úspech rokovania pokladal to, že sa obrúsili ostré hrany protichodných náhľadov.

Karl Ammer podal v svojom referáte výťah z odpovedí na tieto otázky: Ako možno analyzovať rečový prejav na elementy? — Aké vzťahy sú medzi elementmi daného komunikovaného obsahu? — Aké vzťahy sú medzi elementmi daného prehovoru?

Analýza rečového prejavu musí sa uskutočniť na rozličných rovinách. Súhrnne sa konštatovalo, že existuje istá hierarchia rovin výskumu. Spôsob praktickej analýzy je takýto: veta — syntagma — morféma — fonéma. (Slovo je komplexná jednotka, preto nemá vlastnú rovinu výskumu.) Pri analýze je dôležitá otázka, či možno a nakoľko možno odhliadnuť od významu. Konštatovalo sa, že v istých prípadoch je to možné, hoci napr. aj čisto fonetická analýza predpokladá prihliadnutie k významu analyzovaného hláskového radu. Zaujímavý diskusný príspevok o dvoch etapách analýzy z hľadiska prijímateľa podal R. Jakobson (USA): v prvej etape sa hľadá kód a v druhej sa pomocou odhaleného kódu hľadá význam zprávy. — V diskusií sa ukázala nevyhnutná potreba zjednotiť terminológiu, ktorá sa používa v súvislosti s analýzou. — Ako dôležitý postup analýzy sa uvádzala transpozícia, ktorou sa zisťuje dosah jednotlivých konštrukcií a javov, samozrejme, v dôsledku toho aj samotný jazykový systém. — Pri analýze zamerého jazyka treba prihliadať na hierarchiu elementov, ako to zdôraznil prof. J. Kuryłowicz (Poľsko). Tak isto treba hľadať hierarchiu vo funkciách viacfunkčných tvarov, ako to žiadal prof. Koschmieder (NSR). Základná funkcia má obyčajne nezameniteľné výrazivo.

Z okruhu analýzy jazykových prejavov sa neprediskutovali všetky otázky. Diskusia o tomto okruhu otázok bola oveľa chudobnejšia ako diskusia o znaku a systéme.

Eugen Seidel vypracoval referát na základe odpovedí na tieto otázky: Existuje

jazykový systém, a ako si ho predstavujete? — Existujú jazykové kategórie, a ako si ich predstavujete? — V akom vzťahu sú jazykové kategórie k jazykovému systému?

Prijíma sa objektívna existencia jazykového systému: jazykový systém objektívne existuje ako celok, ale poznávame ho postupne, krok za krokom. Rozpor sa ukazuje v tom, či jazyk treba chápať ako jediný jednotný systém prvkov, alebo ako systém systémov (či systém s pomerne samostatnými čiastkovými systémami). Z diskusie vyplynulo, že najvhodnejšie je hovoriť o relatívne uzavretom systéme jazyka s čiastkovými systémami (napr. morfológický čiastkový systém). Systémom sa pritom rozumie vnútorne usporiadané množstvo jazykových elementov. Členy systému sú paradigmaticky zoskupené na základe vzájomnosti a vylúčnosti. Ani celkový, ani čiastkový systém nie je uzavretý, lebo tak by nebol schopný vývinu. Každý konkrétny jazykový systém je hybridný, lebo obsahuje prvky rozličného veku a rozličného pôvodu. Nedospelo sa k záveru, ktoré čiastkové systémy treba rozlišovať. Hovorilo sa najmä o troch relatívne samostatných čiastkových systémoch, totiž o fonologickom, gramatickom a lexikálnom čiastkovom systéme.

Jazykové kategórie existujú objektívne, nevňášajú sa do jazyka zvonku. Niet všeobecných jazykových kategórií: v každom jazyku treba osobitne zisťovať existujúce jazykové kategórie. O vzťahoch jazykových kategórií k logickým sa temer neuvažovalo. O podstate jazykovej kategórie niet jednotného náhľadu, podobne ako o podstate jazykového znaku. Poukazovalo sa na to, že jazykovú kategóriu možno definovať iba v súlade s definíciou jazykového znaku. Gramatická kategória môže byť formálne vyjadrená rozlične, ale nikdy nie lexikálne. Morfológické prostriedky však nepostačujú. V diskusii sa uplatňovala definícia: gramatická kategória je významový prvok, realizovaný aspoň v dvoch protikladných členoch a vyjadrený ustálenými formálnymi prostriedkami. V súvislosti s tým sa poukázalo na to, že v lexike nemožno hovoriť o kategóriách, ale o trjedach. Z toho, pravda, vychodí, že kategória a trieda nie sú synonymné pojmy a termíny.

Málo miesta sa venovalo pomeru kategórie a systému v jazyku. Temer sa neprekročila úzka hranica konštatovania, že kategórie a systém sa v jazyku podmieňujú, že kategórie sú dôležité pre systém a že patria do systému. Zdôraznilo sa, že štruktúrovanosťou systému treba rozumieť najmä uplatnenie sa kategórií a tried v jazykovom systéme.

Okrem základného programu rokovania boli prednesené niektoré závažnejšie prednášky. Prof. S. K. Šaumian z SSSR podrobne vložil svoje tézy o podstate jazyka ako formy: bezvýhradne prijímal glosematiku ako dôslednú teóriu o jazyku ako čistej forme. Uznával tri elementy jazyka: morfému, fonému a morfonému. Zamietal fonetiku aj sémantiku ako samostatnú teoretickú disciplínu, pretože sa v ich predmete kríži význam a substancia. Medzi troma prvkami jazyka (a tak isto medzi troma rovinami jazyka, vybudovanými na homogénnych prvkoch) existuje izomorfizmus. Tieto jednotky jazyka sú unilaterálne, ale jazykový znak je bilaterálny. Na rovine priameho pozorovania jazykový znak má označujúcu stránku (= hláska) a označenú stránku (= význam). Na rovine teoretických konštrukcií jazykový znak má označujúcu stránku (= fonéma) a označenú stránku (= vzťah, konštrukcia). Tým sa vymedzujú aj hranice štyroch disciplín: fonetika skúma hlásky, sémantika významy, fonológia sa zaoberá fonémami a gramatika vzťahmi v konštrukciách. Morfonéma je prechodným prvkom medzi fonémou a morfémou, preto morfonológia je prechodnou oblasťou medzi fonológiou a gramatikou.

Prof. R. Jakobson z USA hovoril o problémoch teoretickej jazykovedy od Ferdinanda de Saussura podnes. Zdôraznil, že niektoré zložky Saussurovej teórie sú prekonané (arbitrárnosť znaku, definícia prvkov rozdielmi, lineárne chápanie jazyka). Z nových

výdobytkov jazykovedy uviedol transpozičnú metódu, pojem invariantov v celej oblasti jazyka, pojem dynamickej synchrónie, teóriu informácií a teóriu komunikácie. Najviac pozornosti si zaslúži Jakobsonov výklad, že elementárne prvky jazyka sa uplatňujú trojako: po sebe (nacheinander), popri sebe (nebeneinander) a miesto seba (statteinander). Uviedol názorné prirovnanie jazyka k hudbe (melódia a akord).

Medzinárodné jazykovedné sympóziu v Erfurte bolo v prvom rade domácou, nemeckou záležitosťou: malo byť článkom v úsilí pozdvihnúť zaostávajúcu teoretickú prácu na svetovú úroveň. Jazykovedci z NDR žiadali pri realizácii tohto šlachetného a vlasteneckého úsilia pomocnú ruku od jazykovedcov celého sveta. Je však zaujímavé, že len málo odborníkov zo západu poskytlo pomoc. Z 37 zahraničných účastníkov sympózia len štyria boli z NSR, jeden z USA, dvaja z Anglicka, jeden z Francúzska a jeden z Belgicka. Oveľa početnejšie, a tiež v rokovaní aktívnejšie boli delegácie z ľudovo-demokratických krajín, najmä z SSSR, ČSR, Poľska, Maďarska, Rumunska a Bulharska.

Význam sympózia je okrem prediskutovania základných otázok jazykovedy na vysokej úrovni aj v tom, že sa azda po prvý raz na medzinárodnej jazykovednej konferencii otvorene stretli svetonázorove rozdielne jazykovedné koncepcie.

Vysokú úroveň rokovaní na sympóziu v Erfurte uvidíme celkom zreteľne, až dostaneme do rúk celý materiál z konferencie v osobitnej publikácii, ktorú chystá Nemecká akadémia vied v Berlíne.

J. Ružička

ZASADNUTIE KOMISIE PRE SLOVANSKÝ JAZYKOVÝ ATLAS VO VARŠAVE

V dňoch 25.—28. novembra 1959 sa zišla po moskovskom sjazde slavistov na svoju prvú pracovnú poradu medzinárodná komisia pre slovanský jazykový atlas. Porada sa konala vo Varšave v sídle Poľskej akadémie vied. Okrem poľských jazykovedcov (prof. dr. Karel Dejna, prof. dr. Witold Doroszewski, prof. dr. Zdzisław Stieber, prof. dr. Stanisław Urbańczyk) boli tu zástupcovia SSSR (prof. Samuel B. Bernštejn, prof. Varvara G. Orlova), Československa (akad. Bohuslav Havránek, čl. korešp. ČSAV Jaromír Bělič, prof. dr. Eugen Pauliny), Bulharska (prof. dr. Stojko Stojkov, prof. dr. Cvetan Todorov), Lužických Srbov (dr. Pawol Nowotny, dr. Frido Michałk), Juhoslávie (prof. dr. Milivoj Pavlović, prof. dr. Pavle Ivić, prof. dr. Mate Hraste, prof. dr. Ivan Vuković, prof. dr. Tine Zogar) a Maďarska (dr. Péter Király). Zástupca Rumunska nebol prítomný. Do komisie bol zvolený aj zástupca Albánska.

Zasadanie otvoril 25. novembra prof. W. Doroszewski. Vo svojom úvodnom prejave zdôraznil okrem iného, že slovanský atlas musí byť jednotným dielom, robeným podľa jednotného princípu a na základe jednotného materiálu. Túto myšlienku bolo treba mať na mysli po celý čas porád, pretože iba vďaka pevnej vôli všetkých zúčastnených strán dospieť k jednotnému stanovisku preklenuli sa rozdiely v názoroch na jednotlivé problémy, ktoré sa ukazovali najmä v prvých dňoch zasadania. Tieto rozdiely v názoroch vyplynuli hlavne z toho, že dialektológia a jazykový zemepis sa v rozmanitých slovanských vedeckých centrách vyvinuli síce na vysoký stupeň, ale vyvinuli sa nekoordinovane. Okrem toho sa jednotlivé slovanské skupiny nepripravili na túto poradu rovnako dôkladne, ba ani organizácia práce pre slovanský atlas nie je v jednotlivých slovanských krajinách rovnaká. Napr. v Československu je jednotná československá komisia pre slovanský atlas, v Poľsku sú dve relatívne samostatné pracovné skupiny (pracovná

skupina prof. W. Doroszewského a pracovná skupina prof. Z. Stiebera), ale napr. organizácia juhoslovenskej dialektológie nebola na porade dost jasná. Niektoré delegácie vystupovali v mene svojej národnej dialektologickej skupiny (napr. sovietska a československá), no pri vystúpeniach niektorých iných delegátov sa niekedy nedal dost dobre odlíšiť osobný názor od názoru skupiny, ktorú zastupovali.

No všetky ťažkosti vyplývajúce z uvedených príčin sa preklenuli a dosiahlo sa nakoniec jednotné stanovisko. To sa však nedosiahlo formálnymi prejavmi, ale urputnými diskusiami, vzájomným presvedčovaním i korektným ústupom od téz, ktoré sa ukázali v ohni diskusie neudržateľnými.

Nebolo by preto azda účelné zachycovať v chronologickom priereze celý priebeh diskusie. Spomeniem tu preto iba tri dôležité body, okolo ktorých sa priamo alebo nepriamo točila väčšina dôležitejších diskusných príspevkov.

Ponajprv to bola otázka, ako časovo ohraničiť materiál atlasu. Prof. S. B. Bernštejn sa pôvodne prihovárал za to, aby sa atlas obmedzil len na praslovanské javy, ale diskusia sa priklonila k československému stanovisku, ktoré tlmočil vo svojej prednáške akad. B. Havránek, aby sa v atlase zachytil vývin slovanských nárečí až do formovania novodobých národov.

Prof. W. Doroszewski zasa pokladal za účelné, aby dotazník pre atlas vychádzal ako zo základu z „Kwestionariusza ogólnosłowiańskiego do badań słownictwa gwarowego“ (Projekt Nr. 2), ktorý zostavila jeho pracovňa, ale podrobná diskusia ukázala, že treba ponajprv vyhotoviť inventár javov hláskoslovných, gramatických, syntaktických, lexikálnych (a na návrh sovietskej strany i sémantických), potom treba pre tieto javy nájsť tzv. reprezentantov a až napokon možno reprezentantov zaradiť podľa významových okruhov do jednotného dotazníka. K prebojovaniu tohto názoru veľmi prispela československá delegácia.

Prof. S. B. Bernštejn navrhol, aby sa najprv urobil malý tzv. pokusný atlas (asi 25—40 máp). Na tomto atlase by sa vyskúšali všetky problémy, ktoré prichádzajú do úvahy pri vyhotovovaní veľkého atlasu. Po dlhšej diskusii sa jeho návrh prijal. Zavážil najmä argument akad. B. Havránka, že taká veľká práca, akou bude slovanský jazykový atlas, si vyžaduje už z ekonomických dôvodov, aby sa celý jej postup najprv preskúšal v menšom rozmere.

Z československej delegácie referáty predniesli: akad. B. Havránek a člen korešp. J. Bělič. Akademik ČSAV B. Havránek vo svojej prednáške stručne zhrnul hlavné myšlienky písanej zprávy, ktorú podala čs. delegácia ako stanovisko čs. dialektologickej komisie, doplnil ju diskusnými poznámkami k predchádzajúcim referátom a podal aj návrhy k jednotlivostiam v slovanskom atlase. Domnieva sa, že v atlase má byť zachytený vývin slovanských nárečí až do formovania novodobých slovanských národov. Do atlasu majú ísť podľa neho všetky najdôležitejšie jazykové javy z hláskoslovia, morfológie, syntaxe, tvorenia slov a lexiky. Atlas má na mapy zachytiť najdôležitejšie typy. Nemá teda zachycovať rozšírenie jednotlivých slov, tvarov a pod., ale prostredníctvom jednotlivých slov, tvarov a pod. má zachytiť príslušné typy, t. j. príslušný jav (hláskoslovný, tvaroslovný atď.). Ukázal na komplikovanosť otázky, či vychádzať pri mapovaní od formy a tak dochádzať k významu, alebo od významu a tak prichádzať k forme. Rozsah atlasu by sa mal podľa neho pohybovať v limite 400—2000 máp. Podal aj zaujímavý návrh na riešenie projekcie podkladovej mapy pre atlas.

Člen korešpondent ČSAV J. Bělič hovoril o lexikografických problémoch. Upozornil na to, že hláskoslovné, lexikálne, morfológické atď. časti dotazníka musia byť skordinované. Do lexikálneho dotazníka má podľa neho vojsť živé jadro slovnej zásoby. Musí sa v ňom ukazovať aj historické navrstvovanie slovnej zásoby a musia v ňom byť

obsiahnuté všetky slovné druhy. Pokladá za užitočné, aby sa niekedy na vysvetlenie pridalo v dotazníku vysvetlenie v niektorom západnom svetovom jazyku.

Z ostatných referátov spomenieme všeobecné referáty prof. S. B. Bernštejna, prof. M. Pavloviča, referát dr. P. Királyja o možnostiach využiť maďarské nárečia pre slovanský jazykový atlas, prenikavý referát prof. Z. Stiebera o hláskoslovnom dotazníku, referát prof. H. Konecznej o triedení hláskoslovných javov, referát prof. P. Iviča o flexii a veľmi zaujímavý referát prof. W. Doroszewského o problémoch tvorenia slov.

Na porade bolo prečítané aj písomné vyjadrenie akad. F. Trávníčka, člena medzinárodnej komisie pre slovanský jazykový atlas, ktorý nebol na porade prítomný. Akad. F. Trávníček pokladá monografický výskum nárečí za dôležitejší ako jazykový atlas.

Ukázalo sa, že bolo veľmi užitočné, keď čs. dialektologická komisia využila čas, ktorý uplynul medzi moskovským sjazdom a varšavskou poradou, na intenzívnu diskusiu a prípravu slovanského atlasu. Priniesla na poradu hojný prípravný materiál (z ktorého chýbala, bohužiaľ, časť, ktorú mali spracovať Slováci) a čo je dôležitejšie, priniesla si ucelený a premyslený názor na slovanský atlas, na jeho celkovú náplň i na postup prác. Preto mohla veľmi plodne zasahovať do rokovania. Aj záverečné uznesenia porady sa robili podľa návrhu uznesení, predloženého čs. delegáciou.

Z uznesení uvádzame dôležitejšie:

1. Inventár javov a reprezentantov pre jednotlivé úseky jazyka sa pripraví takto: hláskoslovie (pracovňa prof. Z. Stiebera — Poľsko, Moskva); morfológia (ČSR, Juhoslávia); tvorenie slov (pracovňa prof. W. Doroszewského — Poľsko, ČSR, Bulharsko); syntax (ČSR, Varšava, Juhoslávia); lexika (pracovňa prof. W. Doroszewského — Poľsko, Juhoslávia); sémantika (Moskva, pracovňa prof. W. Doroszewského — Poľsko).

Do 15. septembra 1960 si majú jednotlivé pracoviská skoordinať navzájom svoje návrhy jednotlivých úsekov a do 15. februára 1961 sa majú predložiť jednotlivé parciálne dotazníky komisii pre slovanský atlas, ktorá bude vtedy zasadať v Prahe.

2. Do februára 1960 vyhotovia jednotlivé národné skupiny svoje návrhy siete bodov na svojom území. Základným východiskom je návrh Bernštejna a Avanesova, prednesený na moskovskom sjazde slavistov.

Do konca februára 1960 sa vyhotoví aj návrh dotazníka pre pokusný atlas.

Návrh transkripcie vyhotoví prof. Z. Stieber do apríla 1961.

3. Kartografické problémy budú sústredene riešiť v Moskve, ale každé pracovisko prispeje svojimi návrhmi. O otázke sa bude diskutovať ešte vo februári 1960.

4. Definitívny dotazník musí byť hotový do r. 1963, do sofijského sjazdu slavistov.

Ale už predtým ako súčasť prípravnej práce sa urobí na základe práce v teréne pokusné mapovanie obmedzených vyhranených javov, ktoré by sa vyhotovili ako pokusný atlas do sjazdu slavistov r. 1963. Tento pokusný atlas vyhotoví moskovské stredisko v spolupráci s ostatnými strediskami. Dotazník pre pokusný atlas sa musí vyhotoviť do februára r. 1960.

Okrem toho sa urobili aj dôležité opatrenia o zložení medzinárodnej komisie, o zložení predsedníctva a zložení byra. Sídлом sekretariátu je Moskva a predsedom komisie je zástupca SSSR v predsedníctve komisie.

Nemenej dôležité ako tieto opatrenia organizačného a technického rázu sú uznesenia o náplni a charaktere slovanského atlasu.

Podľa týchto uznesení má byť atlas zostavený tak premyslene, aby nebol samoúčelný, ale aby sa stal skutočnou etapou v ďalšom rozvoji slovanskej jazykovedy. Má skúšaním

dnešných nárečových diferencií podstatne doplniť komparatistiku, a to presnejším obrazom praslovanského východiska a jeho dialektologického rozlíšenia a základných vývojových procesov historických, ktoré majú dosah historicko-porovnávací i typologicko-konfrontačný. Tento vývoj sa má sledovať zhruba až do konštituovania novodobých slovanských národov. Atlas má tvoriť jednotné dielo, ktorého jednotlivé časti budú vnútorne skĺbené. Atlas má zabrať celé slovanské osídlenie, a to aj na inojazyčnom teritóriu.

Ostatné body uznesenia sa uviedli už v iných súvislostiach, preto ich tu nebudeme opakovat.

Ako výsledky porady ukazujú, atlas sa dostal z predbežnej programovej fázy do prvej pracovnej fázy a už sa vlastne uskutočňuje na celom obrovskom slovanskom území. Dúfajme, že nasledujúca schôdzka komisie pre slovanský jazykový atlas, ktorá sa má konať vo februári r. 1961 v Prahe, prinesie prvé dôležité pracovné výsledky tak, ako sa naplánovali na varšavskej porade.

E. Pauliny

LEXIKOGRAFICKÁ PORADA O DVOJJAZYČNÝCH SLOVNÍKOCH

Z podnetu Vydavateľského odboru PŠK bola v dňoch 13.—16. októbra 1959 v Piešťanoch usporiadaná lexikografická porada o dvojjazyčných slovníkoch. Na porade sa zúčastnili zástupcovia Ústavu slovenského jazyka SAV, Československo-sovietskeho inštitútu SAV, Ústavu pro jazyk český ČSAV, zástupcovia katedry ruštiny a moderných filológií FFUK v Bratislave, ako aj katedry ruštiny a anglistiky Filozofickej fakulty v Olomouci a redakční pracovníci Redakcie cudzích jazykov pri Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, ďalej zástupcovia Redakcie cudzojazyčných príručiek a slovníkov SPN v Prahe, zástupcovia Slovenského vydavateľstva technickej literatúry a Slovenského vydavateľstva pôdohospodárskej literatúry. Pracovné stretnutie jazykovedcov, autorov prekladových slovníkov a redakčných pracovníkov bolo prvým podujatím svojho druhu u nás. V Sovietskom sväze sa však podobné lexikografické porady s podobným zložením účastníkov organizujú už po niekoľko rokov. Napr. 19.—21. júna 1956 bola v Jazykovednom ústave Akadémie vied SSSR lexikografická porada práve o dvojjazyčných slovníkoch.*

Príprava a vydávanie stredných, malých a vreckových prekladových slovníkov sa sústredili do dvoch nakladateľstiev, do SPN v Prahe a do SPN v Bratislave. Spoločný rámec referátov a koreferátov na piešťanskej konferencii tvorili tieto tri typy dvojjazyčných slovníkov. Predmetom rokovania bola 1. organizačná stránka prípravy a vydávania prekladových slovníkov, 2. konkrétne lexikografické problémy, ktoré sa týkajú rozličných typov prekladových slovníkov, 3. otázky vydavateľskej praxe, s ktorými sa vyrovnávajú redaktori rukopisov.

V prvom tematickom okruhu sa diskutovalo o organizačných otázkach slovníkárskej práce. Doc. V. Blanár charakterizoval slovníkársku prácu na Slovensku v historickom prehľade, osvetlil korene neuspokojivej úrovne viacerých novších prekladových slovníkov a podal návrh na opatrenia, ktoré by pomohli zlepšiť prácu na tomto spoločensky dôležitom úseku našej jazykovedy. Doterajšiu prevažne individuálnu prípravu treba nahradiť prácou kolektívnou a súčasne treba odstrániť odtrhnutosť teórie od praxe.

* Pozri M. Ševeleva, *O koordinacionnoj rabote po leksikografii*. Leksikografičeskij sbornik, zoš. 2, Moskva 1957, 198 a. n.

To by sa dosiahlo vybudovaním samostatného lexikografického pracoviska. Kým by sa tento perspektívny cieľ uskutočnil, o jednotnú koncepciu diel pripravovaných v Redakcii cudzích jazykov SPN by sa staralo osobitné oddelenie jazykovedných pracovníkov. Tento návrh sa celkove stretol so súhlasom prítomných a bol pojatý do záverečných uznesení.

Tažiskom porady bol druhý tematický okruh *Jazykovedná problematika slovníkárskej práce*. Všeobecným otázkam venoval pozornosť prof. A. V. Isačenko v referáte *Zásady lexikografickej práce* (jednota lexikografickej praxe a teórie; prekladová metóda dvoj-jazyčných slovníkov; autor navrhol zvolať do Bratislavy druhú lexikografickú konferenciu) a dr. J. Horecký, ktorý poukázal na zásady a rozdiely v spracovaní terminologických a odborných slovníkov (*Problémy terminologických a odborných slovníkov*). Dr. J. Kohout v diskusnom príspevku ukázal, ako sa postupuje pri spracúvaní terminológie vo veľkom rusko-českom slovníku.

Ďalší referenti venovali pozornosť konkrétnym problémom prekladových slovníkov stredného, malého a vreckového typu. Výberom slov sa zaoberali prof. I. Poldauf, D. Kolár, doc. V. Schwanzler. Veľkú pozornosť vyvolal teoreticky premyslený príspevok prof. Poldaufa. Jeho zásluhou boli postavené dvojjazyčné slovníky tzv. menších typov na vedecký základ. Napríklad výklady o spracovaní slovníka typu *aba* (t. j. slovník slovensko-inojazyčný pre Slovákov) majú zásadnú dôležitosť pre prax. Nasledovali referáty o homonymii v prekladových slovníkoch (dr. M. Helel) a o spracovaní frazeológie (dr. K. Oliva). Dôkladný rozbor ekvivalentu na rusko-slovenskom materiáli urobil doc. E. Ďurovič (*Ekvivalent v dvojjazyčnom slovníku*). E. Sekaninová predniesla referát o výstavbe hesla v prekladových slovníkoch stredného, malého a vreckového typu, E. Kučerová o gramatickom aparáte v týchto slovníkoch. Prednesené referáty vyvolali živú diskusiu.

V záverečnom slove doc. V. Blanár zhrnul výsledky lexikografickej porady. Výsledky štvordenných rokovaní boli sformulované do uznesení. O publikovanie materiálov (o ktoré už prejavili záujem v SSSR a NDR) sa postará Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave.

Tak ako na celoštátnej lexikografickej konferencii r. 1952, aj na piešťanskej porade sa aktívne podieľali slovenskí a českí jazykovedci. Osvetľovanie základných problémov dvojjazyčných slovníkov znamená veľkú pomoc jazykovedy aktuálnym problémom našej spoločnosti a bezpochyby pomôže zvýšiť úroveň slovníkov, ktoré sa pripravujú v Redakcii cudzích jazykov SPN v Bratislave a v Redakcii cudzojazyčných príručiek a slovníkov SPN v Prahe.

V. Blanár

KARL AMMER, EINFÜHRUNG IN DIE SPRACHWISSENSCHAFT I

Halle 1958, strán 212.

Karl Ammer, profesor všeobecnej jazykovedy na univerzite v Halle, v prvom zväzku svojho široko založeného úvodu do jazykovedy rozoberá základné problémy všeobecnej jazykovedy a zákonitosti jazyka ako synchronného systému. V druhom zväzku tohto diela mieni podať výklad o vývine jazyka a v treťom zväzku zas typologický náčrt najdôležitejších jazykových skupín. Takéto rozdelenie látky je nesporne najvhodnejšie

pre základnú príručku, ktorej cieľom je podať prvú spoľahlivú informáciu o základoch celej jazykovedy.

Prvý zväzok okrem kapitoly, ktorá sa zaoberá definíciou jazyka (str. 1—17), obsahuje výklad všeobecných otázok, rozdelený na dve časti. V prvej časti (str. 18—90) sa hovorí o jazyku ako duševnej schopnosti a v druhej časti (str. 91—195) sa zas podáva analýza reči. Na konci knihy (str. 206—212) je stručný abecedný zoznam menej bežných medzinárodných jazykovedných termínov s výkladom alebo aspoň s nemeckým ekvivalentom.

Postup Ammerových výkladov sa ukazuje v pravom svetle už v prvej kapitole, t. j. pri definícii jazyka. Pretože jazyk je *jav sui generis*, a tak nemá nijakú definíciu *per genus proximum*, Ammer iba cituje 13 definícií, pochádzajúcich od predstaviteľov rozličných vedných odborov (jazykovedcov ako Saussure, Ries, Schuchardt, psychológov ako Kainz, Révész, filozofov ako Hegel, Marty, Croce), a sám sa vzdáva akejkoľvek samostatnej definície. Iba konštatuje, že základnými funkciami ľudskej reči je komunikácia a „jazykové myslenie“. Lenže to je príliš málo pre vystihnutie podstaty jazyka z hľadiska jeho vzťahu k používateľom a k mysleniu i z hľadiska jeho systémovosti.

Prvá časť knihy, hovoriaca o jazyku ako duševnej schopnosti, obsahuje kapitoly s nadpismi: 1. Somaticko-anatomické predpoklady, 2. Centrálné procesy, 3. Reč a myslenie, 4. Vznik reči, 5. Jazykový znak, 6. Význam (v jazyku). Takéto základné rozdelenie látky je vhodné.

Ako príklad na Ammerov postup v tejto časti knihy uvedieme, ako vysvetľuje veľmi dôležitú otázku o vzťahu jazyka k mysleniu. Všetky teórie, ktoré sú ináč dobre známe, Ammer rozdeľuje na tri skupiny: prvá skupina zahrnuje náhľady, že jazyk a myslenie sú v podstate celkom odlišné schopnosti (tak hovorí napr. Burkhard); druhá skupina obsahuje zas náhľady, že jazyk a myslenie sú v podstate zhodné javy (napr. Aristoteles, Watson); tretia skupina spája zas názory, že reč a myslenie sú dve funkcie ľudského ducha, ktoré sa vyvíjajú paralelne popri sebe a spoločne a nemôžu byť od seba oddelené (napr. Grassler, Jaensch). Ammer uvádza námietky proti jednotlivým častiam teórií všetkých troch skupín, ale sa nerozhoduje pre správnosť ani jednej z nich. Iba konštatuje ďalekosiahlu a nerozlučiteľnú koordinovanosť procesov myslenia a reči. Rozdiel medzi kategóriami logickými a jazykovými vidí v tom, že kým kategórie logiky môžu byť (a vlastne aj vždy sú) verifikované skutočnosťou, jazykové kategórie vyrastajú z historického vývinu jazyka bez toho, že by vždy mohli byť verifikované realitou.

Z prvej časti Ammerovej knihy si zaslúži najväčšiu pozornosť výklad o význame v jazyku, a to najmä preto, že podáva spoľahlivý výťah z bohatej odbornej literatúry. Z nových súčastí výkladu treba zaznačiť širšie chápanie vývinu významu slov ako interferencie významu. Myslí sa tým rozšírenie istého významu na iné slovo alebo naopak vníkanie istého slova do viacerých významových sfér. Pomocou tohto pojmu sa Ammer usiluje vysvetliť zmenu významu ako synchronný jav.

Druhá časť knihy, v ktorej sa podáva problematika analýzy reči, člení sa predovšetkým na fonetickú, fonologickú a morfológickú časť. Tu, pravda, prekvapuje, že Ammer celkom obchádza problematikuslova a vety, ako keby to neboli jednotky jazyka, vyžadujúce si osobitnú pozornosť.

Prvým a súčasne najvyšším cieľom analýzy reči, ako hovorí Ammer v teoretickom úvode do analýzy, je zistenie, ako sa nepretržitý prúd reči člení z hľadiska počúvajúceho (prijímateľa) a aké prostriedky treba použiť na realizáciu primeranej odpovede na počuté. Za základnú jednotku, ktorá však slúži iba ako východisko analýzy, pokladá Ammer vetu, resp. výpoveď. Kým definícia výpovede — nehľadiac na nejasnosť rozdielu medzi výpoveďou a prehovorom — je prijateľná, veta sa tu chápe trochu úzko ako „funkčná jednotka ľudskej reči, ktorá — skladajúc sa obsahom aspoň zo základného a nového

člena — vyjadruje logický vzťah medzi dvoma predstavami, ale formálne je charakterizovaná istými tvarmi predikatívnosti“ (str. 94). Popiera sa tu — pravda, pod vplyvom pomerov v istých jazykoch — napr. existencia jednočlenných viet vôbec, teda aj slovesných viet typu *prší*, pri ktorých síce nemožno hovoriť o dvojčlennosti obsahu, a predsa treba hovoriť o formálnych prostriedkoch predikatívnosti (t. j. o kategórii času a priestoru). Nemožno súhladiť s tým, že Ammer pokladá za neúplné a nerozvinuté nielen menné vety typu *Oheň!*, ale napr. aj imperatívne vety typu *Podte!* Na druhej strane je celkom správne, keď sa tvrdí, že „ukončenosť výpovede je v každom prípade vyznačená melodickými a dynamickými prostriedkami“ (str. 94). Tieto dynamické a melodické prostriedky spolu s radením jednotiek, so zmenami v použitých slovách a s používaním pomocných slov tvoria štruktúrne prostriedky na konštituovanie výpovedí (str. 95). Sú to formálne prostriedky syntaxe.

V skratke podáva Ammer takýto prehľad jednotlivých oblastí pri analýze jazyka:

I. A *syntax* — *syntagmatika*

B *lexikológia* — *lexematika*

II. *morfológia* — *morfematika*

III. *fonetika* — *fonológia*

Rozdiel medzi fenomenologickým a funkčným postupom sa však dodržiava iba v oblasti zvukovej stránky (fonetika — fonológia), hoci by bolo veľmi užitočné, keby sa bol aspoň v náznakoch ukázal ten istý rozdiel aj v ostatných oblastiach analýzy. Nestačí konštatovanie, že sa vo vlastnom výklade tu upúšťa od takéhoto „prejemného rozlišovania“, a to preto, lebo je vraj zbytočné (str. 101).

Z fonetických kapitol treba zaznamenať výklad o koartikulácii hlások (str. 124—126). Tu sa objasňuje skutočnosť, že v plynulom prúde reči jednotlivé artikulačné pohyby sa vzájomne prestupujú, takže sa jednotlivé hlásky modifikujú vplyvom svojho okolia. Pomocou koartikulácie sa definuje slabika „ako komplex hlások zjednotený koartikuláciou a oddelený od iných takých komplexov nedostatkom javov koartikulácie“ (str. 132). Podľa našej mienky prítomnosť alebo nedostatok prejavu koartikulácie medzi jednotlivými hláskami plynulej reči je niečím odôvodnený a toto „niečo“ je základom členenia plynulého radu hlások na slabiky.

Pre Ammerov postoj k základným otázkam fonológie je charakteristické okrem iného aj to, že pri definícii fonémy iba podáva známe pokusy o definíciu, rozčlenenú do skupín podľa toho, či sa fonéma chápe ako psychologický jav (Courtenay) alebo ako fyzický jav (Jones), alebo vzťahový jav (Hjelmslev), alebo fikcia (Twaddell, Harris).

V rámci morfológie sa hovorí nielen o tvorení tvarov čiže o morfémech s gramatickým významom, ale aj o tvorení pomenovaní (nových slov) čiže o morfémech s lexikálnym významom (*Morphologie der Wortbildung*, str. 179—193). Treba zaznamenať, že pri tejto príležitosti sa výdatne narába aj s pojmom produktívnosti derivačných prostriedkov (str. 181).

Najdôležitejšou časťou morfológie je výklad gramatických kategórií podstatného mena a slovesa, i keď sa nikde nepodáva výklad gramatickej kategórie ako prvku gramatickej stavby jazyka. Pri podstatnom mene sa preberá rod, číslo a pád. Pri slovese zasa kategórie času, spôsobu, osoby a čísla, vidu a spôsobu slovesného deja (Aktionsart). V tomto výklade možno kritizovať celý rad téz, i keď celá problematika je podaná vcelku prehľadne a v správnom výbere. Tak napr. je správne tvrdenie, že v kategórii slovesného rodu je pasívum príznakovým členom protikladu, ale už je diskutabilné, či podstata aktíva spočíva v tom, že sa ním nevyjadruje zdôraznenie zásahu v protiklade s činiteľom (str. 165). Tak isto je diskutabilné, či kauzativnosť možno pokladať za gramatickú kategóriu a hodnotiť ju ako istý typ spôsobu slovesného deja (str. 173—174). Je predsa veľmi

ťažké pokladať napr. členy protikladu maď. *írni* — *íratni* (= písať — dať písať), alebo nem. *liegen* — *legen* (= ležať — položiť), alebo slov. *viezť sa* — *viezť za* dva tvary toho istého slovesa, a to bez ohľadu na to, do akej miery je tvorenie takýchto významových dvojíc v danom jazyku produktívne.

Záverom možno poznamenať, že Ammerova kniha je v odbornej literatúre dobre informovaná, ale už materiálom jednostranná a metodologicky nevyhranená práca, ktorá iba v obmedzenej miere bude môcť splňať úlohu byť spoľahlivým úvodom do základnej problematiky všeobecnej jazykovedy. Žiada sa, aby ďalšie zväzky tejto práce lepšie vyčerpali základnú problematiku vybraného úseku a aby sa autor pokúsil formulovať aj svoje náhľady na jednotlivé otázky.

J. Ružička

R. G. A. DE BRAY, GUIDE TO THE SLAVONIC LANGUAGE

London-New York 1951, str. XXVI + 797.

Cieľom tejto rozsiahlej práce je podať úvod do porovnávacieho štúdia súčasných slovanských jazykov, a to spravidla v ich spisovnej podobe. Obmedzenie na spisovné jazyky sa prejavuje najmä tým, že ako príklady uvádza autor iba slová a tvary používané v spisovnej formácii jednotlivých slovanských jazykov. Stráca tým síce možnosť poukázať na mnohé zaujímavé prípady, ale treba uznať, že získava na prehľadnosti a podáva tak jasné a stručné prehľady o skutočnej podobe jednotlivých slovanských jazykov.

Každá z dvanástich kapitol predstavuje vlastne stručnú monografiu. Po starosloviencine spracúva ruštinu, ukrajinčinu, bieloruštinu, bulharčinu, macedónčinu, srbochorváčtinu, slovinčinu, češtinu, slovenčinu, poľštinu a lužickú srbštinu. Vzájomnú spätosť pri takomto monografickom spracovaní naznačuje početnými odkazmi na stav v najbližších jazykoch a vyzdvihovaním spoločných znakov (napr. slovenčiny, češtiny a poľštiny). Porovnávanie umožňuje aj rovnakým rozvrhnutím jednotlivých kapitol. Základné časti každej kapitoly tvorí hláskoslovie a morfológia. Zásadne sa vyhýba spracovaniu syntaxe a slovnej zásoby s tvorením slov, hoci aj tu by sa našli črty hodné spracovania a porovnávaní.

Pracovnú metódu i spoľahlivosť údajov de Braya možno najlepšie ilustrovať rozborom kapitoly o slovenčine, ktorej venuje str. 513—587.

V stručnej úvodnej kapitolkke podáva základné údaje o vývine slovenčiny. Pritom slovenčinu pokladá za mäkký a hudobný jazyk, zo všetkých slovanských jazykov najzrozumiteľnejší pre všetkých Slovanov. Preto by vraj mohla byť spoločným medzislovanským jazykom, akousi lingua franca.

V kapitolkke o abecede uvádza všetky písmená s približnou anglickou výslovnosťou a s patričnými poznámkami. Sotva však možno súhlasiť s poznámkou, že po *z* sa píše iba *i*, keď sa tradične učí o vybraných slovách, v ktorých sa píše *y* po *z* (*jazyk*, *ozývať sa*, *prezývať*). Slovo *brzy*, ktoré de Bray uvádza ako príklad na písanie skupiny *zy*, sem zrejme nepatrí. Je to slovo známe iba v češtine. Podobne aj slovo *tehda*, uvádzané ako príklad na „tvrdú“ výslovnosť skupiny *te*, treba charakterizovať prinajmenšom ako archaizmus.

V poznámkach o rytmickom zákone (str. 518) treba doplniť, že za dlhé slabiky sa pokladajú aj tie, v ktorých je dvojhĺaska *ó* (*ósmý* proti *prvý*).

Podivné kritériá uplatňuje de Bray pri hodnotení dvojhĺások. Za dvojhĺasky pokladá aj skupiny *j+a*, *j+e*, *j+u* na začiatku slova alebo slabiky (*ja*, *stoja*, *je*, *seje*, *juh*, *moju*), ba aj skupinu *j+o* (*joj*, *Jozef*). Za dvojhĺasky pokladá aj skupiny *j+á*, *j+ú* (*vejár*,

Ján, lojálny, júl, pijú), ba aj skupiny *a+j* (*čaj*), *á+j* (*háj*), *e+j* (*hej*), *o+j* (*vojsko*), *u+j* (*kupuj*), *ó+j* (*mój*). Tak isto za dvojhĺasky pokladá podobné skupiny aj v češtine (str. 441), hoci ako je známe, v češtine niet dvojhĺasok.

O nesprávnosti takéhoto postoja netreba nikoho presvedčovať. Stačí sa zamyslieť nad nelogickosťou spojenia dvoch dvojhĺasok *yo+j* v slove *mój* alebo nad nemožnosťou rozboru slova *joj*, kde by vznikla podivná, akási zlúčená dvojhĺaska či trojhĺaska. O nesprávnosti interpretácie skupiny *o+j* v slove *vojsko* svedčí napokon aj skutočnosť, že v slove *vojak* by akiste aj autor videl dve slabiky a potom by už musel uznať dvojhĺasku *ja*. Teda v slove *vojsko* by *j* bolo druhým členom dvojhĺasky *oj*, ale v slove *vojak* už prvým členom dvojhĺasky *ja*.

Príčina takéhoto nejasného a nesprávneho chápania dvojhĺasok je podľa našej mienky v tom, že de Bray vychádza z písmen (z abecedy) a nie z hlások, z ich fungovania. Pri správnom fonologickom pohľade na hláskový systém slovenčiny (a platí to aj pre iné slovanské jazyky) by nevyhnutne prišiel aj k správnej interpretácii slovenských dvojhĺasok a ich miesta vo fonologickom systéme.

Tieto výhrady platia aj pre traktovanie kvantity. Z de Brayovej formulácie sa síce dozvieme, že prízvuk je v slovenčine nezávislý od kvantity a že teda dlhé hlásky môžu byť prízvučné a neprízvučné, ale o využívaní kvantity napr. na rozlišovanie slov už niet zmienky.

Nazdávame sa, že porovnávanie fonologických systémov jednotlivých slovanských jazykov je dôležitým kritériom pre zisťovanie príbuznosti týchto jazykov.

Kapitola o morfológii je oveľa rozsiahlejšia, ale je vyplnená zväčša paradigmami a poznámkami o jednotlivých odchýlkach od paradigiem. Pritom sa pomerne často uvádzajú nesprávne tvary. Napr. *raž*, *rži* (533), *bohyňa*, *bohýň* i *bohyni* (535), *miska*, *misók* (535), *záhrada*, *záhradók* (535), menej často *rukú* (535), *nôh* alebo *nohú* (535), *vrahovia* častejšie *vrazi* (536). V paradigme mužských podstatných mien (537) sa nevyvetľujú niektoré odchylné tvary, ale uvádzajú sa v zátvorke pri tom istom slove, čo nevystihuje skutočnosť: dat., lok. *chlapovi* (*chlapu*), lok. *hrade* (*hradu*), nom. *chlapovia* (*chlapi*), oráči (*oráčovia*), inštr. *chlapmi* (*chlapami*), *hradmi* (*hradami*), *oráčmi* (*oráčami*), *mečmi* (*mečami*). Podobne aj na str. 540 *mestami* (*mesty*). Neživé sú aj tvary *hosti*, *kňazia* (539), *okán*, *mydál*, *dievčatók*, *panství* (541), *mile* (554), *svobodne* (555), *úmyslne* (557), *prez* (560), *o tom nebolo uvažované* (564), *hraje sa* (566), *reznúť* (ako dok. k *rezal* — 568), *kopám* (576), *rast* (imper. od *rást* — 579), *priany* (579), *prichod* (imper. od *prichodit* — 580).

Všetky takéto tvary — zrejme nejde o tlačové chyby! — ukazujú, že autor nemal priamy kontakt so slovenčinou a že svoje údaje čerpal z druhej ruky alebo zo starších príručiek, hoci v bibliografii uvádza aj novšie práce (E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, 1948, J. Stanislav, *Československá mluvnica*, 1937, J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, 1946, *Pravidlá slovenského pravopisu*, 1940).

Zaujímavý je aj de Brayov postoj k purizmu v slovenčine. Na str. 521 pripomína, že v hovorovej reči sú bežné dvojhĺasky typu *boy*, *videy*, resp. *hlayni*, *paylač*, ale vraj puristi ich nepripúšťajú do spisovného jazyka. Podobne sa na hovorený jazyk a proti puristom odvoláva aj v otázke zdvojených spoluhlások (523) a pripúšťa zdvojené spoluhlásky v starostlivej výslovnosti tam, kde ide o rozlíšenie významu (*poddaný* — *podaný*, *zajatcov* — *zajacov*). Zdá sa však, že nechápe purizmus v pejoratívnom význame, ale iba ako starostlivosť o kultúru jazyka. Nasvedčuje tomu aj skutočnosť, že inde (napr. na str. 558) sa odvoláva na vysoké miesta (highest authorities) a neodporúčané spojky uvádza v zátvorkách.

Bolo by možno uviesť ešte niektoré tlačové chyby (napr. *strielat* 520, *róznyj* 519, *móžu*

527. *voják* 530, *daj mi nož* 531, *pät* 542, *súsedov* 553, *chvál* 577), ale to sú skutočne iba jednotlivosti, v anglicky písanej knihe viac než pochopiteľné.

Vcelku možno povedať, že de Bray podáva vo svojej knihe dobrú charakteristiku slovenčiny. Bolo by ju však účelné spresniť čo do výberu správnych tvarov a doplniť (a to sa týka charakteristiky všetkých jazykov) poznámkou o fonologickom systéme, o syntaxi, o typických znakoch slovnej zásoby a tvorenia slov.

J. Horecký

ADAM HEINZ, GENETIVUS W INDOEUROPEJSKIM SYSTEMIE PRZYPADKOWYM

Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1955, 110 strán.

Autor vysvetľuje miesto genitívu medzi indoeurópskymi pádmami z historicko-porovnávacieho i funkčného hľadiska. Knihu rozdelil na sedem kapitol: Charakteristické črty genitívu, Tradičné teórie, Názory súčasnej jazykovedy, Genitív ako relačný (vzťahový) determinant, Klasifikácia hlavných použití genitívu, Závery a doplnenia, Súpis citovaných prác a prameňov spolu s vysvetľivkami skratiek.

Prvú kapitolu (*Charakteristické črty genitívu*) začína autor poukazom na to, že vysvetľovanie genitívu v systéme ide. pádov sa stretá s najväčšími ťažkosťami. Ťažkosti sú predovšetkým dôsledkom rôznorodosti významových a syntaktických funkcií genitívu. Genitív sa vyskytuje v úlohe všetkých vetných členov.

Rôznorodosť syntaktických a sémantických funkcií je najcharakteristickejšia črta genitívu.

Druhou základnou črtou genitívu je fakt, že genitív funguje ako adnominálny a súčasne aj ako adverbálny pád.

K týmto dvom črtám pristupuje tretia, ktorou je schopnosť genitívu zastupovať privlastňovacie prídavné meno v atributívnom i predikatívnom použití.

Zo sémantického hľadiska charakterizuje genitív jeho funkcia (v našej gramatickej teórii sa tu správnejšie vraví o význame) partitívna, posesívna a ablatívna.

K základným črtám zviazaným s podstatou genitívu zaujíma tradičná jazykoveda v podstate dvojaké stanovisko: alebo buduje konštruktívne teórie, usilujúc sa uviesť všetky črty na spoločného menovateľa, alebo pod vplyvom vyskytujúcich sa pri tom ťažkostí celkom upúšťa od akejkoľvek pozitívnej koncepcie a uchyľuje sa k číremu súpisu významov v danom stave niektorého jazyka.

Druhá kapitola (*Tradičné teórie*) vypočítava a rozvádza náhlady na podstatu genitívu jednej i druhej skupiny vedcov. V prvej skupine (unitaristické teórie) najvýznačnejšie miesto zaujíma teória okruhu a teória partitívna, ktorá sa traduje od starogréckych čias až do súčasnosti.

Zo všetkých tradičných teórií zdá sa najdôslednejšou a všestrannou teória okruhu (Bereichskasus), ktorá je spresnením teórie partitívnej. Sommer, typický reprezentant tejto teórie, definuje genitív ako pád označujúci okruh, ktorému slovesný proces alebo obsah mena prináleží. Táto koncepcia tlmočí aj funkciu partitívnu, aj funkciu vzťahu vo všeobecnosti (vzťahu vôbec) a z nich vyplývajúcu mnohofunkčnosť (syntaktickú i významovú), ako je súvislosť genitívu so vzťahovým adjektívom. Heinz prijíma túto

koncepciu a kladie si za hlavnú úlohu teoreticky ju dobudovať a spraciezovať v dvoch bodoch: 1. čo treba rozumieť pod slovom okruh, 2. aký je vzájomný vzťah okruhu a partitívnej funkcie i funkcie vzťahu vo všeobecnosti.

Tretia kapitola obsahuje názory súčasnej funkčnej jazykovedy (Hjelslevove, Jakobsonove, de Grootove a Kuryłowicze). Hjelslev a Jakobson určujú význam pádov zo stanoviska sémantického, pravda, nevšmájajú si parciálne významy, ale usilujú sa určiť základný význam (Hjelslev) alebo všeobecný význam pádov (Jakobson). Jakobsonovu koncepciu kvalifikuje recenzovaná práca ako istú modifikáciu teórie okruhu a partitívnej teórie. Autor ju v podstate prijíma, len žiada lepšie vysvetliť funkciu vzťahu vo všeobecnosti a nesúhlasí s Jakobsonovým stotožňovaním sémantickej a syntaktickej funkcie genitívu. Drží sa Kuryłowicza, ktorý ide. pády delí: 1. na gramatické pády s primárnou funkciou syntaktickou a sekundárnou funkciou sémantickou, 2. na konkrétne pády s primárnou funkciou sémantickou a sekundárnou syntaktickou.

Pri genitíve sú takéto pomery: adnominálny genitív je gramatický pád, adverbálny zasa konkrétny. Adnominálny genitív je bezprostredne zviazaný s akuzatívom a nominatívom. Akuzatív a nominatív sú gramatickými pádmi pri slovese. Ak sa zo slovesa odvodzovaním stane meno (nomen actionis alebo agentis), nevyhnutne musí pri ňom miesto akuzatívu i nominatívu ako určenie nastúpiť genitív (napr. *matka plače — plač matky, objavil Ameriku — objavenie Ameriky*).

Vlastné nóvum prináša štvrtá kapitola (*Genitívus jako determinant relacyjny*). Vyčhádza z Kuryłowicza a delí spôsoby determinácie na akostné a vzťahové. Staršia jazykoveda používala termíny determinácia priama-nepriama, prípadne vnútorná-vonkajšia. Heinz pokladá genitív celý za vzťahové (nepriame, vonkajšie) určenie. Rozoberá determinatívne syntagmy a zdôvodňuje, ktoré z nich sú spojené akostným determinatívnym vzťahom a ktoré vzťahovým. V čisto menných syntagmách je akostným typ *deus — homo*, lebo je spojený na základe rovnosti, a vzťahovým typ *domus patris*, lebo je spojený na zásade „styčnosti“. V skladoch, kde určovaným členom je sloveso, pokladá typy *bolí ma hlava, učím chlapca* za akostné (určujúci člen v akuzatíve) a typy *naplňam vínom, počúvam (od) kráľa* za vzťahové (ilustruje sa to na gréckom materiáli, kde v oboch prípadoch je vzťahové určenie v genitíve). Genitív okrem adnominálneho genitívu subjektového a objektového je vždy konkrétnym pádom, vždy obsahuje sémantický prvok. Genitív označuje okruh, na ktorý sa obsah jeho nadradeného člena vzťahuje. Aký je tento vzťah, to sa genitívom bližšie neurčuje. Ide o vzťah vo všeobecnosti. Toto poňatie umožňuje jednotne vysvetľovať adnominálne použitie s adverbialným i mnohofunkčnosť (partitívnu, posesívnu, ablatívnu funkciu) genitívu.

Na ďalších stranách autor objasňuje rozdiel medzi svojou koncepciou a jej veľmi blízkou teóriou okruhu (Curtius, Sommer, Brugmann, Meillet-Vendryes a i.), z ktorej vyšiel. Ďalej vypočítava dôsledky opozície determinant akostný — vzťahový v teórii pádov, ako ju vypracovala funkčná jazykoveda. Pomocou tejto opozície odôvodňuje primát adnominálneho genitívu. Adnominálny genitív sa opiera o gramatické pády — akuzatív, nominatív — zviazané so slovesom. Je ich nástupcom pri odvodzovaní sloveso — nomen actionis (resp. agentis). Kľúčové postavenie zaujímajú objektové a subjektové genitívy, na spôsob ktorých vznikli rozličné konkrétne adnominálne genitívy. V závere kapitoly určuje sa aj pomer genitívu k synonymným konštrukciám: k prístavku a k vzťahovému prídavnému menu (napr. *urbs Roma — urbs Romae, breh mora — morský breh*).

Piata kapitola obsahuje rozdelenie genitívu na jednotlivé druhy. Pri triedení adnominálneho genitívu prináša nové kritérium, resp. prehodnocuje staré kritérium. Miesto starej opozície: s funkciou vzťahu — bez funkcie vzťahu, zavádza novú: genitívy s funkciou konkrétneho vzťahu (spraciezovaného) — genitívy s funkciou vzťahu vo všeobecnosti.

Genitívy s funkciou vzťahu vo všeobecnosti sa pokladajú za gramatické. Patria k nim: a) pri menách od slovíes genitív dejového predmetu (*zabitie nepriateľa*), dejového podmetu (*východ slnka*) a gen. auctoris (napr. *ukochany mej duszy* = obľúbený mojou dušou); b) pri pôvodných menách genitív definitívus /explicativus, rei (*nápoj smrti, breh mora*) a gen. identitatis, synonymný s prístavkom (*urbs Roma — urbs Romae*). Pri explikatívnom genitíve pripomína, že ľahko prechádza k iným (konkrétnym) druhom genitívu, napr. k posesívnemu (*domus Caesaris*), kvalitatívnemu (*res magni laboris*). Dodávame, že vysvetľovací genitív častejšie stojí po menách odvodených od slovíes, napr. *trist smrti, spev lásky* a pod., zaradili by sme ho teda aj do skupiny a).

Konkrétne adnominálne genitívy sa delia na: partitívne sensu stricto spolu s gen. kvantitatis (*hrst vlasov*), posesívne, kvalitatívne a na gen. materiae.

Pri menách od slovíes uznáva autor za konkrétne aj genitívy dejového objektu a subjektu, keď obsahujú posesívny odtienok (napr. *voluntas regis*). Táto vec, ktorej sa kniha len okrajovo dotýka, by sa mala podrobnejšie riešiť. Druhým konkrétnym genitívom po menách od slovíes je gen. adverbialis, ktorý vyjadruje rozličné príslovkové určenia, napr. *transfuga mundi* (= zo sveta). V rozdelení adnominálnych genitívov, i keď podrobnom, zostávajú ešte stále medzery.

Genitív ako determinant názvov činností a stavov (t. j. slovíes a adjektív) rozoberá sa v druhej, väčšej časti tejto kapitoly. Adverbálne genitívy sa tu zatriedujú do troch skupín: 1. gramatické genitívy bez sémantickej funkcie, 2. genitívy so sekundárnou funkciou sémantickou, 3. konkrétne genitívy. K prvej skupine patria: záporový genitív, genitív po slovesách regendi (v latinčine typ *rerum potiri*, v gréčtine gen. po slovesách z okruhov *archoe, kratio*) a genitív životných existencií. V poslednej skupine aj formálne splynula genitívna prípona s akuzatívnou (napr. aj v slovenčine). Na menách ženského rodu sa táto vec neilustruje, preto zostáva nejasné, či tu vôbec máme do činenia s funkciou genitívu, či nejde o akuzatív, lebo zmena formy nemusí znamenať aj zmenu významu. Ako b) skupina gramatických genitívov vystupuje „Genetivus gramatyczny bez funkcji obiektu“. Patrí k nej „Genetivus dopełnienia dalszego obok akuzativu“ typu *uczę kogoś czegoś* a „Genetivus dopełnienia po czasownikach nieprzechodnich“ typu *pragnę czegoś, lękam się czegoś* (= prahnem po niečom, ľakám sa niečoho). Autor tu sám upozorňuje, že hovorí len o genitívoch „dopełnienia“, pretože určujúci člen takýchto slovíes môže byť aj príslovkovým určením, no všade inde používa termín „dopełnienie“ vo význame gramatický predmet. Bolo by treba presnejšie povedať, ktorým vetným členom je tu genitív v type *uczę kogoś czegoś*, kde sa volne strieda s akuzatívom (*učím niekoho niečo*), i v type *lękam się czegoś*, pretože stojí na hranici predmetu a príslovkového určenia.

Druhú skupinu tvoria predmetové genitívy s konkrétnymi odtienkami: a) partitívne genitívy, ktorých partitívnosť sa uvedomuje na základe opozície k akuzatívu (po verba sentiendi: *počuť, dotýkať sa, voňať, dozvedieť sa, vidieť, pamätať, pripomínať si, vedieť*, po verba dandi et accipiendi v širokom zmysle: *dať, brať, jesť, piť, priniesť, kúpiť, nabráť* ...); b) genitívy s konkrétnym odtienkom vyplývajúcim z kontextu — chýbajú tu doklady, z ktorých by sme si mohli utvoriť obraz, o aké genitívy ide.

Aj konkrétne genitívy (príslovkové, 3. skupina) sa delia podľa toho, či konkrétny význam partitívny vyplýva z opozície k akuzatívu (gen. časový, miestny a podmetový vo vetách typu *Nebolo nikoho*), či partitívna funkcia vyplýva z kontextu (gen. pretii, criminis, materiae, causae, finalis, separationis, relationis). Väčšina druhých prípadov sa nedochovala do súčasných jazykov, doklady na ne sa vyskytujú v klasických jazykoch. Živý z nich zostal len odlukový genitív (gen. separationis), ktorý úspešne konkuruje ablatívu. Odlukový genitív sa však svojím významom nezaraďuje tak jednoznačne ku konkrét-

nym genitívom (príslovkovým), ako ho zaraďuje recenzovaná práca. Domnievame sa, že je predmetom (dalším).

Genitívu pri adjektívach sa venuje len malá kapitola (ani nie celá strana). Genitív pri adjektívach sa správne pokladá alebo za ďalší predmet, alebo za príslovkové určenie.

V práci nám chýba kapitola o genitíve po zvratných slovesách. Naše pripomienky nijako nechcú znížovať cenu tejto mysliteľskej práce, ktorá svedčí o rozhladenosti a akribii svojho pôvodu.

J. Oravec

KAREL OHNESORG, DRUHÁ FONETICKÁ STUDIE O DĚTSKÉ ŘEČI

Vydala Filosofická fakulta University v Brně ve Státním pedagogickém nakladatelství, Praha 1959. Stran 164.

Druhá fonetická studie o dětské řeči popisuje vývoj řeči autorovy dcerky Marie. Je pokračováním a doplněním řady starších autorových prací z tohoto oboru. Navazuje hlavně na obsáhlou studii *O mluvním vývoji dítěte* (Praha 1948), zabývající se vývojem dětské řeči obecně, a je paralelou k *Fonetické studii o dětské řeči* (Praha 1948), shrnující fonetické poznatky o vývoji autorova staršího děčka, syna Karla.

Materiál pro Druhou fonetickou studii, stejně jako pro studii první, byl získán metodou poslechovou. Je konfrontován i se záznamy dětské řeči z četných prací jiných, českých i cizích, kterých v poslední době stále přibývá. Autor v předmluvě vyslovuje víru v budoucí rozvoj pedolinguistiky a snad i pedofonetiky.

V úvodu podává stručnou charakteristiku pozorovaného dítěte a jeho celkového jazykového vývoje. Fonetickou transkripci ponechává až na jednotlivosti (označování kvantity normální čárkou, upouští od označování vedlejšího přízvuku a důrazu a j.) stejnou jako v práci první.

Citovaný materiál ze zápisů dětské řeči je pro přehlednost sestaven v abecedním seznamu, stejně jako v práci první. Tím autor umožňuje čtenáři dobře srovnávat vývoj výslovnosti jednotlivých slov. Knihu doplňuje resumé v ruském a francouzském jazyce a seznam citovaných prací.

Na rozdíl od *Fonetické studie* Druhá fonetická studie nerozebírá tak široce a podrobně počáteční stadia dětské řeči, broukání a první zvuky. Sám autor zdůrazňuje, že došel k závěru, že tato období nejsou tak rozhodující pro další vývoj řeči dítěte, jak se obvykle soudí (Wundt, Preyer, Stern, Grégoire).

Ohnesorg obrací též pozornost na zajímavou otázku jednoslabičnosti nebo vícetlabičnosti prvních dětských slov, která by si snad zasloužila i podrobnějšího výzkumu. Podle naší zkušenosti jsou v tvaru prvních slov co do jednoslabičnosti nebo dvouslabičnosti individuální rozdíly mezi dětmi, které patrně souvisí s takovými okolnostmi jako je motorická pohotovost děčka, leváctví, dále prvorozenectví, vliv sourozenců nebo jeho nedostatek (jedináček) a také povahové rysy jako náchylnost k opakování nebo snaha po vlastním tvoření slov. Autor sice vyslovuje pochybnost o tvrzení Seemennově, jenž zdůrazňuje jejich jednoslabičnost, a tvrdí, že tato slova jsou buď jednoslabičná nebo dvouslabičná, avšak nevyslovuje svůj názor na význam tvaru prvních slov pro další vývoj řeči dítěte.

Vývoj jednotlivých hlásek, souhlásek i samohlásek, prochází kratším nebo delším obdobím fixace. V jejich repertoiru se někdy vyskytují v počátcích dětské řeči i takové varianty, které netvoří součást hláskosloví jejich mateřského jazyka. U českých dětí

bývají to např. varianty vokalických fonémů lišící se zavřeností a otevřeností. Lze pozorovat, že u slov, která brzy vstoupila do dětského slovníku, udržuje se obvykle v jednom slově jedna varianta, v jiném slově druhá. Příčiny této rozkolísanosti vidí autor v sklonu dítěte k perseveraci — nejen u jednou osvojených výrazů, nýbrž i u jednou realizovaných artikulací. V souvislosti s tím zdůrazňuje autor velkou zodpovědnost okolí za další vývoj řeči dítěte. Okolí má poskytovat dítěti vždy jen dobrý vzor mluvy.

Pokud jde o pořadí, v němž se artikulace hlásek upevnila, je na prvním místě mezi vokály *a*, na posledním *i*. Autor pokládá za hrubý omyl, jestliže se za odchýlnou realizaci vokálu pokládá záměna rázu *a* a *h* v násloví před vokálem (*autor* — *havuto*), kterou jako vadnou výslovnost uvádějí některé práce cizí i naše (Pasch, Nadoleczny, Seemann).

Ze souhlásek nejdříve se fixují oklusivy (z nich nejpozději veláry), potom konstriktivy (z nich nejobtížnější jsou pro dítě sykavky), po nich afrikáty a poslední v řadě jsou likvidy, z nich *r* až po *l*; u českých dětí pravidelně poslední se objevuje *ř*. Pro délku fixačního procesu má význam postavení hlásky ve slově.

Poměrně dosti obsírně se zabývá autor záměnou hlásek *r* — *l* — *j* v dětské řeči. Upozorňuje na obdobné záměny v dětské řeči jiných národů (čínštině) i v nářečí některých jazyků (dialekty francouzské, velkoruské nářečí na Sibíři) i ve vývoji jazyků.

Závěrem vyslovuje autor tvrzení (str. 48), že při své mnohotvárnosti i při množství různých variant probíhá vývoj hlásek v dětské řeči s obdivuhodnou pravidelností a pro všechny jevy tohoto vývoje můžeme najít obdobu v historickém vývoji jazyků.

V části věnované realizaci hlásek v řeči souvislé zabývá se autor výslovností souhláskových skupin, nahrazováním souhlásek, korelací znělosti, asimilací a disimilací, metatezí a palatalizací.

Při zjednodušování souhláskových skupin ukazuje, jak vývoj některých těchto jevů u dítěte probíhá zpravidla ve dvou obdobích. V prvním období dítě zjednodušuje tak, že ponechává ze skupiny hlásku jedinou, na vyšším stupni dochází k zjednodušování analogickému jako v běžné hovorové češtině; většinou jde o vynechání souhlásky prostřední.

Souhlásky, které dítě ještě neumí artikulovat, nahrazuje na nižším stupni hláskou náhradní, kratičkou pauzou nebo náhradním „dloužením“. Na vyšším stupni, kdy obrací pozornost spíše na obsah promluvy, spokojí se pouhým vypuštěním hlásky.

Co se týče stírání rozdílů mezi konsonantami znělými a neznělými, autor upozorňuje, že na základě výkladu tohoto jevu ze zvýšeného artikulačního úsilí hlavně při emfazi není možno vysvětlit některé nevysvětlitelné odchylky.

Co se týká výkladu časté palatalizace v dětské řeči, práce P. Smoczyňského potvrdily dřívější autorovo tvrzení, že podstatou častější palatalizace je energičtější zdvžení jazyka k tvrdému patru. Zůstává ovšem nezodpověděna ještě otázka, kdy si osvojí dítě způsob běžný u dospělých.

V části věnované vlastnostem promluvy autor znovu potvrzuje myšlenku o uplatnění různých fonických stylů v dětské řeči, k němuž dochází poměrně brzy. Na fonetické stránce dětských promluv uplatňuje se více než u dospělých vliv emfaze.

V členění souvislé řeči dochází u dítěte nejdříve k členění delších taktů na kratší a k rozdělování slov na slabiky tvořící samostatné takty oddělené kratičkou pauzou. Delší slova děti zkracují, zprvu podržují konec mluvního taktu, teprve později slabiky významné pro dorozumění, a to kmen a koncovku. Vynechávání předložek je jev běžný u všech dětí, je to v podstatě také zkracování taktu svědčící o tom, že není při zkracování rozhodujícím činitelem jenom přízvuk.

Přízvuk, kvantitu a melodii řeči napodobí děti od počátku správně. Výraznější melodie dětské řeči s charakteristickým rysem otázkovým je následek toho, že okolí ve svých

promluvhách k dítěti zvětšuje vlivem citového zabarvení tónové rozdíly, kterých užívá v běžném hovoru, a také že se často obrací k dítěti s výrazně intonovanou otázkou. Dítě tuto otázkovou intonaci pak napodobí i v odpovědi.

V kapitole, v níž rozebírá autor okolnosti rozhodné pro fonetický rozvoj řeči dítěte, vyslovuje některá důležitá pozorování. Upozorňuje např. na zvláštní postavení interjekcí, jež jsou v řeči dítěte posledními zbytky stadia prvních reflektivních projevů pudových. Dítě u nich setrvává na přesném napodobení zvukové stránky, a proto se vývoj jejich zvukové podoby liší od vývoje zvukové podoby jiných slov.

Dále rozebírá též důležité činitele psychické, které se v řeči dítěte uplatňují, a to perseveraci (vědomé setrvávání na zvukových a motorických obrazech nebo na své původní výslovnosti) a arpeci (zvláštní vnímavost pro slova zvukovou strukturou neobvyklá a přilnavost k nim).

Závěrem můžeme říci, že Druhá fonetická studie je propracovanější než studie první a je na ní patrný i vliv autorovy několikaleté zkušenosti z oblasti logopedie. Snaží se samostatně řešit otázky vývoje dětské řeči a dává i řadu podnětů k dalšímu studiu této zajímavé problematiky. Pro lingvistiku podnětná jsou upozornění na obdobnost některých změn v dětské řeči se změnami ve vývoji jazyků. Kladem práce je i to, že zaujímá stanovisko k pracím z tohoto oboru, které vyšly v poslední době v zahraničí (Goradilova, Cohen, Cazacu a j.). Je opravdu kladným přínosem české fonetiky k bádání v této oblasti.

J. Dvončová

JÁN HORECKÝ

VZŤAH POJMU A TERMÍNU

Za osobitnú vedu sa obyčajne pokladá taká disciplína, ktorá má vlastný predmet skúmania a vlastné adekvátne metódy skúmania tohto predmetu spolu s vlastným pojmovým aparátom.¹ V súčasnej teórii vedy sa tieto požiadavky formulujú tak, že každá veda musí mať svoju teóriu a metateóriu:² predmetom teórie je určitý výsek skutočnosti, ktorý daná veda skúma, obsahom metateórie je systém základných téz a pojmov, s ktorými daná teória pracuje.

Takto chápaná metateória triedi pojmy podľa ich charakteru, podľa stupňa zovšeobecnenia i podľa významu. Pretože základným dorozumievacím prostriedkom pri vedeckej práci je jazyk a pretože v jazyku sú pojmy fixované termínmi, najdôležitejšou časťou každej metateórie je terminológia. Otázkami svojej terminológie sa preto musí zaoberať každá veda z hľadiska svojej metateórie. Ale súhrnne sa otázkami terminológie všetkých odborov musí zaoberať jazykoveda, resp. jej odbor lexikológia. Pravda, nie z hľadiska danej metateórie, ale z hľadiska lexikológie, lebo každý termín sa vyjadruje slovom alebo viacerými slovami. Ak má byť terminológia skutočne súčasťou metateórie, k hľadisku lexikologickému musí pristúpiť ešte hľadisko pojmoslovné.

Mnohí jazykovedci boli náchylní skúmať iba lexikologickú, lepšie povedané štylistickú stránku termínu. Tento postoj sa prejavuje napr. v staršom výklade B. Havránka,³ podľa ktorého sa do terminológie zahrnujú jednak termíny v užšom zmysle slova, t. j. jednoznačné slová, ktoré sa používajú v jedinom odbore a ktoré v základe podržujú si svoj význam, i keď sa vyskytnú v reči o inom odbore alebo v bežnom jazyku, jednak automatizované slová alebo spojenia slov, t. j. slová majúce určitý ustálený význam v jednom odbore, ale iný význam v inom odbore alebo v bežnom dorozumievacom jazyku. Vzťahu pojmu a termínu sa B. Havránek dotýka iba potiaľ, pokiaľ si

¹ J. M. Kořínek, *Úvod do jazykospytu*, Bratislava 1948, 9.

² V. A. Uspenskij, *K probleme postrojenija mašinnogo jazyka*, Problemy kibernetiki 2, 1959, 39—50 (§ 2).

³ B. Havránek, *Terminologie*, Ottáv slovník naučný nové doby, Dopln. VI, 1943, 1074.

všima presnosť, určitosť a zrozumiteľnosť termínu — priamo však tento vzťah neskúma.

Podobne aj v definícii A. Jedličku,⁴ podľa ktorého termín je lexikálno-sémantická jednotka odbornej funkcie jazyka, majúca presný význam, daný v odbornej oblasti definíciou, konvenciou alebo kodifikáciou, sa vzťah pojmu a termínu iba naznačuje výrazom „má presný význam daný definíciou“.

A. A. Reformataskij⁵ plne berie do úvahy vzťah pojmu a termínu, keď definuje termíny ako slová s tendenciou po jednoznačnosti na presné vyjadrenie pojmov a pomenovaní vecí. Pravda, vychádza od slova, zdôrazňujúc, že termíny sú špeciálne slová vymedzené osobitným významom.

Je pozoruhodné, že z hľadiska pojmu skúmajú termíny skôr technici, pravda, pokiaľ nie sú náchylní vidieť v termíne iba hieroglyf, terminus technicus, ktorý nemá a nemusí mať nijako motivovanú podobu. Napríklad N. K. Suchov⁶ pokladá termín za formu jestvovania pojmu, za prostriedok fixovania pojmu a rozlišuje v termíne dve stránky: jazykový obal, t. j. vlastný termín, a vedecko-technický pojem. Dôraz na pojmovú stránku sa prejavuje u Suchova aj v tom, že nevyzdvihuje používanie bežných slov ako termínov, ale naopak, prechod termínov do bežnej slovnej zásoby. Slovom *limuzína* sa napr. v odbornom jazyku označuje druh auta so zakrytou korbou, kým v bežnom jazyku auto so zakrytou korbou vôbec. Do bežnej slovnej zásoby sa prenáša teda iba vlastný termín (jazykový obal) a potom významom takéhoto slova nie je vedecko-technický pojem, ale bežná predstava.

Pojmoslovné (resp. onomaziologické) hľadisko zdôraznil už predtým A. M. Terpigorev⁷ a nezávisle od neho aj K. Sochor a J. Horecký.⁸ Podľa Terpigoreva termín je slovo alebo spojenie slov v sústave daného vedného odboru.

Podobne aj podľa K. Sochora termín je presné jazykové vyjadrenie pojmu, ktorý patrí do systému daného odboru, podľa J. Horeckého termín je pomenovanie pojmu v sústave daného vedného alebo výrobného odboru. Nie je teda opodstatnená pesimistická mienka K. A. Levkovskej,⁹ ktorá hovorí, že dosiaľ niet všeobecne uznávanej a vyčerpávajúcej definície termínu.

⁴ A. Jedlička, *Josef Jungman a obrozená terminologie literárně vědná a lingvistická*, Praha 1949, 31.

⁵ A. A. Reformataskij, *Vvedeniye v jazykoznanije*, Moskva 1955, 80.

⁶ N. K. Suchov, *Ob osnovnykh napravleniyakh sovremennoj terminologičeskoj raboty v tehnike*, Moskva 1959, 3.

⁷ A. M. Terpigorev, *Rukovodstvo po razrabotke i uporiadočeniju tehničeskoj terminologii*, Moskva 1952, 9; *Voprosy jazykoznanija*, 1953, č. 1, 71—76.

⁸ K. Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, Praha 1955, 8; J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 43; *Pojem a hranice termínu*, Slovenské odborné názvoslovie IV, 1956, 258.

⁹ K. A. Levkovskaja, *O nekotorych osobennostach terminologii*, Trudy Instituta jazykoznanija AN SSSR IX, 1959, 356.

Zhoda je aj v tom, že každý termín má význam a správne plní svoju funkciu iba v systéme pojmov daného odboru. A. A. Reformatskij¹⁰ vyjadruje túto tézu tak, že každý termín je **sémanticky paradigmatický**, t. j. že v každom odbore súvisí s radom istých pojmov, má švoje „pole“. Pravda, sám termín „pole“ nepokladáme v tejto súvislosti za výstižný, lebo vyvoláva nežiadúce asociácie. Lepšie by bolo hovoriť o pojmovej sústave.

Zo správneho konštatovania, že termín je pomenovaním pojmu a že terminológia tesne súvisí s pojmovým systémom danej vedy, vyplýva snaha viesť presnú hranicu medzi názvom a menom, resp. medzi terminológiou a nomenklatúrou. Tak po G. O. Vinokurovi najmä A. A. Reformatskij¹¹ zdôrazňuje, že mená sú iba etiketami predmetov, viac-menej ľubovoľným označením členov ontologického inventára danej vedy.

Rozlíšenie terminológie a nomenklatúry v tomto zmysle sa skutočne využíva v niektorých vedných odboroch: v chémii, zoológii, botanike. Treba však zdôrazniť, že rozdiel medzi názvom a menom sa nevyjadruje jazykovou formou ani vzťahom pojmu a termínu. Ide len o to, že v takých vedných odboroch, kde sa skutočne rozlišuje terminológia a nomenklatúra, tvoria terminológiu pomenovania označujúce pojmy, nomenklatúru pomenovania označujúce veci.

V obidvoch prípadoch však ide vlastne o pomenovanie pojmu, nie iba o etiketu. Aj v takých prípadoch, kde sa označuje napr. istá kyselina alebo istý botanický druh, nejde totiž o priame pomenovanie veci, ale o pomenovanie pojmu. Veď názvom *kyselina sírová* označujeme nie iba konkrétnu kyselinu, ale kyselinu s istým pomerom síry vôbec. Medzi názvom a menom je rozdiel iba v stupni abstrakcie, ktorou sa k nim dospieva. Pri menách ide o prvý stupeň abstrakcie, pri názvoch o druhý stupeň abstrakcie v chápaní matematickej logiky.¹² Z hľadiska jazykovej výstavby i z hľadiska praktických požiadaviek však niet rozdielu medzi názvom a menom. Tak isto niet medzi nimi podstatného rozdielu, pokiaľ ide o vymedzenie obsahu pojmu.

Ak sa chápe pojem (conceptus) ako myšlienkové zhrnutie individuálnych predmetov (či už hmotných alebo nehmotných)¹³ na základe spoločných znakov, nemožno obísť fakt, že jazykovou formou (resp. jazykovými prostriedkami) sa nevyjadrujú všetky tieto znaky, ale spravidla iba znak najvýraznejší (differentia specifica), kým ostatné znaky sú implikované v systematickom zaradení pojmu (i termínu) medzi ostatné pojmy (termíny) daného odboru.

Tieto znaky nie sú špecifické pre termíny v niektorom jazyku, pretože pojmy, i keď sa vypracúvajú na základe materiálu jedného konkrétneho

¹⁰ A. A. Reformatskij, *Što takoje termin i terminologija*, Moskva 1959, 9.

¹¹ A. A. Reformatskij, *Što takoje termin*, 5.

¹² P. S. Popov, *Značeniye slova i poňatiye*, Voprosy jazykoznanija, 1956, č. 6, 43.

¹³ E. Wüster, *Die Struktur der sprachlichen Begriffswelt und ihre Darstellung in Wörterbüchern*, Studium Generale 12, 1959, 615—627.

jazyka, stávajú sa nadnárodnými. Z tohto charakteru znakov práve vyplýva možnosť kalkovať termíny a zachovať identitu motivácie v názvoch (i menách) vyjadrených rozličnými jazykmi.

Najvýraznejší znak zo súboru znakov daného pojmu stáva sa hlavným motivačným prvkom, ktorý sa zachycuje v jazykovej podobe termínu. Tieto motivačné prvky môžu vyjadrovať vnútorné vlastnosti pomenovaných predmetov (to sú vnútorné, inherentné znaky) alebo vlastnosti vyplývajúce zo vzťahu k iným veciam (vzťahové, relačné znaky).¹⁴ Podľa spôsobov využitia jednotlivých znakov možno v každom jazyku zistiť niekoľko všeobecne platných modelov, podľa ktorých sa tvoria potrebné termíny. Počet týchto modelov je pre konkrétny jazyk obmedzený, preto možno povedať, že tvoria uzavretý systém. Prirodzene, že miera využitia jednotlivých modelov bude rozličná nielen pre daný jazyk, ale aj pre terminológiu daného odboru, ba aj pre oblasť termínov jednoslovných a viacslovných.

V súčasnej slovenčine sú napr. dva modely, podľa ktorých sa tvoria termíny na základe vnútorných, inherentných znakov.¹⁵ V jednom, ktorý by sme mohli nazvať adjektívnym, vyjadruje sa vlastnosť typická pre pomenované predmety. Z jednoslovných termínov sem patria napr. *sivko*, *beloch*, *čierno-hľavok*, z dvojslovných napr. *biela mosadz*, *sivé železo*. Združené pomenovania s nezhodným prívlastkom sa podľa tohto modelu netvoria.

V slovesnom modeli sa zachycuje vlastnosť vyjadrená slovesom: *bežec*, *križujúci vlak*, *presahujúci pojem*. Združené pomenovania s nezhodným prívlastkom sú zriedkavé: *čiara prekročenia*.

Modelov založených na relačných znakov je oveľa viac. Vyjadruje sa v nich predovšetkým všeobecný vzťah k pomenovanej veci. Patria sem názvy ako *skaliarik* (vták), *slovotvorná prípona*, *prechodníková väzba*, *priepustnosť pôdy*, *škoda na majetku*. Ďalej sa vyjadruje bližší vzťah, používanie v istom odbore (*helmintologická pitva*) alebo pri istej činnosti (*kutacia chodba*, *spoločenstvo v konaní*).

Často sa vyjadruje miestny vzťah, a to podľa toho, či sa pomenovaný predmet používa v danom mieste (*banská lampa*) alebo sa na istom mieste prosto vyskytuje (*brehárik*, *močiarnica*, *jamová zádržka*, *rozhodca v cieľi*, *ľud pri brehu*, *hviezdica prevodníka*, *sval chrbtu*).

Účelový znak je základom motivácie v troch modeloch: raz sa vyjadruje používanie, resp. určenie na istú činnosť (*vrták*, *hľbidlo*, *čerpacia jama*, *kefa na čistenie stôk*), inokedy používanie na výrobu istej veci (*literina*, *nástrojová oceľ*,

¹⁴ *Terminológia terminológie*, Slovenské odborné názvoslovie VI, 1958, 6—13.

¹⁵ J. Horočký, *K systematike motivačných znakov v kongruenčných pomenovaniach*, Slovenské odborné názvoslovie VI, 1958, 321—327; *K charakteristike motivačných znakov v nekongruenčných pomenovaniach*, Slovenské odborné názvoslovie VII, 1959, 65—69.

továreň nu káble), resp. používanie na uloženie istej veci (*bielizník, vínový pohár, jama pre stojku*).

Veľmi výrazné sú modely, podľa ktorých sa tvoria termíny na základe látkového znaku. Vyjadruje sa nimi, že niečo je urobené z istej látky (*drôtovec, rascovica, drôtené lano, medený kábel, spájka zo zliatin medi*) alebo obsahuje istú látku (*slamník, makovník, chrómová oceľ, kyslíčnik vanádia*).

Pomerne zriedkavo sa využíva model založený na časovom znaku a vyjadrujúci, že sa niečo odohráva v istom čase (*večerné predstavenie, pozorovač pri ťahaní skla*) alebo prosto sa týka istého času (*jesienka, zimník, večerník, predškolský vek*).

Znak podobnosti sa využíva predovšetkým v modeloch vyjadrujúcich, že pre pomenovaný predmet je istá vec typickou súčiastkou (*kolesové rýpadlo, guľový mlyn, bager s dolnou lopatou, matica s okom*) alebo že daný predmet jestvuje v podobe tej veci, vzťah ku ktorej sa vyjadruje (*kuželový zálom*). V prvom prípade sa niekedy vyjadruje i nedostatok typickej súčiastky alebo javu (*jazero bez odtoku, konanie bez príkazu*). Často sa vyjadruje i zahrnutie niekoľkých vecí (*vrtáková súprava, súbor piesní*).

V niekoľkých modeloch sa ako motivačný prvok využíva vzťah k istej činnosti, resp. výsledok tejto činnosti. Znak „pripravený istou činnosťou“ je v názvoch ako: *spečenec, výrobok, kopaná studňa*. Veľmi blízke sú názvy tvorené podľa modelu s motivačným prvkom „vzniknutý istou činnosťou“, napr. *usadená hornina*.

Ukazuje sa, že modely pre tvorenie názvov by bolo možno rozdeliť zhodne s druhmi prísloviiek, resp. príslovkových určení na miestne, časové, spôsobové a príčinné. No znamenalo by to isté zjednodušenie. Popri týchto štyroch hlavných skupinách znakov totiž jestvuje ešte rad iných znakov, zachycujúcich napr. skutočnosť, že pomenúvaná vec funguje ako iná vec (*doplňkový činiteľ*) alebo sa chápe ako iná vec (*doplňkové čítanie*).

V technických odboroch je častý aj model, v ktorom sa zvyrazňuje zdroj pohybu, napr. *vodná turbína, parný stroj, turbínový rušeň, turbovrtuľové lietadlo*.

Do osobitného modelu patria termíny utvorené podľa objaviteľa, vynálezcu: *lewisit, Brinellova tvrdosť, Toricelliho trubica, Darcyho filtračný zákon*. Pri tvorení názvov podľa miesta sa uplatňujú dva modely: v nich sa za motivačný prvok berie miesto, kde bol pomenovaný predmet objavený alebo použitý (*kanadský zálom, yperit*) alebo kde rastie, žije (*hlavinka sedmohradská, orol skalný, víchrovník plavý azorský*).

Ako ukazujú uvedené modely, i keď azda nevyčerpávajú všetky možnosti motivovania termínov (názvov i mien), vzťah medzi pojmom a termínom je vybudovaný práve na tej vlastnosti pojmu, že jeho obsah je daný súhrnom znakov, a na tej vlastnosti jazyka, že môže aspoň jeden z týchto znakov vyjadriť svojimi výrazovými prostriedkami. Treba dodať, že týmto vyjadrova-

ným znakom býva spravidla najvýraznejší znak, ktorým sa pomenovaná vec odlišuje od inej veci toho istého druhu.

Vo veľkej väčšine prípadov je takýmto „motivačným“ znakom iba jeden znak, i keď celý názov (najmä viacslovný) je budovaný na viacerých znakoch (jeden znak pre každé plnovýznamové slovo takéhoto názvu). Je tu podobný vzťah ako pri slovotvorných modeloch: i tu sa využíva jeden slovotvorný prvok, hoci v celom odvodenom slove môže byť formálne i viac morfém.

Iba v prípadoch ako *turbovrtulové lietadlo, družstevno-roľnícke právo, výrobnó-hospodárska jednotka* sa ako motivačný prvok berú zároveň dva znaky.

Teóriu termínu i teóriu terminológie treba budovať práve na výskume spôsobu, ako sa vyjadruje vzťah medzi pojmom a termínom, na zisťovaní modelov pre tvorenie termínov, na skúmaní vzájomných vzťahov medzi týmito modelmi a na sledovaní ich využitia podľa jednotlivých vedných odborov i podľa jednotlivých období vo vývine daného jazyka.

Ján Horecký

ÜBER DIE BEZIEHUNG ZWISCHEN DEM BEGRIFF UND DEM TERMINUS

Da das Grundmittel der Verständigung bei der wissenschaftlichen Arbeit die Sprache ist und da die Begriffe in jeder Sprache mittels der Termini fixiert sind, ist es für jedes wissenschaftliche Gebiet unentbehrlich sein begriffliches und terminologisches System auszuarbeiten. Doch in einer zusammenfassender Weise bildet die Terminologie den Gegenstand der Lexikologie. Bei der sprachwissenschaftlichen Betrachtung der Terminologie muss man aber sowohl der lexikologischen wie auch der begrifflichen Seite genügende Aufmerksamkeit widmen. Von diesem lexikologisch-begrifflichen Standpunkt aus kann man den Terminus als Benennung des Begriffes im System des gegebenen Fachgebietes definieren.

Wenn man den Begriff als eine gedankliche Zusammenfassung von individuellen Objekte auf Grund der gemeinsamen Merkmale auffasst, ist es klar, dass durch die sprachliche Form nicht alle Merkmale ausgedrückt werden können, sondern nur das auffallendste Merkmal. Die anderen Merkmale sind dabei durch die Eingliederung des Begriffes (bzw. des Terminus) in das System der anderen Begriffe (Termini) des gegebenen Fachgebietes impliziert.

Das auffallendste Merkmal wird zum grundlegenden Motivationsmerkmal, das in der sprachlichen Form des Terminus ausgedrückt wird. In jeder Sprache kann man einige allgemein gültige Modelle finden, nach welchen notwendige Termini gebildet werden. Die Zahl dieser Modelle ist in jeder Sprache konstant, nur das Ausmass ihren Ausnützung in einzelnen Fachgebieten ist sehr verschieden.

LADISLAV DVONČ

O POLYSÉMII A HOMONYMII Z HĽADISKA GRAMATICKÉHO RODU

I

Slovo má vecný (lexikálny) a gramatický význam. Slovo môže mať jediný lexikálny význam a vtedy je jednovýznamové. Častejšie však majú slová viacej lexikálnych významov a vtedy sú viacvýznamové. Vo viacvýznamových slovách sa rozoznáva základný význam (najdôležitejší význam, od ktorého sa dajú odvodiť ostatné významy), druhotný význam (ktorý možno odvodiť od základného významu) a zvláštny význam — významový odtienok (ktorý sa vyskytuje len náhodne).¹ Pri **takýchto** slovách hovoríme o viacvýznamovosti, polysémii.

Pri štúdiu významovej stránky slov a vzájomného vzťahu slov máme ďalej pojem **synonymita**. Pod synonymami sa rozumejú rozdielne (rozličné) slová, ktoré majú rovnaký význam (ako synonymá sa však často berú aj slová s približne rovnakými významami; sú to vlastne už len akési „polosynonymá“).²

S viacvýznamovosťou (polysémiou) a synonymitou úzko súvisí homonymia (homonymita). Je to ďalší jazykovedný pojem, ktorým sa snažíme vystihnúť zložité pomery v oblasti významov slov a vzájomného vzťahu slov. Vymedzovanie homonymie nebýva v jazykovednej literatúre rovnaké. Medzi jednotlivými autormi bývajú značné rozdiely. Preto neprekvapuje tvrdenie E. Ďuroviča,³ že homonymá sa vcelku určujú náhodne.

Najčastejšie sa v príručkách hovorí, že opačným javom než synonymita je homonymia. Kým pod synonymitou sa rozumejú rozdielne slová s rovnakým významom, pod homonymiou (ako ich protikladom, opakom) sa rozumejú rovnaké slová s rozdielnym významom. Ale toto vymedzenie naráža na značné ťažkosti, keď sa prizrieme na pomer homonymie a polysémie. V takomto prípade sa ťažko nachádzajú presnejšie hranice medzi polysémiou a homonymiou.

¹ E. Pauliny—J. Štolc—J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 108—109.

² Niekedy sa vyslovujú pochybnosti o tom, či existujú úplné synonymá. Pozri diskusný príspevok K. Horálka v *Lexikografickom zborníku*, Bratislava 1953, 99.

³ E. Ďurovič, *Homonymá v slovníku*, Lexikografický zborník, Bratislava 1953, 75.

pretože všetky viacvýznamové slová ako slová s viacerými významami by sme mohli koniec-koncov chápať aj tak, že ide vlastne o rovnako znejúce slová s rozdielnymi významami, teda o homonymá. Takéto široké vymedzenie homonymie je v konečnom dôsledku popretím polysémie.

Ukazuje sa, že pojem homonymie sa musí chápať nielen v istom protiklade k pojmu synonymita, ale predovšetkým v protiklade k pojmu polysémia, ako to správne zdôraznil J. Horecký.⁴ V definíciách homoným, ktoré neberú homonymá len ako opak synonym, vidieť už presnejšie hranice medzi homonymami a viacvýznamovými slovami. Pod homonymami sa rozumejú ponajprv slová, ktoré rovnako znejú, ale majú rozdielny význam a rozdielny pôvod. Ide napr. o dvojicu typu *čelo* s významom 'predná časť hlavy' a *čelo* s významom 'hudobný nástroj'. Aj keď z hľadiska zvukového a morfológického ide o totožné slová (rovnaký sklad hlások a rovnaké skloňovanie), nikto nechápe takéto prípady ako jedno slovo s viacerými rozdielnymi významami. Absolútne rozdielny pôvod, ich často „náhodná“ zhoda si priamo **vynucuje chápať** ich ako rozdielne slová. Tu väčšia alebo menšia rozdielnosť významu ani nie je dôležitá. Dôležitý je tu práve absolútne rozdielny pôvod týchto slov. A. A. Reformatskij⁵ hovorí, že homonymá sú hlavne výsledkom náhody. Prípady typu *čelo*¹ — *čelo*² sú práve výsledkom náhody.

Ďalej sa zaraďujú medzi homonymá aj slová, ktorých významy sa natolko rozchádzajú, že sa medzi nimi necíti žiadna súvislosť (túto súvislosť poznáme len z etymologického rozboru), ako aj slová, ktoré sa rozlišujú gramaticky.

Každý význam slova je potenciálne zárodkom homonymie; početné homonymá vznikajú osamostatnením sa niektorého významu pôvodne viacvýznamového slova.⁶ Pri určovaní homoným, ktoré vznikajú rozpadom pôvodne jedného viacvýznamového slova, sú už značnejšie rozdiely medzi jednotlivými jazykovedcami. Tie isté prípady sú niektorí autori náchylní chápať ako homonymá, kým iní zas ako jedno slovo s viacerými významami. Preto Reformatskij⁷ oprávnene ich označuje za najproblematickejší typ medzi homonymami. Možno to ukázať na príklade *pero* (1. pero z vtáka, 2. písací nástroj). Poznanie súvislosti medzi týmito významami vedie k tomu, že sa slovo *pero* chápe ako viacvýznamové, naopak, nedostatok poznania súvislosti privádza k chápaniu, že ide o dve slová (homonymá).⁸ Pri určovaní týchto prípadov nemožno nikdy očakávať naprostú jednotu názorov. Vždy tu bude väčšie alebo menšie kolísanie v hodnotení tých istých prípadov. Okrem toho treba tu postupovať od

⁴ J. Horecký, *O homonymiích v terminológii*, SON V, 1957, 291.

⁵ A. A. Reformatskij, *Vvedeniije v jazykoznanije*, Moskva 1955, 60.

⁶ E. Ďurovič, I. c. 67, 72.

⁷ A. A. Reformatskij, I. c. 59.

⁸ Napr. *Slovenská gramatika*, 112 hovorí o viacvýznamovom slove *pero*. Naproti tomu E. Sekaninová, *Z lexikografickej problematiky*, SR XIX, 1954, 79 pokladá vtáčie *pero* a *pero* na písanie za homonymá, nie za dva významy toho istého slova.

prípadu k prípadu; len na základe dôkladnej analýzy každého jednotlivého prípadu možno povedať, či ide o polysémiu alebo homonymiu. Treba len zdôrazniť požiadavku, že pri posudzovaní týchto prípadov nemožno vychádzať z jazykového vedomia odborne vyškoleného používateľa jazyka — jazykovedca, ale z jazykového vedomia bežného používateľa jazyka. Teda popri tzv. **pravých homonymách** typu *čelo¹ — čelo²* môžeme uznávať za homonymá aj pôvodne viacvýznamové slová, ktorých významy sa úplne osamostatnili, „rozišli sa“, takže sa slovo „rozštiepilo“ na dve slová. Takéto slová sú z hľadiska dnešného používateľa jazyka rovnako „náhodne“ zhodné ako slová typu *čelo¹ — čelo²*. Obidva tieto typy homonym zachovávajú ako základný znak náhodnosť zhody svojich zvukových podôb.

Popri poznaní súvislosti významov sa pri posudzovaní slov z hľadiska polysémie a homonymie berie do úvahy aj **kritérium gramatické**, gramatický rozdiel. Toto kritérium sa pokladá za rozhodujúce v niektorých **sporných prípadoch**, keď sémantické dôvody nie sú presvedčivé. Napr. E. Sekaninová⁹ píše takto: „Ak nás pri vymedzovaní homonym sémantické dôvody dostatočne nepresvedčili a máme ďalej pochybnosti, či ide o viac významov jedného slova alebo o homonymá, všimnime si tvary slova. Teda druhé kritérium je gramatické. Napr. oko ľudské a oko na polievke (i morské *oko* ap.) má rozdielne tvary plurálu: *oči*, ale *oká*, gen. pl. *očí* (*očú*), ale *ók*, dat. pl. *očiam*, ale *okám* atď. Sú to homonymá. Tak i ucho ľudské a ucho na nádobe majú v množnom čísle rozdielny tvar: *uši* (ľudské) a *uchá* (na nádobe). Alebo napr. slovo *činitel'* vo význame osoby má plurál *činitelia* a vo význame veci („faktor“) popri *činitelia* i *činitele*.“ Napriek pochybnostiam z hľadiska sémantického autorka sa rozhoduje pre homonymiu na základe rozdielu v skloňovaní. Treba uvážiť, či sa má rozdiel v skloňovaní v prípadoch, keď sémantické dôvody nedostačujú na určenie homonymie, pokladať za rozhodujúci v prospech homonymie. Problém hodnotenia slov z hľadiska sémantického a gramatického pri rozhodovaní, či ide o polysémiu alebo homonymiu, sa nástojčivo kladie pri rozbere niektorých všeobecných mužských životných a neživotných podstatných mien v ich druhotných významoch, v ktorých ide aj o zmeny skloňovania. Tomuto problému venujeme pozornosť v ďalšej časti nášho príspevku.

II

V spisovnej slovenčine existuje pri mužských podstatných menách dvojaké skloňovanie, a to životné a neživotné. Životné skloňovanie majú mužské podstatné mená označujúce osoby, neživotné skloňovanie (s odlišnými pádovými príponami v dat., ak., lok. sg. a nom., ak. pl.) majú podstatné mená označujúce

⁹ E. Sekaninová, tamže.

vecí (predmety). Zvieracie podstatné mená majú v jednotnom čísle životné skloňovanie, v množnom čísle neživotné skloňovanie.

Všeobecné mužské podstatné mená osôb, zvierat alebo vecí sa nepoužívajú len vo svojom základnom význame, ale neraz majú aj druhotné významy. Nás z druhotných významov všeobecných podstatných mien muž. rodu zaujímajú jedine tie, pri ktorých sa napr. podstatné meno označujúce v základnom význame osobu druhotne stáva pomenovaním zvierata alebo veci, podobne podstatné meno označujúce zviera sa stáva pomenovaním osoby alebo veci atď. Ide celkovo o tieto prípady: A 1. Mužské osobné podstatné mená sa stávajú pomenovaniami vecí, napr. *kráľ, jazdec* (šachová figúra alebo jazdec na váhach), *bežec* atď. A 2. Mužské osobné podstatné meno sa stáva pomenovaním zvierata, napr. *bernardín*. — B. 1. Mužské zvieracie podstatné meno sa stáva pomenovaním veci, napr. *kohútik, baran, žeriav* atď. B 2. Mužské zvieracie podstatné meno sa používa na označenie osoby, napr. *chameleón, kohút, kocúr, osol, bažant, medveď*. — C 1. Mužské podstatné mená označujúce veci sa stávajú pomenovaniami osôb, napr. *tenor, jazyk, špunt*. C 2. Mužské podstatné mená označujúce veci sa stávajú pomenovaniami zvierat, napr. *gaštan*.¹⁰

Z hľadiska skloňovania delia sa tieto podstatné mená takto.

1. Príslušné podstatné meno sa v novom význame naďalej skloňuje rovnako ako v základnom význame. Tak sa ponecháva pôvodné životné skloňovanie pri názvoch šachových figúr, pri názvoch karát a hier v karty, pri názvoch kuchárskych výrobkov, rastlín, niektorých názvoch zo športovej oblasti atď., napr. *kráľ, jazdec* (v šachu), *pečený bažant, starček, asfaltový holub* a pod.¹¹

2. Pri novom význame sa čiastočne mení skloňovanie slova. Napr. slovo *jazdec* vo význame ‚sušiak‘ má dôsledne neživotné skloňovanie, podobne je neživotné skloňovanie pri slove *kohútik* ‚technické zariadenie‘ a pri slove *žeriav* ‚dvíhacie zariadenie‘; zmena nastáva pri skloňovaní mužských zvieracích podstatných mien, ktoré sa stávajú pomenovaním osoby, napr. *chameleón, kohút, kocúr*, pri mužských podstatných menách označujúcich veci, ktoré sa stávajú pomenovaniami osôb, napr. *tenor, jazyk, špunt*, a pri mužských podstatných menách označujúcich veci, ktoré sa stávajú pomenovaniami zvierat, napr. *gaštan*. Pri niektorých takýchto slovách sa čiastočne zachováva pôvodné skloňovanie, napr. slová *jazdec, bežec* ‚súčiastka stroja alebo prístroja‘ majú v ak. sg. životné skloňovanie.¹²

¹⁰ V našich gramatických príručkách sa pri výklade kategórie životnosti zväčša hovorí len o pomenovaniach mužských osôb, ktoré sa stávajú pomenovaniami vecí (odosobňujú sa; ide o odosobňovanie, depersonifikáciu), a o mužských zvieracích podstatných menách použitých na označenie ľudí.

¹¹ Pozri moje štúdie *Skloňovanie mien osôb alebo zvierat použitých na označenie neživých vecí*, SR XXIII, 1958, 293—294 a *Skloňovanie názvov šachových figúr pomenovaných podľa mien osôb alebo zvierat mužského rodu*, SON VIII, 1960, 28—32.

¹² *Skloňovanie mien osôb alebo zvierat použitých na označenie neživých vecí*, tamže.

Ak máme posudzovať prvú skupinu (bez zmeny skloňovania) z hľadiska polysémie a homonymie, musíme ju vlastne posudzovať rovnako, ako podstatné mená ženského alebo stredného rodu, pri ktorých nie je rozdiel medzi skloňovaním pomenovaní osôb, zvierat alebo vecí (porov. napr. *žena, mačka, hora, devica, holubica, ulica; dievča, zvierat* atď.). V tomto prípade možno pri úvahách o homonymii prizeráť len na poznanie vzájomnej spätosti príslušných významov.

Pri druhej skupine treba už skúmať, či sa má rozdiel v skloňovaní používať ako dôkaz homonymie. V. Budovičová¹³ hovorí, že rozlíšením na základe gramatickej diferenciácie vznikajú homonymá typu *kohút*¹ „samec kurovitých vtákov“ a *kohút*² „zariadenie na potrubí“; podobne *gigant*¹ „obor v gréckom bájosloví“, *gigant*² „vec obrovských rozmerov“ (napr. stavba, pohorie a pod.). Gramatickou diferenciáciou sa tu rozumie rozdiel v skloňovaní (podľa životných alebo neživotných podstatných mien). Už sme uviedli, že podľa Sekaninovej ide o homonymá *činitel*¹ „osoba“ (v pl. *činitelia*) a *činitel*² „faktor“ (v pl. *činitelia* i *činitele*). Protiklad životnosti a neživotnosti vyzdvihuje pri riešení otázky polysémie a homonymie aj M. Marsinová.¹⁴ Je pre ňu ďalším argumentom pre chápanie prípadov *kozák*¹ „pasák kôz“ a *kozák*² „jedlá huba“ ako dvoch osobitných slov (popri argumente, že v jazykovom povedomí nie je živá súvislosť medzi pasákom kôz a hubou rovnakého mena). Autorka hovorí: „Okrem toho ide o protiklad životnosti a neživotnosti“ (str. 83).

Nazdávame sa, že rozdiely v skloňovaní, ktoré tu pozorujeme, nesmú sa preceňovať, ako sa to robí v doterajších prácach. Dochádza sa takto k nadmernému vytváraniu homóným, čím sa do určitej miery skresľuje správny pohľad na slovnú zásobu jazyka.

Pri chápaní prípadov typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. ako homóným (myslíme tým všetky slová druhej skupiny so zmenou skloňovania) dostávajú sa nám pod pojem homonymie také rozličné prípady, ako sú prípady typu *čelo*¹ — *čelo*² a práve spomínaný prípad *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. Dvojica *čelo*¹ — *čelo*² vznikla tak, že sa do slovenčiny prevzalo cudzie slovo *cello* a previedlo sa do slovenskej pravopisnej podoby v zhode so slovenskou výslovnosťou. Slovo *čelo*² má celkom iný pôvod ako *čelo*¹; stretnutie týchto slov je, ako sme to už uviedli, výsledkom „náhody“. Naproti tomu v prípade *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. každý používateľ jazyka (tým viac, samozrejme, znalec jazyka) živo pociťuje nielen rozdiel medzi označením osoby a veci (a rozdiel v skloňovaní), ale aj príslušnosť oboch „homóným“ k akejsi vyššej jednote. Toto uvedomovanie si jednoty je také silné, že prevyšuje aj uvedomovanie si rozdielu v skloňovaní,

¹³ V. Budovičová, *Spracovanie významovej štruktúry slov vo výkladovom slovníku*, SR XX, 1955, 18.

¹⁴ M. Marsinová, *Z teórie a praxe lexikografie. Poznámky k Ukážkovému sešitu Slovníku současného spisovného jazyka českého*, SR XIX, 1954, 83.

takže rozdiel v skloňovaní sa berie nie ako prvoradý, ale len ako vedľajší fakt, ktorý nerozbíja vedomie jednoty slova. Pre toto stanovisko možno uviesť aj argumenty.

Štefan Peciar¹⁵ hovorí, že pri posudzovaní homonymie sú komplikovanejšie prípady, v ktorých ide o slová toho istého pôvodu, ale rozlíšené gramaticky, pričom ich lexikálny význam je veľmi blízky, často temer totožný. Po rozboře prípadov typu *večer* (podst. meno) — *večer* (príslovka), ktoré vybočujú z rámca nášho výskumu, autor sa dotýka hodnotenia prípadov typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. ako významov jedného slova alebo ako dvoch slov (homonym). Uvádza, že sporná je otázka, či treba pokladať za homonymá slová typu *čistič* (1. človek, ktorý niečo čistí, 2. stroj alebo prístroj, ktorý niečo čistí). „Lexikálny význam je tu vlastne totožný: ‚kto (alebo čo) čistí‘“. V poznámke k tomuto výkladu autor pripomína, že „vzhľadom na to, že v slovenčine majú životné a neživotné podst. mená muž. rodu markantné rozdiely v skloňovaní, bude chystaný Slovník slovenského jazyka uvádzať slová tohto typu (napr. *triedič*) ako homonymá, t. j. ako dve heslá. Podobne sa budú ako homonymá uvádzať slová typu *kohút*, *kohútik* (1. samec kurovitých vtákov a 2. technické zariadenie). V menšom slovníku by bolo možné úspornejšie riešenie“. Podľa nášho náhľadu totožnosť lexikálneho významu zatláča do úzadia gramatické rozdiely v skloňovaní. V popredí stojí lexikálny význam, v úzadí ako „kulisa“ stoja gramatické rozdiely. Gramatické rozdiely nemajú silu rozdeliť slovo s totožným lexikálnym významom na osobitné slová. Pravda, nie vo všetkých takýchto prípadoch ide o totožnosť lexikálneho významu. Ale aj v iných prípadoch je u bežného súčasného používateľa jazyka vedomie o pripútanosti a spolupatričnosti príslušných podôb, ktoré sa líšia svojím skloňovaním, napr. *kohút*, *baran*, *asfaltový holub* atď. Nejde tu, samozrejme, o totožnosť alebo blízkosť lexikálneho významu, ale o skutočnosť, že slová *kohút*, *baran*, *holub* patria do základného slovného fondu jazyka, a tým aj do aktívnej slovnej zásoby každého príslušníka slovenského jazyka. Slová *kohút*, *baran*, *holub* vo významoch ‚technické zariadenie‘ alebo ‚terč‘ nemožno preto nijako odtrhnúť od ich základných významov.

Naše stanovisko potvrdzuje aj rezervované stanovisko J. Horeckého¹⁶ v otázke homonymie dvojice *triedič*¹ a *triedič*². Na 290. str. cit. štúdie Horecký výslovne hovorí o homonymnej dvojici *triedič*¹ a *triedič*²; hodnotí ich teda ako homonymá. Naproti tomu na str. 294 sa sám pýta, „či dvojice typu *triedič*¹ — *triedič*² sú skutočne homonymá. Otázka vzniká preto, lebo veľmi ľahko si možno predstaviť, že názov stroja *triedič* vznikol posunutím významu, prenesením z človeka na stroj vykonávajúci podobnú alebo tú istú činnosť (to je

¹⁵ Š. Peciar, *O homonymite neohybných slov*, SR XX, 1955, 337—338.

¹⁶ *O homonymii v terminológii*, 290, 294.

spoločný obsahový znak)“. Práve na základe ich spoločného obsahového znaku pripúšťa autor možnosť, že tu nejde o homonymá. Tieto pochybnosti J. Horeckého pokladáme za celkom oprávnené.

Pre svoje stanovisko môžeme tu využiť aj pozorovania M. Dokulila,¹⁷ ktoré potvrdzujú veľmi blízky vzťah niektorých mien osôb a mien vecí. Dokulil uvádza, že významová kategória činiteľských podstatných mien veľmi úzko súvisí s kategóriou názvov prostriedkov, kategóriou nástrojov činnosti (nomina instrumenti), napr. *rysovadlo*, *vysávač* a pod. Autor píše: „Se jmény činitelskými je spojuje představa o konání činnosti někým nebo něčím, která dovoluje, abychom chápali obě kategorie jako zvláštní případy širší, obecnější významové kategorie nositelů činnosti. Mezi jmény činitelskými a názvy prostředků a nástrojů činnosti nelze vést přesnou hranici; mezi slovtvornými typy jednoznačně činitelskými (např. jmény na *-tel* nebo na *-(i)vo*) je široký pás typů po stránce významové dvouznačných (např. jména na *-č* nebo na *-k*, srov. *nosič* kdo něco nese, kdo se zabývá nošením, ale také věc nebo předmět, který něco nese, který slouží k nošení něčeho; *piják* člověk, který rád pije, i *papír*, který slouží k vypíjení inkoustu.“ Táto úzka súvislosť je ešte markantnejšia pri slovách typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ., pri ktorých meno osoby sa stáva pomenovaním veci (podobne *tenor* neživ.-*tenor* živ. atď.).

Naše stanovisko o jednote prípadov typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. potvrdzuje aj spracovanie slova *bežec*¹ v slovenskom akademickom slovníku.¹⁸ Jeho prvý význam sa spracúva takto: mn. č. *-žci* (o ľuďoch), *-žce* (o zvieratách) kto (dobre) beží; šport. pretekár v behu; zvierca, ktoré dobre beží (napr. kôň), behúň. Rozdiel v skloňovaní slova *bežec* ako pomenovania osoby a zvierata nebol tu na prekážku, aby sa oba prípady nechápali dokonca ako jeden význam. Spoločná predstava „toho, kto beží“ je tu taká silná, že zatlačá do úzadia rozdiely v skloňovaní ako niečo menej dôležitého. Rozdiely v skloňovaní majú takto čisto sprievodný charakter.

Prv sme uviedli, že homonymá sú výsledkom „slepej náhody“. resp. že z hľadiska dnešného bežného používateľa jazyka sa javia ako výsledok takejto náhody (náhodné stretnutie rovnakých slov). Tento znak náhodnosti chýba práve pri slovách typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ., pretože každý bežný používateľ jazyka považuje ich podobnosť nie za výsledok náhody, ale za výsledok používania príslušného slova so svojím základným významom aj na označenie inej skutočnosti.

Rozdiel v skloňovaní slov typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. neexistuje vo všetkých pádoch, ale len v niektorých pádoch. Vo väčšine pádov zostáva pôvodné skloňovanie. Nie je iste tiež bez významu, že v takom „kľúčovom“ páde, ako

¹⁷ M. Dokulil, *Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce (Činitelská jména tvořená příponami se základním -c-, -č)*, Naše řeč 39, 1956, 59—60.

¹⁸ *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 90.

je akuzatív, býva neraz **pôvodné** životné skloňovanie namiesto neživotného (napr. pri slovách *jazdec, bežec* vo význame ‚súčiastka stroja alebo prístroja‘). Tým sa ešte viac stiera hranica medzi skloňovaním slova v základnom význame a v druhotnom, resp. druhotných významoch.

Na základe nášho výkladu môžeme konštatovať, že v skupine názvov, pri ktorých dochádza pri druhotných významoch k zmene skloňovania (životného na neživotné a opačne), máme vo väčšine prípadov významy jedného slova, nie viaceré slová, homonymá. Vyplýva to z toho, že existuje živá súvislosť medzi základným a druhotným, resp. druhotnými významami, pričom príslušné slovo vo svojom základnom význame patrí do aktívnej slovnej zásoby každého príslušníka nášho jazyka. Životné a neživotné skloňovanie je len sprievodným, vedľajším znakom, ktorý nemôže rozdeľovať príslušné významy jedného slova a robiť takto z jedného slova viaceré slová — homonymá. Chápanie prípadov typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. ako homonym umelo rozbíja živo počítované súvislosti medzi životnosťou a neživotnosťou.

Pritom treba tu rozlišovať dva prípady.

Prvým prípadom je typ *chameleón* ‚zvíra‘ — *chameleón* ‚označenie človeka‘. V takýchto prípadoch je označenie človeka preneseným významom v rámci základného významu. Ide tu o pevnú zviazanosť preneseného významu so základným významom príslušného slova.

Inými prípadmi sú také slová, v ktorých druhotný význam má charakter úplne samostatného lexikálneho významu. V slovníkoch umožňuje ich vhodne spracovať metóda tzv. hniezdovania. Za správny spôsob spracúvania týchto prípadov možno pokladať postup, ktorý sa uplatňuje v najnovšom českom normatívnom akademickom slovníku.¹⁹ Hovoril o ňom už na bratislavskej lexikografickej konferencii M. Helel.²⁰ Uvádza: „V chystaném normatívniím slovníku rovněž nezamýšlíme zpracovávat tyto případy jako homonyma, také však ne pouze jako jeden z významů heslového substantiva životného. Zvláštní ráz tohoto prolínání a sepětí sémantiky s gramatikou můžeme naznačit oddělením obou skupin uvnitř hesla (písmeny A, B) a opakováním heslového slova, odraženého však i tiskem (polotučnou kursivou); modifikujeme tedy v tomto případě postup Jungmannův“ (ktorý tiež opakoval heslo, ale tlačil ho verzálkami menšími ako verzátky heslového slova). Tento spôsob spracúvania sa s nepatrnou zmenou skutočne v slovníku aj zachováva (nepoužívajú sa však písmená A, B).

Dosiaľ sme ukazovali na prípady, ktoré podľa našej mienky nemožno spracúvať ako homonymá. Teraz ukážeme, pri ktorých slovách možno hovoriť o homonymii. Homonymá sa tu vyskytujú v menšej miere. Ide len o niekoľko slov. Sem by sme zaradili napr. slovo *kohútik* vo význame ‚technické

¹⁹ *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1958—1960,

²⁰ Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 79—80.

zariadenie'. Toto slovo stratilo súvislosť (u bežného používateľa jazyka) so slovom *kohútik* ako deminutívom slova *kohút*. Ide v tomto prípade o také slová, ktoré V. Mathesius²¹ charakterizuje ako slová so zmyslom (Meinung) a vlastným významom (Bedeutung). Zmyslom slova *kohútik* je podľa Mathesiausa 'technické zariadenie', vlastným významom je 'podobá sa skutočným kohútkom'. Podľa Mathesiausa zmysel daného slova trvá v jazyku tak dlho, pokiaľ slovo, o ktoré ide, patrí k jeho živej slovnej zásobe a môže byť v reči aktualizovaný. Naproti tomu vlastný význam vie priemerný používateľ jazyka uhádnuť len niekedy a i potom si ho uvedomuje plne len vtedy, keď je naň niečím upozornený. Toto konštatovanie platí práve pre slovo *kohútik*. Slovom *kohútik* sa dnes označuje príslušné zariadenie bez ohľadu na veľkosť, takže nejde o deminutívum. To prispelo ku strate súvislosti so slovom *kohútik* (.dem. k slovu *kohút*). Strata súvislosti významov je síce sprevádzaná zmenou v skloňovaní (neživotným v jednotnom aj množnom čísle proti pôvodnému životnému skloňovaniu v jednotnom a neživotnému v množnom), ale rozhodujúca tu nie je zmena v skloňovaní, ale práve „rozehod“ významov a strata poznania ich súvislosti. Vlastný zmysel tu zanikol, a preto tu ide o homonymá. Do tejto skupiny by sme ďalej zaradili slová, ako napr. *polyp*¹ 'živočích' — *polyp*² 'chorobný výrastok', *žeriav*¹ 'vták' — *žeriav*² 'dvíhacie zariadenie'. Slovo *polyp* vo význame 'živočích' je u nás pomerne málo známe, takže si neuvedomujeme vzťah tohto významu k významu 'chorobný výrastok'. Pri slove *žeriav* je dnes taký stav, že je bežne známe iba slovo *žeriav* 'dvíhacie zariadenie', kým slovo *žeriav* 'vták' je menej známe, čo súvisí s dnešným všeobecným rozšírením dvíhacieho zariadenia (v prístavoch, na stavbách budov atď.), ktoré je takto všeobecne známe, kým vták *žeriav* je málo známy. Do tejto skupiny bolo by azda možné zaradiť aj slovo *bernardín*, pri ktorom je skôr známy význam 'druh psa', než význam 'rehoľník'.²² Podobne sú homonymami slová *gastronóm*¹ 'labužník' — *gastronóm*² 'obchod'. Vysvetľujeme si to tak, že slovo *gastronóm* vo význame 'labužník' je veľmi málo známe: bežne sa tu používa iba slovo

²¹ *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 163.

²² *Slovník slovenského jazyka I*, 81 uvádza dvojjvýznamové slovo *bernardín*. (1. mních rehole sv. Bernarda, 2. druh veľkého psa). Rovnako aj starší matičný slovník (A. Jánosík—E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského I*, Martin 1946—1949, 95). V českom slovníku P. Vášu a F. Trávníčka (*Slovník jazyka českého*, 4. vyd., Praha 1952, 57) sa tiež slová *bernardín*, *bernardýn* nesppracúvajú ako homonymá: *bernardín*, člen rádu sv. Bernarda; *bernardýn* 'pes nazvaný podle mnichů bernardinů'. *Slovník spisovného jazyka českého I*, 102, chápe ich ako homonymá: *bernardín*, *bernardýn I* rehoľník rádu sv. Bernarda; *bernardýn II* plemeno psů, velkých a silných, cvičených často pro horskou záchrannou službu; chovaných původně v alpském klášteře sv. Bernarda. Poznanie pôvodu významu 'druh psa' (pozri výklad v slovníku P. Vášu a F. Trávníčka) prívádza skôr k polysémii, naopak, neznalosť vzťahu medzi významami 'rehoľník' a 'pes' prívádza skôr k homonymii.

labužník. Slovo *gastronóm* vo význame ‚obchod‘ dostalo sa k nám prostredníctvom ruštiny. Pociťuje sa ako rusizmus a nedáva sa do vzťahu so slovom *gastronóm* ‚labužník‘. Bežný používateľ jazyka pozná dnes skôr slovo *gastronóm*²³ než *gastronóm*¹, o ktorom sa dozvedá najskôr zo slovníka. Z tohto dôvodu ide podľa nášho náhľadu o homonymá.²³ K homonymám treba rátať aj slová *kozáčik*¹ ‚deminutívum ku *kozák* vo význame člena vojensko-roľníckej občiny slobodných osadencov na starej Ukrajine‘ a *kozáčik*² ‚kozácky tanec‘.²⁴ K homonymám počítame ďalej dvojicu *furiant*¹ ‚namyslený človek‘ — *furiant*² ‚český tanec‘.²⁵ Situácia je tu taká, že u nás je skôr známe — a tiež sa používa — slovo *furiant* vo význame ‚český tanec‘. Slovo *furiant* vo význame ‚namyslený človek‘ možno skôr hodnotiť ako lexikálny citát z češtiny (ponecháva sa tam, kde ide o súvislosť s českým prostredím, napr. *naši furianti*, rozumej českí). U nás sa slovo *furiant* vo význame ‚namyslený človek‘ nepoužíva. Slovo *furiant* vo význame ‚tanec‘ je u nás známe z názvov niektorých českých hudobných diel.

Pri niektorých týchto slovách máme v ak. sg. životné skloňovanie, napr. *tancovať kozáčika*, *kozáčka*, *nájsť kozáka* ‚druh jedlej huby‘. Takéto prípady nemôžu byť, pravda, dôkazom proti ich homonymnému chápaniu, aj keď sa tu ponecháva životné skloňovanie namiesto neživotného. Životné skloňovanie je tu prejavom tzv. animizovania, ktoré v hovorovej reči býva pri menách stromov a kusov dreva, menách húb, slovách z vojenského slangu, menách karát a hier v karty a menách niektorých neuhov. Takéto prípady treba zásadne odlišovať od slov typu *jazdec* ‚zariadenie‘, ktoré majú tiež v ak. sg. životné skloňovanie.

III

V tomto príspevku prebrali sme jednotlivé prípady prechodov medzi mužskými životnými a neživotnými podstatnými menami (A 1. osoba/vec, A 2. osoba/zviera; B 1. zviera/vec, B 2. zviera/osoba; C. 1. vec/osoba, C 2. vec/zviera). Vyslovili sme mienku, že pri posudzovaní takých prípadov, pri ktorých dochádza k zmene skloňovania (napr. *jazdec* živ.-*jazdec* neživ.), nemožno vždy hovoriť o homonymách iba na základe rozdielu v skloňovaní. O homonymách možno hovoriť len vtedy, keď došlo k zániku vedomia

²³ *Slovník slovenského jazyka I*, 429 zaznamenáva iba význam ‚labužník‘. *Slovník spisovného jazyka českého I*, 536 uvádza aj význam ‚potravinářský obchodní dům (zvl. v sovětském prostředí)‘.

²⁴ *Slovník slovenského jazyka I*, 756 zaznamenáva iba slovo *kozáčik* ‚kozácky tanec‘.

²⁵ *Slovník spisovného jazyka slovenského I*, 619 zaznamenáva slovo *furiant* s dvoma významami: 1. hrdý, nadutý, nafúkaný človek, 2. český národný tanec. *Slovník slovenského jazyka I*, 421 zaznamenáva iba význam ‚namyslený, hrdý, vyzývavý človek‘.

o spolupatričnosti príslušných významov pôvodného viacvýznamového slova (napr. pri slovách *kohútik*, *žeriav*, *polyp*, *gastronóm*, *kozáček* atď.), teda tam, kde bežný používateľ jazyka si dá dohromady príslušné významy (pôvodne významy jedného slova) len vtedy, keď je na to výslovne niečím upozornený, pričom poznanie takejto súvislosti významov je pre neho istým „prekvapením“, „objavom“. Celkove v našom príspevku išlo pri posudzovaní slov z hľadiska polysémie a homonymie o zdôraznenie významového (sémantického) hľadiska oproti gramatickému hľadisku (v tomto prípade rozdielu v životnom a neživotnom skloňovaní). Rozdiel v skloňovaní nemá silu preklenúť vzájomnú významovú totožnosť alebo súvislosť, pokiaľ sa dané slovo vo svojom základnom význame bežne používa v jazyku a je všeobecne známe. Hodnotenie prípadov typu *jazdec* živ.-*jazdec* neživ. ako homoným spôsobuje, že sa pojem homonymie stáva značne labilný a nepresný.

Ладислав Двонч

О ПОЛИСЕМИИ И ОМОНИМИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКОГО РОДА

Автор анализирует отдельные случаи перехода мужских одушевленных существительных в неодушевленные: А1. лицо/предмет, А2. лицо/животное; Б1. животное/предмет, Б2. животное/лицо; В1. предмет/лицо, В2. предмет/животное (напр. *jazdec* ‚тот, кто ездит верхом‘/*jazdec* ‚подвижная часть машины или прибора‘; *gaštan* ‚дерево, плод этого дерева‘ — *gaštan* ‚лошадь каштанового цвета‘). Он выражает мнение, что при оценке таких случаев, где вследствие изменения значения изменяется тоже склонение (напр. *jazdec* одуш./*jazdec* неодуш.), нельзя говорить об омонимах только на основании отличия в склонении. Об омонимах идет речь только тогда, если исчезло сознание единства общности отдельных значений одного первоначально многозначного слова (напр. у слов *kohútik*, *žeriav*, *polyp*, *gastronóm*, *kozáček* и т. д.). В общем при оценке слов с точки зрения полисемии и омонимии подчеркивается в противовес грамматическому аспекту аспект значения (в данном случае разница в склонении одушевленных и неодушевленных).

ŠTEFAN PECIAR

DOKLADY A PRÍKLADY V SLOVNÍKU

Slová sa v jazyku obyčajne nepoužívajú izolovane, bez kontextu, ale sa spájajú do väčších celkov. Spájaním slov vznikajú rozmanité slovné spojenia,¹ celé vety, súvetia a prehovory. V kontexte slovo nadobúda konkrétny významový odtienok. Preto je kontext najvhodnejším, najpresvedčivejším prostriedkom na osvetlenie významu slova v rozličných odtienkoch.

A tak sa v lexikografickej praxi ustálila zásada ilustrovať používanie slov v rozličných významoch a významových odtienkoch takým spôsobom, že sa dané slovo v príslušnom význame uvedie vo vhodnom kontexte.

Jazykový materiál, ktorým ilustrujeme, exemplifikujeme používanie heslového slova v kontexte, označujeme v lexikografii termínmi príklady, ilustrácia, exemplifikácia, a ak ide o citáty z vybraných autorov, ktorými dokladáme, dokumentujeme heslové slovo v písaných prejavoch, hovoríme o dokladoch alebo o dokumentácii. Tieto príklady, ilustrácie či exemplifikácie sa uvádzajú v slovníkovom hesle za výkladom významu slova. Ich úlohou je potvrdiť, doplniť a osvetliť jazykovými faktami výklad významu, pri ktorom sa lexikograf nezaobíde bez abstrakcie a zovšeobecnenia. Výklad významu bez ilustrácie jazykovým materiálom by bol abstraktnou schémou, pre mnohých používateľov slovníka ťažko pochopiteľnou. Príklady na použitie slova v kontexte sprístupňujú aj viac-menej abstraktný výklad významu slova; často výklad dopĺňajú alebo spresňujú, ba môžu nevydarený alebo chybný výklad korigovať.² Platí to najmä o abstraktných alebo prenesených významoch; tie si žiadajú bohatšiu ilustráciu. Okrem toho ilustrácie dopĺňajú charakteristiku slova tým, že ukazujú, v akých typických spojeniach a kontextoch sa používa, aká je jeho štylistická hodnota v kontexte, aké sú jeho gramatické vlastnosti

¹ Slovné spojenia možno posudzovať z hľadiska lexikologického — vtedy máme na mysli lexikálne slovné spojenia (čes. *sousloví*, rus. *slovoščetanije*) i z hľadiska syntaktického — vtedy uvažujeme o základných syntaktických jednotkách (*syntagmách* čiže *skladoch*, česky nazývaných i *větné dvojice*). Ruština nemá pre pojem syntagmy osobitný termín. V ruských gramatikách sa používa aj v syntaktickom chápaní termín *slovoščetanije*. Porov. v *Grammatike russkogo jazyka II, Sintaksis, čast pervaja*, Moskva 1954.

² Pozri *Lexikografický sborník*, Bratislava 1953, 142 a 196.

(napr. rod a typ skloňovania podst. mien, väzby slovíec, funkcie neohybných slov a i.).

Voľba vhodných príkladov na použitie slova v kontexte je teda dôležitou zložkou lexikografickej práce a lexikograf jej musí venovať náležitú pozornosť. Od kvality exemplifikácií do veľkej miery závisí kvalita slovníka, najmä slovníka jednojazyčného, výkladového.

Niektorí lexikografi a lexikografické kolektívy pokladajú za vhodný ilustračný materiál v jednojazyčnom slovníku iba citáty celých viet a súvetí, prípadne ešte širších kontextov z vybraných autorov. Vychádzajú pritom z názoru, že možnosti použitia slova v danom význame sa najlepšie ilustrujú konkrétnym súvislým textom, v ktorom toto slovo použil niektorý uznávaný autor. Vznikol osobitný typ slovníka, nazývaný slovníkom dokladovým. Takými to dokladovými slovníkmi sú *Průruční slovník jazyka českého*, nedokončený *Slovník spisovného jazyka slovenského* (autori A. Jánošík a E. Jóna), vydaný Maticou slovenskou, *Słownik języka polskiego*, ktorý rediguje W. Doroszewski,³ a i.

Dokladový typ slovníka s presnými citátmi a menami citovaných autorov, prípadne aj s uvedením diela a miesta (strany), z ktorého je citát vyexcerpovaný, je odôvodnený predovšetkým pri slovníkovom spracovaní slovnej zásoby starších období vývoja jazyka, teda pri tzv. historických slovníkoch, ako je napr. slovník starosloviensky, staročeský, staroruský, staropoľský alebo slovník niektorého slovanského jazyka zo 16.—18. stor., alebo napokon slovníky jednotlivých jazykových pamiatok (napr. *Slovník k Žilinskej kniže*) a pod. Takéto slovníky, ktoré slúžia hlavne potrebám filológov, sú totiž dôležitou pramennou pomôckou pre poznanie dejín jazyka. A keďže materiál je tu často veľmi obmedzený, má každý doklad mimoriadnu cenu, a to nielen z hľadiska lexikologického, ale aj z hľadiska gramatického, hláskoslovného i pravopisného. Aby bol jazykovohistorický doklad preukazný, treba uviesť verný citát s presným údajom, odkiaľ je vyexcerpovaný.

Dokladový typ slovníka sa právom používa aj pri lexikografickom spracovaní slovnej zásoby jedného autora, kde je tento typ slovníka opäť odôvodnený obmedzeným materiálom. Takéto slovníky slúžia tiež predovšetkým cieľom filologickým ako prameň pre spracovanie vývoja slovnej zásoby spisovného jazyka, otázok štylistiky, otázok jazykových a literárnych vplyvov a i.

Napokon aj veľký slovník, ktorý spracúva celú slovnú zásobu súčasného spisovného jazyka s historickou perspektívou viacerých desaťročí (napr. slovník spisovnej slovenčiny od štúrovského obdobia dodnes), má byť v zásade slovníkom dokladovým, aby mohol ilustrovať vývin významov slov a vôbec

³ Tento posledný slovník používa na ilustráciu výlučne citáty, často veľmi rozsiahle a vo veľkom počte.

zmeny v slovnej zásobe (vypadávanie slov zo slovnej zásoby, zastarávanie slov, štylistické prehodnocovanie slov a pod.).

V normatívnom slovníku súčasného spisovného jazyka v užšom zmysle má však dôsledné uvádzanie citátových dokladov na každý význam a významový odtienok mnoho nevýhod. Predovšetkým tu treba prekonať rozpor medzi požiadavkou normatívnosti a vernosťou citátov. Prílišný filologizmus, t. j. zaznamenávanie citátov vo vernej podobe i s gramatickými a pravopisnými chybami (pravda, s výkričníkom v hranatej zátvorke), ako sa s tým stretáme napr. v matičnom *Slovníku spisovného jazyka slovenského*, citelne naruša požiadavku normatívnosti a môže byť v jednotlivých prípadoch zlou službou používateľovi slovníka, ktorý nie je filológ. Môže ho pomýliť.

Ďalej je dôležitá, najmä pre používateľa slovníka, otázka rozsahu, presnejšie povedané, pomer medzi rozsahom slovníka a jeho obsahom, t. j. počtom informácií, ktoré slovník poskytuje. Niet pochybnosti, že príliš dlhé citáty sú v normatívnom slovníku zbytočným balastom, pretože sťažujú rýchlu orientáciu v hesle a združujú slovník bez zvýšenia jeho hodnoty. Uvádzanie väčšieho počtu dlhých citátov robí slovníkové heslo celkom neprehľadným. Lexikograf je potom nútený zmenšovať neprehľadnosť hesla typografickou úpravou, a to členením hesla na odseky.⁴ To opäť zväčšuje rozsah slovníka.

Pri dôslednom uplatňovaní zásady doložiť každý význam každého slova citátom z uznávaného autora, nemôže sa lexikograf niekedy vyhnúť tomu, aby popri citátoch, ktoré vhodne ilustrujú významy a používanie slov, neuvádzal aj tzv. prázdne citáty, t. j. také, ktoré síce dané slovo obsahujú, ale nijako neosvetľujú jeho význam ani vhodne neilustrujú jeho používanie. Podrobnejšie sa o takých citátoch zmienime ďalej. Je isté, že takéto prázdne citáty nemajú v slovníku čo hľadať a sú iba príťažou hesla.

Lexikograf musí mať vždy pri svojej práci na mysli, komu je slovník určený a aký cieľ má plniť. Z tohto hľadiska sa treba zamyslieť aj nad tým, kedy je potrebné a účelné ilustrovať používanie slov citátmi. Úloha citátov v normatívnom slovníku je podstatne užšia ako úloha citátov v historickom slovníku alebo v slovníku jedného autora. V normatívnom slovníku, ktorý je určený pre široký okruh aktívnych používateľov daného spisovného jazyka a ktorého cieľom je vedecky opísať slovnú zásobu súčasného spisovného jazyka, nie je potrebné dokumentovať citátmi základné významy bežne používaných a všeobecne známych plnovýznamových slov. Používanie týchto slov v základných významoch si totiž nik nebude overovať, lebo každý sa tu môže oprieť o svoje vlastné jazykové vedomie.

Bežné slová a významy je vhodnejšie ilustrovať typickými slovnými

⁴ Napríklad v spomenutom slovníku Doroszewského má každé heslo toľko odsekov, koľko má dané slovo významov, pričom aj prenesené významy a frazeológia ku každému významu sa umiestňujú v osobitnom odseku.

spojeniami. Napríklad významy príd. mena *biely*, ktoré dobre pozná každý príslušník slovenského jazyka, či ide o základný význam „majúci farbu ako sneh“, alebo o odvodené významy, možno celkom presvedčivo a vyčerpávajúco ilustrovať takýmito spojeniami: *biela farba, biela ruža, biely obrus, biele zuby, biela hus, biela labuť; biely ako sneh, ako krieda, ako mlieko, ako vápno, ako stena*; (v druhom význame „jasnej, svetlej farby, svetlý, belavý, bledý“) *biely chlieb, biele pečivo, biela múka, biela káva, mať bielu tvár*; (v treťom význame „šedivý, sivý“) *bielo vlasy, biela brada, biela hlava, biely ako holub* a pod. Keď k týmto typickým spojeniam slova *biely* pridáme pomerne bohatú frazeológiu, je používanie tohto slova v súčasnej spisovnej slovenčine ilustrované úplne dostačujúcim spôsobom. Vo veľkom slovníku by bolo možné túto ilustráciu doplniť citátmi dokumentujúcimi zriedkavé alebo zastarané významové odtienky slova *biely*. Ilustrácia používania slov typickými spojeniami je nanajvýš úsporná, robí heslo prehľadným a tak umožňuje ľahkú orientáciu aj v zložitom hesle.⁵

Využívanie typických slovných spojení ako ilustračného materiálu sa v modernej lexikografii vžilo nielen pri spracúvaní dvojazyčných, tzv. prekladových slovníkov, ale aj pri spracúvaní jednojazyčných slovníkov stredného typu. Napr. *Tolkovij slovar' russkogo jazyka* D. N. Ušakova ilustruje prevažnú väčšinu hesiel predovšetkým typickými slovnými spojeniami a len v istých, odôvodnených prípadoch používa na ilustráciu aj citáty, a to obyčajne popri typických spojeniach. Podobne aj najnovší *Slovar' russkogo jazyka* (I. diel 1957, II. diel 1958) v ilustračnej časti hesla vhodne kombinuje typické slovné spojenia s citátmi. V porovnaní s Ušakovým slovníkom je tu citátov viac a dôslednejšie sú premyslené zásady o tom, ktoré slová, resp. významy je vhodné ilustrovať typickými spojeniami a ktoré citátmi. *Slovník spisovného jazyka českého* ilustruje prevažne len typickými spojeniami. V *Slovníku slovenského jazyka* (najmä v II. diele) uvádzame viac citátov, ako má český slovník. Je to odôvodnené tým, že v slovenčine nemáme dosiaľ slovník takého rozsahu, ako je *Průruční slovník jazyka českého*, a ďalej tým, že slovná zásoba spisovnej slovenčiny nie je natoľko ustálená a kodifikovaná ako slovná zásoba dnešnej spisovnej češtiny. Počet citátov v II. diele *Slovníka slovenského jazyka* oproti I. dielu vzrástol preto, lebo II. diel obsahuje veľký počet predponových slovies

⁵ V I. diele akademického *Slovníka slovenského jazyka* je heslo *biely* spolu s hniezdovanými výrazmi *do biela, na bielo* a s príslovkou *bielo* spracované na 45 riadkov; v akademickom *Slovníku spisovného jazyka českého*; ktorý tiež ilustruje typickými spojeniami, má heslo *bílý* 49 riadkov; avšak v *Slovníku jazyka polského*, ktorý ilustruje citátmi, zaberá heslo *biały* 245 riadkov a príslovka *biało* 34 riadkov, teda dovedna takmer šesťkrát tolko ako tie isté slová v českom slovníku. A pritom poľský slovník nie je nejako podstatne bohatší ako český slovník; slovenský je o niečo stručnejší. Ešte názornejšie by tento rozdiel vynikol porovnaním veľmi zložitých hesiel, ako sú napr. slovesá *ísť, chodiť, ídť, mať, byť* a i.

(prevažná väčšina hesiel so začiatočnými písmenami N a O), pri ktorých treba dokladať niektoré väzby a často aj významové odtienky spoľahlivými citátmi.

Ako vidieť, použitie citátov, resp. typických slovných spojení ako ilustračného materiálu nesmie byť náhodné, ale má byť teoreticky podložené. Dôležitým faktorom je tu stupeň ustálenosti a slovníkového spracovania slovnjej zásoby spisovného jazyka, ale rozhodujúce je to, aký druh slova a aké významy ilustrujeme. Táto otázka je rozvedená v smerniciach pre vypracovanie slovníka súčasnej spisovnej ruštiny.⁶ Podľa týchto smerníc je vhodné ilustrovať typickými slovnými spojeniami čiže „rečenicami“ tieto typy slov, resp. významov: a) základné, bežné („očividnyje“) významy slov, b) odbornú terminológiu, c) pomenovania predmetov spoločenskej potreby, d) čisto vzťahové prídavné mená a e) niektoré typy odvodených abstraktných podst. mien (napr. s príponami *-ost*, *-stvo*). Ďalej sa v poznámke uvádza, že spomenuté skupiny slov a najmä odborné termíny môžu ostať bez ilustrácie, ak sa pre ne nenájdu typické spojenia.

Podľa našej mienky je ilustrovanie odborných termínov úplne zbytočné. Odborné termíny sa totiž vyznačujú jednoznačnosťou a presnosťou významu. Preto definícia ich významu, aj keď ide o skrátenu slovníkovú definíciu, nevyžaduje pomocný ilustračný materiál. Celkom pomýlené je ilustrovať odborné termíny vo všeobecnom normatívnom slovníku citátmi z beletrie alebo z odbornej literatúry, ako to robia niektoré slovníky.⁷ Pri odborných termínoch možno vo všeobecných jazykových slovníkoch uviesť iba ustálené spojenia terminologickej povahy (tzv. združené pomenovania), pravda, nie v takom počte, ako to robí encyklopedický alebo terminologický slovník, ale iba pomenovania všeobecne známe. Tu už vlastne nejde o ilustračný materiál, ale o nové pomenovania.

Citátmi treba podľa spomenutých smerníc ilustrovať: a) prenesené významy, b) významy veľmi vzdialené od základného významu, c) slová (alebo významy slov, ako aj idiomatické zvraty) štylisticky príznakové, ak text citátu môže

⁶ *Instrukcii dla sostavlenija „Slovaria sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka“*, AN SSSR, Institut jazykoznanija, 1953, 73 a n.

⁷ Napríklad v matičnom *Slovníku spisovného jazyka slovenského* sa uvádzajú citáty aj pri takých heslách ako *abstrakcia*, *absorpčný*, *acetylénový*, *abaujský*, *Abaujská* a pod. Zväčša sú to celkom prázdne, nič nehovoriace citáty, ktoré majú s príslušnými termínmi spoločné iba to, že sa v nich tieto termíny vyskytujú. Doroszewského *Słownik języka polskiego*, ako sme už spomenuli, ilustruje dôsledne všetky slová, aj odborné termíny, citátmi. Napríklad na ilustráciu základného významu termínu *anatomia* sa uvádzajú tri citáty, z ktorých dva znejú takto: *Przyłożyłem rękę do piersi, gdzie zgodnie z anatomią miesci się serce. Było nierówno. — Rozłożył (. . .) na półkach z pewną ostentacją fizikę, zoologię, botanikę, a jeszcze w widoczniejszym miejscu anatomię, fizjologię, higienę.* Pravda, v historickom slovníku zo starších období alebo v slovníku niektorého autora treba aj odborné termíny dokladať citátmi.

potvrdiť príslušnú štylistickú charakteristiku slova, významu alebo zvratu. Ďalej sa dodáva, že ilustrujúci citát v prípade potreby možno doplniť niekoľkými „rečeniami“, t. j. typickými slovnými spojeniami.

Bežnú frazeológiu, t. j. celonárodné frazeologické spojenia a zvraty, ktoré sú známe každému príslušníkovi daného jazyka, netreba ilustrovať citátmi. Dôležitejšie je každé frazeologické spojenie a každý frazeologický zvrät správne vysvetliť. Podľa spomenutých smerníc treba však ilustrovať citátom také frazeologické spojenia a zvraty, 1. ktoré majú dva alebo viac významov a 2. ktoré sú bez kontextu formálne neúplné, t. j. ktoré sú formálne (napr. väzbou) tesne späté s kontextom.

Tieto zásady sú dobre uvážené a možno ich aplikovať aj pri práci na normatívnom slovníku iných jazykov. Zhruba rovnakých zásad sa pridržal aj kolektív autorov *Slovníka slovenského jazyka*. V tomto slovníku sa však popri citátoch vo forme celých viet uvádzajú s udaním autora aj rozličné menej bežné slovné spojenia a úryvky kontextu, ako sa s tým stretávame napr. aj u Ušakova. Sme toho názoru, že úlohu citátov v slovníku netreba preceňovať.

Pokiaľ ide o dvojazyčný, prekladový slovník, stotožňujem sa so stanoviskom A. V. Isačenka a jeho žiakov, že citáty a ich preklady v dvojazyčnom slovníku v zásade nemajú miesta. Túto zásadu možno porušiť pri spojkách, častiach a citoslovciach, kde sa na ilustráciu žiada širší kontext. Ináč v dvojazyčnom slovníku ilustrujeme typickými slovnými spojeniami. Ak ich niet, použijeme výstižné krátke vetné konštrukcie. Termíny a jednoznačné výrazy blízke termínom, pokiaľ nemajú typických spojení, ilustráciu nevyžadujú. Argumenty pre toto stanovisko boli vyslovené na prvej československej lexikografickej konferencii v Bratislave r. 1952.⁸

Treba sa nám ešte zmieniť o tom, aké majú byť citáty, ktorými ilustrujeme významy slov v slovníku. Veľmi často sa hreší proti zásade, že citáty v slovníku majú byť pokiaľ možno krátke. Všetky časti citátu, ktoré nič nehovoria k významu ilustrovaného slova, treba vynechať, pravda tak, aby sa neporušila zrozumiteľnosť textu ani stavba vety alebo súvetia. Obsah citátu musí byť jasný a jednoznačný. Nezrozumiteľné alebo obsahove nejasné citáty sa na ilustráciu nehodia. V niektorých slovníkoch sa vynechané časti vyznačujú tromi bodkami. To však vzhľadom na úlohu citátov v slovníku nie je potrebné, ba je to zbytočné. Veď citát v slovníku nemá charakter vedeckého citátu, ktorý musí byť presný. Vhodné je skracovať citáty tak, že sa v hranatej zátvorke uvedie doplňujúce slovo (napr. podmet), ktoré môže nahradiť celý kontext.

Lexikograf nemá nikdy použiť tzv. prázdne citáty, t. j. také citáty, ktoré nijako neobjasňujú význam slova ani ináč neilustrujú jeho používanie. Pri-

⁸ Pozri *Lexikografický sborník*, Bratislava 1953, 45 a 124.

klady na takéto prázdne citáty sa uvádzali už na prvej československej lexikografickej konferencii.⁹ Citáty tohto druhu sú zbytočnou príťažou nielen v slovníku, ale aj v slovníkovej kartotéke. Preto treba náležite inštruovať excerpátorov, aby excerpovali len plnohodnotné citáty, ktoré možno pri lexikografickej práci použiť.

Citované sovietske smernice pokladajú za vhodné citáty, ktoré spĺňajú tieto podmienky: Kontext citátu má prispievať k objasneniu významu heslového slova. V citáte sa napríklad poukazuje na konkrétny druh príslušného predmetu alebo javu; na jeho schopnosť vyvolať istý dej alebo dostávať sa do istého stavu ap. Vhodný je citát, ktorý obsahuje synonymum heslového slova alebo jeho antonymum. Synonymom sa potvrdzuje výklad slova. Za vhodný sa ďalej pokladá citát, ktorý popri heslovom slove obsahuje paralelné obrazné pomenovanie, ktoré nejako osvetľuje príslušný pojem. Vhodné sú ďalej citáty, ktoré potvrdzujú štylistickú charakteristiku heslového slova. Ak slovník dokladá citátmi aj odborné termíny, treba použiť také citáty, ktoré podávajú vedeckú definíciu termínu alebo aspoň vecne dopĺňajú výklad.

Citáty, ktoré iba potvrdzujú používanie daného slova v súčasnom jazyku, ale neobjasňujú jeho význam, možno podľa uvedených smerníc použiť pri neologizmoch, ďalej pri slovách, ktoré nadobudli iný význam alebo inú štylistickú platnosť, ako uvádzajú staršie slovníky, a napokon v takých prípadoch, kde treba doložiť osobitné tvary alebo syntaktické zvláštnosti (napr. väzbu) heslového slova.¹⁰

Požiadavku, aby citáty v slovníku vyhovovali z ideovej a vôbec obsahovej stránky, aby boli výchovným prostriedkom, náležite zdôraznila prvá československá lexikografická konferencia.¹¹

Ako vidieť z predchádzajúcich úvah, v modernej lexikografii je veľmi dôležitý pojem typického slovného spojenia. Venujme teraz pozornosť tomuto pojmu. Je to potrebné už preto, že pojem typického slovného spojenia (obyčajne sa používa skrátený termín typické spojenie) nebol dosiaľ riadne definovaný.

V spomenutých smerniciach sovietskych lexikografov sa hovorí, že „rečenie“ (t. j. naše typické spojenie) je „krátke spojenie dvoch-troch slov“, a potom

⁹ Pozri kritickú pripomienku F. Trávníčka k tzv. *Průručnímu slovníku*, Lexikografický sborník, 55, a výklad L. Janského, tamže, 136 a n. — Uvediem aspoň niekoľko takýchto prázdnych citátov, s ktorými som sa stretol pri redigovaní *Slovníka slovenského jazyka* (heslové slovo v príkladoch je vytlačené kurzívou): To bola *ledajakosť* Zápolova. Dievky chodia do *lekvárne*. Zaviedol ho do predizby a ukázal *odpočívadlo*. Materin odpor začína ho mrziť. Tuto pri *lieštine* chlap, jak hora stojí. Evka zavesila hrable na *lievč*. A toho tvojho *literanta* ja tiež naučím. „Nuž môžu sa, môžu,“ *lichotí* teliar. Do polnoci sme potom klebetili. Ale ani slovka o *literárčení*. „Veď ty si *luterán*,“ zažartovala Magda.

¹⁰ *Instrukcii* . . . , 67—68.

¹¹ Lexikografický sborník, 59.

sa uvádzajú rozličné typy takýchto „rečení“.¹² Takéto vymedzenie, pravda, nemožno pokladať za definíciu „rečenia“ (typického spojenia), lebo akékoľvek spojenie dvoch-troch slov nemôže byť typickým spojením. Treba vylúčiť z jednej strany náhodné spojenia a z druhej strany ustálené, frazeologické spojenia, ktoré patria do frazeológie. Keď je reč o typických slovných spojeniach, ktoré v slovníku používame na ilustráciu významov, máme vždy na mysli typické voľné spojenia slov. S. I. Ožegov v úvode k svojmu slovníku¹³ píše: „Ako príklady sa uvádzajú krátke vety, najpoužívanejšie spojenia slov, ako aj úslovia, bežné i obrazné výrazy, ukazujúce používanie daného slova.“ A ďalej hovorí: „Na ilustráciu gramatických zväzkov slova sa uvádzajú najtypickejšie spojenia slov, ktoré ukazujú používanie daného slova s tými alebo inými určeniami, predmetmi, predložkami a pod.“

Podľa Ožegova možno teda za typické slovné spojenia pokladať najpoužívanejšie spojenia slov, úslovia a bežné výrazy. K tomu však treba dodať, že to majú byť spojenia, ktoré nejakým spôsobom osvetľujú význam slova, t. j. niektorý znak príslušného pojmu (ak ide o plnovýznamové slová).

Uvedieme niekoľko príkladov na také spojenia, ktoré nemožno pokladať za typické, pretože sú náhodné (i keď sú bežné), neosvetľujú príslušný pojem a nehodia sa teda na exemplifikáciu významov.¹⁴

Nevhodné je ilustrovať slovo *pedagogika* spojením *dejiny pedagogiky*, lebo podst. meno *dejiny* k pojmu *pedagogika* nič nepridáva. Podobne spojenie *povestná pedantéria* nič nehovorí o pojme *pedantéria*. Príd. meno *pätolizačský* možno vhodne ilustrovať spojeniami *pätolizačská povaha*, *pätolizačské počínanie*, ale spojenia *pätolizačský postoj*, *pätolizačské hodnotenie* sú náhodné a netypické. Podst. meno *onuce* sotva možno vhodne ilustrovať príd. menom *mokrú*. I keď *onuce* môžu byť *mokrú*, nie je to ich stála alebo charakteristická vlastnosť. Omnoho typickejšie sú spojenia *staré, roztrhané onuce*; *okrútiť si onuce na nohy*. Spojenia *okúňať sa doma, pri dverách, pod bránou, v stajni* sú pre sloveso *okúňať sa* celkom náhodné. Pre toto sloveso sú typické spojenia s infinitívom: *okúňať sa vojsť, povedať niečo* ap. Pre podstatné meno *opatrenie* nie sú vôbec typické spojenia *nové, posledné opatrenie* a celkom prázdne je spojenie *celý rad opatrení*. Za typické možno pokladať napr. spojenie *opatrenia vlády na zvýšenie životnej úrovne pracujúcich*. Slovo *lavica* sotva možno vhodne ilustrovať spojeniami *prvá, posledná lavica*. Veľmi typické je však spojenie *školská lavica*. Spojenie *pisomné odôvodnenie* je síce časté, ale netypické. Podobne bežné, ale netypické sú spojenia *drobná, malá, nepatrná odrenina, ošetriť odreninu* (pri hesle *odrenina*). Typické je napr. spojenie *krvavá odrenina*. Bežné, ale netypické sú aj spojenia *dokončiť opravu, bežná oprava* (pri hesle *oprava*); *vypísať si odsek, prečítať odsek, citovať odsek, prepracovať určitý odsek* (pri hesle *odsek*); *celé okolie* (pri hesle *okolie*); *lilavý pás* (pri hesle *pás*) a pod. Celkom náhodné a teda netypické sú napr. takéto spojenia: *zmluva so stavebníkom, úspory stavebníkov* (pri hesle *stavebník*); *problémy nášho*

¹² *Instrukcii . . .*, 72.

¹³ *Slovar' russkogo jazyka*, 2. vyd., Moskva 1952. 6.

¹⁴ Ani jeden príklad nie je vymyslený. Takéto a podobné príklady často prečiarkujem v konceptoch hesiel ako redaktor *Slovníka slovenského jazyka*.

stavebníctva, úlohy stavebníctva, plnenie plánu v stavebníctve, socialistické stavebníctvo (pri hesle *stavebníctvo*); *doprava stavebnín, poukaz na stavebníny, spotreba stavebnín* (pri hesle *stavebnína*); *určiť vyhovujúce stavenisko, meranie staveniska, doprava na stavenisko* (pri hesle *stavenisko*) a pod.

Nie je bez zaujímavosti pre lexikografickú prax, že spojenie, ktoré je typické pre jedno slovo, môže byť netypické alebo aspoň málo typické pre druhé slovo toho istého spojenia. Napríklad spojenie *rozladený klavír* alebo *rozladený organ* je iste typické pre základný význam príd. mena *rozladený*, ale menej typické je pre ilustráciu podst. mien *klavír* alebo *organ*. Pre tie je najtypickejšie spojenie *hrať na klavíri, na organe*, ktoré je typické aj pre jeden význam slovesa *hrať*.

Dosiaľ sme si všímali obsahovú stránku typického slovného spojenia. Každé typické spojenie má však aj stránku formálnu, resp. gramatickú. Väčšina slovných druhov vytvára jeden alebo niekoľko typov slovných spojení.

Pre podstatné meno sú charakteristické spojenia s prídavným menom ako prívlastkom (napr. *svieži, zvädnutý kvet, čerstvý chlieb, jasné svetlo* ap.), spojenia s iným podstatným menom, ktoré je nezhodným prívlastkom v rozličných pádoch, jednoduchých i predložkových (napr. *vôňa kvetov, vec názoru, cesta po mori, cesta do školy, práca na stavbe*), spojenia s neurčitkom, v ktorých je podstatné meno predmetom alebo podmetom, prípadne i príslovkovým určením (napr. *chytať ryby, dostať odmenu, dostať rozkaz, biť na bubon; zomrieť od hladu*, spojenia s prísudkovým slovesom napr. *krava bučí, kohút kikirika*).

Prídavné mená a číslovky i niektoré zámená tvoria typické slovné spojenia s podstatným menom (napr. *čerstvá zelenina, čerstvý vzduch, čistý lieh; päť prstov, druhý diel knihy, päťoro detí; môj otec, naša vlasť, tento dom* ap.). Pre prídavné mená sú typické aj niektoré prirovnania (napr. *červený ako rak, biely ako stena, čierny ako žúžol, čistý ako krištál* ap.). Osobné zámená nevytvárajú typické spojenia. Preto ich používame ilustrujeme krátkymi bežnými vetami alebo citátmi.

Sloveso sa najčastejšie spája s podstatným menom ako s podmetom alebo predmetom. Na ilustráciu významov činnostných slovíes v slovníku sa hodia najmä spojenia infinitívu s predmetom príslušného slovesa alebo s viacerými predmetmi, prípadne s predmetom a príslovkovým určením (napr. *rúbať drevo, čistiť si topánky, umývať si ruky, hrať na klavíri, dať niekomu dar, držať niekoho za ruku* ap.). Významy osobných stavových slovíes ilustrujeme typickými spojeniami osobného tvaru s podmetom (napr. *lúka sa zelenie, čerešne sa červenejú, železo hrdzavie* ap.) alebo infinitívu s príslovkovým určením (*blednúť od hnevu, od závidia, ísť na bicykli, cestovať vlakom, lahnúť si do postele, ležať v posteli* ap.). Významy neosobných slovíes ilustrujeme obyčajne krátkymi vetami (napr. *bolí ma hlava, láme ho v križoch, Nad Tatrou sa blýska* ap.). Niektoré slovesá vytvárajú typické spojenia s príslovkami, ktoré vyjadrujú rozličné

okolnosti alebo kvalitu príslušného deja, alebo s prirovnaniami, ktoré vyjadrujú kvalitu príslušného deja (napr. *ísť peši, ležať horeznačky, bežať opreteký, stáť ako stĺp, dívať sa ako tela na nové vráta, ležať ako zarezaný, fajčiť ako Turek* — niektoré z týchto prirovnaní už prechádzajú do frazeológie).

Príslovky určujúce vytvárajú typické spojenia so slovesom alebo s príď. menom (napr. *čisto, nahlas spievať, pekne hovoriť, ľahko sa učiť, úctivo pozdraviť niekoho, čisto umyté ruky, čerstvo natretá skriňa; ľahko zrozumiteľná reč, ľahko čitateľné písmo, veľmi drahá kniha* ap.). Typické spojenia so slovesom vytvárajú aj niektoré okolnostné príslovky (napr. *sedieť doma, ísť peši* ap.). Tie okolnostné príslovky, ktoré nemajú typických spojení (napr. *dnes, večera, večer, potom* a i.), treba v slovníku ilustrovať vetou.

Gramatické slová bez určitého lexikálneho významu (predložky, spojky a častice) nevytvárajú typické slovné spojenia. Ich rozličné gramatické funkcie, ktoré majú vo vete, treba v slovníku ilustrovať podľa povahy tejto funkcie. Tak funkcie predložiek spravidla dostatočne ilustruje spojenie predložky s tým pádom podst. mena, s ktorým sa daná predložka viaže. Funkcie spojok a častíc treba ilustrovať syntagmaťickými, resp. vetnými konštrukciami alebo citátmi.

Používanie citosloviee, ktorými sa vyjadrujú najrozmanitejšie citové vzruchy, nálady a stavy alebo sa napodobňujú rozličné zvuky, nemožno ilustrovať ináč ako širokým kontextom, t. j. citátmi.

K pojmu typického slovného spojenia treba ešte dodať, že nejde vždy len o spojenie dvoch slov. Ako vidieť z niektorých príkladov uvedených vyššie (napr. *čerstvo natretá skriňa, držať niekoho za ruku* ap.), typické slovné spojenia môžu obsahovať i niekoľko plnovýznamových slov. Častou chybou, ktorej sa pri výbere typických spojení dopúšťajú menej skúsení lexikografi, je to, že sa miesto celého typického spojenia uvedie len jeho časť. Neúplné je napr. spojenie *viacnásobne, mnohonásobne oplatiť*, ktoré sa nikdy nepoužíva bez datívneho a akuzatívneho predmetu. Celé spojenie má teda znieť: *mnohonásobne oplatiť niekomu niečo*. V spojeniach *odradit' od štúdia, uložit' do postele* chýba osobný predmet v akuzatíve (*niekoho*).

Uvedené príklady ukazujú, že typické slovné spojenia majú preukaznú hodnotu ilustračného jazykového materiálu iba vtedy, ak nie sú umele vykonštruované. Lexikografi vyberajú prevažnú väčšinu typických slovných spojení z excerpčného materiálu. Z pamäti možno uvádzať iba najbežnejšie, všeobecne používané slovné spojenia a klišé.

Rozbor otázok súvisiacich s výberom príkladov a dokladov, ktoré v slovníku ilustrujú významy a používanie slov, ukazuje, že aj takáto „technická“ otázka lexikografickej práce vyžaduje podrobné teoretické štúdium. Z hľadiska cieľa a rozsahu slovníka je dôležité premyslieť najmä pomer typických slovných spojení a citátov, ktorými sa v slovníku ilustrujú významy a význa-

mové odtienky slov. V normatívnych slovníkoch súčasných spisovných jazykov sa na tento cieľ využívajú čoraz viac typické slovné spojenia, t. j. najbežnejšie (voľné) spojenia slov osvetľujúce význam heslového slova, a obmedzujú sa citáty. Odborné termíny, ktorých význam je jednoznačný a presne definovaný, nie je potrebné ani vo veľkých slovníkoch ilustrovať citátmi. Základné, najmä konkrétne významy väčšiny slov sa dajú vhodne ilustrovať typickými slovnými spojeniami, preto pri nich citáty možno obmedziť na najmenšiu mieru. V dvojazyčných slovníkoch, ktorých hlavnou úlohou je podávať ekvivalenty slov a slovných spojení v inom jazyku, nie je vôbec účelné ilustrovať významy slov citátmi. V historických slovníkoch majú citáty cenu dokumentačného materiálu, preto sa využívajú v širšom rozsahu ako v normatívnych slovníkoch.

Штефан Пешар

ЦИТАТЫ И ПРИМЕРЫ В СЛОВАРЕ

Предметом настоящей статьи являются вопросы, связанные с иллюстрацией употребления и значений слов в словаре. В современных словарях употребляются два типа иллюстраций — цитаты и типичные сочетания слов, т. е. общепринятые свободные сочетания заглавного слова с другим словом, которые так или иначе поясняют значение заглавного слова. Лексикограф в своей работе должен отдать себе отчет в том, целесообразно ли для иллюстрации данного значения или данной грамматической функции слова употребить цитату или типичные сочетания слов. При этом решающую роль играет несколько факторов, а именно цель и объем словаря, часть речи, к которой принадлежит данное слово и тип лексического значения. В нормативных словарях современных литературных языков среднего типа и, главным образом, в двуязычных словарях в качестве иллюстрационного материала употребляются преимущественно типичные сочетания слов. При помощи типичных сочетаний слов можно хорошо иллюстрировать основные и конкретные значения полнозначных слов. Переносные значения, функции служебных слов и междометий следует проиллюстрировать при помощи кратких предложений или цитат. Специальные термины, как правило, не нуждаются в иллюстрации.

EUGEN PAULINY

DVE VERŠOVANÉ STAROČESKÉ SKLADBY SO SLOVAKIZMAMI

I

Texty, o ktoré tu ide, sú zapísané v jednom z kódexov, ktorý patrilo kláštoru v Admonte v Štajersku (Rakúsko). Podľa admontského katalógu bol to kódex č. 138. Teraz je tento kódex (spolu s inými admontskými kódexmi) majetkom Národnej a univerzitnej knižnice v Prahe (sign. XX A 3).

Kláštor v Admonte, vlastne jeho knižnica vzbudzovala už od dávna pozornosť českých bádateľov, pretože obsahovala značný počet staročeských literárnych i jazykových pamiatok; medzi nimi sú niektoré dôležité. Ale bývalému fondu tejto kláštornej knižnice budú musieť venovať pozornosť aj slovenskí bádatelia, pretože je tam, ako sa zdá, aj istý počet rukopisov, ktoré sú zaujímavé zo slovenistického stanoviska. Výskum bude uľahčený tým, že časť fondu knižnice kláštora v Admonte, ktorá je dôležitá z bohemistického stanoviska, je teraz už majetkom Národnej a univerzitnej knižnice v Prahe a je teda ľahko prístupná. Doterajšie opisy kódexov kláštora admontského, hoci majú základnú dôležitosť, nie sú pre nás postačujúce, lebo sú spracované z hľadiska úzko bohemistického. Na možnosť slovenskej proveniencie niektorých rukopisov sa v nich ohľad nebral.

Z doterajších opisov treba spomenúť dva: opis Isidora Th. Zahradníka,¹ ktorý je všeobecný a informačný a týka sa všetkých rakúskych kláštorných knižníc a opis Václava Tilleho a Jana Vilikovského, ktorý je sústavný a týka sa len bohemík admontského kláštora.² Kódex č. 138 (terajšia jeho signatúra NUK XX A 3), o ktorý nám tu ide, opísal však pre potreby bohemistiky prvý Ferdinand Menčík.³ Obidva texty, o ktoré sa tu zaujíname, uverejnil prvý raz Ferd. Menčík;⁴ druhý raz ich publikovali vo svojej práci V. Tille a J. Vilikovský.⁵ Medzi opisom Ferd. Menčíka a V. Tilleho-J.

¹ Dr. Isidor Th. Zahradník, *Iter Austriacum*. Klášterní knihovny arcivévodství H. a D. Rakouských a soupis jejich bohemik. Věstník ČA XI, 1902, 30.

² V. Tille — J. Vilikovský, *Rukopisná bohemika v Admontě*. Časopis archivní školy XI, 1934, 77—122.

³ Ferd. Menčík, *Dve stě. duchovní písne v knihovně kláštera admontského. XIV. stol.* LF IX, 1882, 147—149.

⁴ C. d., 148—149.

⁵ C. d., 111—112.

Vilikovského sú isté nezhody. Nezhody sú aj v čítaní textu. Na tie ďalej upozorníme. Nezhody v opise rukopisu nie sú však takého rázu, že by bránili urobiť závery v jazykovom rozbere oboch textov.

Ako vyplýva z opisu Ferd. Menčíka a V. Tilleho-J. Vilikovského, celý kódex je písaný viacerými pisármi a jeho papier nie je rovnaký. Kódex sa skladá z troch, resp. štyroch častí:

Prvá časť sú listy 1—34, druhá časť sú listy 35—147, tretia časť sú listy 151—185, resp. —210. O časti, ktorá pozostáva z listov 149—150 a ktorá nás zaujíma najviac, budeme hovoriť neskoršie. Podľa Ferd. Menčíka je papier i písmo prvej a tretej časti zhodné (je to vraj lanový papier), kým druhá časť má bavlnený papier. Ale správnejšie je členenie V. Tilleho-J. Vilikovského, ktorí vidia v celom kódexe ruky až štyroch pisárov.

Prvá časť (listy 1—34) obsahuje okrem iného dve veci, ktoré sú pre nás zaujímavé. Na listoch 1r—2v je registrum ku kázňam, ktoré sú na listoch 35—147, t. j. v druhej časti. To značí, že neskorší majiteľ prvej časti pripojil k tejto druhej časti prvú časť a urobil si k druhej časti register, a to k listom 35—147. Na listoch prvej časti je potom traktát začínajúci sa: Ego Johannes Laurini de Raczicz, magister universitatis Pragensis, quandam regulam sacerdotum ab apostolo traditam (I Tim. 3,2) simpliciter veram, que talis est, sic declaro: Oportet episcopum esse irreprehensibilem i. sine crimine, quod accusatione vel damnacione est dignum ... atď.

Tento Johannes Laurini de Raczicz je známy slovenský prívrženec Husov Ján Vavrinčov z Račíc, ktorý sa stal r. 1408 magistrom slobodných umení v Prahe, bol kanonikom v Nitre, v rokoch 1417, 1419 pôsobil na Morave, kde vo viacerých polemických traktátoch proti Pavlovi z Dolan hájil stanovisko blízke stanovisku Husovmu, že cirkev je súhrnom Kristových verných, predurčených na spasenie. Jeho traktát v tomto kódexe (*Oportet episcopum...*) týka sa bezúhonnosti kňazov. Treba predpokladať, že vznikol niekedy v druhom desaťročí XV. storočia a v tom istom čase bol zapísaný do tohto kódexu. Prvá časť kódexu teda pochádza asi z druhého desaťročia 15. storočia.⁶

Druhá časť kódexu (listy 35r—147v) obsahuje „Sermones de tempore et de sanctis“. Táto časť kódexu je číslovaná osobitne (I—CXIII) a obsahuje na konci explicit: „Finito libro sit laus et gloria Cristo. Explicit liber completus per manus Hermanni de Verona“. Doteraz sa mi nepodarilo zistiť nič o Hermannovi z Verony. Podľa Ferd. Menčíka je táto časť kódexu podľa písma asi z polovice 14. storočia.⁷

Na listoch 149r—150v sú zapísané rozdielnymi rukami, a ani jedna z nich nie je rukou Hermanna z Verony, dve veci. Je to ponajprv „De corpore

⁶ Posledná zmienka o Jánovi Vavrinčovom z Račíc je z r. 1426. O. Odložilík, *Z počátků husitství na Moravě*, ČMM XLIX, 1925, 110.

⁷ C. d., 148.

Cristi sermo bonus“ (149r—150v) a potom dve veršované české skladby (150v).

Jedna z týchto skladieb sa začína slovami „O werny crestane“. Je to zrejme veršovaná výzva kňaza k veriaci, aby sa oddali svojmu Stvoriteľovi a modlili sa k Duchu Svätému, aby dostali všetko, čo im je potrebné pre spasenie. Tu ide alebo o samostatnú skladbu pisateľovu, zapisovanú priamo do kódexu, alebo ju zapisovateľ písal spamäti a nedokonale ju ovládal. Svedčia o tom tápania pri zápise. Napr. v riadku 6⁸ začal písať slovo *stwo-*, potom začal písať slovo *spa-* a na novom riadku už začal písať *rz* a potom sa na tomto novom riadku definitívne rozhodol pre písanie slova *stworzytely*. Fotografie i prepis ukazujú ešte aj na iné chyby v zápise, svedčiace o tom, že tu ide o koncept alebo o zápis spamäti.

Druhý text, „Wytay myly spasytelu“, je písaný drobnejším a bledším písmom a starostlivejšie.⁹ Obsahovo je to oslava Kristovho tela a krvi. Zdeněk Nejedlý¹⁰ sa domnieva, že tu ide o veršovanú modlitbu pri umierajúcom, nie o pieseň. Riešeniu tejto otázky sa tu venovať nemusíme. len by som podotkol, že aspoň niektoré verše tohto textu sú neskoršie časťami eucharistickej katolíckej piesne. Spomeniem iba verše:

Wytay myly ihu Criste
iakz sye poczal s dyewky cystey
Wytay swathe bozye cyelo
yaks sy na swate ... su pnelo¹¹

Nateraz je pre nás zaujímavá otázka, kedy boli oba texty zapísané. O veci nemožno povedať nič jednoznačného, ale archaický ráz jazyka týchto dvoch textov ukazuje, zdá sa, dosť bezpečne do 14. storočia.

Tretia časť rukopisu (151r—185v) písaná je zasa novou rukou a je, ako sa zdá, najstaršou časťou kódexu. Obsahuje rozmanité kázne a k nim údaje: „Finitus est liber iste sub anno Domini 1346 etc.“¹² Potom je register kázni a napokon údaj: „Exemplar habet dominus Johannes, capellanus ad celi portam, dictus Chleber cognomine“ (185v). Doteraz som nezistil nič o Johanovi Chleberovi. „Ad coeli portam“ je asi totožné s dnešným Tišňovom na Morave (v Nemecku je ďalších deväť podobných mien).¹³

⁸ Číslovanie podľa rukopisu.

⁹ V. Tille — J. Vilikovský, c. d., 112.

¹⁰ *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907, 121, pozn.4.

¹¹ Pozri *Cantus Catholici*, 1655, č. 161; Jiřík Hlohovský, *Písne katolícké ...* Olomouc, 1622, 263; *Dekakord neb kancionál ...* 1642, 269. Citované podľa Jana Vilikovského, *Cantus Catholici*, Bratislava IX, 1935, 304.

¹² Dátum je podľa nášho čítania. Podľa V. Tilleho — J. Vilikovského je to rok 1356 a podľa Ferd. Menčíka je to rok 1376.

¹³ Za túto informáciu dakujem p. L. Mezeymu, Budapešť (prostredníctvom dr. P. Király).

II

Dva staročeské texty, o ktorých je tu reč, znejú vo vernom prepise takto:

Sine me nichil potestis facere.

1 O w[er]ny c[re]stane

twe nabosentstwo swetkno stane

Acz mylost bosye tebe ostupy

a zkarzyedy dyabel k tobye p[re] stupy.

5 Proto jest ma k tomv rada

yesye kasdy was nesada

y porzueyl tworczv swemv stwospa

rz stworzytely nebeskemv

abychom gemv dnesny den

10 y po wsye tzassy tak slusly

ez bychom swych wsech hryechow

na tempto swyetye sbyly

a od neho sye nyckdy o neodlueyly

Aby nam racyl poslacy

15 Ducha swateho w nanesy syrdtza dacy

Abych yaz mohl wam

o tak bosye slowye sly[c]zny[e] p[ra]wycy

ez by vy yeho tak snasnye posluhechaly

yask skrosye to vycenv radost obdyrzaly

20 Am[en] tako boh day

Rtzetez po mnye Duchu ...themv modlyttwu yednu

aby wam dal pamnyet snadnu

aby mochly to wsetkno obdyrzyey

24 esos wam jest potryeba na dusy y na cyely myeey.

25 Wytay myly spasytelu

wseho swyeta stworzytelu

Wytay myly ihu X[rist]e

iakz sye poczal s dyewky cystey

wytay swathe bozye cyelo

30 yaks sy na swate ... su pnelo

p[ro] clowyecye spasenye.

Prosyu tebe ihesu myly

meho sywota wsemy syly

vcyn pro sweho cyla rany

Anie mohol poretis pitec omny chane
 ebbe nabapenctius Nucte no pane. dca
 mofat bove cete atup. ~~atup~~
 Dvobit b. coby Mays. Proto yst ma lato
 mu rada yfese b. d. was nestat
 y paruzul fawaczu ftoamo. fawafid
 y fawozveto n. b. fawaru. ~~Abv~~ chom
 gemo fawafid den y paruzie b. d. e. i.
 fawafid. ~~ez~~ boctom fawafid yst. fawafid
 chom nabapenctius fawafid fawafid. q. d. n.
 ho de m. b. d. y. o. n. e. d. l. u. c. o. l. y. ~~Abv~~ n. e. y.
 n. e. d. l. u. c. o. l. y. D. u. t. h. e. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e.
 f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. ~~Abv~~ yst. m. o. h. l. m. a. m.
 o. e. t. a. b. o. p. e. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e.
 o. y. c. a. b. o. y. y. e. h. o. e. t. a. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. y. e.
 f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. y. e. t. a. b. y. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. t. o. y. e. c. e.
 n. o. r. e. d. e. t. o. b. d. o. r. a. t. y. a. m. e. t. a. b. o. l. y.
 D. a. t. a. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. p. o. m. m. e. D. u. c. h. u.
 e. h. e. m. o. m. o. d. o. l. u. t. u. y. e. d. n. u. ~~Abv~~ y. e. h. o.
 D. a. t. a. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. ~~Abv~~ m. o. l. l. t. o.
 y. e. f. e. t. e. n. o. o. b. d. o. r. a. t. y. e. f. a. w. a. f. i. d. e. n. e. y. e. t. a. b. y.
 y. e. h. o. n. o. r. a. t. y. e. y. e. t. a. b. y. y. e. h. o. n. o. r. a. t. y. e. y. e. t. a. b. y.
 y. e. h. o. n. o. r. a. t. y. e. y. e. t. a. b. y. y. e. h. o. n. o. r. a. t. y. e. y. e. t. a. b. y.

Sine mol' red' und
 R. d. d. y.

Dve veršované staročeské skladby so slovakizmami

- 35 y pro swoy bok p[ro]clany
 Racz my poprycy cyela sweho
 pryed skoncyenym sywota meho
 aby odpudyl wsu mocz dyabelsku
 a dal my radost nebesku.
- 40 Wytay draha kyrwy bosye
 nade wsenkno swyetske sbosye
 mye
 racz nas hrychow oplakacy
- 43 a dobre skoncyenye poslacy.
- 44 A v wasye ye syrdece swadycey.

Poznámky k čítaniu textu:

7 *stwospa* treba zrušiť, 8 *rz* treba zrušiť, 13 *a* treba zrušiť, 14 *c* sa od *t* málo rozlišuje najmä v prípone infinitívu; preto ďalej čítame príponu infinitívu ako *-cy*; *s* čítame dvakrát aj slovo *tyelo* (*cyła* 34, *cyela* 36), 15 v slove *nanesye* treba *ne* zrušiť, *dacy* je nadpísané, 17 *o tak* treba opraviť na *tak o*: zo slova *slycznye* možno prečítať iba *sly...zny...*, 19 *yask* treba opraviť na *yaks*.

Odchýlky v čítaní Ferd. Menčíka (=M) a V. Tilleho — J. Vilikovského (=T-V):
 , *nihl* M, 2 *sweckno* M, 7–8 *stwospa rz* zrušené T–V, 11 *az* T–V. *na toipto* M, T–V, 13 *o* zrušené T–V, 14 *poslaty* M, T–V (aj ostatné infinitívy na *-ty*). 15 *u nasye* T–V, *syrdece* M, 17 *tak bosye slowye* (*o* vynechané) T–V, slovo *slycznye* T–V nečítajú vôbec, M číta *s...zny...*, 18 *vy* M, T–V, *posluchaly* M, T–V, 21 *rczetez* M, *modlytwu* M, 23 *wseckno* M, *sy* vynechané T–V, 32 *ih* namiesto *ihesu* T–V, 41 *wseckno* M. 43 *a* vynechané T–V.

Staročeské hláskoslovné zmeny sa v uvedených textoch prejavujú takto:

1. Prehláska *ä* > *ě*. Uskutočňuje sa v obmedzenom rozsahu. Na jej uskutočnenie sú tieto doklady: 4 *zkarzyedy*, 13 *sye neodlucyly*, 28 *sye poczal*, 15 *nasye* (*syrdtza*). Štyri prípady.

Zo samotného stavu prehlásky *ä* > *ě* nemožno na provenienciu textov usudzovať, pretože vieme, že už v 14. storočí, ale najmä v 15. storočí sú početné doklady na rušenie prehlásky *ä* > *ě* tvaroslovným vyrovnávaním kmeňa. Okolnosť, že sa tu prehláska *ä* > *ě* neuskutočňuje dôsledne, zaváži však v súvislosti s ostatnými hláskoslovnými javmi.

Je totiž pozoruhodná ďalšia okolnosť, že v uvedených textoch nie sú zastúpené, alebo sú zastúpené len minimálne, ďalšie staročeské hláskoslovné zmeny. Sú to tieto zmeny:

2. Zmena *ie* > *í*. Táto zmena sa začína okolo r. 1300 alebo málo pred ním,¹⁴ v 14. storočí je dosť zriedkavá, hojná je už okolo r. 1400. V našich textoch temer nie je zastúpená: 3 *mylost bosye*, 11 *hrychow*, 24 *mycey*, 28 *s dyewky*, 31 *clowyecye spasenye*, 40 *draha kyrwy bosye*, 41 *swyetske sbosye*, 43 *skoncyenye*.

¹⁴ J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* I, 191; F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, 108.

Úženie *ie* > *i* sa javí iba v dvoch dokladoch: 36 *poprycy*, 42 *hrychow*. Doklad *poprycy* by mohol svedčiť o tom (ak nejde o **pisársku chybu**), že pisateľovi bola známa zmena *ie* > *i*, ale že ju vzhľadom na úzus svojho okolia do textu nevovádzal. V doklade *poprycy* (kontext: *racz my poprycy cyela sweho*) ju uviedol azda preto, aby rozlíšil význam tohto slova („priateľ“) od významu homonymného slovesa *poprieť* („odoprieť“). Ale bez ohľadu na tieto úvahy je pomer nezúženého *ie* proti zúženému *i* 9 : 2.

3. Zmena *ú* > *au*. Táto zmena sa začína v druhej tretine 14. storočia, v 14. storočí je zriedkavá, v 15. storočí prevažuje.¹⁵ V našich textoch nie je zastúpená: 3 *ostupy*, 4 *prestupy*, 10 *slusyly*, 11 *neodtucyly*, 18 *posluhchaly*, 19 *vyecnc*, 22 *snadnu*. Pomer dokladov: 7 : 0.

4. Zmena *aj* > *ej*. Táto zmena sa začína na sklonku 14. storočia, je menej častá v 15. storočí a veľmi častá v 16. storočí¹⁶. V našich textoch nie je zastúpená: 20 *day*, 25, 27, 29, 40 *wytay*. Pomer dokladov: 5 : 0.

5. Zmena *ó* > *uo*. Táto zmena sa začína už od 1. polovice 14. storočia, dôsledne sa uskutočňuje v 15. storočí. Ale už v 14. storočí sú doklady na zmenu *ó* > *uo* > *ú*.¹⁷ V našich textoch na tieto zmeny dokladov niet: 7 *tworczo*, 11, 42 *hrychow*, 35 *swoy*, 20 *boh*. Pomer dokladov: 5 : 0.

6. Zmena *ú* > *i*. Táto zmena sa vykonala veľmi rýchle v polovici 14. storočia.¹⁸ V našich textoch prevažujú tvary neprehlasované: 7 *tworczo*, 25 *spasytelu*, 26 *stworzytelu*, 30 *na [kri]su*, 32 *prosyu*, 38 *wsu mocz*. Proti tomu je len jeden doklad na prehlásku: 8 *stworzytely*. Pomer dokladov: 6 : 1.

Chronológia uvedených hláskoslovných zmien sa určuje ponajviac podľa výskytu v písomných dokladoch. Lenže je známe, že hromadné preniknutie týchto zmien do staročeskej literatúry v 15. storočí neznačí, že tieto zmeny vznikli až v 15. storočí. V 15. storočí sa iba pevne ujali v spisovnom jazyku vďaka tomu, že spisovná čeština sa v 15. storočí prenikavo demokratizovala a prijala ľudové prvky. Tieto zmeny teda nevznikli až v 15. storočí, vznikli skôr, teda v 14. storočí, v 15. storočí boli iba kodifikované ako spisovné. Tým viac je nápadný zhodný nedostatok týchto zmien v našich textoch.

Podľa historického vývinu vieme, že tieto zmeny vznikali v českom centre a odtiaľ sa šírili na východ. Zmeny *ú* > *au*, *aj* > *ej*, *ú* > *i* sa neuskutočnili v moravskoslovenských, lašských a slovenských nárečiach.¹⁹ Na tom istom území sa neuskutočnila ani prehláska *ä* > *ě*. Úženie *ie* > *i* sa uskutočnilo v moravskoslovenských nárečiach, v laštine a v južnej západnej slovenčine

¹⁵ J. Gebauer, c. d., 261; F. Trávníček, c. d., 89.

¹⁶ J. Gebauer, c. d., 134; F. Trávníček, c. d., 76.

¹⁷ J. Gebauer, c. d., 244; F. Trávníček, c. d., 83.

¹⁸ J. Gebauer, c. d., 276; F. Trávníček, c. d., 86.

¹⁹ Pri zmene *ú* > *i* neberieme do úvahy slovenské nárečia v Novohrade, kde sa táto zmena uskutočnila.

až po Nitrú a Topoľčany. Zmena *ó > uo > ú* sa uskutočnila v moravskej slovenčine, laštine a v záhorských slovenských nárečiach.

Už na základe týchto faktov by sme sa mohli pokúsiť o bližšie určenie proveniencie našich textov. Ale okolnosť, že niektoré české zmeny sa uskutočnili aj na Moravskom Slovensku a na južnej časti západného Slovenska, neopravňuje nás ešte k záveru, že tieto zmeny sa tam uskutočňovali už v 14. storočí. Skôr sa zdá pravdepodobné, že zmeny šíriace sa z českého centra prenikli na toto územie oneskorene, teda po 14. storočí a po napísaní našich textov. Ale jeden záver námu uvedené doklady dovoľujú urobiť, a to ten, že príslušnosť pisára podľa nárečia možno položiť alebo na východnú oblasť českého jazyka (Moravské Slovensko, lašské nárečia), alebo na oblasť slovenskú, teda na oblasti, na ktorých uvedené zmeny v 14. storočí neboli.

Je vari dôležité poznamenať, ako sa zachováva v našich textoch hláska *č*. Zachováva sa temer v plnej miere:

po *b, m, v*: 4 *k tobye*, 24 *myecy*, 12 *na tempto swyetye*, 17 *o slowye*, 19 *vyecny*, 26 *swyeta*, 41 *swyetske*, 31 *clowyecy*;

po *c, z*: 29 *cyelo* (=tělo), 36 *cyela*, 19 *skrosy*;

po *č, š*: 6 *yescy*, 10 *po wsye tzassy*;

po *r (ř), ň*: 24 *potryeba*, 37 *pryed*, 18 *snasny*, 21 *po mny*;

po *f*: na *tempto swyetye*, 24 *na cyeli (na tyeli)*.

Zachované je aj dlhé *ě*: *hryechow*, 28 *s dyewky*.

Proti tomu doklady na stratu jotácie sú málo početné: *wssch hryechow*, 33 *wsemy syly* (= silami). Sem by bolo možné zaradiť aj tvar 20 *pnelo*, ktorý sa rýmuje so slovom 29 *cyelo* (resp. *tyelo*).

V textoch je aj niekoľko dokladov na nadmerné zaznačenie hlásky *č*: *pryed skoncyenym*, 43 *skoncyenye*.

Treba upozorniť aj na grafiku slova 22 *pamnyet*. Ukazuje, že sa tu už uskutočnila zmena *mě > mje > mně*,²⁰ typická pre české nárečia. Písmenom *y* sa tu označuje mäkkosť *ň*.

Materiál z výskytu hlásky *č* nemôžeme nateraz využiť pre určenie proveniencie tohto textu, pretože ešte nie je bezpečne určený vývin hlásky *č* v západoslovenských nárečiach.

Na slovenskú provenienciu by mohlo poukazovať zaznačovanie hlásky *ř*. Hláska *ř* sa totiž v texte zväčša nezachováva. Zachováva sa v prípadoch: 4 *zkarzyedy*, 8 *stworzytely*, 26 *stworzytelu*. Proti tomu sa nezachováva v prípadoch: 11 *hryechow*, 24 *potryeba*, 36 *poprycy*, 37 *pryed*, 42 *hrychow*. Raz sa zaznačuje chybné: 7 *porzucyl*. V troch prípadoch sa nedá zistiť, či mal pisár na mysli *ř* alebo *r*, resp. čo zapísal, lebo slová sú alebo skrátene: 1 *c-stane*, 4 *p-stupy* alebo sa slovo nedá prečítať: 30 *na [kri]su*.

²⁰ Fr. Trávníček (c. d., 168) ju kladie do 14. storočia.

Ak rátame len zrejme doklady, je pomer nezaznačeného a chybné zaznačeného \check{r} k zaznačenému \check{r} : 6 : 3. Tento pomer jasne ukazuje, že písanie \check{r} bolo u pisára len spisovnou manierou, neopierajúcou sa o živé jazykové vedomie. Za pozoruhodnú pokladáme najmä okolnosť, že pisár popri nezaznačenom \check{r} raz zaznačil \check{r} chybné a že skratku za latinské *re* použil dvakrát v prípadoch, kde sa vyžadovala slabika *ře*. Tieto fakty ukazujú, zdá sa, dosť bezpečne, že hláska \check{r} v jazykovom vedomí pisára nejestvovala. A nedostatok hlásky \check{r} je typický pre slovenské nárečia.

Podľa doterajšej analýzy by texty ukazovali na slovenské prostredie. Takýto záver možno posilniť aj úvahou: Je síce pravda, že zmeny $\check{a} > \check{e}$, $\check{r} > \check{r}$, $ie > i$, $ú > au$, $aj > ej$, $ó > uo$, $ú > i$ vznikli v českom centre a ich nevýskyt v textoch moravskej proveniencie by nemal prekvapiť. Veď vieme, že zmeny $\check{a} > \check{e}$, $ú > au$, $aj > ej$, $ú > i$ sa v moravskoslovenských a lašských nárečiach vôbec neuskutočnili. No z druhej strany vieme, že v pamiatkach zrejme moravskej proveniencie sa tieto zmeny zaznačujú, a to obyčajne v takom istom rozsahu ako v pamiatkach českej proveniencie v užšom zmysle slova. Konečne je otázka, či pre všetky uvedené zmeny platí zásada, že sa vlnovite šírili z českého centra na Moravu. V každom prípade však možno povedať, že integračná sila kultúrneho centra v Prahe bola už v 14. storočí taká silná, že stav moravských nárečí sa v pamiatkach moravskej proveniencie nijako sústavnejšie neodráža. Aj vzhľadom na tieto okolnosti je pravdepodobný vznik týchto textov v prostredí, v ktorom sa ani jedna z uvedených českých zmien neuskutočnila a kde ani integračná sila pražského centra nemohla intenzívne zasiahnuť. A takým prostredím bolo Slovensko. Na Slovensko ukazuje pozitívne spôsob zaznačovania hlásky \check{r} .

V tejto súvislosti je zaujímavá ešte jedna vec. Hlásokoslovné zmeny, ktoré sa v češtine uskutočnili pred 14. storočím, sa v našich textoch odrážajú, hoci neúplne. Taká je zmena $\check{a} > \check{e}$ a $\check{r} > \check{r}$. Protí tomu hlásokoslovné zmeny, ktoré sa v češtine uskutočnili až v 14. storočí, v textoch alebo vôbec nie sú zastúpené, alebo sú zastúpené minimálne. Aj to potvrdzuje náhľady, ktoré sme už spomenuli, že totiž texty vznikli v prostredí, v ktorom minimálne pôsobila integračná sila pražského kultúrneho centra (minimálne vzhľadom na oblasť pražského kultúrneho vplyvu).

Doterajšie úvahy ukazujú, zdá sa, dosť bezpečne, že uvedené dva texty sú slovenskej proveniencie. Teraz ide o bližšie vymedzenie oblasti, na ktorej vznikli. Tu nám pomôže výskyt zmeny $t > c$.

Obidvaja odpisovatelia zaznačujú, že t sa často píše ako c . Ferd. Menčík: „Litera c od t málo se liší.“²¹ V. Tille — J. Vilikovský: „Od ř. 17 v infinitívech koncovku by bylo čísti spíše *-cy* než *-ty*: 17 *pravycy*, 23 *obdyrzycy*, 36

²¹ C. d., 149.

poprycy, 42 *oplakacy*, 43 *poslacy*, 44 *swadycy*. Podobne i ve slově *tyelo* 29, 36, proto i 34 třeba emendovat *cyła* na *cyela*.²² Že to skutečne tak je, možno sa presvedčiť aj na fotografii. V našom prepise sme preto v uvedených prípadoch písali *c*. V textoch teda môžeme vidieť zreteľné stopy zmeny $t > c$. Táto zmena je charakteristická pre západoslovenské a východoslovenské nárečia. Nesústavné doklady na asibiláciu máme síce v stredoveku aj zo stredného Slóvenska,²³ ale vzhľadom na to, že zmena $t > c$ je tu dosť nepravidelná, budeme uvažovať len o oblasti západoslovenskej alebo východoslovenskej.

Na pomoc pri vylúčení jednej z týchto oblastí nám prispeje spôsob zaznačovania slabičného *r*. V tejto súvislosti sú pozoruhodné dva fakty: Po prvé: Slabičné *r* sa zaznačuje v našich textoch so sprievodnou samohláskou *y*: 15 *syrdtza*, 19 *obdyrzaly*, 23 *obdyrzycy*, 44 *syrdcye*. V starej češtine je za slabičné *r* v najstarších textoch *r* so zaznačením sprievodnej samohlásky. Tak je to najmä do 14. storočia. Od sklonku 14. storočia sa tu zaznačuje slabikotvorné *r* bez sprievodnej samohlásky.²⁴ Ako sa domnievam, treba aj pre obdobia, keď sa slabičné *r* v češtine označuje so sprievodnou samohláskou, predpokladať fonologicky existenciu slabičného *r*, *l*. Sprievodná samohláska nebola tu fonémou, ale iba zvýrazňovala, či ide o samohláskové *r*, *l* tvrdé alebo mäkké. Bolo to nevyhnutné, lebo v čase jestvovania konsonantickej mäkkostnej korelácie po mäkkej spoluhláske mohol nasledovať len foneticky mäkký nositeľ slabičnosti, po tvrdej zase len foneticky tvrdý nositeľ slabičnosti. Po zániku konsonantickej mäkkostnej korelácie táto potreba prestala jestvovať, preto zanikol aj sprievodný vokaliký element a slabičné *r*, *l* sa zaznačuje bez neho. Naše texty zachovávajú dôsledne taký stav, aký bol v najstarších českých pamiatkach. Majú slabičné *r* so sprievodným samohláskovým zvukom. Takýto vývin odpovedal českým, moravským a západoslovenským nárečiam, no neodpovedal stredoslovenským a východoslovenským nárečiam. V strednej slovenčine (aspoň v tej časti, ktorá susedila so západnou slovenčinou) bolo slabičné *r*, *l* bez sprievodnej samohlásky už od zániku a vokalizácie jerov, vo východnej slovenčine zasa už v 14. storočí nebolo slabičné *r*, *l*, lež bolo tu už namiesto nich spoluhláskové *r*, *l* a pri ňom vokaliká fonéma.

Po druhé: Skupina „*r* + jer“ sa v našich textoch správa tak, ako slabičné *r*: 40 *kyrwy*. Takýto stav nie je v 14. storočí v českých, moravských a v slovenských záhorských nárečiach aj s okolím Bratislavy; takýto stav v tom čase nie je ani vo východoslovenských nárečiach. No pôvodná skupina „*r* + jer“ sa správa tak ako slabičné *r* v západoslovenských nárečiach (okrem Záhoria) a v stredoslovenských nárečiach. Vývin slabičného *r* a jeho striednice v našich textoch teda ukazujú, že tieto texty sa vylučujú z jednej strany zo stredo-

²² C. d., 112.

²³ L. Novák, *Oravská listina z r. 1574*, SMS XV. 1937. 175.

²⁴ Fr. Trávníček, c. d., 112.

slovenských a východoslovenských nárečí (majú slabičné *r*, ale je pri ňom sprievodná samohláska), z druhej strany sa vylučujú z českých a moravských nárečí (skupina „*r* + *jer*“ sa správa ako slabičné *r*) a z východnej slovenčiny. Aj z tejto strany sa teda potvrdzuje, že tieto texty sú západoslovenskej proveniencie.

Na slovenskú oblasť poukazuje aj tvar gen. sg. fem. adj. 28 *cystey*. Tento tvar nie je síce v starej češtine nemožný, ale okolnosť, že v texte sa tento tvar rýmuje so slovom *Kriste* (27), ukazuje, že v jazyku pisára bol tvar typu *čistej* taký ustálený, že porušil ním aj rýmovú schému. Pravda, tvar na *-ej* v gen. sg. fem. adj. je aj v moravských nárečiach.

Na slovenské prostredie poukazuje aj tvar akuz. sg. neutra adj. 43 *dobrye* : *dobrye skoncyenye*. Prejavuje sa tu diftongizácia *é > ie*. Tvar tohto typu sa vyskytuje dnes iba v strednom Gemeri, ale J. Stanislav zaznačil viacej historických dokladov.²⁵

Záverom možno upozorniť ešte na niektoré jednotlivosti textu:

Skupina *šč* je zachovaná: 6 *yescye*.

Tvar 19 *skrosye* by ukazoval na koreň **skorz-*. Tu možno poukázať na málo overený slovenský tvar *kroz*.

Niektoré doklady sa zdajú ukazovať, že krátke *ě* malo charakter úzkej samohlásky. Niekedy sa totiž krátke *ě* zaznačuje ako *i*: 23 *obdyrzycy*, 24 *na cyely*, 34 *cyla*. Tvar *na cyely* nemusí sem patriť, lebo *s*-kmene majú niekedy v starej češtine lokál na *-i*.²⁶ Ak by sme prijali predpoklad, že v jazyku pisára znelo *ě* ako úzke *e*, vtedy by sa lokalizácia textu ešte viac zúžila. Jeho vznik by bol potom najpravdepodobnejší na južnom západnom Slovensku (okrem Záhoria). Na tejto oblasti sa totiž predpokladá pre stredovek výslovnosť hlásky *ě* ako úzkeho *e*.²⁷

Lok. sg. 30 *na [kri]su* je normálny staročeský tvar *jo-kmeňov*, prevzatý z *u-kmeňov*, ako sa domnieva Jan Gebauer²⁸ a je v starej češtine pravidlom. V západoslovenských nárečiach nie je. No je pravidlom vo východoslovenských nárečiach.

Po zhrnutí všetkých faktov možno vari povedať, že uvedené dva staročeské texty pochádzajú zo 14. storočia a svojim pôvodom ukazujú na južnú časť západného Slovenska (okrem Záhoria a oblasti pri Bratislave).

²⁵ *Dejiny slovenského jazyka* II, 271.

²⁶ J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* III -1, 419.

²⁷ R. Krajčovič, *Vývin nárečí na juhozápadnom Slovensku* (rkp., kandidátska práca), 146 a n.

²⁸ J. Gebauer, c. d., 102.

ДВА СТИХОТВОРНЫХ ДРЕВНЕЧЕШСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
С СЛОВАКИЗМАМИ

Речь идет о двух древнечешских текстах в стихах, записанных в кодексе Национальной и университетской библиотеки в Праге (шифр № XX A 3). В части рукописи находится трактат словацкого гусита Иоганнеса Наурины из Рачиц. Древнечешские изменения в тексте сводятся к следующему:

Перегласовка $\ddot{a} > \acute{e}$ не вполне осуществлена. На сужение $ie > i$ имеются два примера, на несужение — девять. Изменения $\acute{i} > ai$, $aj > ej$, $\acute{o} > io$ в текстах вовсе не осуществлены. Переход $\acute{i} > i$ выдержан в одном случае, в шести случаях не осуществлен. Звук \check{r} отмечен в трех случаях, не отмечен (или же ошибочно отмечен) в шести случаях. Слоговое r в текстах обозначено с сопроводительным гласным. И группа „ $r + jer$ “ ведет себя как и слоговое r . Совокупность этих явлений и их размещение указывает, что эти древнечешские тексты являются западнословацкого происхождения и относятся ко второй половине XIV века.

SLOVENSKÁ JAZYKOVEDA OD OSLOBODENIA (1945—1960)

VŠEOBECNÁ A INDOEURÓPSKA JAZYKOVEDA, SLAVISTIKA, ONOMASTIKA,
DEJINY SLOVENČINY A DIALEKTOLÓGIA

Pri príležitosti 15. výročia oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou a vzniku ľudovodemokratického Československa zhodnotili slovenskí jazykovedci výsledky svojej práce za uplynutých pätnásť rokov vo všetkých jazykovedných disciplínach, ktoré sa u nás pestujú.

V Jazykovednom časopise uverejňujeme príspevky zhodnocujúce výsledky výskumu v oblasti všeobecnej a indoeurópskej jazykovedy, ďalej v oblasti slavistiky, onomastiky, dejín slovenčiny a dialektológie.

Príspevky zhodnocujúce výsledky slovenskej jazykovedy v ostatných jazykovedných disciplínach sa uverejňujú takto:

a) články o výsledkoch výskumu slovenského spisovného jazyka v časopise Slovenská reč XXV, 1960, č. 4—5;

b) príspevky zhodnocujúce výsledky výskumu v moderných filológiách a orientalistike v Sborníku FF UK, Philologica, XI, 1960;

c) zhodnotenie výsledkov klasickej filológie na Slovensku prinesie časopis Listy filologické VIII (LXXXIII), 1960, svazek druhý.

ŠIMON ONDRUŠ

VŠEOBECNÁ JAZYKOVEDA A INDOEUROPEISTIKA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1945—1960

Vývin slovenskej jazykovedy od skončenia druhej svetovej vojny a od oslobodenia r. 1945 určovali dva činitele. Vonkajším činiteľom bolo opätovné spojenie Slovákov a Čechov ako dvoch blízkych slovanských národov v novom ľudovodemokratickom štátnom útvere a jeho začlenenie v rámci socialistického tábora na čele so Sovietskym sväzom. Spoločný život Slovákov a Čechov v novej ČSR umožnil vzájomnú a plodnú spoluprácu slovenskej jazykovedy s českou, ktorá má nepomerne dlhšiu tradíciu a z toho vyplývajúcu vysokú teoretickú a materiálovú fundovanosť. Začlenenie našich národov v rámci socialistického sveta, ktorý sa riadi materialistickým svetonázorom, umožňovalo postupne redukovať a odstraňovať idealistické koncepcie z vedeckého života. Pravda, tento proces „odidealizovania“ a „zmaterializovania“ našej vedy nemôže byť a nie je krátky ani jednorazový. V niektorých prípadoch trvá dodnes.

Druhým základným, a to vnútorným činiteľom bol stav európskej lingvistiky

pred druhou svetovou vojnou a v období vojny. Ako je všeobecne známe, módnym smerom v teoretickej jazykovede, ako aj v niektorých iných spoločenských vedách približne od r. 1930 sa stal u nás aj inde štrukturalizmus. Táto filozofická a metodologická koncepcia priniesla do teoretickej a v niektorých prípadoch aj do aplikovanej lingvistiky nový a v niektorých ohľadoch aj potrebný a zdravý kvas. Za najpozitívnejšiu črtu štrukturálneho lingvistiky oproti predchádzajúcej pozitivistickej, tzv. mladogramatickej jazykovednej orientácii pokladáme prvky dialektiky v jej metóde. Skutočnosť, že sa jazyk začínal chápať a vysvetľovať ako systém, že sa neskúmajú izolované jednotky jazyka ako také, ale aj, ba predovšetkým ich vzťah k ostatným jednotkám jazykovej sústavy, to je bezpochyby črta dialektická. Ak by sme sa však chceli pokúsiť charakterizovať štrukturalistickú dialektiku z hľadiska marxistickej dialektickej metódy, museli by sme ju označiť za dialektiku metafyzickú. Ide tu síce o *contradictio in adjecto*, ale takéto protirečenie v štrukturalistickej metóde skutočne je. Štrukturalistická metóda je dialektická v tom zmysle, že postuluje skúmanie vzájomných vzťahov a podmieneností prvkov jazykovej sústavy. Metafyzická je v tom, že tieto vzťahy a podmienenosti obmedzuje iba na rámec jazyka, ba obyčajne na zvukový plán jazyka, že izoluje jazyk od ostatného spoločenského a psychického diania. Vidí jazyk ako imanentne uzavretý kruh. Nepostuluje skúmanie vzťahov a podmieneností medzi jazykom a mimojazykovou skutočnosťou. Pre túto vlastnosť, ktorá je veľmi typická pre čelných teoretických predstaviteľov štrukturálnej metódy, bude vhodnejšie štrukturalistickú logiku nazývať vzťahovou, nie dialektickou. Treba však konštatovať, že táto vzťahová logika bola nevyhnutným stupňom vo vývine od atomistickej, opisnej a klasifikačnej logiky k univerzálnej dialektickej logike marxistickej. Psychologicky a historicky boli ono „vzduchotesné“ uzatváranie jazykového kruhu a izolácia jazyka od ostatných sfér prírodnej a spoločenskej skutočnosti do značnej miery pochopiteľné. Jazykovede sa vyčítalo, že nie je osobitnou, samostatnou vedou, že rôznymi svojimi zložkami tvorí súčasť iných vied (anatómie, akustickej fyziky, všeobecnej histórie, psychológie, logiky atď.). V snahe osamostatniť jazykovedu, dokázal, že má svoj osobitný predmet skúmania, začal sa postulatívne kruh jazykovedy a jazyka uzatvárať tým, že za predmet lingvistiky sa nepokladala ani materiálna podstata jazykových prvkov (napr. hlások), ani to, čo spája a vzájomne podmieňuje jazykové javy s inými spoločenskými javmi. Za predmet „čistej“ lingvistiky sa postulovalo iba skúmanie vzťahov a protikladov medzi prvkami jazyka. Z hľadiska marxistickej dialektiky musíme práve túto izoláciu pokladať za metafyzickú črtu štrukturalistickej teórie jazykovedy.

Pretože vzťahy medzi prvkami jazykovej sústavy možno najprístupnejšie skúmať v synchronickom stave, ktorý umožňuje brať do úvahy maximálne množstvo prvkov, uprednostňovala štrukturalistická orientácia predovšetkým lingvistiku synchronickú. To malo kladné i záporné dôsledky. Klad vidíme hlavne v tom, že dnes sú opisné gramatiky súčasných jazykov na nepomerne vyššej vedeckej úrovni ako na konci 19. a na začiatku 20. stor., keď prevládal v jazykovede pozitivistický historizmus. Na druhej strane však prevažne synchronická orientácia štrukturálnej lingvistiky spôsobila, že historicko-porovnávací výskum indoeurópskych a iných jazykov z hľadiska bádateľskej metódy je dnes vo väčšine prác v podstate na takej úrovni, akú mal na konci 19. stor. Dnes ešte nemôžeme hovoriť o plodnej a všestrannej aplikácii vzťahovej, tobôž nie dialektickej logiky v historicko-porovnávacom skúmaní jazykov. Z indoeuropeistov sa aplikovanie vzťahovej logiky azda najlepšie darí poľskému jazykovedcovi J. Kuryłowiczovi.

Pokladali sme za potrebné aspoň v skratke načrtnúť obraz nedávneho a v značnej miere ešte aj súčasného stavu metodológie teoretickej lingvistiky a komparistiky, aby sme mohli objektívnejšie sledovať a hodnotiť vývin všeobecnej jazykovedy a indoeuropeistiky na Slovensku v posledných pätnástich rokoch. Tento vývin treba rozčleniť približne do dvoch období. Prvé obdobie trvalo od oslobodenia do r. 1950, do vyjdenia Stalinových statí o marxizme v jazykovede. Druhé obdobie trvá od uverejnenia týchto statí dodnes.

Teoretickú orientáciu a pracovné výsledky všeobecnej jazykovedy a indoeuropeistiky na Slovensku tesne pred r. 1945 a v prvých piatich rokoch po oslobodení najlepšie odzrkadľujú posmrtné vydaná práca prof. J. M. Kořínka *Úvod do jazykovedy* (1948), ďalej zborník *Linguistica slovacica* IV—VI (1946—1948), úvodná teoretická časť knihy J. Ružičku *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností* (1947), štyri ročníky časopisu *Slovo a tvar* (1947—1950), zborník Bratislavského lingvistickeho krúžku *Recueil linguistique de Bratislava* (1948) a *Jazykovedný zborník* I—IV.

Hoci spomenutá práca nebohého profesora všeobecnej a porovnávacej jazykovedy na Univerzite Komenského J. M. Kořínka, ako aj jeho značne teoreticky zameraná štúdiá *K otázke pravopisu*¹ boli koncepované ešte pred r. 1945, treba zhodnotiť ich dosah pre vývin slovenskej jazykovedy v nedávnom období. Ak sa dívame z hľadiska dnešného stavu vedy a spoločenskej situácie na Kořínkovu prácu, vidíme jej hlavnú zásluhu v odbornej príprave strednej generácie našich jazykovedcov (Ružička, Peciar, Horecký a i.). Kořínek bol podľa svedectva jeho žiakov učiteľom vysokých mravných a odborných kvalít. To však nám nemôže brániť, aby sme nekonštatovali, že svojím sklonom k formálno-logistickému chápaniu jazyka a jazykovedy v zmysle ideí F. de Saussura a L. Hjelmsleva o „čistej“ jazykovede zaslúžil sa vo veľkej miere o to, že sa u nás v teoretickej lingvistike začal metafyzicky izolovať predmet jazykovedy od ostatného sociálneho a psychického diania, s ktorým je jazyk ako sociálny jav v úzkej spojitosti. Podľa našej mienky Kořínek nebol dialektik. Ba ani metódu vzťahovej logiky neuplatnil aktívne a invenčne v tom zmysle, že by bol na základe vzájomného porovnávania vzťahov medzi prvkami jazykovej štruktúry priniesol určité nové údaje o zákonitostiach predhistorického alebo historického vývinu indoeurópskych jazykov, ako sa to najnovšie darí napr. prof. Paulinymu v jeho štúdiách zo slovenskej a slovanskej historickej fonológie. Kořínek vo výskumnej práci — okrem niektorých etymologických štúdií — nedokázal tvorivo uplatniť princípy vzťahovej logiky v jazykovede. Zdôrazňujeme to zámerne preto, lebo jeho štúdií, čo je psychologicky pochopiteľné, invenčnú bádatelskú potenciú svojho učiteľa precenili. Pri vydaní spomenutej príručky všeobecnej jazykovedy *Úvod do jazykovedy* pripravovateľ tohto vydania Š. Peciar napísal, že Kořínek „ostal vždy originálnym mysliteľom“ (str. 6). Ak berieme do úvahy úzko slovenský rámec a predchádzajúci žalostný stav teoretickej jazykovedy u nás, môžeme niektorým Kořínkovým názorom priznať relatívnu originalitu. Ale z hľadiska širšieho boli to názory eklektické (Saussure, Hjelmslev, Jakobson, Trubeckoj atď.). Najväčšiu zásluhu treba pripísať prof. Kořínkovi v syntetizovaní a utriedení dovtedajších lingvistických poznatkov, pravda, nie všeobecne, ale z hľadiska jeho štrukturalistického kréda. Svedčí o tom okrem spomenutej príručky všeobecnej jazykovedy aj druhá posmrtné vydaná práca o „prestavbe“ hláskovej a morfolologickej sústavy indoeurópskeho prajazyka v prasloviančine.² Výklady v nej sú značne tradičné. Najcennejšou časťou

¹ SAT I, 1947, 38—43.

² *Od indoeurópskeho prajazyka k prasloviančine*, Bratislava 1948.

je úvodná časť o princípoch historicko-porovnávacej metódy a o porovnávaní jazykov vôbec. Pri rekonštrukcii sústavy indoeurópskeho prajazyka chýba výklad o dvoch teóriách (fonologická teória laryngál a morfonologická teória Benvenistova o štruktúre indoeurópskeho koreňa), ktoré sa v súčasnom vývine indoeuropeistiky ukazujú ako veľmi plodné, o čom svedčia i štúdie niektorých sovietskych autorov.

O tom, že sa u nás v prvých rokoch po oslobodení pripúšťal nielen idealistický pohľad na jazyk, ale aj vnášanie teizmu do teoretickej lingvistiky, svedčí uverejnenie článku N. Losského *Ideálne základy jazyka*.³ Hlásku ako jednotlivý konkrétny zvuk a reč ako konkrétny jednotlivý prehovor (parole) začleňuje Losskij do ontologickej kategórie „reálne bytie“, kým fonému a jazyk ako sústavu pravidiel do kategórie „ideálne bytie“ v zmysle koncepcie antického filozofa Platóna a jeho idealistických nasledovníkov. Fonéma i jazyk existujú vraj mimo času a priestoru. Vedomie hovoriaceho individua je „konkrétne-ideálne bytie“, kým jazyk je „abstraktne-ideálne bytie“. O skrz-naskrz idealistickom chápaní jazyka svedčí najlepšie tento citát: „Reč je systém stabilnejší než jednotlivé Ja Petra, Jána, Ivana, Pavla; má akúsi nadľudskú (?! — Š. O.) existenciu, samozrejme nesamostatnú, lebo v tomto svojom nadľudskom aspekte je systémom abstraktných ideí. Musíme preto nájsť nejakého nadľudského nositeľa tohto systému“ (str. 11).

Oproti Losského článku treba ako protipól postaviť štúdiu *Jazyk a skutočnosť* od A. V. Isačenka.⁴ Autor sa snaží začleniť jazyk do patričnej ontologickej oblasti bytia síce z hľadiska štruktúrálnej filozofie jazyka, ale v celkovom chápaní jazyka prevažujú uňho prvky materialistické. Práve týmito materialistickými tendenciami sa Isačenko dištantuje od extrémnych teoretikov štrukturalizmu typu Hjelmsleva, Kořínka a iných. Napríklad v protiklade ku Kořínkovi, podľa ktorého „jazykový systém sám osve je nadčasový a nadpriestorový“⁵, Isačenko konštatuje: „Vo sfére sociálnych zjavov je dôležitá iba jediná skutočnosť: skutočnosť funkčná. Táto skutočnosť je viazaná na ľudskú spoločnosť a jestvuje len ňou a v nej. V tomto zmysle sú oprávnené námietky proti nadčasovému a nadpriestorovému chápaniu jazykového systému, lebo takéto pojmy pozbavujú systém hodnôt jeho podstatného príznaku: sociálnosti.“⁶ Materialistické ponímanie jazyka v Isačenkovej štúdii narúša do určitej miery nie veľmi príľahavé používanie filozofických termínov. Autor napríkladie oproti sebe objektívnu empirickú skutočnosť a skutočnosť sociálno-funkčnú, akoby skutočnosť sociálna nebola objektívna.

Otázkami ontologickej povahy jazyka, resp. vymedzením postavenia jazyka v celku spoločenských a prírodných javov a z toho vyplývajúcej metódy jazykovedy sa zaoberal J. Ružička najmä v úvodnej teoretickej časti knihy *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností* (str. 6—18). Podáva historický prierez vývinu a kritiku filozofie a metodológie novodobej jazykovedy od Fr. Boppa až po najnovšie obdobie, a to z hľadiska štrukturalistického. Ružičkova časť, ako aj celá jeho kniha je záslužná v dvojakom zmysle. Po prvé v tom, že sa v nej píše o teoretických a metodologických otázkach jazykovedy, o ktorých sa u nás (nie však inde) predtým písalo málo, ba skoro vôbec nič. Po druhé v tom, že sa autor pokúsil aplikovať zásady vzťahovej logiky a funkčného pohľadu na historický vývin jazyka. Ak sa však dívame na Ružičkovu prácu a jeho názory z hľadiska marxistického ponímania jazy-

³ LS IV—VI, 1946—1948, 5—12.

⁴ SAT I, 1947, 33—38.

⁵ SAT I, 1947, 42.

⁶ SAT I, 1947, 38.

ka a jazykovedy, musíme jej vyčítať mnoho problematických, nejasných i nesprávnych miest, vyplývajúcich do značnej miery z prílišnej závislosti od jazykovednej koncepcie Kořínkovej. Mladogramatickej metóde sa vyčíta ako závažný nedostatok, že na jej základe „sa nemožno pri skúmaní . . . odpútať od časovej a priestorovej viazanosti“ (str. 8). Fyziológia a akustika hlások, psychológia a sociológia reči nemajú vraj s jazykom nič spoločného. Synchronická a diachronická jazykoveda sú úplne samostatné a od seba nezávislé jazykovedné disciplíny (str. 13). Predmet jazykovedy treba presne odlišovať od materiálu, lingvistické skúmanie sa nemá dať ovplyvňovať jazykovým materiálom (str. 18). Úzkostlivé lipnutie na rečových prejavoch jednotlivca, ktoré sa dajú zachytiť zmyslami a fixovať graficky, a z toho vyplývajúci exaktný rozbor akustický a organogenetický sú vraj u mladogramatikov dedičstvom ranej indoeuropeistiky! (str. 7). Tieto ako aj iné názory svedčia o tom, že Ružička sa dal v uvedenom období príliš ovplyvniť módnymi heslami štrukturalizmu.

Približne v tom istom období, ale v značne odlišnom, hoci celkove štrukturalistickým duchu bola písaná stať L. A. Aranya *K porovnávaciemu jazykovému výskumu na Slovensku*.⁷ Autor poukazuje na rozdiel medzi pozitivistickým chápaním porovnávacieho štúdia nepríbuzných jazykov (tzv. vplyvológia a podceňovanie alebo preceňovanie jedného jazyka nad druhým) a štrukturálne orientovanou snahou zistiť konvergentné alebo divergentné vývinové tendencie na základe spoločných geograficko-kultúrnych činiteľov v dejinách praslovančiny a uralo-altajských jazykov v najstaršom období, v dejinách starej slovenčiny a starej maďarčiny, v nárečovej diferenciacii pri kontakte obidvoch jazykov, ako aj pri spoločných prvkoch v pravopisnej sústave oboch jazykov. Potrebu tzv. areálnej komparatistiky Arany teoreticky a gnozeologicky odôvodňuje taktó: „Štruktúralnovedný postoj chápeme v širšom zmysle slova, a preto popri štruktúralnej kauzalite uznávame aj kauzalitu príčinnú, i keď sme si vedomí toho, že tzv. kauzalita príčinná je vlastne iba časovým systémom najnadradenejšej, všetko vysvetľujúcej kauzality štruktúralnej, ktorá však pravdepodobne zostane večným tajomstvom. Preto sme toho náhľadu, že študovaný jazykový jav po prvotnej izolácii a statickom skúmaní treba začleniť do nadradenej štruktúry a študovať ho v tomto plnšom životnom zapojení a vo všetkých jeho funkciách; a podobne po statickom čiže synchronickom skúmaní má nasledovať skúmanie dynamické čiže diachronické . . . Činitelia kultúrno-geografickí v užšom chápaní sú činiteľmi mimojazykovými, ale v širšom ponímaní patria k základným faktorom jazykového vývinu. Aj samo celostné, štruktúralne chápanie žiada pri skúmaní javov postupovať tak, že prvotne izolovaný predmet skúmania po preskúmaní sa začlení do nadradenejších celkov. Každé takéto zaradenie do stále nadradenejšieho celku znamená blíženie sa ku konkrétnej životnej danosti, i keď odhalenie životnej plnosti jedna veda sama nikdy nedosahuje.“⁸ Uvedli sme zámerné dlhší citát, aby sme poukázali na to, že sme mali už pred pätnástimi rokmi vysoko teoreticky fundovaného jazykovedca, ktorý síce svoje metodické zásady obliekal do štrukturalistickej terminológie, ale vecným chápaním sa veľmi blížil k marxistickej univerzálnej dialektike. Škoda, že sa nerozumným krokom v praktickom živote sám vyradil na mnoho rokov, ak nie navždy z radov slovenských jazykovedcov.

Problému jazykového znaku čiže vzťahu medzi zvukovým a sémantickým plánom

⁷ JS I—II, 1946—1947, 389—422.

⁸ Tamže, 396—397.

jazyka je venovaná Ružičkova informatívna štúdia *O jazykovom znaku*.⁹ Vychádza zo Saussurovho chápania jazykového znaku a z jeho kritiky v polemických článkoch I.—III. zväzku časopisu *Acta linguistica*. Prijíma Bröcknerovu a Lohmannovu koncepciu jazykového znaku, podľa ktorej súčasťou znaku je iba označujúca hmota (zvukové zloženie jazykovej jednotky) a označujúca funkcia, kým to, čo je označené (vec, resp. jej pojem) nie je súčasťou znaku. Takéto chápanie jazykového znaku sa v podstate prijíma aj v materialistickej filozofii jazyka.

V snahe zoznámiť sa s náhľadmi marxisticky orientovaných filozofov na problematiku jazykového znaku vydala sa v slovenskom preklade štúdia sovietskeho autora L. O. Reznikova *Proti agnosticizmu v jazykovede*.¹⁰ Autor poukazuje na nebezpečie definície jazyka ako systému znakov, ktoré väzí v tom, že sa za jazyk pokladá iba zvuková stránka a vylučuje sa z jazyka význam a z jazykovedy sémantika. Takáto interpretácia jazyka je zrejme formalistická a nezodpovedá požiadavke jednoty formy a obsahu v jazyku.

Všeobecným otázkam gramatiky (povahe morfémy, gramatickým kategóriám, častiam reči, syntaktickým pojmom) sa v slovenskej lingvistiky v rokoch 1945—1950 venovala taktiež primeraná pozornosť. Rozdiely v morfeematickom členení vlastných mien oproti apelatívam si všíma V. Blanár v štúdiu *Poznámky k morfeematickej štruktúre slova*.¹¹ Správne myšlienkové jadro štúdie autor zahmlieva „hypervedeckou“ a niekedy nevhodne používanou terminológiou (napr. stavia vlastné mená do protikladu s nociónálnym jazykom). To isté treba povedať aj na adresu jeho knižnej publikácie *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950), ktorá obsahuje teoretický úvod o povahe gramatickej kategórie čísla a o postavení vlastných mien v sústave jazyka.¹² Klasifikáciu morfém podáva štúdia J. Ružičku *Rozbor a triedenie gramatických tvarov*.¹³

Problém častí reči (slovných druhov) a vôbec členenia gramatiky nastolili u nás teoreticky rusisti, čo je dané tým, že traktovanie tejto otázky v ruskej a sovietskej lingvistiky má bohatú tradíciu. Stať *Obsah a hranice synchronickej jazykovedy* od A. V. Isačenka,¹⁴ nie veľmi priliehavo nazvaná (čakali by sme, že sa bude vyrovnávať so vzťahom medzi synchronickým a diachronickým výkladom jazyka), podáva členenie opisnej gramatiky a obsah jednotlivých jej častí. L. Ďurovič sa u nás prvý priklonil k tým jazykovedným teoretikom, ktorí pri charakteristike a vydeľovaní častí reči pokladajú za hlavné kritérium syntaktické (napr. I. I. Meščaninov v *Sovietskom sväze*, J. Kuryłowicz v *Polsku*). V štúdiu *K otázke neohybných čiaatok reči v slovenčine*¹⁵ vydell na základe syntaktického hľadiska („vetné členy sú prius, čiastky reči posterius“) zo skupiny prísloviak ako osobitné časti reči predikatívy, modálne slová a čiastice. O správnosti či nesprávnosti tohto postupu sa u nás teoreticky uvažuje dodnes.

Jakobsonov špekulatívny pokus o určenie protikladov v slovanskej pádovej sústave na základe vzťahovej logiky a charakteristiku tzv. celostného významu pádov¹⁶

⁹ SAT I, 1947, 3—8.

¹⁰ JS IV, 1950, 70—88.

¹¹ RLB, 179—190.

¹² Kritické poznámky na adresu tejto práce sme vyslovili v JS VI, 1952, 133—138.

¹³ JS IV, 1950, 100—112.

¹⁴ SAS X, 1947—1948, 201—208.

¹⁵ JS IV, 1950, 113—140.

¹⁶ TCLP VI, 1936, 240—288.

bez kritického postoja použil J. Horecký v štúdií *Poznámky k celostnému významu pádov v latinčine*.¹⁷ J. Horecký venoval pozornosť aj problematike medzinárodného jazyka vo viacerých statiach. Najvšestrannejšia z nich je stať *K otázke medzinárodného jazyka*.¹⁸

Všeobecne jazykovedného rázu z oblasti syntaxe je stať E. Paulinyho *La phrase et l'énonciation*.¹⁹ Syntaxe a jej vzťahu k morfológii v chápaní predstaviteľa dánskej štrukturalistickej školy V. Brøndala sa týkajú poznámky J. Ružičku *Syntax ako časť gramatiky*.²⁰ Autor vyslovuje uznanlivý, ale i kritický postoj k Brøndalovej koncepcii. Schvaľuje najmä jeho záporný postoj k nadradovaniu syntaktického kritéria v morfológii (pri určovaní častí reči). Informáciu o formalistickej koncepcii jazyka a jazykovedy u hlavného predstaviteľa dánskej školy L. Hjelmsleva priniesol V. Blánár.²¹ Preberá síce od iných interpretov Hjelmslevovej glosematiky niektoré výhrady, ale celkove ju pokladá za prínos pre modernú jazykovedu.

Ak bol postoj našich jazykovedcov k západoeurópskym buržoáznym lingvistickým teóriám nie celkom jednoznačný, ich vzťah k tzv. novému učeniu N. J. Marra bol rozpačitý, ba zväčša záporný. Treba však konštatovať aj to, že tento záporný postoj nevyplýval z toho, že by naši jazykovedci boli stáli dôslednejšie na materialistickom stanovisku než príslušníci Marrovej lingvistickej školy, ale skôr z toho, že sa zásady „nového učenia o jazyku“ nezhodovali s vžitými predstavami o povahe a vývine jazyka, nech už tieto predstavy mali svoj prameň v mladogramatickej alebo štrukturalistickej koncepcii jazyka. Svedčí o tom i skutočnosť, že namiesto samostatnej interpretácie tohto učenia sa prebral článok poľského lingvistu J. Kuryłowicza *Ruský jazykospyt posledných čias*.²² Prevzatie tejto Kuryłowiczovej kritiky oficiálneho prúdu sovietskej jazykovedy pred r. 1950 v slovenskom jazykovednom orgáne malo zaiste signalizovať to, že postoj slovenských lingvistov sa približne zhoduje s postojom J. Kuryłowicza. Je isté, že Kuryłowicz ako čelný predstaviteľ európskej komparistiky a všeobecnej jazykovedy vedel nahmatať najslabšie miesta Marrovoho „nového učenia o jazyku“. Túto kritiku však viedol z pozície tzv. čistej vedy, z čoho vyplýva, že smerovala nielen na nevedecké či pseudovedecké prvky v teórii N. J. Marra a jeho žiakov, ale aj na materialistické marxistické chápanie vzniku a vývinu jazyka vôbec. Kuryłowicz nediferencoval Marrove názory od myšlienok klasikov marxizmu a neoprávnené pripísal Marxovi a Engelsovi napr. začlenenie jazyka ako sociálneho javu do ideologickej nadstavby. Vôbec Kuryłowicz svojím článkom prezradil, že vie o marxizme iba toľko, čo sa dozvedel pri čítaní prác N. J. Marra a jeho prívržencov. Neprekvapuje preto, že z pozície „čistej“ vedy kritizuje aj marxistickú tézu o podstatnej úlohe kolektívnej práce pri vzniku jazyka. Tento marxistický názor je vraj nesprávny preto, lebo „tento výklad jazykových faktov nezostáva v rámci jazyka, ale siaha mimo jeho oblasť“.²³ Z uvedeného citátu vidieť, že Kuryłowicz, hoci sa v mnohom odlišuje od extrémnych západoeurópskych teoretikov štrukturalizmu, predsa s nimi spája metafyzická izolácia jednotlivých ontologických oblastí bytia a vedomia, konkrétne téza o uzavretej, imanentnej povahe jazyka

¹⁷ LS IV—VI, 1946—1948, 44—55.

¹⁸ SAT I, 1947, 97—102.

¹⁹ RLB, 59—66.

²⁰ SAT II, 1948, 17—20.

²¹ *Hjelmslevova jazyková teória a otázka sémantiky*, LS IV—VI, 1946—48, 381—384.

²² SAT I, 1947, 65—69.

²³ Tamže, 68.

a z toho vyplývajúca metodická požiadavka nevybočiť pri vysvetľovaní jazykových javov z okruhu jazyka.

Rok po vyjdení Kuryłowiczovej kritiky „nového učenia o jazyku“ dali sa slovenskí lingvisti informovať o Marrovom učení z prvej ruky, a to jedným z hlavných predstaviteľov tohto učenia S. D. Kacnelsonom v jeho článku *Tridsať rokov sovietskej všeobecnej jazykovedy*.²⁴ Keď čítame túto stať dnes, vidíme hlavne dve veci. Po prvé, že Marrovi žiaci do veľkej miery vedeli odlíšiť v názoroch svojho učiteľa zrno od pliev. Kacnelson vôbec nezdôrazňuje napr. štvorelementovú analýzu, prvotnú reč mágov, fantastické Marrove etymologické výlety, nihilistický postoj k historicko-porovnávacej jazykovede 19. stor. atď. Po druhé, že pomerne dlhý život „nového učenia o jazyku“ je vysvetliteľný veľmi zložito pospíetanim spojením správnych marxistických názorov o vývine spoločnosti a myslenia s menej alebo viacej nesprávnymi názormi marristov na vývin jazyka, takže niekedy je ťažko rozhodnúť, kde sa končí vedecká pravda a kde sa začína pseudoveda.

Veľmi stručnú informáciu o oficiálnom smere sovietskej lingvistiky pred r. 1950 podáva E. Jóna v článku *Nové smery v súčasnej jazykovede*.²⁵ Hlbšie bola koncipovaná stať J. Ružičku *Hlavná metóda sovietskej jazykovedy*,²⁶ v ktorej autor naznačil aplikáciu zásad dialektického a historického materializmu približne v takom zmysle, ako to robili príslušníci nového učenia o jazyku.

Je do určitej miery pochopiteľné, že najaktívnejším propagátorom Marrovej teórie bol profesor ruskej filológie na Univerzite Komenského A. V. Isačenko. Svedčí o tom stať *Základy materialistickej jazykovedy*.²⁷ Prekvapuje však, že Isačenko v zápale oduševnenia či povinnosti vedel v Marrovom učení odlíšiť zrno od pliev v menšej miere ako priamy príslušník tohto učenia Kacnelson. Rozhorčoval sa dokonca nad tým, že sa v našich školách učí o existencii praslovanského jazyka a praslovanského národa v zmysle historicko-porovnávacieho štúdia slovanských jazykov. To nás presvedčuje o tom, že r. 1950 sa už v plnej miere naplnil čas, aby prišli očisťujúce slová Stalinove o marxistickom chápaní jazyka a jazykovedy.

Rozsah našej state nám nedovoľuje naširoko rozviesť kultúrno-politický a odborné jazykovedný dosah Stalinovej kritiky marrizmu a jeho formou jednoduchých, ale obsahom bohatých súdov o marxistickej koncepcii jazyka a jazykovedy. O tom, ako ich spontánne prijali slovenskí jazykovedci a ako sa ich pokúsili hneď tvorivo aplikovať vo svojich pracovných oblastiach, svedčia diskusné príspevky uverejnené v Jazykovednom zborníku IV z r. 1950 (Peciar, Ružička, Paulíny, Štolc, Jóna, Isačenko, Ďurovič, Horecký, Marsinová, Šimko), ako aj pohotové vydanie sovietskych príspevkov do diskusie v moskovskej Pravde na čele so Stalinovými staťami v zborníku *Za marxistickú jazykovedu* (1950). Táto spontánnosť bola pochopiteľná. Autor týchto riadkov v tom čase ešte iba končil filologické štúdiá na univerzite, ale i tak dobre poznal psychózu v lingvistických kruhoch tesne pred vyjdením Stalinových stať. Realisticky, logicky mysliaci jazykovedci si už uvedomovali, že štrukturalistická metóda je príliš úzka, že zavádza do formalizmu a do neplodných špekulácií, že neumožňuje zachytiť jazykovú skutočnosť v jej plnosti. Na druhej strane niektoré nevedecké prvky v Marrovej teórii jazyka a metodické zásady „nového učenia o jazyku“, ktoré sa ako celok vyhlasovalo za marxistické, boli natoľko očividné, že

²⁴ SAT II, 1948, 97—108.

²⁵ JS I—II, 1946—1947, 463—468.

²⁶ SAT IV, 1950, 1—7.

²⁷ SR XV, 1949—1950, 65—74.

prijat toto učenie ako najsprávnejšiu svetonázorovú koncepciu jazyka a ako najvhodnejšiu pracovnú metodológiu sa priečilo zdravému vedeckému inštinktu. Preto sa Stalinove zásadné myšlienky o marxistickom chápaní jazyka prijali všeobecne s takým uspokojením.

Aký bol vývin našej jazykovedy po r. 1950? Veľmi lakonicky ho možno charakterizovať takto: Prestalo sa veľa špekulovať, začalo sa viacej konkrétne a užitočnejšie pracovať. Prudký vývin našej spoločnosti v hospodárskom i kultúrnom živote začal klásť na jazyk, a tým aj na jazykovedcov zvýšené nároky. Začala sa na vedeckých základoch budovať slovenská odborná terminológia. Rozkolísanosť normy spisovnej slovenčiny a do určitej miery zastaraná pravopisná sústava vyžadovali novú úpravu Pravidiel slovenského pravopisu. Marxistické chápanie jazyka nastoluje potrebu všestranného hlbokého spracovania slovenskej gramatiky. Spisovatelia a vôbec kultúrni pracovníci volajú po dôkladnom normatívnom a výkladovom slovníku slovenského jazyka. Rozširovanie vysokých škôl a rast poslucháčov kladie na jazykovedcov zvýšené pedagogické nároky. Bratské vzťahy so Sovietskym svätom ako oporou socialistického sveta vyžadujú vypracovať slovensko-ruský slovník a ruskú gramatiku v porovnaní so slovenčinou. Jazykovedci účinkujúci pedagogicky na univerzitách pracujú na vysokoškolských učebniciach. Tieto a iné momenty spôsobili, že sa slovenskí jazykovedci, ktorých počet nebol a ešte ani nie je nijako veľký, museli zo špekulatívnych a teoretických polôh „znižit“ ku konkrétnejšej a praktickejšej lingvistickej práci. Nespôsobilo to úpadok teoretickej úrovne slovenskej jazykovedy? Keby sme teoretickú úroveň lingvistiky posudzovali iba podľa počtu kníh a štúdií s úzko všeobecnójazykovednou a komparatistickou tematikou, povedali by sme, že áno. Ak však zoberieme pod lupu množstvo usporiadaných konferencií, ktoré sa stali akosi teoretickou nadstavbou a overovaním spomínanej konkrétnej práce, zistíme, že sa u nás v poslednom desaťročí teoretická jazykoveda pestuje v novej, „praktickejšej“ forme. Kým predtým všeobecnójazykovedné práce čerpali z rôznych viacej či menej „svetových“ módných smerov v lingvistiky, dnes teoretická jazykovedná problematika vyplýva viacej z domácich živých potrieb. Je to bezpochyby zdravšia situácia, než bolo niekdajšie napodobňovanie cudzích vzorov.

Druhou črtou, ktorá charakterizuje vývin našej jazykovedy v poslednom desaťročí, je užšia a plodnejšia spolupráca s jazykovedou českou. Nielen na konferenciách celoštátneho charakteru sa schádzajú v družnej spolupráci a vzájomnej výmene názorov slovenskí jazykovedci s českými, ale aj na slovenských podujatiach majú aktívnu účasť poprední lingvisti českí, a naopak. Z tejto vzájomnej spolupráce môže slovenská jazykoveda len získať.

Všeobecnú jazykovedu a čiastočne aj indoeuropeistiku celých desať rokov v Bratislave prednášal až do odchodu do Olomouca r. 1955 A. V. Isačenko. Od neho pochádza aj najviacej štúdií z tohto odvetvia lingvistiky. Na základe marxistických prác o príbuzenskej štruktúre rodu vo vývine prvobytnej spoločnosti, ako aj pod vplyvom Stalinových statí vznikla jeho bohatá štúdia *Indoeurópska a slovanská príbuzenská terminológia vo svetle marxistickej jazykovedy*.²⁸ Na základe morfolologickej a sémantickej analýzy príbuzenských názvov autor dokazuje oproti buržoáznym vedcom existenciu matriarchátu u starých Indoeurópanov. Pokus určiť sémantickú náplň starého indoeurópskeho odvodzovacieho prvku *-men* obsahuje jeho stať *Prí-*

²⁸ Slavia XXII. 1953, 43—80.

spevok k štúdiu najstarších vrstiev základného slovného fondu slovanských jazykov.²⁹

Niektoré všeobecné názory o porovnávacom štúdiu jazykov vyslovuje V. Blanár v štúdiu *Historicko-porovnávací metóda a niektoré otázky dnešnej slovanskej jazykovedy*.³⁰ Pracovný postup a bádatelské možnosti historicko-porovnávej metódy na indoeurópskom a slovanskom jazykovom materiáli traktuje Š. Opdruš vo vysokoškolských skriptách *Úvod do slavistiky* (Bratislava 1955, 9—30).

Ako sme už uviedli, na viacerých konferenciách o konkrétnych naliehavých problémoch gramatiky a slovníka riešili sa i otázky všeobecnejšieho rázu. Na lexikografickej konferencii v júni 1952 v Bratislave takéhoto druhu bol referát A. V. Isačenka *Dnešný stav a úlohy lexikológie a lexikografie* a príspevok E. Ďuroviča *Homonymá v slovníku*.³¹

Na fonologickej konferencii v Prahe v júni 1953 mal zo Slovenska hlavný príspevok Š. Peciar.³² Zdôrazňoval jednotu fonetiky a fonológie a osvetľoval základné pojmy fonológie (fonéma, archifonéma, variant, fonologický systém). Podrobnú informáciu o priebehu a výsledkoch sovietskej diskusie o fonológii, ktorá prebiehala v SSSR, podal J. Horecký.³³

Všeobecné jazykovedné pojmy systém, norma a kodifikácia boli predmetom úvah na bratislavskej konferencii o norme spisovného jazyka v marci 1955.³⁴ Na konferencii v decembri 1955 J. Ružička určoval hranice medzi morfológiou a syntaxou a osvetľoval „nové“ slovné druhy (častice, predikatívy, modálne slová). Za jednoznačne osobitný slovný druh pokladá iba častice.³⁵ Na tej istej konferencii J. Horecký podľa rôznych kritérií členil slovnú zásobu jazyka.³⁶ Ten istý autor sa pokúsil načrtnúť systém v slovnej zásobe.³⁷

Kým v Sovietskom sväze od r. 1950 vyšli tri dôležité knižné príručky všeobecnej jazykovedy (Čikobava—Bulachovskij, Reformatskij, Budagov), u nás je v tomto smere stav neuspokojivý. Máme zatiaľ iba jedinú príručku tohto druhu. Sú to vysokoškolské skriptá E. Jónu *Úvod do jazykovedy* (1. vydanie r. 1954), ktoré už pre svoj malý rozsah nemôžu podať poslucháčom filológie sústavnejší prehľad základných jazykovedných pojmov a problémov.

O tom, že úvahy všeobecnojazykovedného rázu sú obsahovo bohatšie a samostatnejšie, ak vyrastajú z konkrétnych potrieb a konkrétnej práce, svedčia u nás napr. teoretické štúdie E. Paulinyho, ktorý popri svojich hlboko dialekticky premyslených štúdiách z historickej fonológie a z dejín spisovnej slovenčiny a jej vzťahu k češtine venuje pozornosť aj problematike všeobecnojazykovednej. E. Pauliny sa zaoberal aj funkčným rozvrstvením spisovného jazyka.³⁸ Vymedzuje súkromný štýl, verejný štýl a umelecký štýl na základe štyroch štýlotvorných činiteľov: 1. stimulus, 2. oznamovacia sila prostredia a kontextu, 3. dialogičnosť alebo mnohologičnosť, 4. ústnosť alebo písomnosť. — Jedným z najvážnejších pokusov odkryť systémové

²⁹ Studie a práce lingvistické I, 1954, 114—130.

³⁰ Slavia XXI, 1952, 485—493.

³¹ Lexikografický sborník, 1953, 63—75.

³² Stat je uverejnená v časopise Slovo a slovesnost XV, 1954, 38—46.

³³ Izvestija AN SSSR, Otdelenije literatury i jazyka XI. XII.

³⁴ Referáty vyšli v Slovenskej reči XX, 1955, č. 4.

³⁵ SR XXI, 1956, 3—20.

³⁶ Tamže, 64—72.

³⁷ JŠ III, 1958, 5—18.

³⁸ SAS XV, 1955, 17—24.

usporiadanie jazyka je Paulinyho štúdia *Systém v jazyku*.³⁹ Vyčíta doterajším pokusom, že sa snažili odкрыť systém v jazyku násilným vtlačaním rôznych aprioristických filozofických koncepcií na jazyk namiesto toho, aby materialistickým postupom vyabstrahovali tento systém z jazyka a myslenia praktického človeka. Pauliny uznáva iba dva základné jazykové systémy, a to systém zvukový a systém sémantický v širokom chápaní (zahrnujúci morfológiu, syntax i slovník). Tieto dva systémy sú navzájom úzko späté, ale sémantický je nadradený zvukovému. Základ celkového jazykového systému vidí Pauliny preto v sémantike (v uvedenom širšom zmysle). Určuje dva najabstraktnejšie rozpoznávacie znaky na systémové zoskupenie plnovýznamových slov: 1. či sa niečo uvedomuje ako samostatne existujúce alebo nesamostatne existujúce, 2. či sa niečo uvedomuje s ohľadom na čas alebo ako existujúce bez ohľadu na čas. Pretože kritériá pre určenie všeobecného jazykového systému vidí Pauliny v myslení, resp. v sémantike, postuluje existenciu deviatich základných slovných druhov vo všetkých jazykoch bez ohľadu na morfológický typ jazyka, ktorý predstavuje špecializovanú konkretizáciu tohto všeobecného systému. Proti objavovaniu „nových“ slovných druhov ako dôsledku preceňovania syntaktického hľadiska sa stavia záporne. Nejasná zostáva podľa nášho názoru Paulinyho téza o paralelizme sémantického a zvukového systému jazyka. Odkaz na typologické práce Skaličkovej nepostačuje. Paulinyho dialektickú metódu chápať jazykové javy v najširších súvislostiach a subsumovať ich pod najvšeobecnejšie princípy odzrkadľuje aj jeho štúdia *Problémy slovesnej reči*.⁴⁰

Oproti Paulinyho a Ružičkovej skepse k nadradovaniu syntaktického hľadiska pri vymedzovaní slovných druhov buduje E. Ďurovič práve na syntaktickej kombinatorike slov väčšiu časť svojej knihy *Modálnosť*.⁴¹ Autor, vychádzajúc z prác V. V. Vinogradova a Ch. Ballyho, podáva sémantickú, syntaktickú a morfológickú analýzu modálnych vrstiev slov v jednotlivých slovných druhoch. Ďurovičova práca je jedným z preukazných svedectiev toho, že teoretické lingvistické myslenie u nás nestagnuje.⁴²

Po V. Blanárovi začína sa u nás nad otázkami jazykového miešania a kríženia dôkladne zamýšľať P. Ondrus, ktorý tento teoretický problém sleduje na vývine a dnešnom stave slovenských nárečí v Maďarsku. Výsledky svojich zovšeobecnení uverejnil v štúdiu *K otázke jazykového miešania*⁴³ a v širšie koncipovanej stati *K otázke jazykového kríženia a miešania*.⁴⁴ Pozoruhodná je autorova snaha zásadne odlíšiť proces miešania (príbuzných jazykov) od kríženia (nepribuzných jazykov).

Mnoho všeobecných tvrdení a tautológií obsahuje úvaha V. Blanára *K základným otázkam lexikológie*.⁴⁵ Za podstatné lexikálne vzťahy slova hľadisko pokladá Blanár jeho vzťah k slovám zakončeným na *-osť*, *-stvo*, *-ie*, *-ota*, lebo aj tie majú

³⁹ Sborník O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 18—28.

⁴⁰ Slavia XXIII, 1954, 39—44.

⁴¹ *Modálnosť*. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine, Bratislava 1956, 220 strán.

⁴² Pripomienky k niektorým problémom všeobecného rázu v Ďurovičovej monografii sme podali v JČ IX, 1958, 165—172.

⁴³ Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka. Praha 1958, 417—427.

⁴⁴ Sborník FF UK, Philologica X, 1959, 66—78.

⁴⁵ Sborník FF UK IX, 1958, 3—12. Porov. recenziu Š. Pečiara, JČ X, 1959, 178—179.

abstraktný význam. Podstatný je podľa Blanára aj vzťah tohto slova k slovám so zakončením na *-áreň, -ovňa* atď., pretože aj to sú nomina loci. Podstatný je vraj aj vzťah k slovám stredného rodu na *-e, -ie, -a*, pretože aj tie majú v nominatíve a akuzatíve rovnakú koncovku. Aj vzťah slova *hladisko* k slovám typu *dedo* je podstatný, lebo aj tie sa končia na *-o*! Tu však nejde o nijaké podstatné lexikálne vzťahy, tu ide o prázdne formalistické zoskupovanie slov. Určite to nie je cesta, ktorou sa objaví systém v slovnej zásobe, o čo sa autor snaží. Týmito kritickými poznámkami nechceme znevažovať niektoré správne, hoci nie originálne tézy, ako je napr. téza o vyrovnávaní medzi polysémiou a polylexiou ako základným zákonom lexikálneho vývinu.

Úplne zanedbanou oblasťou všeobecnej jazykovedy u nás je sledovanie zákonitostí v ontogenéze reči u dieťaťa. Zatiaľ robia u nás túto prácu iba psychológovia, pedagógovia a defektológovia, pravda, nie z hľadiska jazykovedného. Od jazykovedcov vyšla iba nepatrná stať V. Betákovvej *K analógii a alternácii v detskej reči*.⁴⁶ Ak porovnáme túto chudobu s bohatým skúmaním detskej reči v Sovietskom sväze alebo v Poľsku, musíme vysloviť želanie, aby sa v záujme obohatenia všeobecnej jazykovedy rozšírilo skúmanie u nás aj v tomto smere.

V porovnávačej indoeurópskej jazykovede po odchode prof. Isačenka nastalo vákuum. Až v posledných dvoch rokoch začína uverejňovať štúdie z tejto oblasti Š. Ondruš. Sú to metodologické poznámky k etymologickému výskumu v stati *Nad etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského*,⁴⁷ etymológie indoeurópskych pomenovaní strachu,⁴⁸ štúdie o vzniku praslovanských slov *sluga, cholpě* a staroruského *stribogž*⁴⁹ a stať *Striedanie likvid r/l v indoeurópskych jazykoch*.⁵⁰

Záverom možno povedať, že všeobecná a indoeurópska porovnávačia jazykoveda na Slovensku v poslednom vývinovom období, najmä od r. 1950 svetonázorovo a metodologicky stojí celkovo na správnych materialistických a dialektických zásadách v zmysle marxistickej koncepcie prírodného a spoločenského diania a jeho odrazu v ľudskom vedomí. V tomto procese „zmaterializovania“ našej vedy je veľkým pomocníkom pokroková jazykoveda sovietska. V budúcich rokoch bude treba túto oblasť jazykovedy u nás ešte viacej rozšíriť a prehĺbiť, v niektorých úsekoch priamo od základov vybudovať, aby sa všeobecná jazykoveda a indoeuropeistika u nás dostala na takú úroveň, na akej je u iných národov.

⁴⁶ JS, V, 1952, 263—266.

⁴⁷ JČ IX, 1958, 144—162.

⁴⁸ JČ X, 1959, 7—20.

⁴⁹ Sborník FF UK, Philologica X, 1959, 79—92.

⁵⁰ JČ X, 1959, 112—137.

RUDOLF KRAJČOVIČ

SLOVENSKÁ ONOMASTIKA V ROKOCH 1945—1960

Pre vývin slovenskej onomastiky po oslobodení r. 1945 sú príznačné niektoré črty, ktoré tento vedný odbor charakterizovali už v staršej fáze jeho rozvoja. Ak napr. starší bádatelia pri výskume miestnych názvov alebo osobných mien často sa opierali o výsledky iných vedných disciplín, dnes sa táto požiadavka uplatňuje takmer všeobecne. V dobe národného útlaku starší bádatelia zbieraním a skúmaním onomastického materiálu usilovali sa riešiť vlastivedné problémy v snahe kriesiť pulz národného života. Dnes v čase všestranného rozmachu našej vlasti slovenská onomastika si dáva jedine správny cieľ — výskumom onomastického materiálu prispieť k poznaniu života a myslenia nášho ľudu v ďalekej minulosti.

V tejto súvislosti treba azda pripomenúť, že slovenská onomastika dostala pevnéjšie metodologické základy najmä po prvej svetovej vojne a že o jej rozvoj sa v tomto čase zaslúžili i českí bádatelia. Pravda, vyvinúť úsilie o uplatnenie princípov marxistickej dialektickej metódy v onomastickom výskume bolo možné až po r. 1948. Po tomto roku sa v toponomastike čoraz viac pri výkladoch kladie dôraz na historické súvislosti, hľadajú sa príčiny vzniku starých toponymických sústav a odôvodňuje sa ich existencia so zreteľom na stupeň vývinu hospodársko-spoločenského života. Pri výskume osobných mien sa zasa skúma gnozeologická podstata ich vzniku. Celkove možno povedať, že po oslobodení, najmä však po r. 1948 slovenská onomastika zaznamenala ďalší vzostup, a to nielen z hľadiska metodologického, ale značne sa rozšírili aj oblasti onomastického výskumu.

1. Osobné mená sa skúmali najmä z hľadiska synchronického, pričom sa pozornosť sústreďovala na rozbor hláskoslovnej a morfolologickej štruktúry vlastných mien. V súvislosti so zisťovaním morfematieckého členenia vlastných mien sa riešila náročná problematika: pomer vlastných mien k celému jazykovému systému. Takto problematiku vlastných mien skúmal V. Blanár, ktorý svoju koncepciu súhrne teoreticky vyložil a zároveň prakticky aplikoval v knižnej publikácii *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomeštných mien v Madarsku* (Bratislava 1950). Pozoruhodný je v tejto práci pokus klasifikovať onomastický materiál na základe morfematieckého členenia vlastných mien. Blanár svoje tézy hlbšie rozpracoval v novšej štúdiu *Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien*¹. Autor tu, opierajúc sa o marxistickú teóriu odrazu, rieši pomer vlastných mien k apelatívam a usiluje sa charakterizovať lexikálne a gramatické zvláštnosti vlastných mien.

V oblasti historického výskumu osobných mien prevládalo zameranie slavistické. Z tohto hľadiska významné sú najmä štúdie J. Stanislava. V práci *Zo štúdií osobných mien v Evanjeliu cívídalskom (Ev. Civ.)*² sa autor pokúsil podľa výsledkov

¹ *Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien*, Beogradski Međunarodni slavistički sastanak, Beograd 1957, 571—578.

² *Zo štúdií osobných mien v Evanjeliu cívídalskom (Ev. Civ.)*, Slavia XVIII, 1947, 87—100.

porovnávacjej analýzy určiť, ktoré osobné mená zapísané v 9. stor. na okraji starého Cividalského evanjelia sú nesporne slovanské a do ktorej jazykovej skupiny patria. Podľa autora väčšina skúmaných osobných mien je západoslovanského pôvodu. Podobný cieľ autor sleduje aj v staršej práci *Pribinovi veľmoži*.³ V štúdiu *Les noms de personnes vieux slaves en Slovaquie*⁴ sa J. Stanislav usiluje rozborom historického onomastického materiálu dokázať, že na Slovensku a na priľahlých južných územiach sa nachádzajú stopy staroslovienčiny, ktoré podľa autora priamo poukazujú na pôsobenie Cyrila a Metoda na Slovensku. Problematikou transkripcie staroslovanských osobných mien do dnešného jazyka sa zaoberá Blanárova práca *Z ortografickej problematiky vlastných mien*.⁵

2. Po oslobodení venovala sa u nás osobitná pozornosť výskumu historických miestnych názvov. Predmetom výskumu bol historický toponymický materiál zapísaný v starých listinách z 12. a 13. stor. Pri výskume sa sledovali najmä dva ciele: jednak skúmaním formálnej stránky starých toponymických útvarov získať poznatky o historických hraniciach staroslovanských etník, jednak rekonštruovaním a rozborom významovej stránky starých miestnych názvov získať obraz o hospodársko-spoločenskom živote starých Slovanov na území dnešného Slovenska.

Prvý cieľ sleduje obsiahle dielo J. Stanislava *Slovenský juh v stredoveku I—III* (Martín 1948). V tejto práci sa autor na základe historickej jazykovej analýzy starej toponymie z bývalých uhorských stolíc na južnom Slovensku a v dnešnom Maďarsku podujal rekonštruovať najjužnejšiu hranicu západoslovanského etnika pred príchodom staromaďarských kmeňov do Dunajskej kotliny. Ďalej autor zisťuje, že viaceré výsledky hláskoslovných zmien, ktoré sa dajú získať rozborom mladšieho toponymického materiálu z toho istého územia, sú charakteristické pre vývin slovenského jazyka. Z toho potom usudzuje, že staroslovanské etnikum v Zadunajskej a v oblasti Tisy príchodom staromaďarského etnika nebolo zničené. Stanislavov metodický postup, najmä však jeho závery sa stali predmetom živej diskusie doma i v zahraničí. Už z toho sa dá usúdiť, že o problematike, ktorá sa v spomenutej knihe nadhadzuje, sa ešte nepovedalo posledné slovo.⁶

Iný charakter má Stanislavova štúdia *Zo slovenského sociálneho miestopisu*.⁷ Autor si v nej kladie za cieľ na základe jazykového rozboru historického toponymického materiálu objasniť niektoré stránky sociálneho života starých Slovanov na Sloven-

³ *Pribinovi veľmoži*, LS I—II, 1939/1940, 118—150. Rekonštrukcii starých zápisov osobných mien veľkomoravských činiteľov autor venoval aj po r. 1945 viaceré štúdie. Taká je napr. štúdia *Rastic*, SR XIV, 1948—1949, 272—274.

⁴ *Les noms de personnes vieux slaves en Slovaquie*, Troisième Congrès International de Toponymie & d'Anthroponymie, Volume III, Actes et mémoires, Louvain 195, 724—728. Podobný cieľ sa sleduje aj v štúdiu *Urmele limbii lui Chiril și Metodii în toponimi și onomastica slovacă*, Românoslavică I, 1948, 40—62.

⁵ *Z ortografickej problematiky vlastných mien*, LS IV—VI, 1946—1948, 90—106.

⁶ Problematikou slovanského osídlenia Zadunajska a južných častí Slovenska sa autor zaoberal aj v osobitných štúdiách (porov. napr. prácu *Od Bratislavy na juh a východ*, sborník *Slovanská Bratislava II—III*, 1949—1958, 195—238). Vcelku však ide o štúdie (a to tak spreď r. 1945, ako aj po tomto roku), v ktorých sa využívajú alebo popularizujú výsledky publikované v knihe *Slovenský juh v stredoveku I—III* (Martín 1948). Podobný charakter má aj samostatná publikácia *Odkryté mená slovenských miest a dedín*, Bratislava 1947.

⁷ *Zo slovenského sociálneho miestopisu*, JS V, 1951, 58—96.

sku. Všíma si najmä starú toponymiu Liptova. Skúma sa tu obdobie po rozpade rodového zriadenia, pričom autor vychádza z toho, že za stopu rodového zriadenia treba pokladať každý miestny názov, ktorý má v základe staroslovanské osobné meno bez sufixu. Miestne názvy so staršími posesívnymi sufixami podľa autora dosvedčujú raný feudalizmus. Túto druhú tézu možno overiť aj výsledkami iných vedných disciplín. Je pravdepodobná a vyslovili ju už dávnejšie viacerí autori. No prvú tézu z hľadiska výsledkov iných historickovedných disciplín ťažko overovať. Pokiaľ sa bude opierať iba o výsledky historicko-jazykového rozboru, vždy bude málo presvedčivá.

Dôkladnou jazykovou interpretáciou sa vyznačuje štúdia slovenského historika P. Ratkoša *Toponymia Liptova*.⁸ Najnovšie o slovanskom osídľovaní východoslovenských oblastí zaujímavé poznatky prináša Varsíkova štúdia *O pôvode a etymológii niektorých miestnych názvov na východnom Slovensku*.⁹

Z okruhu tematiky týkajúcej sa miestnych názvov neznámeho pôvodu je pozoruhodná štúdia J. Štolca *O pôvode mena rieky Chornad — Hornad*.¹⁰

V poslednom čase novými metodologickými postupmi sa usiluje spracúvať starý toponymický materiál z oblasti Slovenska R. Krajčovič. Všíma si najmä názvy osád, pričom vychádza z faktu, že tieto názvy ako orientačné pomenovania sídliskových jednotiek museli vzniknúť za istých podmienok hospodársko-spoločenského vývinu. Ináč povedané, vznik určitej skupiny osadných názvov bol motivovaný sociálnymi okolnosťami, ktoré v čase vzniku boli pre osadu charakteristické. To znamená, že staré osadné názvy odrážajú isté črty hospodárskeho, resp. kultúrno-spoločenského života z dávnejších čias. Rozborom formálnej i obsahovej stránky osadných názvov a konfrontovaním výsledkov tohto rozboru s výsledkami iných historickovedných disciplín možno odhaliť podstatu i obsah tohto odrazu. Takéto kritériá autor uplatňuje najmä v štúdií *K otázke sociálneho rozvrstvenia staroslovanského etnika na Slovensku*.¹¹ V štúdií sa skúmajú staré zamestnanecké osadné názvy v okolí Bratislavy a Nitry. Z porovnávaní výsledkov štúdií s archeologickými faktami sa zisťuje, že táto skupina osadných názvov sa koncentruje jednak na územie, ktoré bolo osídlené Slovanmi už v hradištných dobách, jednak v blízkosti staroslovanských hradísk a starých komunikácií. Tieto skutočnosti dovoľujú predpokladať, že ide o komplex starších i mladších názvov asi z 8.—10. stor. a že tieto zamestnanecké názvy pravdepodobne predstavujú sociálne rozvrstvenie slovanského obyvateľstva v dobe Ríše veľkomoravskej, resp. krátko po jej zániku. V štúdií *Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov*¹² na základe rozboru starej toponymie medzi Malými Karpatmi a Váhom dochádza autor k záveru, že z hľadiska jazykového možno vyjadriť súhlas s tými bádatelmi, ktorí predpokladajú, že 9.—10. stor. bolo v našej vlasti už obdobím raného feudalizmu. V práci *Po stopách staroslovanského zriadenia na Slovensku*¹³ autor skúma zápis *Vveza* z r. 1113 (v Zob. listine) a predpokladá, že v základe je tu stará zaniknutá lexikálna jednotka „veca“ (< vět-řa,

⁸ *Toponymia Liptova*, JS I—II, 1946—1947, 200—219.

⁹ *O pôvode a etymológii niektorých miestnych názvov na východnom Slovensku*, Sborník FF UK, Historica IX, 1958, č. 73, 127—159.

¹⁰ *O pôvode mena rieky Chornad — Hornad*, JS V, 1951, 152—166.

¹¹ *K otázke sociálneho rozvrstvenia staroslovanského etnika na Slovensku*, Slovenský národopis IV, 1956, 337—367.

¹² *Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov*, HČ IV, 1956, 222—234.

¹³ *Po stopách staroslovanského zriadenia na Slovensku*, Slavia XXVI, 1957, 42—56.

k tomu strus. *veča*, stčes. *vece*) s významom „ľudové zhromaždenie“ (t. j. miesto ľudového zhromaždenia). Názov možno teda hodnotiť ako stopu predštátneho zriadenia na Slovensku.

3. Medzinárodný onomastický časopis *Onomastica*, ktorý vychádza v Poľsku, najnovšie prináša prvé prehľadné dejiny slovenskej onomastiky *Počiatky a vývin slovenskej onomastiky*.¹⁴ Autorom štúdie je R. Krajčovič. V práci sa v hlavných črtách naznačujú vývinové tendencie a osobitosti slovenskej onomastiky od čias predosvietenských až po dnešok. Hlavný dôraz sa tu kladie na rozbor a porovnávanie metodických postupov pri skúmaní onomastického materiálu v jednotlivých historických obdobiach, pričom sa prihliada na stupeň hospodársko-spoločenského vývinu a kultúrno-politickú situáciu.

I tento stručný prehľad výsledkov slovenskej onomastiky od oslobodenia dostatočne ukazuje, že slovenská onomastika po r. 1945 nastúpila na správnu cestu, keď nadviazala na pokrokové tradície, ktoré boli príznačné pre staršie obdobie jej vývinu. V súčasnosti ju charakterizuje vystupňované úsilie uplatňovať pri výskumoch zásady marxistickej dialektickej metódy. Niet pochyb o tom, že v dnešných priaznivých podmienkach pre vedecký výskum môže slovenská onomastika v spolupráci s českou onomastikou dosiahnuť ešte všestrannejší rozmach.

¹⁴ *Počiatky a vývin slovenskej onomastiky*, *Onomastica* V, 1959, zv. 1, 255—280.

IZIDOR KOTULIČ

SLOVENSKÁ SLAVISTIKA V ROKOCH 1945—1960

I keď nemožno povedať, že by sa u nás slavistika bola začala pestovať až po r. 1945, predsa skutočne priaznivé podmienky pre všestranný rozvoj slavistického bádania na Slovensku nastali až po oslobodení Československa slávnou Sovietskou armádou. Až víťazstvom nad fašizmom a nastolením ľudovodemokratického zriadenia sa u nás slavistickému výskumu prekliesnila cesta, ktorá bola zahataná fašisticou a buržoáznou neprajnosťou, pre uskutočňovanie systematického vedeckého výskumu jazykov, materiálnej i hmotnej kultúry slovanských národov na širokom porovnávacom základe. Po odstránení týchto prekážok, sťažujúcich, ba až znemožňujúcich slavistickú prácu, a po vytvorení dobrých pracovných podmienok sa u nás slavistika začala slubne rozvíjať a prechádzať na novú, marxistickú metodologickú základňu, čo tiež prispelo k tomu, že slavistika dnes zaujíma miesto, ktoré jej právom prináleží. Nemaľú zásluhu na tom má aj skutočnosť, že zdravé jadro nášho ľudu a celej našej národnej kultúry zostalo vždy verné slovanskej myšlienke, ktorá sa teraz rozvíja ďalej ako úzka bratská spolupráca nielen na poli kultúrnom, ale aj hospodárskom a politickom. Preto sa slavistický výskum stretáva u nás s takým pochopením a podporou zo strany štátnych orgánov a celého nášho ľudu.

Rozkvet slavistiky po druhej svetovej vojne, a to tak u nás, ako aj v ostatných slovanských krajinách, bol vyvolaný aj snahou po dôkladnejšom a hlbšom poznaní jazyka, kultúry a celého pokrokového dedičstva slovanských národov, s ktorými sme pod vedením Sovietskeho sväzu vykročili na cestu výstavby socializmu. Bližšie vzájomné poznanie jazykov a celej hmotnej i duchovnej kultúry slovanských národov vedie k zblíženiu, ktoré je veľmi dôležitým faktorom pri veľkej hospodárskej, kultúrnej i ideovej premene slovanských krajín i ostatných štátov ľudovej demokracie.

Rýchly rozvoj slavistiky po druhej svetovej vojne možno však pozorovať nielen u nás a v ostatných slovanských krajinách, ale všade na svete. Túto skutočnosť si možno vysvetliť iba tým, že slovanské krajiny zbavené fašistickej hrozby a domácej i cudzej buržoázie zaujali na čele so Sovietskym sväzom významné miesto vo svete a ich vplyv v svetovej kultúre, vede a hospodárstve stále vzrastá.

V rozvoji slavistiky u nás po r. 1945 možno pozorovať dve vývinové obdobia. V prvom období — do r. 1950 — sa vcelku pokračuje v práci, do ktorej rušivo zasiahli vojnové udalosti, a to jednak tradičnou metódou, jednak tu badať isté rozpaky pri prvom zoznamovaní sa s marrovským „novým učením o jazyku“. Pretože toto učenie sa oficiálne hlásilo k marxizmu-leninizmu, niekedy sa myslelo, že toto bude tá nová cesta, po ktorej treba ísť. Skôr však, než toto „nové učenie“ stačilo k nám preniknúť a zapustiť korene, prišli obrodzujúce výsledky známej sovietskej diskusie a tézy J. V. Stalina, ktoré odhalili metodologickú pochybenosť a reakčnosť „nového učenia o jazyku“, vyplývajúcu z nepochopenia a vulgarizácie marxizmu-leninizmu. Dnes si už v dostatočnej miere uvedomujeme, že aplikácia

základných téz tzv. nového učenia nebola by priniesla nášmu slavistickému bádaniu rozkvet, akého sme svedkami, ale stagnáciu.

Moskovská jazykovedná diskusia nielen že odhalila vedeckú i metodologickú pochybenosť „nového učenia o jazyku“, ale zároveň nám ukázala jedine vhodnú a správnu cestu, ktorou sa má uberať slovanská jazykoveda i ostatné jazykovedné disciplíny. Touto cestou je dôsledná a správna aplikácia metódy dialektického a historického materializmu, ktorá charakterizuje druhé vývinové obdobie našej slavistiky — od r. 1950.

Za pätnásť rokov od oslobodenia vykonal sa u nás aj v slavistike v porovnaní s minulosťou veľký kus práce, pričom sa pochopiteľne najviac pozornosti venovalo veľkomoravskému, staroslovienskemu i predstaroslovienskemu obdobiu, v ktorom sa kládli základy našej národnej kultúry. Úspešne sa rozvíjal výskum praslovančiny a celej širokej problematiky slovanskej, ako aj problémov jednotlivých slovanských jazykov, a to na porovnávacom základe.

Pri výskume praslovanského obdobia sa sústreďovala pozornosť predovšetkým na otázky jazykovedné, kým problematika praslovankej kultúry, ústnej slovesnosti, ako aj slovanskej pravlasti a ďalších otázok sa u nás systematicky neriešila. Väčšinou sa iba prinášali informácie o tom, ako sa táto problematika rieši v poľskej a najmä sovietskej slavistike, pričom sa niekedy zaujímal stanovisko k jednotlivým výkladom.¹

Otázke vzniku praslovančiny z indoeurópskeho prajazyka sa venoval J. M. Kořínek, český jazykovedec pôsobiaci na Univerzite Komenského v Bratislave. Vo svojom posmrtno vydanom diele² sleduje, akými zmenami prešiel hláskoslovný a tvaroslovný systém indoeurópskeho prajazyka, kým nadobudol podobu, o ktorej už možno hovoriť ako o praslovankej.

Š. Peciar podal kritický rozbor doterajších prác o dôležitom praslovanском jave, o tzv. metatéze likvid,³ pričom poukázal na to, prečo sa s doterajšími výkladmi tejto zmeny nemožno uspokojiť. Upozornil, že pri snahe podať uspokojivejšie riešenie tejto otázky bude treba predovšetkým zaujať nový metodologický postoj k zaradeniu vývoja „likvidových diftongov“ do vývoja praslovanského vokalického, resp. celého hláskoslovného systému.

Prehľadne je spracovaná praslovanská hláskoslovná sústava a gramatická stavba vo vysokoškolskej príručke Š. Ondruša,⁴ ktorá predstavuje úvod do štúdia slovanskej porovnávacej jazykovedy. Okrajovo sa praslovančina a praslovanské jazy uvádzajú v celom rade ďalších štúdií, týkajúcich sa najmä historického vývinu slovenčiny, ako je to napr. v práci J. Stanislava o dejinách slovenského jazyka, kde sa podáva aj stručná syntéza doterajších názorov o praslovančine, o pôvode Slovanov a ich najstarších sídlach ap.⁵

Pozoruhodné výsledky priniesol výskum predstaroslovienskeho obdobia našej kultúry. A. V. Isačenko napísal väčšiu štúdiu o začiatkoch vzdelanosti vo Veľko-

¹ Pozri v rubrike *Kritiky a recenzie*, JS I—II, 1946—1947, 240—259, 477—493; JS III, 1948, 90—114.

² J. M. Kořínek, *Od indoeurópskeho prajazyka k praslovančine*, Bratislava 1948.

³ Š. Peciar, *Kritický prehľad prác o tzv. metatéze likvid*, JS VI, 1952, 59—93.

⁴ Š. Ondruš, *Úvod do slavistiky* (cyklostyl.), Bratislava 1955, 65—116.

⁵ J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, 2. vyd., Bratislava 1958, 85—106, 113—116.

moravskej ríši,⁶ ktorá je nielen svojimi závermi, ale aj metodologicky veľmi zaujímavá a podnetná. Isačenko v nej dokazuje, že začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši siahajú do obdobia predstaroslovienskeho, v ktorom sa vypracoval prvý západoslovenský kultúrny jazyk s vlastnou kresťanskou terminológiou. Do tohto jazyka sa prekladali aj základné kresťanské texty, a to alebo priamo z latinčiny alebo zo starej nemčiny. Na tento kultúrny jazyk a terminológiu nadviazali potom pri svojej literárnej činnosti Cyril a Metod po príchode na Veľkú Moravu.

Nadväzujúc na výsledky Isačenkovej práce o jazyku a pôvode Frizinských pamiatok,⁷ M. Marsinová si všima štylistickú a čiastočne aj kompozičnú výstavbu jednej z troch pamiatok — tzv. *Adhortatio*,⁸ ktorú Isačenko pokladá za pôvodnú veľkomoravskú pamiatku. Autorka pripája aj poznámky k slovenskému prekladu tejto kázne.

Centrom záujmov slavistického výskumu na Slovensku i naďalej bolo veľkomoravské obdobie, a to najmä otázka územia, na ktorom Cyril a Metod vykonávali svoju misijnú a literárnu činnosť, ako aj otázka ich sídla. O týchto problémoch sa rozvinula široká diskusia, do ktorej zasiahli najmä historici a ďalší odborníci. Diskusiu vyvolali viaceré staršie i novšie práce J. Stanislava o činnosti Cyrila a Metoda vo Veľkomoravskej ríši.⁹ Stanislav v nich podrobne opísal činnosť Cyrila a Metoda počas ich účinkovania na území starého Slovenska, pričom dokazuje, že ich sídlom bola Nitra. V diskusií o tejto otázke sa vyhranili vcelku tri stanoviská. Jedni sa k Stanislavovým záverom o mieste a sídle Cyrila a Metoda stavajú vcelku pesimisticky alebo odmietavo,¹⁰ iní zas prijímajú Stanislavove závery bez výhrad, pričom jeho argumenty podopierajú ešte ďalšími dôkazmi.¹¹ Tretie stanovisko predstavuje modifikáciu Stanislavových záverov v tom zmysle, že za sídlo Cyrila a Metoda sa pokladá Ostrihom, resp. Vyšehrad v Peštipilinskej župe.¹² Vcelku zo všetkých prác, ktoré sa dotýkajú veľkomoravskej problematiky, vyplýva, že staré Slovensko zohralo pri rozvoji kultúry vo Veľkomoravskej ríši významnú úlohu, ba že tu možno dokonca predpokladať viaceré, i keď menšie strediská staroslovienskej kultúry, čo vyplýva aj z toho, že sa sídlo Cyrila a Metoda kladie na rozličné miesta (Nitra, Ostrihom, Vyšehrad).

⁶ A. V. Isačenko, *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši* (Príspevok k dejinám západoslovenského písomníctva predeyrilometodejského), JS I—II, 1946—1947, 137—178, 265—317; štúdiá vyšla pod tým istým názvom aj ako odtlačok, Martin 1948.

⁷ A. V. Isačenko, *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok*, Bratislava 1943.

⁸ M. Marsinová, *K štylistickému rozboru Frizinských pamiatok*, LS IV—VI, 1946—1948, 347—353.

⁹ Ide najmä o staršie práce *Slovienska liturgia na Slovensku a sídlo Metodovo a Gorazdovo*, *Historica slovacica* I—II, 1940—1941, 5—43; *K otázke účinkovania Cyrila a Metoda na Slovensku*, K XV, 1943, 449—466, 520—539; novšie zhrnul svoje názory na tento problém v práci *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši*, Bratislava 1945, ako aj v diskusnom príspevku *Znova o účinkovaní Cyrila a Metoda na Slovensku*, JS I—II, 1946—1947, 178—193.

¹⁰ D. Rapant, *K otázke pôsobenia sv. Cyrila a Metoda na Slovensku*, HS III, 1945, 270—276; O. Polách, *Metropolitné sídlo sv. Metoda a Nitra*, HS IV, 1946, 274—297.

¹¹ J. Medový, *Arcibiskup sv. Metod a Wiching*, JS I—II, 1946—1947, 193—199; J. Kuzmík, *K otázke účinkovania sv. Metoda na Slovensku*, V II, 1947—1948, 345—348.

¹² P. Ratkoš, *K otázke sídla panónskomoravského metropolitu*, V II, 1948, 342—345. V populárnejšej forme zhrnul poznatky z najnovších výskumov tejto problematiky v práci *Sv. Cyril a Metod*, Bratislava 1947.

Výskum veľkomoravského obdobia sa neobmedzil iba na otázku sídla Cyrila a Metoda, ale sa zameriaval aj na celý rad ďalších problémov tejto epochy.¹³ Široko založeným výskumom staroslovienskeho obdobia sa jednak poukazovalo na veľkosť, starobylosť a ľudovosť našej národnej kultúry a jednak na neopodstatnenosť a reakčnosť pseudovedeckých a tendenčných teórií nemeckého fašizmu o supremácii Nemcov v našich kultúrnych dejinách.

Veľkomoravskými prvkami v cyrilometodejskej literatúre sa zaoberal J. Stanislav.¹⁴ Ide tu vlastne o zhrnutie autorových poznatkov z dlhoročného podrobného štúdia veľkomoravskej tematiky. Autorovi sa podarilo dosť presvedčivo ukázať, že jazykové prvky veľkomoravského typu, ktoré sa vyskytujú najmä v staroslovienskej literatúre veľkomoravskej redakcie pochádzajú jednak z veľkomoravského kmeňového nárečia, jednak z kultúrneho jazyka Veľkej Moravy.

Ten istý autor sleduje stopy jazyka Cyrila a Metoda a ich žiakov v slovenských miestopisných a osobných menách.¹⁵ Stručne zhrnul túto problematiku v svojom referáte na III. medzinárodnom onomastickom a antroponymickom kongrese v Louvaine,¹⁶ kde znovu dokazuje, že staré Slovensko bolo oblasťou činnosti Cyrila a Metoda, ktorá sa začala na Devíne a pokračovala v Nitre.

A. Miškovič venoval pozornosť staroslovienským glosám v latinskej zbierke cirkevných kánonov z 9. stor.,¹⁷ ktoré predstavujú najstaršiu slovanskú písanú pamiatku vôbec. Dospieva k názoru, že staroslovienske glosy boli tu vpísané z Metodovho prekladu nomokánonu a podľa kláštora, v ktorom kódex opatrovali, navrhuje ich pomenovať glosami svätoemerámskymi.

O možnosti, že staroslovienske slovo *nepriěznb* „diabolus“ pochádza zo Slovenska, uvažoval J. Stanislav.¹⁸ Pripúšťa to na základe toho, že v 17. stor. je na Slovensku ešte tvar *nepriaznik* doložený. V príspevku, ktorý odznel na konferencii o diele Josefa Dobrovského, ten istý autor vyzdvihuje skutočnosť, že Dobrovský nikdy nevyšlovl pochybnosť o priamej účasti predkov Slovákov na staroslovienskej kultúre. Tým autor nepriamo dokazuje správnosť svojich záverov o existencii pozostatkov starosloviensčiny na Slovensku (najmä v miestnych a osobných menách) aj vedeckou autoritou Dobrovského.

Na Slovensku vyšla posmrtné aj staršia práca M. Weingarta,¹⁹ v ktorej podáva

¹³ J. Dekan, *Začiatky slovenských národných dejín a Ríša veľkomoravská*, Slovenské dejiny II, Bratislava 1951; P. Ratkoš, *Veľkomoravské obdobie v slovenských dejinách*, HČ VI, 1958, 3—31, porov. aj jeho recenziu citovanej Dekanovej práce, HS X, 1952, 393—398; J. Mišianik, *Doba Veľkej Moravy — staroslovienska vzdelanosť*, Dejiny staršej slovenskej literatúry, Bratislava 1958, 13—35.

¹⁴ J. Stanislav, *O prehodnotenie veľkomoravských prvkov v cyrilometodejskej literatúre*, Sbornik v čest na akademik Aleksandar Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina, Sofia 1955, 357—363.

¹⁵ J. Stanislav, *Urmele limbii lui Chiril și în toponimia și onomastica slovacă*, Románo-slavică I, 1948, 40—62.

¹⁶ J. Stanislav, *Les noms de personnes vieux slaves en Slovaquie*. Troisième Congrès International de Toponymie & d'Anthroponymie, Volume III — Actes et memoires, Louvain 1951, 724—728.

¹⁷ A. Miškovič, *Staroslovienske glosy v latinskej zbierke kánonov z 9. storočia*, SR XXI, 1956, 103—106.

¹⁸ J. Stanislav, *Slovenské slovo nepriaznik — stsl. nepriěznb „diabolus“*, Slavia XXV, 1956, 254—257.

¹⁹ M. Weingart, *Československý typ cirkevnej slovančiny*, Bratislava 1949.

opis cirkevno-slovanských pamiatok československého typu z obdobia cyrilometodejského a od konca 9. až do konca 11. stor. Na základe podrobného a všestranného rozboru týchto pamiatok dospel autor k názoru, že o československom type cirkevnej slovančiny možno hovoriť pre obdobie od konca 9. do konca 11. stor.

Veľkomoravskej problematiky sa dotýkajú aj niektoré ďalšie odborné i populárno-vedecké príspevky.²⁰

V štúdiách zo slovanskej porovnávej jazykovedy sa uvažovalo o metodologických otázkach a riešili sa aj niektoré konkrétne problémy.

V. Blanár vo svojom článku o historicko-porovnávej metóde²¹ pokladá za jednu z hlavných úloh historicko-porovnáacieho výskumu slovanských jazykov odlišiť vo vývine týchto jazykov to, čo je výsledkom ich vnútorného vývinu, od toho, čo je vyvolané vplyvom zvonku.

O úlohách historicko-porovnávej metódy, o jej kladoch i nedostatkoch hovorí Š. Ondruš v osobitnej kapitole spomínanej vysokoškolskej príručky.²²

Metodologicky i problémovo je veľmi podnetný článok A. V. Isačenka o historicko-porovnávacom štúdiu gramatických kategórií slovanských jazykov,²³ v ktorom zdôrazňuje potrebu prejsť od štúdia formy k štúdiu gramatických kategórií. Všíma si tu aj otázku vzniku a vývinu kategórie životnosti v slovanských jazykoch.

Problematickou vývinu kvantity v západoslovanských jazykoch sa zaoberal E. Pauliny.²⁴ Dokazuje, že zánik kvantity v niektorých západoslovanských jazykoch, resp. nárečiach je iba zakončením staršieho procesu, kým zachovanie kvantity v časti západoslovanských jazykov treba podľa autora vykladať ako inováciu.

Zmenu $g > \gamma (> h)$ v západoslovenskej jazykovej skupine sledoval R. Krajčovič.²⁵ Podal jej chronológiu a usiloval sa postihnúť aj príčiny tejto zmeny.

Š. Peciar v príspevku, ktorý odznel na konferencii o slovanskej porovnávej jazykovede,²⁶ vyslovil požiadavku, aby sa pri triedení slovies v slovanských jazykoch pracovalo iba s kombináciou dvoch formálnych kritérií: kmeň (infinitívny a prítomný) a koncovka, a nie s pojmom kmeňotvornej, resp. kmeňovej prípony ani s pojmom spojovacej morfémy. Peciarova požiadavka sa nestretla so všeobecným súhlasom.

²⁰ J. Stanislav, *Aus der altslawischen Toponomastik*, Sonderdruck aus Vorträgen der Berliner Slawistentagung, Akademie-Verlag Berlin 1956, 18—108 (hovoriť tu o existencii dôležitého centra staroslovienskej kultúry v blízkom okolí Nitry); J. Kálmán, *Výtvarný prejav cyrilometodejského kultu*, sborník Slovenská Bratislava II—III, 1950, 345—388; I. Kraskovská, *Staroslovenské pamiatky z Bratislavy*, sborník Slovenská Bratislava I, 1948, 14—21 a i.

²¹ V. Blanár, *Historickoporovnávacíá metóda a niektoré otázky dnešnej slovanskej jazykovedy*, *Slavia* XXI, 1952—1955, 485—493.

²² Š. Ondruš, c. d., 9—30.

²³ A. V. Isačenko, *O sravnitel'no-istoričeskom izučeníi gramatičeskich kategorij v slavijskich jazykach*, *Slavia* XXI, 1953, 200—213, porov. aj štúdiu *O historickosrovnávacím štúdiu gramatických kategórií v slovanských jazykoch*, *Slavia* XXII, 1953, 250—253.

²⁴ E. Pauliny, *W sprawie rozwoju iloczasu w językach zachodniostowiańskich*, *Język Polski* XXXVI, 1956, 321—324.

²⁵ R. Krajčovič, *Zmena $g > \gamma (> h)$ v západoslovenskej skupine*, *Slavia* XXVI, 1957, 341—357, výsledky svojho výskumu ešte doplnil štúdiom *Spoluhlásková skupina zg v slovenčine a češtine*, tamže, 514—516.

²⁶ Š. Peciar, *Problematika morfológického členenia slovesných tvarov v slovanských jazykoch*, *Slavia* XXII, 1953, 276—285.

V slovanskej porovnávacej jazykovede aj problematika lexikologická stále viac sústreďuje na seba pozornosť.

A. V. Isačenko sa zaoberal slovanskými neutrami na *-men*,²⁷ pričom sa usiloval zistiť, od ktorých koreňov sa tvorili staré odvodeniny so sufixom *-men/mn* a aký význam mal tento sufix v indoeurópe.

V. Blanár uvažoval o niektorých metodologických otázkach slovanskej lexikológie a na konkrétnom materiáli zo slovenčiny a češtiny sa usiloval dokázať, že v období národného obrodzenia sa v slovanských jazykoch uskutočnila prenikavá prestavba slovníka.²⁸

Na rozdiely a zhody medzi terminológiou slovanských jazykov poukázal J. Horecký.²⁹

V poslednom čase sa u nás venuje pozornosť aj široko založenému etymologickému výskumu, ktorý sa doteraz zanedbával. V tejto oblasti začal úspešne pracovať Š. Ondruš, a to kritickými metodologickými poznámkami na okraj Machkovho etymologického slovníka.³⁰ Vo svojej práci Ondruš využíva novšie metódy, ktoré sa zakladajú predovšetkým na dôslednom uplatnení sémantického kritéria a tzv. sporadických fonetických zmien (napr. fakultatívne striedanie likvid *r/l*) pri hľadaní a určovaní slovanských i slovansko-indoeurópskych etymologických rovníc. Nosnosť týchto nových metód dokázal Ondruš vo svojich štúdiách, v ktorých ukazuje na autochtónnosť praslovanských slov *sluga*, *cholp* a staroruského *Stribog*,³¹ sleduje striedanie likvid *r/l*³² na materiáli z rozličných indoeurópskych, teda aj slovanských jazykov a podáva nový etymologický výklad indoeurópskych pomenovaní strachu.³³

Nad problematikou slovenského historického slovníka v súvislosti s hodnotením výkladov slovenského materiálu v Machkovom etymologickom slovníku sa zamýšľal V. Blanár.³⁴

Slavistická problematika sa rieši aj v ďalšom príspevku V. Blanára prednesenom na konferencii o Dobrovského diele³⁵, v ktorom sa hovorí o tom, aké miesto Dobrovský dáva slovenčine vo svojej dichotomickej klasifikácii slovanských jazykov, a tiež v článku J. Stanislava o postavení slovenčiny v rámci slovanských jazykov.³⁶

²⁷ A. V. Isačenko, *Príspevok k štúdiu najstarších vrstiev základného slovného fondu slovanských jazykov* (Slovanské neutrá na *-men*), Studie a práce linguistické I, Havránekov sborník, Praha 1954, 114—130.

²⁸ V. Blanár, *K problémom porovnávacej lexikológie slovanských jazykov*, Čs. prednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 159—169.

²⁹ J. Horecký, *Otázka medzinárodnej slovanskej terminológie, jej súčasný stav a historický vývoj*, tamže, 97—107.

³⁰ Š. Ondruš, *Nad Etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského*, JČ IX, 1958, 144—162.

³¹ Š. Ondruš, *Slovanské etymologie*, Sborník FF UK — Philologica — X, 1958, 79—92.

³² Š. Ondruš, *Striedanie likvid r/l v indoeurópskych jazykoch*, JČ X, 1959, 112—137.

³³ Š. Ondruš, *K etymologickému výkladu indoeurópskych pomenovaní strachu*, JČ X, 1959, 7—20.

³⁴ V. Blanár, *Niekoľko myšlienok o slovenskom etymologickom slovníku* (Na okraj Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského), SR XXIV, 1959, 103—110.

³⁵ V. Blanár, *Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov*, Slavica XXIII, 1954, 152—158.

³⁶ J. Stanislav, *Postavenie slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi*, SR XX, 1955, 133—144, ako jedna kapitola aj vo vysokoškolských skriptách *Slovenská historická*

v ktorom sa jednak sleduje vývin slovenčiny do 10. stor., jednak sa zreteľne ukazuje, že slovenčina sa svojím vývinom od 10. stor. pevne začlenila do skupiny západoslovanských jazykov, hoci niektoré javy ju spájajú so skupinou východoslovanskou, s oblasťou lechickou a tiež s jazykovou skupinou južnoslovanskou.

Značná pozornosť sa venovala jazykovým vzťahom slovensko-inoslovanským, kde sa výskum zameriaval predovšetkým na sledovanie vzťahov medzi najpríbuznejšími a najbližšími jazykmi západoslovanskej skupiny — medzi slovenčinou a češtinou. Uvedieme aspoň výsledky niektorých štúdií s touto tematikou, založených na porovnávanom základe.

Na slovenskom a českom materiáli, a to na vývine významovej stavby slov *robota-robotník-robiť, víno a gruntovný*, riešil závažnú problematiku historickej lexikológie najmä z hľadiska metodologického V. Blanár.³⁷ Pretože vývinom významu slova je istým spôsobom zasiahnutý celý synonymický rad príslušného slova, zdôrazňuje potrebu skúmať vývin celého synonymického radu i vzájomný vzťah jeho členov. Túto nesporne správnu požiadavku uplatňuje Blanár aj vo svojich ďalších lexikologických štúdiách,³⁸ kde ukazuje na konkrétnych príkladoch zo slovenčiny a češtiny, ako rozširovanie významovej stavby slova spôsobilo zmenu aj v synonymickom a homonymickom rade. Podrobne rieši autor metodologické otázky i konkrétne lexikologické problémy v svojej väčšej rukopisnej práci.³⁹

Porovnávanie hľadisko pri stručnom spracovaní slovenskej syntaxe vo vysokoškolskej príručke pre poslucháčov českého jazyka na vysokých školách v Čechách uplatňuje J. Ružička.⁴⁰ Uvádza, že rozdiely v syntaxi spisovnej slovenčiny a češtiny sa okrem iného zakladajú na tom, že slovenčina ako mladší spisovný jazyk je oveľa užšie a pevnejšie spätá s nárečím než spisovná čeština, ktorá má už dlhú tradíciu.

Vplyvom českého jazykového prostredia na jazyk robotníkov z východného Slovenska sa zaoberal F. Miko.⁴¹ Zistil, že dlhším pobytom v českom jazykovom prostredí boli ovplyvnené všetky plány jazyka, pričom zo začiatku české svojskosti mali iba štylistickú platnosť, kým neskôr naopak východoslovenské jazykové znaky sa stali štylistickými prvkami.

Na porovnávaní slovenského a českého materiálu je založený celý rad ďalších štúdií, v ktorých sa sledovali slovakizmy vo viacerých staročeských pamiatkach,

gramatika I (cyklostyl.), Bratislava 1953, 63—106; štúdia vyšla aj v nemeckom preklade *Über die Stellung des slowakischen innerhalb slawischen Sprachen*, *Zeitschrift für Slawistik I*, 1956, č. 2, 3—18. Slovenský text tejto štúdie je vradený ako jedna kapitola aj do *Dejín slovenského jazyka I*, 1956, 112—143.

³⁷ V. Blanár, *Porovnávanie slovnej zásoby v príbuzných jazykoch*, Sborník v čest na akademik Aleksandar Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina, Sofia 1955, 105—112.

³⁸ V. Blanár, *Vývin významovej stavby sloviac znamenať — vyznamenat — zaznamenat v slovenčine a češtine*, *Slavia XXV*, 1956, 63—80, — *Hostinec, hospoda, špitál*, Studie ze slovanské jazykovědy, Sborník k 70. narozeninám akad. F. Trávníčka, Praha 1958, 337—341.

³⁹ V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie* (v tlači).

⁴⁰ J. Bělíč—A. Jedlička—E. Jóna—E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenština*, Vysokoškolská učebnice pro studující českého jazyka, Praha 1957, 116—126.

⁴¹ F. Miko, *Poznámky k jazykovéj konkurencii*, SR XIII, 1947, 139—141.

pričom sa poukazuje na to, že na ich vyhotovení alebo mali účasť aj Slováci alebo tieto pamiatky aspoň prešli slovenským jazykovým prostredím.⁴²

Zvlášť dôležité miesto v našej slavistike zaujala po oslobodení r. 1945 rusistika. Naši rusisti okrem množstva učebníc a praktických príručiek ruského jazyka, ako aj rusko-slovenských a slovensko-ruských slovníkov, ktoré zohrali významnú úlohu pri osvojovaní si jazyka našich osloboditeľov, môžu sa preukázať aj pekným počtom väčších i menších štúdií a monografií.

A. V. Isačenko napísal vedeckú gramatiku ruštiny — morfológiu, ktorá je spracovaná na dôkladnom porovnávaní jednotlivých zložiek gramatickej stavby ruštiny so slovenčinou a čiastočne aj s češtinou.⁴³ Týmto spôsobom autor spracoval podstatné mená, prídavné mená, príslovky a tzv. predikátiva.⁴⁴

Práca je významným prínosom nielen pre slavistiku, ale aj pre slovenskú gramatiku a zároveň je aj dobrým svedectvom o tom, že dôkladné spracovanie gramatickej stavby viac alebo menej príbuzných slovanských jazykov na porovnávacom základe môže priniesť veľmi zaujímavé výsledky nielen pre hlbšie poznanie gramatickej stavby jednotlivých slovanských jazykov a pre celý slavistický výskum, ale aj pre všeobecnú jazykovedu.

Od toho istého autora máme podrobne spracovanú aj fonetiku a čiastočne aj ortoepiu spisovnej ruštiny,⁴⁵ ďalej syntax spisovnej ruštiny vo vysokoškolskej príručke⁴⁶ a celý rad menších príspevkov⁴⁷ s pedagogickým zacielením — postaviť vyučovanie ruštiny na vedecký základ a dôsledne v ňom uplatňovať porovnávanie so slovenčinou. Podobného zamerania je i väčšina článkov a štúdií od ostatných rusistov,⁴⁸ žiakov prof. A. V. Isačenka, pričom sa neobchádza ani výskum ruského jazyka s vedeckým zameraním a so zreteľom na slovenský jazykový materiál.⁴⁹

⁴² Podrobnejšie o tom v článku E. Paulinyho, *Výskum dejín slovenčiny od oslobodenia*, JČ XI, 1960, 165—174.

⁴³ A. V. Isačenko, *Gramatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavleniji s slovackim*. Morfologija I, Bratislava 1954.

⁴⁴ V druhom zväzku (Morfologija II), ktorý je v tlači a vyjde pod tým istým titulom ako prvý, sa podobným spôsobom spracúva sloveso.

⁴⁵ A. V. Isačenko, *Fonetika spisovnej ruštiny*, Bratislava 1947.

⁴⁶ A. V. Isačenko, *Sintaksis sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* (cyklostyl.), Bratislava 1953.

⁴⁷ A. V. Isačenko, *O triedení slovík*, RJ IV, 1954, 321—329, — *Poznámky k reflexívam v ruštine, slovenčine a češtine*, ČsR I, 1956, 64—73, — *O imperatíve v ruštine a slovenčine*, SJ IV, 1954, 1—11, — *O prechode prízvuku na predložky v ruštine*, RJ II, 1951—1952, 101—106 a ďalšie.

⁴⁸ L. Ďurovič, *Podstatné meno v ruštine a v materčine*, RJ II, 1951—1952, 106—109, — *Prídavné meno v ruštine a v materčine*, tamže, 298—302, — *Neohybné časti reči v ruštine a v materčine*, RJ III, 1953, 110—113, — *Syntaktická charakteristika neohybných častí reči*, RJ VI, 1956, 149—154; V. Dovinová—Petrová, *O druhotných predložkách*, RJ II, 1951—1952, 389—392 a príspevky ďalších.

⁴⁹ G. Baláž, *Abstraktné deverbatíva v ruštine, slovenčine a češtine*, SJ IV, 1954, 12—21; J. Bardún, *K niektorým otázkam klasifikácie prídavných mien*, SJ V, 1955, 360—367, — *Účinkové vety v ruštine v porovnaní so slovenčinou*, Sborník FF UK — Philologica — X, 1958, 93—107; L. Ďurovič, *Predikatívne slová na -o s infinitívom a vedľajšou vetou v súčasnej ruštine*, ČsR I, 1956 I, 550—563, porov. aj štúdiu *K otázke neohybných častí reči*

Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a v ruštine skúmal v osobitnej monografii L. Ďurovič.⁵⁰

Slubne sa rozvíja aj výskum ukrajinských nárečí na východnom Slovensku, a to najmä zásluhou zosnulého I. Paňkevyča, ktorý odchoval niekoľkých ukrajinistov.

I. Paňkevyč vo svojich štúdiách k dejinám ukrajinských nárečí na východnom Slovensku uverejňuje menšie staršie i mladšie jazykové pamiatky a podáva ich jazykový rozbor, čím prehľbuje naše doterajšie poznatky o ich vývine. Pri ostrožnických pergamenových lístkoch⁵¹ zistil, že sú napísané cirkevnoslovanským jazykom ruskej redakcie a na základe podrobného paleografického a jazykového rozboru kladie ich vznik na koniec 11., resp. do prvej polovice 12. stor. V ďalších dvoch štúdiách uverejňuje materiál zo 16. a 17. stor.⁵² a podáva jeho jazykový rozbor.

Synchronický výskum ukrajinských nárečí s cieľom podať klasifikáciu ukrajinských nárečí na východnom Slovensku a vymedziť jazykovú hranicu ukrajinsko-slovenskú úspešne koná V. Latta. Publikoval štúdiu o vplyve východnej slovenčiny na tzv. plnohlasné tvary ukrajinských nárečí na východnom Slovensku.⁵³ Dochádza k záveru, že tzv. plnohlasné tvary sa tu dobre zachovávajú iba približne v polovici prípadov, kým v ostatných prípadoch sa už vyskytujú aj nepľnohlasné dublety alebo sú už iba tvary nepľnohlasné.

V. Blanár sledoval vplyv bulharského jazyka na jazyk slovenskej a českej menšiny v Bulharsku,⁵⁴ ktorý sa prejavuje vo všetkých plánoch jazyka, najmä však v lexike, a všimol si aj proces splývania slovanských jazykov patriacich do rozličných jazykových skupín, a to na materiáli z gramatickej stavby.⁵⁵ V nárečí malej slovenskej jazykovej skupiny v Pišurke⁵⁶ zistil okrem hláskoslovných, gramatických a lexikálnych bulharizmov aj prvky ukrajinského substrátu.

Niektorými problémami srbochorvátskeho jazyka, a to na základe porovnávania so stavom v slovenčine, sa zaoberal P. Ondrus.⁵⁷ Slavisticky sú zamerané aj prí-

v slovenčine, JS IV, 1950, 113—140 od toho istého autora; D. Kollár, *Neosobné vety v ruštine a slovenčine*, SJ IV, 1954, 423—430; V. Lapárová—Dorotjaková, *K otázke datívneho typu zvrátných slovičiek*, ČsR I, 1956, 621—626 a ďalšie.

⁵⁰ L. Ďurovič, *Modálnosť*. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine, Bratislava 1956.

⁵¹ I. Paňkevyč, *Ostrožnickí perhaminovi listky XI—XII stoličja*, JS V, 1951, 248—258.

⁵² I. Paňkevyč, *Pisnja pro Štefana voevodu jak pam'iatka lemківskoho šaryskoho hovoru*, LS IV—VI, 1946—1948, 354—367, — *Folvarska hramota Aleksija Myrolovjčja 1607 r. jak pam'iatka ukrajinskoho lemківskoho hovoru na Spyši*, tamže, 368—380.

⁵³ V. P. Latta, *Polnoglasié v ukrajinskich govorach Vostočnoj Slovakií*, Sborník FF UK — Philologica — X, 1958, 108—119 s mapou.

⁵⁴ V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, JS V, 1951, 97—122.

⁵⁵ V. Blanár, *Vývin jazyka slovenskej a českej menšiny v Bulharsku*, Slavia XXII, 1953, 195—205.

⁵⁶ V. Blanár, *Jeden prípad medzislovanských jazykových vplyvov*. Nárečie malej slovenskej jazykovej skupiny v Pišurke (o. Lom, Bulharsko), Studie a práce lingvistické I, Havránek sborník, Praha 1954, 353—368.

⁵⁷ P. Ondrus, *Zur Stellung der Enklitika im serbischen Satz*, Zeitschrift für Slawistik II, 1957, 513—522.

spevky, v ktorých sa hovorí o tzv. „juhoslavizmoch“ a „bulharizmoch“ v stredoslovenských nárečiach.⁵⁸

J. Stanislav sleduje slovensko-južnoslovanské vzťahy v minulosti⁵⁹ a uvádza slová (*krúž, Jelena, Ižop, Iža, Ižov*), ktoré sú svedectvom starých kultúrnych vzťahov našich predkov s južnými Slovanmi a so severotalianskou kultúrou.

Menšia pozornosť sa u nás venovala ostatným slovanským jazykom (poľštine, makedónčine, lužickej srbčine), kde sa záujem viac zameriaval na sledovanie kultúrnych a literárnych vzťahov, resp. na praktické príručky a na informácie o vedeckých prácach a kultúrnych podujatiach dôležitých aj z hľadiska slavistického.

O lexikálnych a tvaroslovných prvkoch srbochorvátskeho jazyka, ktoré sa využívajú ako charakterizačné prvky v diele Martina Kukučína, písal G. Horák.⁶⁰

F. Buffa porovnával slovenskú a poľskú základnú gramatickú terminológiu⁶¹ a dospel k záveru, že obidve terminológie vznikali pod vplyvom cudzej, najmä latinskej a nemeckej terminológie, pričom poľská terminológia sa pri kalkovaní viac orientovala na terminológiu nemeckú.

Celú jednu časť svojho úvodu do štúdia slovanskej porovnávacej jazykovedy venoval Š. Ondruš prehľadnej klasifikácii slovanských jazykov, a to všeobecne i v rámci jednotlivých jazykových skupín, pričom osobitne tu charakterizuje aj slovanské spisovné jazyky, a to z hľadiska ich vzniku a celého doterajšieho vývinu.⁶² V tom istom diele stručne spracoval aj dejiny slavistiky.⁶³

Jazykovými vzťahmi slovansko-rumunskými sa zaoberal P. Olteanu, rumunský jazykovedec, ktorý pôsobil aj na Slovensku. Napísal väčšiu štúdiu a niekoľko menších článkov o jazykových vzťahoch západoslovansko-rumunských v stredoveku.⁶⁴

Okrem čisto jazykovedných problémov skúmali sa v slovenskej slavistike aj otázky slovensko-slovanských kultúrnych a literárnych vzťahov v minulosti. Tejto problematike boli venované osobitné zborníky, ako aj monografické práce i menšie štúdie.

Po oslobodení začala Matica slovenská vydávať *Slovanský zborník*, z ktorého však vyšiel iba jeden ročník (1947). Z rozličných hľadísk sa v ňom osvetľovala najmä slovanská myšlienka a jej obsah. Do zborníka okrem domácich autorov prispeli aj zahraniční slavisti. V príspevkoch slovenských autorov sa podrobuje analýze slovanská myšlienka u Jána Kollára,⁶⁵ Ľudovíta Štúra a jeho družiny.⁶⁶ Popri kultúrnych a literárnych vzťahoch sa tu sledujú aj vedecké styky slovensko-ruské.⁶⁷

⁵⁸ Pozri v príspevku E. Paulinyho, *Výskum dejín slovenčiny od oslobodenia*, JČ XI. 1960, 165—174.

⁵⁹ J. Stanislav, *Zo slovensko-južnoslovanských súvislostí*, zborník Franku Wollmanovi k sedmdesiatinám, Praha 1958, 35—41.

⁶⁰ G. Horák, *Charakterizačné prvky v Kukučínovej reči*, zborník Martin Kukučín v kritike a spomienkach, Bratislava 1957, 320—359.

⁶¹ F. Buffa, *K charakteristike poľskej a slovenskej základnej gramatickej terminológie*, SON VII, 1959, 161—163.

⁶² Š. Ondruš, *Úvod do slavistiky* (cyklostyl.), Bratislava 1955, 119—207.

⁶³ Tamže, 31—49.

⁶⁴ P. Olteanu, *K fonetickému súvisu medzi rumunčinou a západnou slovančinou*, JS I—II, 1946—1947, 63—106, — *Rumunská kultúra a Slovanstvo*, Bratislava 1947.

⁶⁵ A. Štefánek, *Slovanská myšlienka u Jána Kollára*, SS I, 1947, 4—13.

⁶⁶ M. Pišút, *Štúrovo poňatie slovanskej kultúry*, tamže, 34—52; D. Rapant, *Štúrovci a Slovanstvo*, tamže, 22—34.

⁶⁷ R. Brtáň, *Slováci a Sreznevskij*, tamže, 119—142.

Po desaťročnej prestávke začal na Slovensku znovu vychádzať (1957) slavistický zborník s podtitulom *Slovanské štúdie*, ktorý je venovaný výskumu medzislovanských vzťahov v minulosti. Okolo zborníka sa sústreďujú slovenskí slavisti i ostatní pracovníci v odbore jazykov, literatúr a dejín slovanských národov. Do zborníka prispievajú aj pracovníci zo zahraničia. Prvý zväzok je venovaný problematike československo-ukrajinských vzťahov a stykov.⁶⁸ V druhom zväzku sa bližšie osvetľujú vzťahy slovensko-ruské, slovensko-bulharské i slovensko-poľské.⁶⁹ V treťom zväzku sa venuje pozornosť medzislovanským vzťahom v československých dejinách, najmä kultúrnych.⁷⁰ Podnet k hlbšiemu skúmaniu slovanskej myšlienky a jej úlohy v národnooslobodzovacom boji našich národov dala osobitná konferencia,⁷¹ ktorú r. 1959 usporiadal Historický ústav SAV.

Na základe zápisov západoslovanských, resp. slovenských osobných a miestnych mien v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* a v *Evanjeliári civildalskom* (9. stor.) J. Stanislav⁷² bližšie osvetlil staršie styky medzi predkami Slovákov a južnými Slovanmi, ktoré vyplývali z vtedajších kultúrno-politických podmienok.

O tom, aký vzťah k Slovanstvu mali naši vedúci kultúrni činitelia v minulosti, ako sa v ich diele uplatňovala slovanská myšlienka a aký mala obsah, uvažovali viacerí autori.

Bernolákovo vzťah k Slovanstvu zhodnotil J. Stanislav.⁷³ O vzťahu Ľudovíta Štúra i jeho družiny ku kultúre, jazyku a ústnej slovesnosti jednotlivých slovanských národov písal V. Matula⁷⁴ a M. Molnár.⁷⁵

Ideovým charakterom Kollárovej rozpravy o slovanskej vzájomnosti sa podrobnejšie zaoberal K. Rosenbaum.⁷⁶ A. Mráz zhodnotil dnešný stav slovanskej vzájomnosti u nás⁷⁷ a Kollárov vzťah k Rusku.⁷⁸ Prehľad rusko-slovenských kultúrnych a vedeckých stykov v minulosti podal J. Stanislav.⁷⁹

Otázky kultúrnych a literárnych vzťahov slovensko-bulharských sa spracúvajú vo viacerých štúdiách J. Vlčeva.⁸⁰

⁶⁸ *Z dejín československo-ukrajinských vzťahov*. Slovanské štúdie I, Bratislava 1957.

⁶⁹ *Z dejín československo-slovanských vzťahov*. Slovanské štúdie II, Bratislava 1959.

⁷⁰ *Príspevky k medzislovanským vzťahom v československých dejinách*. Slovanské štúdie III, Bratislava 1960.

⁷¹ Materiály z konferencie o myšlienke slovanskej vzájomnosti a jej úlohe v národnooslobodzovacom boji našich národov, HČ VIII, 1960, č. 2—3, 193—467.

⁷² J. Stanislav, *Najstaršie styky Slovákov s južnými Slovanmi*, Acta Academiae Velhradensis XIX, 1948, 257—261.

⁷³ J. Stanislav, *Anton Bernolák a Slovanstvo*, JS I—II, 1946—1947, 1—21.

⁷⁴ V. Matula, *Štúr a Slovanstvo*, zborník Ľudovít Štúr, Život a dielo (1815—1856), Bratislava 1956, 359—387.

⁷⁵ M. Molnár, *Štúrovci a Zakarpatská Ukrajina*, tamže, 489—494.

⁷⁶ K. Rosenbaum, *Ideový charakter Kollárovej rozpravy o slovanskej vzájomnosti*, úvodná štúdia v publikácii Ján Kollár, O literárnej vzájomnosti, Bratislava 1954, 7—107.

⁷⁷ A. Mráz, *Dnešný stav slovanskej vzájomnosti u Slovákov*, Martin 1945.

⁷⁸ A. Mráz, *Ruské momenty v diele Jána Kollára*, Lipt. Mikuláš 1946.

⁷⁹ J. Stanislav, *Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ľudovíta Štúra*, Bratislava 1957, 11—52.

⁸⁰ J. Vlčev, *Z dejín slovensko-bulharských vzťahov od oslobodenia Bulharska r. 1878*, Martin 1959, — *Zo slovensko-bulharských kultúrnych a literárnych vzťahov od 40. do konca 70. rokov 19. storočia*, Slavia XXVIII, 1959, 243—259, — *Bulharsko v slovenskej predrevratovej publicistike a literatúre* (rukopis) a ďalšie.

Pri slavistickom bádani u nás sa nezabúdalo ani na pramenný materiál. Vydával sa v niekoľkých edíciách i v osobitných štúdiách. Sú to jednak pramene k poznaniu kultúrneho prúdenia v období veľkomoravskom, jednak materiál, ktorý bližšie osvetľuje slovensko-slovanské vzťahy.

J. Stanislav vydal najdôležitejšie pramene ku kultúre Veľkej Moravy v druhej polovici 9. stor.⁸¹ Tlačou po prvý raz vyšiel aj slovenský preklad nemeckého textu Kollárovej rozpravy o slovanskej vzájomnosti.⁸² Cenný materiál pre poznanie medzislovanských kultúrnych i vedeckých vzťahov v štúrovskom období poskytujú Štúrove listy.⁸³ Dokumenty k tomuto obdobiu uverejnil aj J. Stanislav⁸⁴ a R. Brtáň.⁸⁵

Výber zo slovníkového materiálu, ktorý zozbieral ruský slavista I. I. Sreznevskij pri svojich cestách po Slovensku, publikoval sovietsky slovakista N. A. Kondrašov.⁸⁶

Prácu slovenských slavistov organizuje a usmerňuje osobitná Slavistická komisia pri Československo-sovietskom inštitúte SAV.

Prehľad výsledkov slovenskej slavistiky za uplynutých pätnásť rokov od oslobodenia ukazuje, že naša slavistika sa úspešne rozvíja a svojim výskumom stále viac prispieva k riešeniu užšej (domácej) i širšej (všeslovanskej) slavistickej problematiky. V porovnaní so stavom pred r. 1945 sa v našom slavistickom bádani dosiahol veľký kvantitatívny i kvalitatívny skok. Naša slavistika sa stále vo väčšom rozsahu zúčastňuje na riešení slavistických problémov, pričom výsledky, ktoré dosahuje, sa v slavistickom svete prijímajú kladne. Nesporne najväčšiu zásluhu na tom má skutočnosť, že slavistický výskum u nás spočíva na pevnej vedeckej marxisticko-leninskej metodologickej základni. Treba si len želať, aby sa slovenská slavistika i naďalej tak úspešne rozvíjala a aby sa stále vo väčšej miere zúčastňovala na plnení všetkých významných úloh, ktoré pred svetovú slavistiku postavil IV. medzinárodný slavistický sjazd v Moskve r. 1958. Pôjde aj o to, aby sa venovala ešte väčšia pozornosť prehodnoteniu výsledkov našej staršej slavistiky, aby sa z nej prevzalo všetko, čo je zdravé, pokrokové a aby sa na týchto pokrokových tradíciách ďalej stavalo.

BRATISLAVA

1958. 10. 10.

1958. 10. 10.

1958. 10. 10.

⁸¹ *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*, Martin 1950.

⁸² Ján Kollár, *O literárnej vzájomnosti*, Bratislava 1954, 109—186 (preložil, úvodnú štúdiu a poznámky napísal K. Rosenbaum).

⁸³ *Listy Ludovíta Štúra I (1834—1843)*, Bratislava 1954; *II (1844—1855)*, Bratislava 1956. Pripravil a poznámky napísal dr. J. Ambruš.

⁸⁴ J. Stanislav, *Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ludovíta Štúra*, Bratislava 1957, 55—130.

⁸⁵ R. Brtáň, *Z korešpondencie L. Štúra so Sreznevským*, SS I, 1947, 142—162.

⁸⁶ N. A. Kondrašov, *Materijaly dlia slovarja narečij gornych Slovakor, sobrannyje I. I. Sreznevskim*, JČ IX, 1958, 103—116.

EUGEN PAULINY

VÝSKUM DEJÍN SLOVENČINY OD OSLOBODENIA

Pred oslobodením r. 1945 sa síce tiež konal výskum dejín slovenčiny, ale je veľký rozdiel medzi prácami spred r. 1945 a po tomto roku.

Práce spred r. 1945, hoci často šlo o práce dôležité a zásadné, mali alebo charakter monografií, alebo to boli zasa práce nadhadzujúce obširnejšiu problematiku. Okrem toho šlo o práce málo početné. Práca o dejinách slovenčiny bola pred r. 1945 veľmi medzerovitá.

Po r. 1945 sa zvýšil počet prác o dejinách slovenčiny, rozčlenila sa aj tematika a napokon sa zvýšila aj celková dôležitosť a metodická i materiálová vybavenosť a pripravenosť týchto prác. Okrem toho sa prišlo aj na viaceré nové zistenia zásadného rázu, takže celková práca sa prehĺbila a jej výsledky sa stali výraznejšie.

Treba hneď uviesť, že metodické napredovanie sa neprejavilo hneď po oslobodení. Doznievali tu (a doznievajú) staršie pracovné metódy a rozvoju nových metód bránilo aj tzv. nové učenie o jazyku N. J. Marra, ktoré nežičilo historickému výskumu jazyka. Skutočný metodický a materiálový pokrok v skúmaní dejín jazyka (ako jazykovedy vôbec) nastal po r. 1950, t. j. po uverejnení známych Stalinových statí o jazyku a po rozvinutí pracovnej aktivity v súvislosti so zavrnutím tzv. nového učenia o jazyku.

Skúmanie dejín slovenského jazyka sa po oslobodení r. 1945 mohlo zdatne rozvíjať aj preto, že zanikli niektoré brzdiace a škodlivé okolnosti. Rok 1945 totiž pri niesol okrem iného aj definitívne a spravodlivé riešenie vzťahu Čechov a Slovákov. Pred r. 1945 každá práca týkajúca sa dejín slovenčiny musela sa či priamo či nepriamo vyslovovať aj k otázke, či sú Slováci samobytným národom alebo či tvoria spolu s Čechmi jeden československý národ. Po r. 1945, vďaka marxistickému chápaniu národa ako historickej kategórie, aj výskum jazykových faktov sa dial s prihliadaním na túto základnú tézu historického materializmu. Práve jazykové fakty mohli neobyčajne plodne prispieť k riešeniu otázky, kedy začala vznikáť slovenská národnosť a kedy sa konštituoval slovenský národ.

Vcelku sa dejiny slovenského jazyka členia na dve oblasti tesne spolu súvisiace: historickú gramatiku a dejiny spisovného jazyka. Pre zdarný výskum oboch týchto oblastí je nevyhnutný pramenný materiál a, pravdaže, správna metóda práce. V ďalšom si teda všimneme najprv edície jazykových prameňov a potom práce z historickej gramatiky a z dejín spisovného jazyka.

*

Získavanie a interpretácia pramenného materiálu sa proti predchádzajúcemu obdobiu veľmi zintenzívnili. Súvisí so vzťahom pramenného materiálu k samotnej koncepcii vývinu, že niekedy bola dôležitejšia nová interpretácia už známeho pramenného materiálu než objavenie, resp. edícia nových, doteraz neznámych prameňov. To sa týka najmä najstarších prameňov.

Napríklad J. Stanislav podal analýzu osobných mien Cividalského evanjelia a ukázal, že mnohé zo zapísaných mien sú západoslovanského pôvodu (zo slovenskej jazykovej oblasti).¹ Zásadná záslužnosť tejto práce sa umenšuje okolnosťou, že terajšie vydanie týchto mien nie je celkom presné, takže bude tu potrebné urobiť niektoré korektúry. Jednako však získava sa istý jazykový materiál pre 9. stor. a objasňuje sa kultúrne prúdenie v tomto období u nás. Ďalšia podobná práca J. Stanislava, rozbor listiny spred r. 1002,² prináša zasa dôležitý, hoci nie veľký materiál zo začiatku 11. stor.

Do tohto obdobia sa zaraďuje aj skúmanie E. Paulinyho o Jagičových a Paterových glosách.³ Ak by sa Paulinyho závery ukázali správnymi, získal by sa pre dejiny slovenčiny menší materiál zo začiatku 11. stor., pretože Jagičove glosy by neboli česko-cirkevno-slovanskými glosami zo začiatku 12. stor., ale slovensko-, resp. moravskoslovensko-cirkevno-slovanskými glosami zo začiatku 11. stor.

Podrobnejšie prieskumy niektorých staročeských textov vôbec ukazujú, že počet staročeských textov, ktoré prešli slovenským prostredníctvom, je väčší, než sme doteraz predpokladali. J. Stanislav podrobil skúmaniu Žaltár klementínsky a Evanjeliár viedenský a zisťuje, že tieto texty prešli slovenským prostredníctvom.⁴ E. Pauliny zasa skúmal Klaretov Glosár a Bohemár⁵ a zistil, že jednak už v pôvodine týchto diel sú také prvky, ktoré je najľahšie vysvetľovať ako moravskoslovenské alebo západoslovenské, a jednak, že tieto diela sa nedlho po svojom vzniku používali na Slovensku. Tieto fakty — okrem iných — ukazujú, že treba zrevidovať staršie názory o začiatkoch prenikania češtiny na Slovensko.⁶

Z jazykových prameňov 15. stor. treba uviesť, že J. Stanislav vydal znovu spišské kázňové modlitby.⁷ Vo svojej edícii jednak opravil chyby starších vydaní, jednak sa pokúsil o presné dátovanie pamiatky. E. Pauliny zasa vydal doteraz nepublikovaný text spovednej formuly z 15. stor.⁸ Jej jazyk ukazuje veľmi pravdepodobne na slovenské prostredie. Pramenného charakteru je aj slovník Žilinskej knihy, ktorý vydal akad. F. Ryšánek.⁹ Samotná Žilinská kniha je dôležitou jazykovou pamiatkou 15. stor. a slovník len zvyrazňuje jej pramennú závažnosť. Duál a minulé čas v Žilinskej knihe si všimla K. Habovštiaková.¹⁰

Pre 15. a 16. stor. má značnú dôležitosť aj vydanie listov a listín. Po starších vydaniach V. Chaloupeckého a niektorých jednotlivých doplnkoch vyšla nedávno

¹ J. Stanislav, *Zo štúdia slovanských osobných mien v Evanjeliu cividalskom*, Slavia XVIII, 1947, 87—100.

² J. Stanislav, *Slovenské prvky v gréckej donačnej listine pre mníšky Vesprímskej doliny spred r. 1002*, JS III, 1948, 1—17.

³ E. Pauliny, *K veku Jagičových a Paterových glos*, Slavia XXVIII, 1959, 20—28.

⁴ *Zur Frage der Slowakismen in den altschechischen Denkmälern*, Zeitschrift für Slavistik I, 1956, 57—70; II, 1957, 37—51.

⁵ *Klaretov Glosár a Bohemár na Slovensku*, JČ IX, 1958, 59—69.

⁶ Pozoruhodnú štúdiu o najstarších českých textoch so slovakizmami uveřejnil P. Király, *Zur Frage der ältesten slowakischen Sprachdenkmäler*, Studia Slavica IV, 1958.

⁷ *Modlitby při kázni zo Spišskej Kapituly*, JS IV, 1950, 141—155.

⁸ *Mníchovská spovedná formula*, JČ X, 1959, 27—35.

⁹ *Slovník k Žilinské knize*, Bratislava 1954.

¹⁰ *Dva příspěvky z morfologie Žilinské knihy*, JČ VIII, 1954, 168—190.

knížná práca B. Varsika.¹¹ Autor v úvode prináša obsahlu štúdiu o udomáčení češtiny na Slovensku a o jej funkciách na Slovensku v 15. a 16. stor.

Dôležitú popularizačnú, informatívnu a študijnú funkciu splnila chrestomatia textov J. Stanislava *Po stopách predkov*.¹²

Vydanie textov od 16. stor. nahor sú početnejšie než vydania starších textov. Pre historické hláskoslovie a tvaroslovie majú tieto novšie texty síce menší význam ako staršie texty, ale dôležité sú pre skúmanie syntaxe a slovníka a, pravdaže, majú značný význam pre dejiny spisovného jazyka.

Z kratších textov 16. a 17. stor. (mnohé z nich aj s jazykovým rozborom) spomenieme edície J. Šátka,¹³ V. Čaploviča,¹⁴ V. J. Gajdoša,¹⁵ K. Habovštiakovej,¹⁶ I. Kotuliča,¹⁷ Š. Drozda,¹⁸ O. R. Halagu¹⁹ atď.

Z dlhších textov týkajúcich sa 16. stor. (a často i nasledujúcich storočí) a jazykových rozborov textov pripomíname A. D. Dubayho spracovanie jazyka kremnických listov;²⁰ J. Štola a P. Horváth vydali levočské slovenské prísazné formuly (J. Štola ich jazykovo interpretoval),²¹ J. M. Petrik odláča viaceré texty agend od konca 16. stor.,²² R. Brtáň vydáva historické piesne,²³ P. Horváth publikuje sťažnosti poddaných proti útlaku z rokov 1538—1848,²⁴ J. Štola uverejňuje a analyzuje súkromný spišský list z r. 1782²⁵ atď.

Aj neskoršie texty sa často publikujú. Majú najmä cenu historických prameňov, ale nezriedka platia aj ako pramene pre poznanie stavu v písanom jazyku. Napríklad E. Lazar publikoval text o východoslovenskom povstaní r. 1831.²⁶

Početné sú aj vydania rukopisných i tlačených literárnych pamiatok z obdobia 16.—18., resp. začiatku 19. stor. B. Bálent vydáva fototypicky bardejovské kate.

¹¹ *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*, Bratislava 1956. V tejto súvislosti treba uviesť aj edíciu maďarských slavistov a historikov (Š. Kniczsa, P. Király, B. Botló a E. Fügedi) *Stredoveké české listiny*, Budapešť 1952.

¹² Bratislava 1948. Podstatne rozšírené a prepracované boli tieto texty vydané ako *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava 1957.

¹³ *Staré slovenské písomnosti z bratislavskej kapituly*, HS IV, 1946, 429—437; *Formula slovenskej prísahy v Bratislave roku 1671*, HS V, 1947, 215.

¹⁴ *Rukopisný sborník nábožných piesní Samuela Tomášika*, Turčiansky Sv. Martin 1947.

¹⁵ *Historické pozadie slovenských rukopisných textov v latinskej liturgickej knihe zo 16. storočia*, HS IV, 1946, 204—222.

¹⁶ *Jazykový rozbor Inventarium rerum arcis Arvensis z r. 1611*, JŠ II, 1957, 205—285.

¹⁷ *Spišský pozostalostný súpis zo 16. storočia*, JČ X, 1959, 36—67.

¹⁸ *Conscriptio dominii Trenchin anni 1722 orig.*, LS IV—VI, 1946—1948, 302—306.

¹⁹ *Česká literatura v Košicích v 16. stolyti*, Česká literatura II, 1954, 282—285.

²⁰ *Z jazyka kremnických listov z r. 1564—1569*, LS IV—VI, 1946—1948, 307—331.

²¹ J. Štola—P. Horváth, *Levočské slovenské prísazné formuly zo 16.—19. storočia*, JS V, 1951, 190—196. J. Štola, *Jazyk levočských slovenských prísah zo 16.—19. storočia*, JS V, 1951, 197—247.

²² *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích*, Mikuláš 1946.

²³ *Historické piesne*, Bratislava 1953.

²⁴ *Listy poddaných z rokov 1538—1848*, Bratislava 1955.

²⁵ *Spišský list z roku 1782*, JČ VII, 1953, 97—104.

²⁶ HŠ I, 1955, 304—318.

chizmy a piesne Jána Sylvána,²⁷ C. Lepáček uverejňuje úryvky z diela Benigna Smrtníka, barokového spisovateľa,²⁸ J. Mišianik vydáva Knižku rytmovú (Bratislava 1952), O. Halaga uverejňuje úryvky z Andraščíkovho Šenku palenčeného,²⁹ J. Tibenský vydáva výber z diela J. Fándlyho a Bajzovho René mládenca, E. Pauliny vydáva Kollárove Národné spievanky atď.

Všetky tieto edície a jazykové rozborý prispievajú k lepšiemu poznaniu stavu nášho kultúrneho jazyka v staršom období a umožňujú jeho adekvátnejšie spracovanie.

Dost' dlho sa diskutovalo, ako sa majú transkribovať rukopisy pre vydanie. Tejto otázke sa venoval najmä D. Dubay.³⁰ V zásade sa prijalo jeho stanovisko, že staršie texty (asi do r. 1600) sa majú nechávať v diplomaticky vernom prepise. Pri jazykovo dôležitých textoch sa tento postup zachováva aj keď ide o pamiatky z bližších období.

Spracovanie slovenskej historickej gramatiky naráža na značné ťažkosti preto, lebo nemáme bezpečný a dost' úplný pramenný materiál z čias 12.—15. stor. a je známe, že v období 10.—14. stor. sa slovenčina vyvíjala najprudkejšie do dnešnej podoby. Starší materiál z čias 11.—14. stor. je rozmanite narušený latinským kontextom, v ktorom je zachovaný, a panujúcimi písárskymi manierami. Okrem toho je málo početný. Mladší materiál sa zasa vyskytuje v českom kontexte, takže ťažko niekedy presne oddeliť, čo je slovenské a čo české. Okrem toho tento mladší materiál veľmi často ukazuje už iba výsledky procesov a nie ich priebeh. Pochádza totiž hlavne z 15. stor. a z mladších čias, takže pre datovanie jazykových procesov, ktoré sa uskutočnili pred týmto časom, veľkú cenu nemá.

K všetkým týmto problémom pristupuje ešte jeden. Pretože v stredoveku (a dlho do novoveku) neexistoval vlastný slovenský spisovný jazyk, s ktorým by sa slovenské nárečia boli zblížovali vo svojom vývine a v ktorom by boli písané literárne pamiatky, vyvíjali sa slovenské nárečia navzájom dost' samostatne a s malou mierou konvergentnosti. Preto u nás nestačí — ako je to často v iných jazykoch — podať iba vývin spisovného jazyka, ktorý by reprezentoval aspoň približne vývin celého jazyka, ale ak chceme postupovať primerane k vývinovej situácii, musíme si všímať vývin všetkých slovenských nárečí. Lenže ak si všímate vývin slovenských nárečí, vtedy nám ako dôležitý pramenný materiál vystúpi materiál z dnešných nárečí.

Vcelku teda z materiálového hľadiska možno pristupovať k výskumu slovenskej historickej gramatiky dvojako: brať za základný pramenný materiál historicky dochované pamiatky, z nich čerpať základné doklady a dopĺňať ich materiálom z dnešných nárečí alebo brať za základný materiál doklady z dnešných nárečí a dopĺňať ich historickým materiálom.

J. Stanislav v dvoch dieloch svojich *Dejín slovenského jazyka*³¹ zvolil si prvú cestu. Vyexcerpoval materiál z listov, listín a iných rukopisných pamiatok a usiluje sa na týchto dokladoch sledovať vývin jednotlivých hláskoslovných a tvaroslovných javov v slovenčine. Ťažkosti, ktoré spôsobuje tento historický materiál, sme už

²⁷ *Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612*, Turčiansky Sv. Martin 1947. — *Piesne Jána Sylvána*, Martin 1957.

²⁸ *Benignus Smrtník*. Život a dielo, LHS I—II, 1946/1947, 25—50.

²⁹ *Svojina* II, 1948, 79—88.

³⁰ *K otázke prepisovania starých písomných pamiatok zo Slovenska*, JS III, 1948, 67—75.

³¹ *Dejiny slovenského jazyka*, I. Úvod a hláskoslovie, Bratislava 1956, II. Tvaroslovie, Bratislava, 1958.

spomenuli. Badať ich aj na výsledkoch tejto obrovskej práce. (Prvý zväzok má 520 a druhý 743 strán.) Veľmi často môže autor na základe dokladov podať iba najstarší známy doklad na nejakú jazykovú zmenu, no na základe dokladov nemôže určiť čas, kedy zmena vznikla. Autor vyexcerpoval veľké množstvo historických dokladov na jednotlivé jazykové javy, a to treba pokladať za významný prínos pre slovenskú historickú gramatiku. Viaceré z týchto dokladov bude treba preveriť, pretože niekedy nie je bezpečná doterajšia edícia materiálu, inokedy ťažko rozoznať (pri dokladoch z českého materiálu), či ide o slovenský alebo český jav, niekedy zasa nie je nesporná autorova interpretácia dokladu. J. Stanislav pri spracovaní slovenskej historickej gramatiky postupoval gebauerovskou metódou: skúmal každý jav osihotene a samostatne. Odhliadnuc od toho, že táto mladogramatická metóda sa už vcelku opúšťa, javia sa pri nej aj iné ťažkosti špecificky slovenské. Pestrosť jazykového vývinu v slovenských nárečiach spôsobuje, že autor niekedy musí tvrdo zápasiť, aby sa v množstve dokladov nestratila vývinová niť. Cena diela J. Stanislava je najmä v tom, že zhromaždil a utriedil veľký materiál a vo svojej veľkej práci ukázal hranice a možnosti ním použitej metódy.³²

Druhá možnosť pri historickom výskume jazyka je opierať sa o dnešné nárečia ako o základný materiál a používať historický materiál ako doplnkový. Keď sa používajú ako základný materiál dnešné nárečia, vtedy sa môže vykladať vývin slovenského jazyka a jeho nárečí len ako celok, a to tak, že sa hľadá a zisťuje vzájomná súvislosť jednotlivých javov a zmien v jednom nárečí a porovnáva sa s vývinom a stavom v inom nárečí. Používanie nárečového materiálu ako základného historického materiálu má teda za nevyhnutný následok, že jednotlivé jazykové zmeny sa neskúmajú osihotene, ale vo vzájomnej spätosti a podmienenosti s inými jazykovými zmenami. Z tohto hľadiska nie je doteraz spracovaný celkový vývin slovenského jazyka. Sú tu iba štúdie o jednotlivých javoch. Viacej štúdií publikoval E. Pauliny³³ a niekoľko R. Krajčovič.³⁴

³² Niektoré partie uverejnil J. Stanislav ešte pred vydaním súbornej práce ako samostatné štúdie: *Z dejín slovenského jazyka*, JČ VIII, 1954, 17—50; *Z dejín slovenského hláskoslovía*. Ě, e, JČ VIII, 1954, 141—167. *Zo slovenskej historickej gramatiky*. Hypokoristiká na -o, -e, Slavia XXI, 1953, 247—251.

³³ 3. osoba pl. jesú a jej pôvod, JS I—II, 1946—1947, 21—26.

Vývin skupín d, t, ň, l + e, i v slovenčine, JS V, 1951, 140—151.

Stredoslovenský tvar nom. — akuz. sing. typu znamenía, JČ VII, 1953, 51—62.

Zmeny č > š a t, d > č, ž v gemerských nárečiach, JČ VIII, 1954, 108—117.

Rod pomnožných miestnych mien v spisovnej slovenčine, Studie a práce linguistické I, Praha 1954, 154—161.

O domnelom bulharizme v slovenských nárečiach v Gemeri, Sborník v čest na akademik Aleksandar Teodorov Balan, Sofia 1955, 335—338.

W sprawie rozwoju iloczasu w językach zachodnio-słowiańskich, Język polski XXXVI, 1956, 321—324.

Vznik rytmického zákona v slovenčine, Etikovedski izsledovanja v čest na akademik Stefan Mladenov, Sofia 1957, 317—320.

Zmena w > v v slovenčine, Sborník FF UK IX, 1957, 11—18.

Nom. plur. typu ľudia, synovia v strednej slovenčine, JŠ II, 1957, 19—27.

K chronológii znelostnej neutralizácie v slovenčine a češtine, Studie ze slovanské jazykovedy. Sborník k 70. narodeninám akademika F. Trávníčka, Praha 1958, 71.

³⁴ *Das Problem der Palatalisierung der Velare im Mittelslowakischen*, Zeitschrift für Slawistik II, 1957, 219.

Touto metódou sú spracované aj kandidátske dizertačné práce R. Krajčoviča (vývin juhozápadných slovenských nárečí) a I. Kotuliča (vývin východoslovenských nárečí), ktoré sa chystajú na vydanie.

Uvedená metóda má rozhodne výhodu v tom, že môže plne využívať bohatý nárečový materiál a porovnávaním jednotlivých nárečí a hľadaním vzájomných súvislostí jednotlivých zmien vystihovať príčiny a vzájomnú podmienenosť jazykových zmien a sledovať vôbec plnšie celkový vývin jazyka vo vzájomnej spätosti jednotlivých jeho zložiek. Nevýhodou tejto metódy je, že takto nemožno zisťovať absolútnu chronológiu jazykových zmien, ktorá je pre objasnenie histórie jazyka nevyhnutná. Preto tam, kde je to bezpečne možné, opiera sa aj táto metóda pri zisťovaní absolútnej chronológie o listinný materiál. Najmä v uvedených dvoch kandidátskych prácach R. Krajčoviča a I. Kotuliča sa listinný materiál využíva veľmi plodne.

Inou nevýhodou tejto metódy je nebezpečenstvo schematizácie vývinu najmä v starších obdobiach. Bezpečnejšie si bude možno overiť nosnosť tejto metódy pre skúmanie historického vývinu, keď bude k dispozícii nejaká syntetická práca takto spracovaná.

Okrem týchto zásadných otázok, ktoré stoja v centre bádania, riešili sa aj iné otázky. K otázke juhoslavizmov v strednej slovenčine, špeciálne k stanovisku, ktoré zaujal v tejto otázke maďarský slavista I. Kniezsa,³⁵ sa vyjadril J. Stanislav³⁶ a E. Pauliny.³⁷ A. Habovštiak sa zaoberal súvislosťami, ktoré sú medzi kolonizáciou Oravy a diferenciáciou tamojších nárečí.³⁸ R. Krajčovič sa zamýšľal nad pôvodom prípadov *rat-*, *lat-* na južnom západnom Slovensku.³⁹ Z hľadiska vývinu slovnej zásoby je zaujímavá štúdia V. Blanára o zániku slov v ľudovej reči⁴⁰ a viaceré jeho štúdie z historickej lexikológie.⁴¹ V. Blanár vypracúva v týchto štú-

Zmena g > γ (> h) v západoslovenskej skupine, Slavia XXVI, 1957, 341.

Spoluhlásková skupina zg v slovenčine a češtine, Slavia XXVI, 1957, 514.

Tzv. I epentetické v názvoch Chľeufáne a Rybláne na západnom Slovensku, Slavia XXVIII, 1959, 125.

³⁵ *Zur Geschichte der Jugoslawismen im Mittelslowakischen*, Études slaves et roumaines I, 1948, 139—147.

³⁶ *Juhoslavizmy v strednej slovenčine a pôvod slovenského národa*, SR XV, 1949/1950, 37—45.

³⁷ *K dvom príspevkom Štefana Kniezsu o dejinách slovenčiny*, JS IV, 1950, 156—162.

³⁸ *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov*, JČ IX, 1958, 117—138.

³⁹ *K prípadom rat-, lat- za psl. ořt-, ořt- na západnom Slovensku*, Sborník FFUK IX, 1957, 21—36.

⁴⁰ *K zániku slov v ľudovej reči*, JS II, 1957, 65—73.

⁴¹ *Vývin významovej stavby sloves „znamenat — vyznamenat — zaznamenat“ v slovenčine a češtine*, Slavia XXV, 1956, 179—212.

Porovnávanie slovnej zásoby v príbuzných jazykoch, Sborník v česť na akademik Aleksandar Teodorov Balan po slučej devetdeset i petata mu godišnina, Sofia 1955, 105—112.

Některé problémy slovanskej historickej lexikológie, sborník K historickosrovnávacímu štúdiu slovanských jazykú, Praha 1958, 165—172.

K problémom porovnávačej lexikológie slovanských jazykov, Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 159—168.

Hostinec, hospoda a špitál (K metóde slovenskej historickej lexikológie), Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika F. Trávníčka, Praha 1958, 337—341.

diách metódu historickej semaziológie, ktorá by bola vhodná v našich podmienkach. Na konkrétnom materiáli sa usiluje dospieť k všeobecnejšiemu záveru. V. Blanár prichystal do tlače knižnú prácu zo slovenskej historickej lexikológie. Materiál bankových počtových kníh z Boce mu dáva podklad na to, aby okrem iného sledoval vývin niektorých slov a významových polí v slovenčine a češtine od 16. stor. Porovnávanie pramenného materiálu s dnešným ľudovým slovníkom v Boci ukazuje na vývin slovnej zásoby i na cesty a príčiny tohto vývinu. Historická problematika je sčasti aj v práci J. Štolca o deminutívach,⁴² ktorá vyvolala prudkú odozvu u Š. Peciara.⁴³

Dost nespracovanou oblasťou ostáva vývin syntaxe. Možno tu pripomenúť iba štúdiu J. Stanislava o niektorých spojkách.⁴⁴

Otázkami jazykového kríženia a miešania sa na slovenskom materiáli zaoberal P. Ondrus.⁴⁵

Problémy dejín spisovného jazyka u Slovákov sú tiež početné a mnohoraké. Je to najmä preto, lebo aj spisovný jazyk Slovákov aj jeho nositeľ — slovenská národnosť a neskoršie národ — vyvíjali sa vo zvláštnych podmienkach, v mnohom nepodobných vývinu ostatných okolitých národov a spisovných jazykov. Zvláštnosť týchto podmienok bola najmä v tom, že Slováci boli po dlhý čas svojho vývinu zaradení do uhorského štátneho celku, kde nevytvorili osobitnú hospodársku alebo politickú jednotku. Pre vývin slovenskej národnosti mala veľký význam čeština. Preto nie je divné, že úlohám a funkciám češtiny na Slovensku sa venovala veľká pozornosť. O tomto probléme písali E. Pauliny,⁴⁶ B. Varsik,⁴⁷ A. Pranda⁴⁸ a iní.

Ale aj samotný vývin slovenskej národnosti je otázkou, ktorá si vyžaduje riešenie, ako ukázala diskusia okolo tohto problému v Historickom časopise. Z jazykovedcov sa v tejto diskusii vyslovili R. Krajčovič⁴⁹ a E. Pauliny.⁵⁰

Slovenčina ako písaný kultúrny nadnárečový dorozumievací prostriedok sa začala

⁴² *K morfológii deminutív v slovenčine*, JŠ III, 1958, 19—82.

⁴³ *K diskusií o slovenských deminutívach*, SR 24, 1959, 161—178.

⁴⁴ *Slovenské spojky prípusťkových viet*, Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narodeninám akademika F. Trávníčka, Praha 1958, 103—107.

⁴⁵ Podrobnejšie o tom v príspevku J. Štolca, *Slovenská dialektológia v rokoch 1945—1960*, JČ XI, 1960, 175—187.

⁴⁶ *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka*, sborník O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956, 99—124.

Áká je špecifika literárneho bilingvizmu v dejinách slovenčiny. Sborník otvetov na voprosy po jazykoznaniju, Moskva 1958, 21—23.

Kultúrnohistorické podmienky a spoločenské funkcie bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny, Československé prednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, 37—45.

⁴⁷ *Udomácnenie češtiny na Slovensku a jej funkcia v 15. a 16. stor. na Slovensku*, uverejnené v diele *Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia*, Bratislava 1956, 11—88.

⁴⁸ *Doterajšie koncepcie výskumu sloveník a hľadisko dialektologické*, JŠ IV, 1950, 163—173.

Jazykové a mimojazykové motivácie narušania českej spisovnej normy na Slovensku v 15. až 18. storočí, Slovanská Bratislava I, 1948, 186—217.

⁴⁹ *Problém vzniku slovenskej národnosti z jazykového hľadiska*, HČ V, 1957, 484—492.

⁵⁰ *Poznámky k vzniku slovenskej národnosti zo stanoviska historickej jazykovedy*, HČ VII, 1959, 104—108.

u Slovákov uplatňovať od 16. stor. Takto vznikala tzv. kultúrna západoslovenčina a kultúrna stredoslovenčina. Najmä kultúrna stredoslovenčina mala vo výsledku veľký význam, lebo bola základom, z ktorého vznikol definitívny slovenský spisovný jazyk. Otázkam s touto vecou súvisiacim venovali pozornosť v osobitných štúdiách J. Stanislav,⁵¹ E. Pauliny⁵² a Š. Tó bik.⁵³

Zásadného významu sú aj otázky periodizácie dejín slovenčiny. Tieto problémy nastolil V. Blanár,⁵⁴ no diskusia sa nerozvinula.

Syntetickú prácu o dejinách spisovného jazyka u Slovákov napísal E. Pauliny.⁵⁵ Táto práca má svoj význam v tom, že na začiatku nového obdobia bádania o dejinách spisovného jazyka podala celkovú rámcovú koncepciu výskumu a nastolila problémy. Dnes je už prekonaná novými materiálovými výskumami a šťastí i metodologicky. Kniha však mala svoj význam aj v tom, že pri novom monografickom výskume dávala možnosť zaradiť jednotlivé javy do celkového vývinu. Nový monografický výskum je bohatý a týka sa kľúčových javov vo vývine spisovného jazyka.

K predbernolákovskému obdobiu uverejnil J. Horecký slovenský preklad i rozbor pravopisnej i gramatickej normy u Hadvabného.⁵⁶

Pomery okolo kultúrneho jazyka na východnom Slovensku a najmä používanie východnej slovenčiny ako spisovného jazyka si všimla vo viacerých štúdiách O. R. Halaga⁵⁷ a O. Matašík.⁵⁸

Vzhľadom na množstvo prác i vzhľadom na skúmanú a riešenú problematiku sa potešiteľne rozvilo bádanie o diele Antona Bernoláka. J. Stanislav rozobral pomer Antona Bernoláka k Slovanstvu,⁵⁹ J. Tibenský zhodnotil význam Antona Bernoláka z historického aspektu. Jeho dielo charakterizoval ako prvý stupeň slovenského národného uvedomenia.⁶⁰ K. Habovštiaková si znovu podrobne všimla Bernolákovu spisovnú slovenčinu z jazykového i historického aspektu,⁶¹ J. Považan v dvoch príspevkoch podal zaujímavé zistenia o Bernolákovom Slovári.⁶²

⁵¹ *Historické korene Štúrovej spisovnej slovenčiny*, SR XXI, 1956, 168—173.

⁵² *Spoločenské funkcie strednej slovenčiny pred Štúrom*, SR XXI, 1956, 174—185.

⁵³ *Pramene Štúrovej jazykovedy a pravopisnej normy*, SR XXI, 1956, 187—206.

⁵⁴ *Dejiny jazyka a periodizácia dejín slovenčiny*, JS V, 1951, 10—29.

⁵⁵ *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948. Svoje názory na celkový vývin slovenského jazyka vyslovil i Š. Tó bik, *Niekoľko poznámok k vývinu slovenčiny*, Sborník Filolog. fak. VŠP v Prešove, 1958, 150—168.

⁵⁶ *Hadvabného Stručný návod*, JS IV, 1950, 174—192.

⁵⁷ *Austroslavizmus, uhroslavizmus a východoslovenské národné uvedomenie*, Svojina III, 1949, 131—149, 195—201, 256—271.

Odras exkluzivitu vládnúcej triedy v spisovnom jazyku, Svojina III, 1949, 74—97.

Quid verum? Poznámky k dejinám spisovnej slovenčiny, Svojina IV, 1950, 41—56.

⁵⁸ *Východoslovenská kalvínska „Agenda“ z r. 1758*, Svojina III, 1949, 186—190.

⁵⁹ *Anton Bernolák a Slovanstvo*, JS I—II, 1946/1947, 1—21.

⁶⁰ *Význam diela Antona Bernoláka vo vývine nášho spisovného jazyka*, KŽ VII, 1952, č. 40.

⁶¹ *Niekoľko poznámok o Bernolákovskej spisovnej slovenčine*, JČ IX, 1958, 70—87.

⁶² *Príprava a vydanie Bernolákovho Slovára*, JČ X, 1958, 88—102. *Slovár Antona Bernoláka*, Sborník FF UK X, 1958, 120—133.

Informatívnu štúdiu o jazyku Bernolákovho predchodcu Jozefa Ignáca Bajzu napísal J. Oravec.⁶³

Je pochopiteľné, že medzi bernolákovcami vzbudil pozornosť najmä Jur Fándly. Jeho historický a ideologický zástoj zhodnotil J. Tibenský v úvodnej štúdii k výberu z diela.⁶⁴ Poznámky k jazyku Fándlyho uverejnila zasa L. Svrčková.⁶⁵

Čias pred zavedením štúrovskej slovenčiny sa týka príspevok N. A. Kondrašova o slovníkových materiáloch zo zbierky Sreznevského.⁶⁶ Sreznevský zbieral tieto materiály na svojich cestách po Slovensku.

Dôležitým okruhom tém bola štúrovska spisovná slovenčina. Bádanie sa rozvinulo najmä z príležitosti stého výročia smrti Ludovíta Štúra. Pri tejto príležitosti bola v Bratislave v dňoch 16.—17. januára 1956 vedecká konferencia. Okrem referátov J. Stanislava, E. Paulinyho a Š. Tóbika⁶⁷ odzneli na tejto konferencii ešte referáty a diskusné príspevky E. Jónu,⁶⁸ V. Blanára,⁶⁹ J. Garaja,⁷⁰ A. Habovštiaka,⁷¹ V. Dujčíkovej-Slivkovej,⁷² J. Horeckého,⁷³ K. Habovštiakovej,⁷⁴ P. Ondrusa,⁷⁵ G. Horáka⁷⁶ a J. Ambruša.⁷⁷

Štúrovska jazykovedná tematika zaujímala však lingvistov aj okrem tohto výročia. Jednotliví pracovníci skúmali najrozličnejšie problémy. Tak J. Horecký skúmal výstavbu štúrovského lexika,⁷⁸ V. Kochol si zasa všima Štúrov publicistickej štýl,⁷⁹ L. Dvonč spresňuje názory o používaní písmen *v*, *u* v Štúrovej norme.⁸⁰

E. Jóna rozobral význam a činnosť Martina Hattala⁸¹ a J. Mihál zasa zhodnotil význam Sama Czambela.⁸²

Výňatok z väčšej práce o Samovi Czambelovi uverejnil nedávno E. Jóna.⁸³

⁶³ Jozef Ignác Bajza — priekopník spisovnej slovenčiny, SR XX, 1955, 129—139.

⁶⁴ Jur Fándly, Bratislava 1954.

⁶⁵ Juraj Fándly a bernolákovská jazyková norma, JS IV, 1950, 193—208.

⁶⁶ *Materiály dla slovaria narečij gornych Slovakov, sobrannyje I. I. Sreznevskim*, JČ IX, 1958, 103—116.

⁶⁷ Pozri v pozn. 51, 52, 53.

⁶⁸ Účasť Ludovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny, SR XXI, 1956, 131—146, porov. aj *Ludovít Štúr — kodifikátor spisovnej slovenčiny*, zborník Ludovít Štúr, Život a dielo (1815—1856), Bratislava 1956, 197.

⁶⁹ *Ludovít Štúr ako jazykovedec*, SR XXI, 1956, 146—168, porov. aj *Jazykovedné dielo Ludovíta Štúra*, zborník Ludovít Štúr, Život a dielo, (1815—1856), Bratislava 1956, 215.

⁷⁰ *Vzťah Ludovíta Štúra k Bernolákovcom*, SR XXI, 1956, 207—218.

⁷¹ *Ludovít Štúr a slovenské nárečia*, SR XXI, 1956, 218—232.

⁷² *Štúrova gramatická terminológia*, SR XXI, 1956, 232—237.

⁷³ *Obrazné prvky v publicistickom štýle L. Štúra*, SR XXI, 1956, 238—240.

⁷⁴ *Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra*, SR XXI, 1956, 241—254.

⁷⁵ *Ludovít Štúr a jazyková kultúra*, SR XXI, 1956, 254—257.

⁷⁶ *Za účinnejšie spojenie Štúrovho jazykovedného odkazu do výchovy na vysokých školách*, SR XXI, 1956, 257—258.

⁷⁷ *Niekoľko poznámok o Štúrovi jazykovedcovi*, SR XXI, 1956, 258—260.

⁷⁸ *K charakteristike štúrovského lexika*, LS IV—VI, 1946—1948, 279—298.

⁷⁹ *Štúrov štýl publicistický*, LS IV—VI, 1946—1948, 254—278.

⁸⁰ *Písmená v, u v Štúrovej norme a v dnešnej slovenčine*, JČ VII, 1954, 117—122.

⁸¹ *Martin Hattala*, JČ VII, 1953, 15—33.

⁸² *Samo Czambel*, SR XXI, 1956, 261—268.

⁸³ *Samo Czambel (1856—1909) a spisovná slovenčina*, SR 24, 1959, 321—345.

Vývinu spisovného jazyka za ostatných sto rokov sa týka aj kniha L. Dvonča o rytmickej zákon⁸⁴ a v oblasti slovotvornej kniha J. Horeckého.⁸⁵

Záverom možno povedať, že bádanie ostatných pätnástich rokov prinieslo pre poznanie dejín slovenského jazyka v mnohých oblastiach značný pokrok. Zreteľný pokrok sa dosiahol v historickej gramatike, ale ostávajú tu aj zreteľné manká: chýba historická syntax a historický slovník a treba sa pokúsiť zvládnuť historické hláskoslovie a tvaroslovie ešte aj inou metódou, než to urobil J. Stanislav. V dejinách spisovného jazyka sa získali zreteľné výdobytky. Vývinová línia kultúrneho jazyka na Slovensku je už dnes jasná. Väčšou dĺžobou pre budúcnosť ostáva iba podrobnejšie spracovanie dejín spisovného jazyka za ostatných sto rokov.

⁸⁴ *Rytmickej zákon v spisovnej slovenčine*, Bratislava 1955.

⁸⁵ *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959.

JOZEF ŠTOLC

SLOVENSKÁ DIALEKTOLÓGIA V ROKOCH 1945—1960

Dialektológia má v marxistickom chápaní jazyka svoje pevné miesto. Nárečia ako dorozumievací prostriedok v danom čase a na danom území majú celospoločenskú funkciu, vlastnú gramatickú stavbu, vlastný základný slovný fond a nepretržitú historickú kontinuitu. Za istých okolností sa môže niektoré územné nárečie vyvinúť v celonárodný spisovný jazyk.¹

Štúdium nárečí vysvetľuje vnútorné zákonitosti jazykového vývinu celonárodného jazyka v najširšom zmysle slova. Územné nárečia ako dorozumievací prostriedok širokých ľudových mas odrážajú vývin celej spoločnosti a sú prameňom pre poznanie rozvoja života ľudu.

Výskumu slovenských nárečí venuje sa preto pozornosť, lebo dialektologické poznatky vo veľkej miere prispievajú k prehĺbeniu znalostí o slovenskom jazyku vôbec a o slovenskom ľude.

Slovenská dialektológia má už staršiu dobrú tradíciu. Dnes sa na túto tradíciu nadväzuje, pokiaľ má v sebe pokrokové jadro.

Keď v jeseni 1938 pre známe príčiny odišiel z Bratislavy V. Vážný, zanechal výskum slovenských nárečí, ktorý s nevšednou usilovnosťou a starostlivosťou viedol takmer dvadsať rokov, rozpracovaný a neukončený. V rokoch 1940—1942 sa jeho žiaci snažili v podstate pokračovať predovšetkým v jeho prácach smerujúcich k atlasu slovenského jazyka. Zostavili nový, bohatší dotazník (bol iba litografovaný), ktorý mal 437 javov hláskoslovných a tvaroslovných.² Dotazník mali vyplniť jednotliví pracovníci v oblastiach podľa toho, kde už predtým zbierali nárečový materiál s úmyslom vypracovať časom úplnú monografiu kraja. V podstate každý pracovník by bol vlastne vyhotovil jazykový atlas príslušného kraja podľa jednotného dotazníka.

Tento úmysel sa neuskutočnil pre vojnové pomery, pre neporozumenie úradných miest a zaneprázdnenosť pracovníkov inými úlohami. Uskutočnilo sa iba niekoľko individuálnych výskumov, pri ktorých sa získal ďalší materiál pre zamýšľané krajské monografie.

Výsledky svojho individuálneho výskumu spreď r. 1945 spracoval a publikoval iba E. Pauliny.³ Jeho malá monografia podáva charakteristiku nárečia štyroch hornooravských obcí (Slanice, Ústia n. Oravou, Osady a Hámrov), ktoré mali byť

¹ Sborník *Za marxistickú jazykovedu*, Bratislava 1950, 30.

² V. Vážný zamýšľal v atlase sledovať iba 224 javov (hesiel). Pozri SMS VII, 1929, 140—142.

³ E. Pauliny, *Nárečie zátopových osád na hornej Orave*, Turč. Sv. Martin 1947. Práca v rukopise bola hotová už v decembri 1944.

vyľudnené pre stavbu oravskej priehrady. Práca je pozoruhodná najmä preto, že Pauliny, vychádzajúc z fonologických a štruktúrálnych zásad, podáva dôsledne synchronický opis nárečia. Tento metodologický postup vzbudil značnú pozornosť a záujem o prácu aj v zahraničí. Po všeobecných statiach L. Nováka o fonológii slovenčiny je to prvá konkrétna aplikácia fonologickej teórie na slovenské nárečia.

Počas vojny dokončil a tesne po nej vydal V. Vážný dve svoje významné práce. V prvej⁴ podáva vlastne podrobné kritické zhodnotenie materiálu poľského jazykoveho atlasu venovaného nárečiam podhalanským a konfrontuje ich s údajmi vlastnými, resp. s údajmi svojich spolupracovníkov. Konštatuje zhodu údajov na viac ako 90 %, a tak poukazuje na spoľahlivosť a význam jazykovezemepisnej metódy.

Druhá práca⁵ je významným príspevkom k slovenskému nárečovému slovníku. Vážný zdôrazňuje práve výskum slovníka, v ktorom sa bezprostredne odrážajú osudy spoločnosti, jej styky a kultúrne vzťahy s inými národmi. Zaoberá sa pôvodom mien motýľov a vysvetľuje ich význam, motiváciu, vzťah k iným významovým oblastiam so zreteľom na zemepisné rozšírenie jednotlivých názvov a ich variantov. Táto Vážneho práca je prvou veľkou a široko založenou úvahou o jednom okruhu slovenského ľudového názvoslovía.

A. Kellner uverejnil dva príspevky,⁶ v ktorých sa zaoberá niektorými otázkami nárečí v okrese Čadca na severnom Slovensku. V prvom príspevku sa zaoberá hlavnými znakmi týchto nárečí, z ktorých vyplýva, že sú to nárečia slovenské. Kellnerove práce sú cenné preto, že uvedené nárečia posudzuje ako dobrý znalec susedných lašských nárečí so zreteľom na otázky a problémy, ktoré poskytuje jazykové pomedzie česko-slovensko-poľské.

V seminári L. Nováka boli vypracované dve menšie nárečové charakteristiky. R. Martiš⁷ prináša dôležitý materiál k poznaniu nárečí na južnom Slovensku na okolí Komjatíc, ktoré sa dotýkajú maďarského jazykoveho územia a v ktorých sa do celkoveho západoslovenskeho systému miešajú niektoré stredoslovenské prvky. J. Kohút⁸ podáva zas charakteristiku hláskoslovía obce Východná vo vých. Liptove.

Po oslobodení boli vydané štúdie S. Petříka a L. Petříkovej,⁹ v ktorých prinášajú svoje postrehy a pozorovania, týkajúce sa hudobnej stránky slovenských nárečí.

Organizovaný výskum slovenských nárečí za vojny stagnoval. V takomto stave nás našlo oslobodenie slávnou Sovietskou armádou v apríli 1945.

V jeseň 1945 vyvíja sa snaha znovu koncentrovať doterajších aktívnych dialektolo-

⁴ V. Vážný, *Z mezislovanského jazykoveho zeměpisu*. Príspevky k dokumentární hodnote díla M. Malecki i K. Nitsch, Atlas jazykowy polskiego Podkarpacia, Kraków 1934. Praha 1948.

⁵ V. Vážný, *O jménech motýlů v slovenských nářečích*, Studie semasiologická se zřetělem jazykové zeměpisným, Bratislava 1955.

⁶ A. Kellner, *K charakteristice čadeckých nářečí*, LS I—II, 1939/1940, 220—229; — *K palatalisaci v čadeckých nářečích*, LS IV—VI, 1946—1948, 134—144.

⁷ R. Martiš, *Nárečový obraz najjužnejšej časti strelného Požitavía v porovnaní s nárečím Komjatíc ako reprezentantným nárečím stredného Ponúria*, LS IV—VI, 1946—1948, 145—153.

⁸ J. Kohút, *Hláskoslovná sústava nárečia východnianskeho*, LS IV—VI, 1946—1948, 174—201.

⁹ St. Petřík a L. Petříková, *Dva príspevky k hudobnej stránke slovenskej vety. K hudobnej stránke nárečia abaujskeho*. Praha 1947.

lógov a pokračovať v započatom diele. Ale vojnové pomery niektorých pracovníkov oddialili od dialektologických prác natrvalo.

Začiatkom r. 1946 vynorila sa veľmi zaujímavá a teoreticky významná dialektologická úloha: výskum slovenských nárečí v Maďarsku. Možnosť pre vykonanie tejto úlohy poskytla činnosť Československej presídľovacej komisie v Budapešti, ktorá sa začala dňa 11. marca 1946 propagačnou akciou. Pri príležitosti tejto akcie uskutočnil sa aj vlastivedný výskum Slovákov v Maďarsku a v rámci tohto výskumu aj výskum nárečový.¹⁰ Všetci účastníci výskumu svoje poznatky a materiály čiastočne spracovali a publikovali.

Z tejto akcie vznikla monografia J. Štole,¹¹ v ktorej autor podáva hláskoslovnú a tvaroslovnú charakteristiku nárečí západoslovenského typu v stolici Komárňanskej v Zadunajskej, nárečí typu stredoslovenského v juhovýchodnej časti tzv. Kerepešského slovenského ostrova na juhovýchod od Budapešti, nárečia slovenských obcí v Bukovom pohorí, nárečí východoslovenského typu na okolí Miškovca, v Borsód-skej a Zemplínskej stolici v severovýchodnej časti Maďarska.

V. Blanár spracoval zozbieraný materiál miestnych a osobných mien v samostatnej publikácii¹² s obsiahlym teoretickým aparátom.

Stredoslovenské nárečie v Novohradskej stolici na okolí Nyíregyházy, v Békésskej a Csanádskej stolici spracoval P. Ondrus.¹³ Autor má v úmysle spracovať v osobitnej monografii aj materiál z obcí v pohorí Matra, ktoré predstavujú zaujímavé pomešané nárečie.

Obsiahly príspevok k poznaniu vecného slovníka Slovákov v Maďarsku vypracoval a uverejnil K. Palkovič.¹⁴

Škoda by bolo, keby sa nespracoval všetok materiál získaný výskumom v Maďarsku, lebo má jedinečnú dokumentárnu hodnotu. Ale materiál je vzácny aj preto, že môže byť východiskom štúdia nárečí v inojazyčnom prostredí, podkladom pre sledovanie bilingvizmu a z neho vyplývajúcich presahov jedného jazykového systému do systému druhého,¹⁵ procesy vznikania nových a zanikania starých nárečových typov.

Je len potešiteľné, že aj maďarská slavistika sa zapodieva výskumom slovenských nárečí v Maďarsku. Pracuje sa na podrobných monografiách niektorých nárečových skupín. Nedávno vyšla práca I. Siposa *Geschichte der slowakischen Mundarten im Bükk-Gebirge*, Budapešť 1958, ba maďarskí slavisti pripravujú dokonca i vydanie atlasu slovenských nárečí v Maďarsku. Okrem toho, že spracovanie atlasu v inojazyčnom obklúčení roztrúsených nárečí je vôbec zaujímavý problém, možno od tohto podujatia očakávať aj veľký prínos pre poznanie slovenského jazyka dávnejšej minulosti.

V auguste a septembri 1947 vyslalo Povereníctvo školstva a kultúry na výskum

¹⁰ J. Štole, *Slovenské nárečia v Maďarsku*, KŽ I, 1946, č. 14—15; — *Výskum slovenských nárečí v Maďarsku*, JS I—II, 1946—1947, 134—136; — *O nárečovom výskume medzi Slováckmi v Maďarsku*, LS IV—VI, 1946—1948, 432—436.

¹¹ J. Štole, *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, Bratislava 1949.

¹² V. Blanár, *Príspevok k štúdiu slovenských osobných a pomestných mien v Maďarsku*, Bratislava 1950.

¹³ P. Ondrus, *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*, Bratislava 1956.

¹⁴ K. Palkovič, *Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku*, JŠ II, 1957, 298—353.

¹⁵ Pozri P. Ondrus, *K otázke jazykového miešania*, Studie ze slovanské jazykovědy, Sborník Fr. Trávníčka, Praha 1958, 417—427; — *K otázke jazykového kríženia a miešania*, Sborník FF UK, Philologica X, 1958, 66—78.

slovenskej menšiny v Juhoslávii skupinu vedeckých pracovníkov, ktorej členmi popri národopiscoch, sociológoch, historikoch boli aj dialektológovia (E. Paulíny a J. Štolic). Pri tejto akcii zvolila sa tá istá metóda výskumu, ktorá sa už osvedčila pri výskume v Maďarsku, a zozbieral sa dosť veľký materiál takmer zo všetkých obcí, v ktorých Slováci tvoria väčšinu obyvateľstva a žijú relatívne uzavretým životom zreteľne oddelení od inojazyčného okolia. Vo väčšine obcí sa hovorí stredoslovenským nárečím dolnozemskeho typu. Menej obcí má nárečie západoslovenské. Slováci východoslovenského zemplínskeho nárečového typu (najmä v Ruskom Kerestúri a inde) používajú svoje nárečie ako spisovný jazyk a nazývajú ho „bačvansko-ruska bešeda“. V tomto nárečí vydávajú knihy, tlač a vyučujú v ňom na školách. Príčiny, ktoré viedli Slovákov východoslovenského nárečového typu žijúcich v Juhoslávii k používaniu rodného nárečia vo funkcii spisovného jazyka, sú priam exemplárne. Podrobným osvetlením tohto prípadu odhalia sa mnohé záhady kultúrnej histórie slovenskej, ktoré súvisia s problémom vzniku spisovnej slovenčiny.

Dialektologický materiál získaný počas päťtýždňového pracovného pobytu v Juhoslávii sa doteraz podrobne nespracoval. O výskume bol uverejnený iba predbežný referát so základnou charakteristikou nárečí.¹⁶ Po istom doplnení sa materiál spracuje v osobitnej monografii.

V lete 1949 a na jeseň 1955 skúmal slovenské nárečia v Bulharsku V. Blanár. Všimol si nielen samotné slovenské nárečia, ale aj ich vzťahy k tamojším českým nárečiam. V uverejnených štúdiách sa zaoberal predovšetkým vplyvom bulharčiny (v jednom prípade aj ukrajinčiny) na jazyk Slovákov a Čechov¹⁷ a vôbec problematikou, ktorá sa javí pri opúšťaní rodného jazyka a prijímaní jazyka bulharského.¹⁸ Rovnako by sa žiadalo, aby aj tento materiál bol spracovaný vo forme monografie.

V lete 1959 na svojej študijnej ceste v Bulharsku všimol si niektoré lexikálne zaujímavosti A. Habovštiak.

Organizačným centrom výskumu slovenských nárečí od začiatku r. 1946 bol Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied. Tu sa doplnila predovšetkým kartotéka materiálu zozbieraného pod vedením V. Vážneho. Práca sa skončila r. 1948.

Po skúsenostiach získaných na výskume v Maďarsku a za priaznivých organizačných podmienok, ktoré poskytovali podľa vzoru Akadémie nauk SSSR organizujúce sa ústavy Slovenskej akadémie vied, dozrieva plán na nový výskum slovenských nárečí, pri ktorom sa mal zobrať široký materiál pre atlas slovenského jazyka. Akcia sa pripravila v prvej polovici r. 1947. Vypracoval sa inventár javov (vyše 4000), z ktorého redukciou, resp. výberom sa dospelo k dotazníku¹⁹ so 750 očíslovanými otázkami a asi 1800 heslami. V tomto dotazníku sleduje sa predovšetkým problematika hláskoslovná a tvaroslovná, pričom niektoré heslá umožnia sledovať aj niektoré

¹⁶ J. Štolic, *Slovenské nárečia v Juhoslávii*, KŽ II, 1947, č. 21, 22—24.

¹⁷ V. Blanár, *Vplyv bulharčiny na jazyk Slovákov a Čechov v Bulharsku*, JS V, 1951, 97—122.

¹⁸ V. Blanár, *Vývin slovenskej a českej menšiny v Bulharsku*, Slavia XXII, 1953, 195—205. Osobitným prípadom dvojnásobného jazykového vplyvu (ukrajinčina, bulharčina) na stredoslovenský nárečový základ sa zaoberal v štúdiu *Jeden prípad medzislovenských jazykových vplyvov*. Nárečie malej slovenskej jazykovej skupiny v Pišurke (o. Lom, Bulharsko), *Studie a práce linguistické I* Havránkov sborník, Praha 1954, 353—368.

¹⁹ *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (Atlas slovenského jazyka), Bratislava 1947. Zostavili E. Paulíny a J. Štolic.

lexikálne javy. Od dotazníkovej akcie V. Vážneho²⁰ je tu odchýlka nielen v náplni, ale aj v štylizácii, vo forme i v spôsobe využitia spolupracovníkov. Dotazník je vlastne len zoznamom hesiel, uvedených v spisovnej forme. Len pri niektorých heslách sa pridáva ďalšie vysvetlenie, o čo ide, ako napr. význam, pád a pod. Otázky sa obširnejšie nerozvádzali, lebo zapisovatelia-explorátori sa špeciálne školiť na osobitných seminároch a na dialektologickej exkurzii priamo v teréne. Pred vyslaním do terénu dostali ešte všetci celkom podrobné pokyny, týkajúce sa nielen metódy práce v teréne a transkripcie, ale predovšetkým vecného obsahu dotazníka.²¹ Všetci explorátori boli vybratí spomedzi pokročilejších poslucháčov slavistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Pracovali vo viacerých obciach svojho rodného kraja, kde nárečie im už bolo dobre známe. Do neznámeho terénu sa zapisovatelia vysielali len v krajnej núdzi, keď nebola nádej, že by sa v dohľadnom čase dal získať človek domáci. Dotazník vyplňovalo asi 100 zapisovateľov v 2400 obciach za päť rokov od prázdnin 1947 do jesene 1951, keď sa výskum v podstate skončil.

Získaný materiál sa prekontroloval, doplnil a listy dotazníka sa zaradili do kartotéky, ktorá sa dá veľmi prakticky a jednoducho používať.

Technické riešenie dotazníka malo výhodu v tom, že materiál nebolo treba už excerpovať a prepisovať, ale originálny zápis sa po prekontrolovaní uložil do kartotéky. Získalo sa takto veľmi mnoho času. Prípadné nedostatky, nepresnosti v zápisoch alebo v údajoch a iné chyby sa pri spracúvaní zbadajú, pochybné prípady sa ukážu samy, a tým vystúpi jasne aj potreba ich kontroly a overenia v teréne. Pre kontrolu sa dal vyplniť dotazník viacerým zapisovateľom v tej istej obci. Zápisy sa niekedy odlišujú, pričom niet pochybnosti, že obidvaja zapisovatelia boli krajne svedomití. Rôznosť zápisov zapríčiňujú niekedy informátori, pretože nárečový úzus niekedy kolíše podľa zamestnania, veku, vzdelania atď. Niekedy ťažko zistiť, ktorý variant je najobvyklejší, ktorý zodpovedá priemeru. Takéto jemnosti je značne ťažko postihnúť pri dotazníkových akciách, pretože je tu explorátor nútený pracovať s otázkami, ktoré uvádzajú informátora rýchle za sebou zo situácie do situácie. Explorátor ustavičnými otázkami vytrháva informátora zo súvislého prúdu myšlienok a narúša mu jazykovú automatickosť, ktorá funguje iba vo voľne a spontánne sa rozvíjajúcom myšlienkovom a jazykovom slede. Toto sú však nedostatky každej dotazníkovej metódy, ktorá z dôvodov pracovnej ekonomie a časovej tiesne sa predsa len všeobecne používa. Vcelku výsledky našej dotazníkovej akcie čo do spoľahlivosti a úplnosti údajov s uvážením spomenutých nepriaznivých okolností sú také, že môžeme byť s nimi nadmieru spokojní.

V. Vážný zamýšľal z množstva obcí podľa stavu nárečí a iných okolností zvoliť len určité obce, v ktorých by sa dotazník vyplnil. Takouto bodovou metódou sa pracuje pri dialektologickom výskume nárečí viacerých jazykov, pretože na väčšom jazykovom území s niekoľko tisíc obcami by nebolo možné zobrať bohatší materiál v každej obci. Staví sa teda do protikladu: mnoho obcí — málo materiálu: málo obcí — mnoho materiálu. Ideálne by bolo dosiahnuť z mnoho obcí mnoho materiálu. V našom prípade prichádza do úvahy okolo 2400 slovenských obcí. Toto číslo nie je také veľké, že by nebolo možné vyplniť celý dotazník v pomerne krátkom čase vo všetkých obciach. Dosiahlo sa tak maximum, ktoré sa vyžaduje pri nárečovom

²⁰ *Dialektologické dotazníky pre Slovensko*. (Skúmanie slovenských nárečí.) Zostavuje dr. Václav Vážný. Vydáva Jazykový odbor Matice slovenskej, Turč. Sv. Martin 1921/1922.

²¹ Pozri o tom v referáte G. Horáka, *Dve dialektologické exkurzie*, JS IV, 1950, 209—238.

výskume. To má nemalý význam aj pre spracovanie **materiálu a pre** teoretické dôsledky, ku ktorým bude možno napokon dôjsť. Okrem toho značne veľká pestrosť našich nárečí nás viedla k požiadavke vyplniť dotazník v každej slovenskej obci, aby sa mohli zistiť aj vzájomné presahy javov z nárečia do nárečia.

Táto výskumná akcia, na naše pomery značne rozsiahla a veľkorysá, bola v podstate veľmi úspešná. Umožnila ju priaznivá situácia, ktorá sa v Ústave slovenského jazyka SAV vytvorila po r. 1945 na podklade marxistického nazerania na funkciu vedy v spoločnosti.

Výskumné snaženie od r. 1947 do r. 1951 vytvorilo dobré materiálové predpoklady pre atlas slovenského jazyka. Jednako k systematickej práci na atlase po r. 1951 nedošlo. V ceste stáli objektívne prekážky.

Vo veľmi obmedzenej miere sa excerptoval zozbieraný materiál na mapy, no nepostupovalo sa pritom organizovane ani pri výbere javov, ani pri samom ich usporiadaní. Preto sa nedospelo k takým výsledkom, ktoré by boli vytvorili istý organický uzavretý celok, reprezentovaný príslušnou sériou máp. Sama technická stránka máp nebola ešte dokonale premyslená, pretože na tej istej mape sa zachycovali varianty (hláskoslovné, tvaroslovné i lexikálne) toho istého slova. V mnohých prípadoch celkový obraz situácie bol neprehľadný a nevýrazný. Pre pomalý postup mapovacích prác nemohli sa vypracovať metódy mapovania do podrobností. O veci sa však uvažovalo a predstava o spôsobe mapovania i o obsahu atlasu nadobudla presnejšiu formu.²²

Atlas slovenského jazyka je poprednou úlohou slovenskej dialektológie. Treba ho čím skôr dokončiť, kým ešte možno získaný materiál overiť, a tak vo vysokej miere zabezpečiť atlasu dokumentárnu hodnotu. Jazykovým atlasom sa venuje vo všetkých krajinách zvýšená pozornosť, pretože sa dospelo k tomu, že akýkoľvek a predovšetkým historický výklad jazykových javov bez zretela na územie by bol jednostranný, neúplný. Dnes nemožno pracovať v histórii jazyka bez dialektológie, bez jazykového zemepisu.

Monografickému výskumu sa venovalo málo sústavnej pozornosti, hoci bolo od samého začiatku jasné, že atlas nemôže byť jediným cieľom celého dialektologického snaženia a že paralelne popri ňom by mali vznikáť aj úplné a vyčerpávajúce monografie jednak jednotlivých územných celkov, jednak jednotlivých javov na celom slovenskom jazykovom území. Zbieranie materiálu a výskum v teréne pre takéto obsiahle monografie je vec metodicky komplikovanejšia a časovo značne náročná. Okrem toho takéto výskum musí konať vlastne sám autor monografie, prípadne si ho musí sám organizovať a viesť.

Okrem už spomenutých monografií o slovenských nárečiach v Maďarsku boli vydané dve monografie venované jednotlivým obciam, ktoré vznikli pod priamym vplyvom účasti na nárečovom výskume pre atlas slovenského jazyka. F. Buffa²³ podal opis hláskoslovného a tvaroslovného systému obce Dlhá Lúka v okrese Bardejov a stručný slovník. Práca prináša spoľahlivý obraz o nárečí, v ktorom sú niektoré zvláštnosti vyplývajúce zo susedstva s poľštinou a ukrajinčinou. G. Horák²⁴ podrobil dôkladnej analýze nárečia horehronskej obce Pohorelá a pri porovnaní s poľským

²² Pozri v referáte J. Štolca, *O súčasnej slovenskej dialektológii*, JŠ II. 1957, 11--14.

²³ F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, Bratislava 1953.

²⁴ G. Horák, *Nárečie Pohorelej*, Bratislava 1955. V súvislosti s tým vznikla aj Horáková štúdia *Pochybené samohlásky v nárečí Pohorelej a Lipt. Tepličky*. Adolfu Kellnerovi, Sborník jazykovědných studií, Opava 1954. 134--141.

nárečím Lipt. Tepličky vysledoval pôvod i zaujímavý asimilačný proces pôv. nárečia z pomedzia ukrajinsko-poľského k stredoslovenskému nárečiu. Obidve práce sú pozitívnym prínosom k poznaniu vnútornej problematiky slovenských nárečí.

Monografie bývalých stolíc dosiaľ vydané neboli. Š. Tó bik pripravuje veľkú monografiu o gemerských nárečiach s veľmi bohatým materiálom.

V značne pokročilom stave je Štolcova monografia o spišskom nárečí. Očakávajú sa monografie od J. Orlovského o nárečí muránskej doliny v Gemeri, E. Jónu o nárečí hornopoľskom, od J. Oravca o záhorskom nárečí na záp. Slovensku.

Dokončili sa tri monografie, ktoré by mali vyjsť aj tlačou. A. Habovštiak vypracoval rozsiahlu monografiu o oravských nárečiach, R. Krajčovič monograficky spracoval vývin nárečí na juhozápadnom Slovensku a I. Kotulič vypracoval monografiu o vývine východoslovenského hláskoslovía a tvaroslovía. Všetky tri práce sú na peknej úrovni.

Na tomto poli čaká nás ešte veľká robota, lebo treba monograficky spracovať prinajmenej územie bývalých stolíc, prípadne menších územných celkov, čo by znamenalo vypracovať prinajmenej 15—20 obsiahlych monografií. To je úloha veľmi naliehavá, pretože nárečia sú teraz v prudkom prerode a spejú k nivelizácii starších rozdielov.

V časopisoch vyšlo niekoľko menších prác, v ktorých sa podáva charakteristika jednotlivých nárečí. J. Orlovský podal hláskoslovnú charakteristiku nárečia Muránskej doliny v Gemeri²⁵ a nárečia obce Karlova Ves pri Bratislave.²⁶ J. Mihál podal charakteristiku breznianskeho nárečia.²⁷ G. Horák v osobitnej štúdií podal charakteristiku nárečia Lipt. Tepličky.²⁸

Š. Tó bik v obsiahlej štúdií²⁹ analyzuje gemerské nárečia podľa jednotlivých charakteristických znakov a podáva celkové rozdelenie nárečí, pričom vynikajú aj ich spoločné znaky, ktoré ich stavajú zas do protikladu k iným susedným nárečiam na západe, na východe i na severe.

A. Habovštiak prispel vo viacerých menších štúdiách k lepšiemu poznaniu niektorých javov v oravských nárečiach jednak tým, že spresňuje ich zemepisnú situáciu, jednak že prináša hlbšie poznatky o niektorých zákonitostiach hláskoslovných i tvaroslovných. Zaoberal sa aj vzájomným vzťahom migrácie obyvateľstva a nárečí na Orave.³⁰

I. Kotulič prináša prehľad meného skloňovania v juhozápadnom Šariši.³¹

Jednotlivými javmi v slovenských nárečiach sa zaoberali viacerí autori z rozmanitých hľadísk, pričom z daností jazykovozemepisných snažia sa vyvodiť aj historický

²⁵ J. Orlovský, *Hláskoslovie Muránskej doliny*, LS IV—VI, 1946—1948, 154—173.

²⁶ J. Orlovský, *Hláskoslovný systém karloveského nárečia*, Slovanská Bratislava I—II—III, 1950, 239—274.

²⁷ J. Mihál, *Charakteristika breznianskeho nárečia*, JŠ II, 1957, 193—204.

²⁸ G. Horák, *Poznámky o nárečí Lipt. Tepličky*, JČ VII, 1951, 105—124.

²⁹ Š. Tó bik, *Členenie a charakteristika gemerských nárečí*, JŠ II, 1957, 86—120.

³⁰ A. Habovštiak, *Stredoslovenské ä, å na rozhraní dolnej a strednej Oravy*, JS III, 1948, 17—23; — *Striednice za predhist. ь, ъ v oravských nárečiach*, Adolfu Kellnerovi, Sborník jazykovédnych štúdií, Opava 1954, 126—133; — *Genitívne tvary mask. pl. na -uov (-vov, -uof) v slovenských nárečiach*, SR XX, 1955, 156—162; — *Dve štúdie z oravskej dialektológie*, JŠ II, 1957, 139—177; *Diferenciácia oravských nárečí vo svetle kolonizačných prúdov*, JČ IX, 1958, 117—138.

³¹ I. Kotulič, *Z mennej deklinácie sedlického nárečia*, JŠ II, 1957, 178—192.

výklad. J. Štolec zozbieral úplný materiál, predstavujúci problémy vokalizácie slabičného *r*, *l* na východnom Slovensku.³² Š. Peciar vysvetľuje neutralizáciu $n > m$ a $m > n$ v postavení na konci slova v slovenských nárečiach.³³ R. Krajčovič podrobne sleduje rozmanité rozloženie západoslovenského dzekania a konštatuje, že tento jav nie je presne ohraničený, ale sa rozchádza v jednotlivých slovách.³⁴

Na jazykovozemepisných zisteniach sa zakladajú štúdie E. Paulinyho z historickej dialektológie, v ktorých prináša niektoré nové výklady slovenských hláskoslovných i tvaroslovných javov.³⁵

Všestranný sociografický výskum obce Svätuša (Senča) vykonala Matica slovenská. Monografia, v ktorej je i opis nárečia (od E. Jónu a J. Frličku), doteraz nebola publikovaná.

I keď počet uvedených monografických prác a štúdií nie je nijako veľký, jednako sú ony cenným príspevkom nielen k lepšiemu poznaniu súčasného stavu slovenských nárečí, ale prinášajú aj výklad nárečových javov, a to v niektorých prípadoch celkom nový a nateraz definitívny.

Okrem uvedených uverejnených prác vypracovalo sa na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, na Fakulte spoločenských vied Vysokiej školy pedagogickej v Bratislave i na Filologickej fakulte Vysokiej školy pedagogickej v Prešove³⁶ od r. 1947 niekoľko desiatok diplomových a ročníkových prác na dialektologické témy. Mnohé z nich dosiahli veľmi slušnú úroveň a zhromaždili cenný a vzácny materiál. Niektoré práce po doplnení a upresnení bude možno publikovať.

Vo výskume slovnej zásoby slovenských nárečí cielavedome pracoval V. Vážný pred r. 1938. Uverejnil niekoľko menších štúdií lexikálnych v časopisoch. Knižne vyšla jeho už spomenutá práca o menách motýľov v slovenských nárečiach.³⁷ Vážný má v rukopise aj bohatý slovníkový materiál z turčianskych nárečí, ktorý by bolo treba čo najskôr vydať.

Neskoršie sa na slovnú zásobu slovenských nárečí iba upozorňovalo, pravda, nesytematicky — uverejňovali sa „nárečové slová“ v Slovenskej reči a v iných časopisoch od rôznych autorov a z rôznych končín Slovenska. V dialektologickom oddelení sa zhromaždil dosť bohatý kartotečný materiál od rôznych autorov, a to tak, že sa už istým spôsobom využitý kartotečný materiál prevzal do pripravovanej abecednej kartotéky budúceho slovníka slovenských nárečí. Systematický výskum slovnej zásoby slovenských nárečí sa doteraz nepodnikol. V dotazníku z r. 1947 sa vyskytuje asi 400 hesiel, na ktorých možno pozorovať územnú diferenciaciu lexikálnu, ale tieto heslá neboli volené s úmyslom skúmať nárečový slovník.

V druhom zväzku Jazykovedných štúdií venovaných dialektológii sa objavilo zhodou okolností viac lexikálnych príspevkov. Najväčší z nich napísal K. Paľkovič,

³² J. Štolec, *Slabičné, r l na pomedzí stredoslovensko-východoslovenskom*, JS I—II, 1946—47, 317—389.

³³ Š. Peciar, *K slovenským nárečovým zmenám -n > -m a -m > -n*, LS IV—VI, 1946—1948, 121—132. — O tom aj P. Ondrus, *K neutralizácii konsonantov m, n, ň v novohradskom nárečí v Maďarsku*, JS III, 1948, 23—27.

³⁴ R. Krajčovič, *Východná hranica západoslovenskej asibilácie*. Južná časť, JS II, 1957, 127—138.

³⁵ Pozri pozn. 33 v príspevku E. Paulinyho, *Výskum dejín slovenčiny od oslobodenia*, JČ XI, 1960, 165—174.

³⁶ Sborník Filolog. fak. VŠP v Prešove II, Bratislava 1959, 176.

³⁷ Pozri pozn. 5.

ktorý prináša materiál z vcného slovníka Slovákov v Maďarsku.³⁸ F. Buffa podáva niekoľko desiatok nárečových názvov rastlín zo Šariša.³⁹ V. Blanár sleduje, ako sa niektoré staršie, historicky zaznamenané slová vytratili z používania.⁴⁰ J. Štole zozbieral existujúce názvy rastliny *Ribes grossularia* v slovenských nárečiach, sleduje ich zemepisné rozšírenie a vykladá ich pôvod, hláskoslovnú i semaziologickú stránku so zreteľom na názvy v iných slovanských i neslovanských jazykoch.⁴¹

Príspevok k historickému dialektickému slovníku prináša K. Habovštiaková⁴² a J. Mišianik.⁴³

Už dávno sa pomýšľalo venovať sa intenzívne aj systematickému výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí. Ale reálne možnosti uskutočniť tento výskum sa ukazujú až teraz.⁴⁴ Výskum nárečovej lexiky je mimoriadne dôležitý preto, že úvaha o slovnej zásobe podložená jazykovozemepisnými údajmi môže odhaliť viac ako etymológia. Poukazuje bezprostredne na proces vzniku pomenovania, na vzájomné spojenie poznávacieho a pomenovacieho aktu, na spoločenské a kultúrne súvislosti a styky vo vnútri národného jazykového spoločenstva i mimo neho.

Na krajo­vom východoslovenskom slovníku sa od r. 1957 pracuje na Katedre slovenského jazyka a literatúry Vysokéj školy pedagogickej v Prešove pod vedením Š. Tóbika. Tó­bik pripravuje nárečový slovník z Gemera ako súčasť monografie o gemerských nárečiach. J. Vavro pracuje na slovníku nárečia Prievidze a okolia.⁴⁵

S výskumom slovnej zásoby súvisí výskum frazeológie a výskum nárečových ľudových prejavov z hľadiska štylistického. Tento výskum sa začína zhromažďovaním súvislých nárečových textov, piesní, ľudovej korešpondencie, obradných rečí atď. Roku 1950 sa založila zbierka nárečových textov, ktorá sa systematicky zveľaduje (má už asi 2000 strán). Do zbierky sa získavajú texty od rozličných zapisovateľov a z rozmanitých krajov Slovenska, pričom sa dbá, aby jednotlivé kraje boli v zbierke rovnomerne zastúpené, aby sa texty týkali najrozmanitejších stránok života ľudu, a aby boli lexikálne, frazeologicky i syntakticky bohaté. Hodnota týchto textov sa ukáže až pri štúdiu syntaxe a slovníka.

G. Horák sa pokúsil sledovať štylistické problémy na nárečových prejavoch.⁴⁶ Podarilo sa mu ukázať, že takéto štúdium môže byť veľmi plodné.

Špeciálny komplex otázok poskytuje štúdium jazyka ľudových piesní. Venoval sa mu J. Oravec,⁴⁷ ktorý poukázal na to, že domáca nárečová norma sa v ľudových piesňach nezachováva. To by malo svoj význam pri určovaní pôvodu ľudových piesní a pod.

³⁸ Pozri pozn. 14.

³⁹ F. Buffa, *Z nárečových názvov rastlín v Dlhej Lúke v severnom Šariši*, JŠ II, 1957, 286—297.

⁴⁰ V. Blanár, *K zániku slov v ľudovej reči*, JŠ II, 1957, 65—73.

⁴¹ J. Štole, *Názvy rastliny Ribes grossularia v slovenských nárečiach*, JŠ II, 1957, 28—64.

⁴² Pozri pozn. 49.

⁴³ J. Mišianik, *Dva slovenské slovníčky zo 17. a 18. storočia*, JČ IX, 1958, 139—143.

⁴⁴ Systematický výskum sa pripravuje v dialektologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka podľa dotazníka, ktorý bude obsahovať všetky dôležité významové okruhy.

⁴⁵ Sborník Filolog. fak. VŠP v Prešove II, Bratislava 1959, 176.

⁴⁶ G. Horák, *Pokus o štylistický rozbor nárečového prehovoru*, JS V, 1951, 128—134; — *Reprodukcia v nárečových prehovoroch*, JS VI, 1952, 95—121.

⁴⁷ J. Oravec, *Reč ľudových piesní a nárečová norma*, JŠ II, 1957, 74—85.

Dialektologický zreteľ sa uplatňuje aj pri výskume písomných pamiatok, najmä najrozmanitejších rukopisných archíválií. Ukázalo sa, že takéto štúdium prináša pre poznanie vonkajších i vnútorných dejín slovenčiny mnoho nového. **Pozoruhodná je** v tomto smere stať A. Pranda,⁴⁸ v ktorej poukázal na potrebu nazeráť na písomné pamiatky ako na pamiatky nárečové.

S týmto zreteľom postupovali viacerí autori pri jazykovej analýze písomných pamiatok⁴⁹ a zistili, že jazykový problém písomných pamiatok písaných tzv. „národným jazykom“ je veľmi zložitý a že tu existuje viacsmerné pôsobenie jednak domácich jazykových, resp. nárečových zdrojov a jednak zdrojov susedných príbuzných jazykov, ako češtiny a poľštiny (najmä na východnom Slovensku). V pamiatkach možno dobre sledovať stav nárečí v príslušnom období.

Skúmal sa aj vzájomný vzťah spisovného jazyka a nárečí. E. Pauliny⁵⁰ venoval sa otázke zo všeobecného hľadiska, pričom poukazuje, ako spisovný jazyk pôsobí na nárečia a na druhej strane ako čerpá z nárečí — najmä umelecký štýl.

Otázka vzájomného pomeru nárečí a spisovného jazyka sa prebrala podrobnejšie na konferencii o norme spisovného jazyka⁵¹ na podklade referátu E. Jónu,⁵² v ktorom načrtnol problematiku predovšetkým z hľadiska marxistickej teórie jazyka a so zreteľom na ustalo vanie a obohacovanie spisovného jazyka slovenského z nárečových zdrojov v krásnej i odbornej literatúre. E. Jóna poukázal aj na vyrovnávanie nárečových rozdielov pod vplyvom spisovného jazyka.

Na referát E. Jónu nadväzuje dlhší diskusný príspevok A. Jedličku,⁵³ v ktorom porovnáva pomery v češtine a slovenčine. Vo výsledku konštatuje, že spisovná čeština je vyhranenejšia a nezávislejšia od nárečí, naproti tomu hranica medzi spisovnosťou a nárečovosťou v slovenčine je plynulejšia. To preto, že vedomie spisovnosti v slovenčine nie je také pevné ako v češtine. V diskusii o otázke prehovorili viacerí.⁵⁴

Otázkou nárečí ako prameňa, z ktorého sa obohacuje umelecký štýl, obsérnejšie sa zaoberá J. Štole.⁵⁵ Všimá si aj vhodnosť využívania nárečových prvkov z hľadiska ich estetickéj funkcie.

Ten istý autor písal aj o význame nárečí ako o základe, na ktorom stojí spisovný

⁴⁸ A. Pranda, *Doterajšia koncepcia výskumu sloveník a hľadisko dialektologické*, JS IV, 1950, 163—173.

⁴⁹ J. Štole, *Jazyk levočských slovenských prisah zo 16.—19. storočia*, JS V, 1951, 197—247; — *Spišský list z r. 1782*, JČ VII, 1953, 97—104; — I. Kotulič, *Spišský poználostný súpis zo 16. storočia*, JČ X, 1959, 36—67; — K. Habovštiaková, *Jazykový rozbor pamiatky Inventarium rerum arcis Arvensis z r. 1611*, JŠ II, 1957, 205—285.

⁵⁰ E. Pauliny, *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí*, Bratislava 1946.

⁵¹ Usporiadal ju Ústav slovenského jazyka SAV v dňoch 24. a 25. marca 1955.

⁵² *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia*, SR XX, 1955, 224—231.

⁵³ *Spisovný jazyk a nárečí*, SR XX, 1955, 231—236.

⁵⁴ Akad. F. Trávníček, E. Pauliny, J. Horecký, K. Habovštiaková, A. Habovštiak, F. Váhala a i. Ich diskusné príspevky sú vo výtahu uverejnené v Slovenskej reči XX, 1955, 236—240. Otázky sa dotkol aj J. Štole v diskusnom príspevku v Slovenskej reči XX, 1955, 255—259. Porov. aj A. Habovštiak, *Štúrov spisovný jazyk a slovenské nárečia*, zborník Ludovít Štúr, Život a dielo (1815—1856), Bratislava 1956, 315.

⁵⁵ J. Štole, *Dialektizmy ako tvárny prostriedok v umeleckom štýle*, SP LXXII, 1956, 222—241.

jazyk, o potrebe udržať medzi nárečiami a spisovným jazykom úzky kontakt⁵⁶ a podal charakteristiku základných slovenských nárečových typov v kolektívnej vysokoškolskej príručke *Slovenština*.⁵⁷

Zaoberal sa aj otázkami vzťahu nárečia k jazykovej výchove v škole, pričom narádza vychádzať z nárečového povedomia, využívať ho a budovať na ňom. Spojenie medzi nárečím a osvojovaným si spisovným jazykom musí byť organické.⁵⁸ Roku 1950 sa založil v Ústave slovenského jazyka archív zvukových snímok hovorených nárečových prejavov, aby sa zachytila dokumentárne nárečová výslovnosť, predovšetkým prízvuk, melódia a iné hudobné vlastnosti ľudového hovoreného prejavu. Práca bola viac-menej príležitostná. Treba do nej zainteresovať odborného pracovníka, ktorý by sa veci venoval programovo a ktorý by takto plnil nadmieru dôležitú úlohu fonetického výskumu slovenských nárečí a vlastne aj spisovného jazyka. Od tohto výskumu možno očakávať okrem iného začiatok exaktného poznávania slovenskej výslovnosti vôbec. Na základe získaných poznatkov by sa mohlo pristúpiť k normovaniu spisovnej výslovnosti.

V dialektologickej práci po r. 1945 sa prejavujú dva metodologické smery. Jednak sa pokračuje v doterajšej metóde, ktorá bola v zásade mladogramatická a zdôrazňovala exaktne štruktúrny opis súčasného stavu a historický výklad. V rokoch vojny sa u nás rozvinul štrukturalizmus, ktorého zásady pri nárečovom opise vyskúšali dvaja dialektológovia — L. Arany⁵⁹ a E. Pauliny.⁶⁰ Obidvaja podali fonologický výklad štruktúry nárečí, pridávajú sa prísne synchronie. Štrukturalizmus priniesol do lingvistických úvah pojem jazykovej sústavy ako celku, v ktorom časti majú funkciu len so zreteľom na tento celok. V dialektológii však neprichádza do úvahy len tento jediný aspekt. Musí sa rovnako pamätať na územnú rozlohu a na čas ako na činitele, ktoré ohraničujú jazyk ako spoločenský a historický jav. Preto v dialektológii nemožno vystačiť so synchronickým opisom. Museli by totiž nevyhnutne vypadnúť také diachronické javy, ktoré pre charakteristiku i výklad nárečia majú podstatný význam. Synchronický opis a len synchronický výklad nárečových javov by bol neúplný.

V ostatných dialektologických prácach sa uplatňuje kombinovaná metóda diachronicko-synchronická, ktorá umožnila vyčerpať a utriediť materiál tak, aby charakter nárečia plasticky vynikol. U nás sa dialektológia chápala vždy ako disciplína, ktorá má podstatný význam pre dejiny slovenského jazyka, pre odhalenie jeho vnútorného vývinu. Ba istý čas, keď sa poukazovalo, že niet slovenských písomných pamiatok, pokladali sa nárečia za jediný prameň pre poznanie vývinu slovenského jazyka. Týmto prameňom nárečia v každom prípade sú, a preto ich štúdium je v našich pomeroch nadmieru významné.

⁵⁶ J. Štolc, *O ľudovosti v spisovnom jazyku*, SR XVI, 1950/1951, 97—100; — *O prameňoch spisovnej normy*, KŽ VII, 1952, č. 51—52.

⁵⁷ J. Štolc, *Slovenská nárečia* v knihe *Slovenština*. Vysokoškolská učebnice pro studující českého jazyka, Praha 1957, 138—156.

⁵⁸ J. Štolc, *Spisovný jazyk a nárečie v škole*, Učiteľské noviny z 8. 12. 1955; — *Gramatický systém a jazyková výchova*, Metodické problémy vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 1957, 219—239; — *Jazyková kultúra v škole vo vzťahu k nárečiam*, Slovenský jazyk a literatúra v škole II, 1956, 321—323.

⁵⁹ L. Arany vo vytlačenej, ale nevydanej knihe *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárásánba*, (Fonologický systém nárečia Kolemian. Úvod do štruktúrálnej dialektológie), Bratislava 1944.

⁶⁰ E. Pauliny, *Nárečie zátopových osád na hornej Orave*, Turč. Sv. Martin 1947.

V slovenských nárečiach sa vždy videl jazyk ľudu na istom území a v istom čase, teda jazyk v dialektickej spätosti s jeho tvorcom a nositeľom, s jeho dorozumievacou funkciou, v situácii, v ktorej bol vystavený pôsobeniu vonkajších činiteľov inojazykových a inospoločenských.

Vcelku v uplynulých pätnástich rokoch možno v slovenskej dialektológii rozoznať dve obdobia. Prvé obdobie od r. 1945 do polovice r. 1951 možno označiť ako obdobie prudkého pracovného rozbehu, v ktorom sa podnikol terénny výskum mimo štátneho územia: v Maďarsku, v Juhoslávii a v Bulharsku. Temer súčasne sa konal podrobný výskum slovenských nárečí podľa jednotného dotazníka. Toto obdobie možno charakterizovať ako obdobie pracovnej koncentrácie, ďalekosiahlych plánov a perspektív. V tomto období sa okrem bohatých materiálových fondov získali aj vzácne skúsenosti, potrebný rozhľad a zdravá pracovná odvaha.

Na dialektológiu nepriaznivo začali pôsobiť myšlienky tzv. nového učenia o jazyku, postaveného na protimarkxistických koncepciách J. N. Marra. Nové učenie o jazyku nevedelo oceniť význam dialektológie pre jazykovedu. A to sa prejavilo aj u nás spočiatku v tom, že sa dialektologická práca nedoceňovala, ako by už bola vyčerpala svoje možnosti. Tieto názory spôsobili, že dialektologické práce boli v rade pracovných úloh slovenskej jazykovedy odsunuté na posledné miesto.

V súvislosti s novým marxistickým chápaním jazyka, ktoré sa formovalo v známej sovietskej diskusii o marxizme v jazykovede r. 1950,⁶¹ zaujal sa voči nárečiam a ich štúdiu kladný postoj. Otázkam základného prístupu k nárečiam v našej situácii na podklade marxistických zásad v jazykovede venovali v diskusii slovenských jazykovedcov o budovaní marxistickej jazykovedy svoje príspevky E. Pauliny,⁶² J. Štolc⁶³ a M. Marsinová.⁶⁴

Slovenskí dialektológovia zúčastnili sa v novembri 1953 na celoštátnej dialektologickej konferencii v Brne, kde preukázali, že ich práca je na primeranej úrovni.

V ďalších rokoch sa pripravil do tlače už spomínaný zväzok Jazykovedných štúdií venovaný len dialektológii. Do zväzku dodalo príspevky 13 autorov zo všetkých oblastí jazyka. Ukázalo sa, že slovenská dialektológia opúšťa úzke pracovné pole hláskoslovné a tvaroslovné, že sa rozširujú jej horizonty na všetky úseky jazykovej stavby, že do dialektologickej problematiky sa načiera hlbšie a smelšie a že jej prínos pre riešenie otázok teoretických je čoraz bohatší. Potešiteľné je, že naša disciplína sa rozrastá, že má nové úlohy a ďalšie ciele, ktoré vie a vládze úspešne plniť so zreteľom na prospech socialistickej spoločnosti.

Tieto úlohy sa nevyčerpávajú len v odkrývaní minulosti slovenského jazyka a zisťovaní zákonitostí jazykového vývinu v bezprostrednej závislosti od vývinu spoločnosti v minulosti. Dialektológia musí v živej prítomnosti sledovať jazykové zmeny, ktoré sa odohrávajú pred našimi očami v procese budovania socializmu. V dôsledku veľkorysého spriemyselnovania Slovenska a združstevňovania poľnohospodárskej výroby nastáva veľké prevrstvovanie obyvateľstva v zamestnaní. Budujú sa veľké priemyselné centrá, do ktorých sa sústreďuje obyvateľstvo rozmanitého nárečového zloženia. V takomto prostredí, ktoré poskytuje v najvyššej miere aj všetky kultúrne vymoženosti, pôsobenie spisovného jazyka je veľmi intenzívne.

⁶¹ Pozri state J. V. Stalina v zborníku *Za marxistickú jazykovedu*. Bratislava 1950, 9—35.

⁶² E. Pauliny, *K vývinu spisovného jazyka a nárečí*, JS IV, 1950, 41—44.

⁶³ J. Štolc, *Niekoľko myšlienok o národnom jazyku a nárečiach*, JS IV, 1950, 50—53.

⁶⁴ M. Marsinová, *K otázke sociálnych nárečí*, JS IV, 1950, 62—64.

V tomto zapojení rozličných jazykových útvarov do jedného životného prúdu formuje sa postupne nová jazyková realita, ktorá ponese ako svoje veno ducha týchto nových a prevratných časov. Dialektológia pri starostlivom sledovaní mohla by odpozorovať mechanizmus týchto jemných a živých procesov. Je to veľmi vďačná úloha a má svoj význam nielen pre teóriu vznikania nových jazykových foriem, systémov a pod., ale môže dobre pomôcť určovať primerane účinné cesty a spôsoby jazykovej výchovy a jazykovej kultúry.

Aktuálne úlohy slovenskej dialektológie a otázky súvisiace s ich postupným plnením boli predmetom rokovania dialektologickej pracovnej konferencie, ktorá bola v dňoch 29. 2. a 1. 3. 1960. Na konferencii sa zúčastnil veľký počet československých dialektológov a lingvistov. Prediskutovali sa otázky na podklade troch základných referátov: a) Dialektológia a atlas slovenského jazyka (J. ŠtOLE), b) Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí a slovenský nárečový slovník (A. Habovštiak), c) Monografické spracovanie slovenských nárečí (F. Buffa). Konferencia mala zdarný priebeh a dospela k pozitívnym výsledkom.⁶⁵

Ďalšia pracovná perspektíva vyplýva pre slovenskú dialektológiu z uznesenia IV. medzinárodného sjazdu slavistov v Moskve v septembri 1958. Tu sa rozhodlo prikróčiť k príprave a vypracovaniu celoslovenského jazykového atlasu.⁶⁶ V medzinárodnej komisii, ktorá organizuje práce na atlase, je zastúpená aj naša dialektológia. Slovenskí pracovníci sa intenzívne zúčastňujú v rámci Československej dialektologickej komisie na prípravných prácach. Ukazuje sa, že úlohy, ktoré slovenskú dialektológiu očakávajú na tomto úseku, budú dôležité a vedecky zodpovedné, ako to vyplýva zo zemepisnej polohy slovenského jazykového územia, ktorého sa dotýkajú vlastne všetky slovanské jazykové skupiny. Od celoslovenského jazykového atlasu ako atlasu príbuzných jazykov sa očakávajú ďalekosiahle teoretické poznatky. Účasť na tomto podujatí, ktoré zaujíma najmä ľudovodemokratické krajiny, robí nám česť, ale nás aj zaväzuje vedeckým poznáním zabezpečovať mier na celom svete.

POUŽITÉ SKRATKY ČASOPISOV A SBORNÍKOV

ČsR	— Československá rusistika	SAS	— Slovo a slovesnosť
HČ	— Historický časopis	SAT	— Slovo a tvar
HS	— Historický sborník	Sborník FF UK	— Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského
HŠ	— Historické štúdie	SJ	— Sovetská jazykoveda
JČ	— Jazykovedný časopis	SMS	— Sborník Matice Slovenskej
JS	— Jazykovedný sborník	SON	— Slovenské odborné názvoslovie
JŠ	— Jazykovedné štúdie	SR	— Slovenská reč
K	— Kultúra	SS	— Slovanský sborník
KŽ	— Kultúrny život	TCLP	— Travaux du Cercle Linguistique de Prague
LS	— Linguistica Slovaca	V	— Verbum
LHS	— Literárnohistorický sborník		
RJ	— Ruský jazyk		
RLB	— Recueil Linguistique de Bratislava		

⁶⁵ Pozri podrobnejší referát o priebehu konferencie v tomto čísle JČ, 190—200.

⁶⁶ Pozri J. ŠtOLE, *K problematike celoslovenského jazykového atlasu*, JČ X, 1959, 97—111. S otázkou sa autor zaoberá aj v štúdiu *Nekotoryje voprosy obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa i atlasa slovačskogo jazyka*, *Voprosy jazykoznanija*, 1960, č. 1, 3—11.

ZASADNUTIE MEDZINÁRODNEJ TERMINOLOGICKEJ KOMISIE

Medzinárodná terminologická komisia (jazykovedná sekcia) bola utvorená na IV. medzinárodnom slavistickom sjazde v Moskve r. 1958 ako stály orgán Medzinárodného slavistického komitétu. Jej predsedom je prof. A. V. Isačenko; členmi sú zástupcovia jednotlivých slovanských národov.

Na svoje prvé pracovné zasadanie sa táto komisia zišla v dňoch 11.—15. marca 1960 v Prahe. Základom bohatých diskusií na zasadani boli referáty rozdelené do štyroch okruhov: všeobecné otázky teórie terminológie, zprávy o stave národných jazykovedných terminológií, zprávy o pripravovaných terminologických slovníkoch a problematika medzislovanskej koordinácie jazykovednej terminológie.

Zásadný referát k prvému okruhu mal akad. W. Doroszewski (Varšava). Zdôraznil, že pri terminologickej práci nemožno zanedbať teóriu: terminológia ako náuka o termínoch je teoretická veda. Terminológia ako súhrn termínov patrí do metajazyka (platí to najmä o jazykovednej terminológii). V ďalšom skúmal akad. W. Doroszewski vzťah termínu k bežnému slovu, vzťah terminológie k štylistike a v závere formuloval niektoré praktické zásady pre terminologické slovníky.

Vzťah pojmu a termínu rozoberal referát J. Horeckého (Bratislava). Autor zdôraznil, že pojem je vymedzený istými znakmi a z nich jeden, spravidla najvýraznejší, sa vyjadruje jazykovou formou, kým ostatné sú implikované v zaradení pojmu medzi ostatné pojmy daného systému. Na rozdiel od W. Doroszewského nepokladá terminológiu za súčasť metajazyka, ale za súčasť metateórie jednotlivých vied a za predmet teórie terminológie. Teória terminológie má skúmať predovšetkým modely tvorenia termínov.

Prof. P. Ivić (Novi Sad) skúmal vzťah domácich a medzinárodných termínov. Zdôraznil, že domáce termíny majú isté výhody pedagogické, často sú dané tradíciou, ale súčasne sťažujú medzinárodný styk. Preto pokladá za správne v budúcnosti dávať prednosť medzinárodným termínom, najmä aj preto, že purizmus ako obrana proti nebezpečenstvu odnárodňovania dnes nie je aktuálny.

O súčasnom stave jazykovednej terminológie v slovaenských jazykoch boli prednesené štyri referáty.

Prof. A. B. Šapiro (Moskva) ukázal, že v súčasnej ruskej gramatickej terminológii sú dve vstupy: termíny tradičné a nové, resp. obnovené. Osobitnú skupinu tvoria termíny používané v prácach ruských jazykovedcov začiatkom tohto storočia. Nové termíny sa obyčajne tvoria na vyjadrenie nového postoja alebo nových záverov o skúmanej otázke.

Člen korešpondent Bulharskej akadémie vied L. Andrejčín (Sofia) uviedol, že bulharská jazykovedná terminológia sa začala sústavnejšie utvárať v tridsiatych rokoch 19. stor. V súčasnosti sa popri medzinárodných termínoch používajú i bulharské ekvivalenty, najčastejšie kalky. Bulharská jazykovedná terminológia úzko súvisí s ruskou, no možno najst i vplyvy české a poľské.

Prof. A. Jedlička (Praha) vyšiel zo skúmania rozdielov medzi českou terminológiou vedeckou a školskou. V školskej terminológii (českej i slovenskej) sa ako dôsledok nacionalizačných snáh v obrodení udržujú domáce termíny. Na českej vedeckej terminológii

v ďalšom demonštroval úsilie o systémovosť terminológie a o pojmovú presnosť. Prí-
pomenul, že nejednotnosť často súvisí s rôznym chápaním pojmov.

Prof. R. Jentsch (Budyšín, NDR) informoval o stave lužickosrbskej terminológie
vo všeobecnosti a o problémoch pri jej ustáľovaní.

V okruhu zpráv o pripravovaných terminologických slovníkoch predniesol doc. J.
Ružička (Bratislava) referát o *Základnej jazykovednej terminológii* (Bratislava 1952),
o metóde spracovania hesiel a obsahu slovníka a informoval o prípravných prácach
na novom vydaní.

Prof. J. Vachek (Brno) podal zprávu o *Dictionnaire de linguistique de l'École de
Prague*, v ktorom sa metódou priamych citácií z prameňov zachyčuje jazykovedné pojmo-
slovie Pražskej školy, ako sa používalo a vyvinulo v období od r. 1928 do r. 1958. (Medzi-
časom už slovník vyšiel v Utrechte.)

Prof. V. Skalička (Praha) informoval o lingvistickom terminologickom slovníku,
ktorý sa spracúva pod jeho vedením. Slovník zahŕňa všetky jazykovedné termíny,
usporiada ich do hniezd, podá výklady významu a určí platnosť termínov. *Rusko-český
slovník lingvistickej terminológie* (medzičasom vyšiel) podáva krátky výklad málo zná-
mych termínov a český preklad všetkých ruských termínov.

Vo štvrtom okruhu Š. Peciar (Bratislava) poukázal na základné otázky koordinácie
jazykovednej terminológie v slovanských jazykoch. Ukázal príčiny rozdielneho vývinu
a zdôraznil nepriaznivý vplyv tohto stavu na možnosti spolupráce. Svoje vývody pod-
ložil najmä príkladmi z hláskoslovnej a morfolgiekej terminológie.

Doc. J. Bauer (Brno) ukázal na značné rozdiely v syntaktickej terminológii, vyplýva-
júce z rozdielnej syntaktickej tradície i z rozdielov v syntaktickej stavbe. Navrhol kon-
krétne opatrenia na postupné koordinovanie slovanskej terminológie v syntaxi.

Doc. K. Hausenblas (Praha) upozornil na špecifické črty štylistickej terminológie
a vymedzil hlavné okruhy termínov, ktoré bude treba sústavne zhromažďovať a spracú-
vať vo vzájomnej spolupráci jednotlivých slovanských stredísk.

Napokon J. Štindlová (Praha) zoznámila komisiu s modernými technickými pro-
striedkami, najmä s technikou zaznamenávania excerpt na dierne štítky. Pri práci na
jazykovednej terminológii by táto technika umožnila začleniť materiál do širšieho celku
terminológie vôbec, a to aj v medzinárodnom rozsahu, pravda, za predpokladu, že sa
vypracujú a budú zachovávať jednotné zásady a formy práce.

V diskusiách ku všetkým referátom sa riešili najmä otázky motivovanosti, inter-
nacionalizácie a unifikácie jazykovednej terminológie.

Zdôraznila sa najmä potreba rozlišovať termíny motivované a nemotivované, nad-
hodila sa aj otázka rozdielu medzi termínmi motivovanými a priezračnými.

Ukázalo sa, že hlavným prostriedkom unifikácie bude primeraná internacionalizácia
na grécko-latinskom základe. Zavedením medzinárodných termínov sa aspoň formálne
zjednotí jazykovedná terminológia rozličných slovanských (i neslovanských) národov,
zamedzí sa nežiadúcim asociáciám s domácimi slovami, budú sa viac používať jedno-
slovné termíny (proti domácim viacslovným) a získa sa oporný bod aj pre vyučovanie
cudzích jazykov. Zavádzaním medzinárodných termínov sa však nesmie narušiť osobitosť
a systém daného jazyka. Okrem toho bude treba v mnohých prípadoch robiť rozdiel
medi terminológiou vedeckou a školskou.

Z diskusie napokon vyplynulo, že základnou otázkou unifikácie nie je pomer medzi
domácou a medzinárodnou terminológiou, ale otázka zjednotenia pojmoslovia. Akademik
B. Havránek (Praha) zdôraznil, že treba súčasne koordinovať pojmy aj formálnu strán-
ku: dôležitejšia je vnútorná (pojmová) koordinácia; formálna koordinácia sa môže diať
internationalizáciou, preberaním z príbuzných jazykov i kalkovaním.

Po štvortňovom rokovaní sa v závere porady konštatovalo, že konkrétnu prácu môžu urobiť iba národné terminologické komisie (ktorých predsedovia sú členmi Medzinárodnej terminologickej komisie). Prvou úlohou národných komisií bude inventarizovať jestvujúcu jazykovednú terminológiu. Pri vypracúvaní terminologických slovníkov treba brať do úvahy otázku internacionalizácie a pri výskyte dublet dávať prednosť tej podobe, ktorá je výhodnejšia pre medzislovanské vzťahy.

V otázke slovanského terminologického slovníka sa komisia uzniesla utvoriť predovšetkým inventár termínov na základe slovenskej *Základnej jazykovednej terminológie*, do ktorej treba doplniť ekvivalenty z ostatných slovanských jazykov. Osobitnú pozornosť treba venovať terminológii matematickej lingvistiky a strojového prekladu.

Dalej sa komisia uzniesla spracovať a sústavne dopĺňovať bibliografu jazykovednej terminológie a prác o jazykovednej terminológii s anotáciami.

Do terminologického zborníka, ktorý r. 1962 vydá Bulharská akadémia vied, vypracujú sa jednak štúdie o všeobecnej teórii termínu a o teórii jazykovednej terminológie, jednak prehľadné state o problematike národných jazykovedných terminológií.

J. Horecký

KONFERENCIA O ÚLOHÁCH A PROBLÉMOCH SLOVENSKEJ DIALEKTOLÓGIE

V dňoch 29. 2.—1. 3. 1960 usporiadal Ústav slovenského jazyka SAV v Bratislave dialektologickú konferenciu. Okrem pracovníkov ústavu zúčastnili sa na nej akademickí a vysokoškolskí pracovníci z Bratislavy, Prahy, Brna a Prešova. Úlohou konferencie bolo prediskutovať základné problémy troch hlavných úloh slovenskej dialektológie: slovenského jazykového atlasu, nárečového slovníka a monografií slovenských nárečí. Konferenciu otvoril Š. Peciar, riaditeľ ÚSJ SAV, ktorý viedol aj rokovanie a diskusiu predpoludním prvého dňa.

1. Základný referát o problémoch atlasu slovenského jazyka predniesol prof. J. Št o l c. Úvodom poznamenal, že touto konferenciou sa v slovenskej dialektológii **nadväzuje na tradíciu dialektologických porád, ktoré sa konali v rámci dialektologickej komisie Učenej spoločnosti Šafárikovej v rokoch 1932—1936 pod vedením prof. V. Vážneho.** Terajšie úlohy slovenskej dialektológie vyplývajú z potrieb socialistickej spoločnosti. Dialektológia sa v poslednom čase dostáva do popredia aj v dôsledku uznesení IV. medzinárodného sjazdu slavistov v Moskve (1958), najmä uznesenia o celoslovanskom jazykovom atlase.

V prvej časti vlastného obsiahleho referátu hovoril o počiatkoch a historickom vývine dialektológie u nás. Kriticky poukázal na názory mladogramatickej školy, na ich **jednostranný, len diachronický pohľad na nárečový materiál.** Zdôraznil užitočnosť geografického pohľadu na jazyk. V súvislosti s ním sa skúmajú a posudzujú jednotlivé nárečia vo vzájomných vzťahoch. Tento zemepisný aspekt bol jedným z faktorov, zásluhou ktorých sa stáva dialektológia jazykovednou disciplínou v pravom zmysle slova. Jazykový zemepis upozornil na nepevnosť jazykových hraníc, na časté presahovanie javov jedného nárečia do iného nárečia. Príčiny tejto skutočnosti sa začínajú hľadať v historických a spoločenských podmienkach príslušného kolektívu. Poznáva sa **dôležitosť** aj tzv. sociálnych alebo vrstvových nárečí, v závislosti od členenia spoločnosti do zamestnaneckých, generačných, záujmových a iných spoločenských skupín.

V ďalšej časti referátu všnal si prof. J. Št o l c dialektológiu ako jazykovednú disciplínu,

ktorá so zreteľom na materiálový fond je synchronická, ale vzhľadom na teoretický účel je diachronická. Rozviedol jej úlohy a požiadavky, ktoré musí pri vykonávaní svojich úloh spĺňať. Zhodnotil dôležitosť synchronického opisu nárečí a na druhej strane zasa funkciu a dôležitosť diachronickej, historickej dialektológie. Obe tieto hladiská treba pri práci spájať, aby sa dospelo ku kladným výsledkom; nevyhnutne treba konfrontovať písomne doložené skutočnosti so stavom v nárečiach. Len tak možno dospieť k úplným uzáverom.

Nárečový materiál sa spracúva v monografiách. Atlas nie je vyvreholením nárečového výskumného úsilia, ale iba vynikajúcou pomôckou, ktorá vedie k výkladu nárečového javu, hoci sama výklad nepodáva. K nárečovej mape je nevyhnutný komentár. V tejto časti svojho referátu zhodnotil prof. J. Štöle význam nárečového atlasu vôbec, ako aj funkciu a dôležitosť komentára, i keď na druhej strane poukázal na ich jednotlivé nedostatky.

V ďalšej časti referátu upozornil na históriu vzniku myšlienky zostaviť atlas slovenských nárečí, ktorá siaha ešte do konca minulého storočia. Spomenul záslužné snahy F. Pastrnka, S. Czambela, V. Vážneho a tak dospel až k opisu dnešnej situácie, k obdobiu, keď je už zozbieraný bohatý a cenný materiál na základe dotazníka, ktorého autormi sú prof. E. Paulíny a prof. J. Štöle.

Podľa slov referenta nárečový atlas má predovšetkým dokumentárne zachytiť dnešnú zemepisnú situáciu množstva nárečových javov, a tak prispieť k poznaniu dejín slovenského jazyka v najširšom zmysle slova s prihliadnutím na susedné jazyky a na vnútorné historické okolnosti, v ktorých sa slovenské etnikum rozvíjalo. V atlase sa spracúva materiál zväčša hláskoslovný, morfológický a čiastočne slovníkový, zozbieraný v rokoch 1947—1951. V atlase treba dbať na zachytenie javov vo vnútorných systémových i zemepisných súvislostiach. V tom je jeho teoretická hodnota. Aj komentár má obsahovať také údaje, ktoré by viedli priamo k lingvistickej analýze javu. Atlas má mať jednotnú koncepciu so zreteľom na teoretické úvahy vedúce k výkladu. Dokonalosť jazykovej mapy sa meria podľa toho, ako je na nej zvýraznený daný jazykový problém.

Pri atlasovom spracovaní nárečí pokladá prof. Štöle za dôležité a potrebné vyznačiť prítomnosť dublet, produktívnosť istých typov, okolnosť, či patria do aktívnej alebo pasívnej slovnej zásoby, štylistické rozvrstvovanie slov, tvarov a pod. Uznáva, že z hladiska čisto kartografického je vyznačovanie takýchto variantov nesmierne komplikovaný problém. Ale jazykovedná hodnota takýchto údajov má nemalý význam, preto pokiaľ by sa nedali všetky tieto okolnosti zachytiť v atlase, treba ich podrobnejšie spracovať aspoň v komentári. V priebehu prác na atlase bude treba veľmi pozorne sledovať aj otázky nárečových vzťahov česko-slovenských. Tieto vzťahy musia nájsť svoj výraz v atlase. Jazykové pomedzie česko-slovenské by mohlo byť príkladom štúdia historicky jednoliateho nárečia, ktoré sa vyvíjalo pod vplyvom dvoch spisovných jazykov a dvoch politických útvarov. Pri tejto práci by však nevyhnutne bola potrebná spolupráca českých a slovenských dialektológov, výmena materiálu, poznatkov a skúseností.

Rovnako vyjasnenie starého problému slovensko-poľského a slovensko-ukrajinského v oblasti východného Slovenska pokladá prof. Štöle za jednu z úloh slovenského jazykového atlasu. Podobným spôsobom sa musí v atlase poukázať aj na jazykové vzťahy slovensko-maďarské a maďarsko-slovenské. Zastáva názor, že v takýchto súvislostiach sa charakteristika slovenského jazykového územia ukáže vypuklejšie a získajú sa potrebné širšie a všeobecnejšie základy pre pochopenie a osvetlenie vnútorných slovenských procesov.

Jazykozemepisné spracovanie slovenských nárečí je veľmi naliehavé. V procese socialistickej výstavby mení sa štruktúra slovenskej spoločnosti, čo má vplyv na pre-

skupovanie starých nárečí. Tento prechod, ktorý je aj teoreticky zaujímavý, treba podchytiť.

Slovenské jazykové územie je v strede slovanských jazykov. Jazykovozemepisné spracovanie slovenských nárečí presahuje svojim významom hranice slovenského jazyka.

Obsahove bude atlas rozdelený na časť gramatickú a časť lexikálnu, a to z dôvodov čisto kartografických. V hláskoslovnej a tvaroslovnej časti sa nebudú sledovať lexikálne diferencie a naopak v slovníkovej časti sa budú musieť zanedbať rozmanitosti hláskoslovné a tvaroslovné, pričom sa treba pridržiavať i zásady „od významu k forme“ i zásady „od formy k významu“. Svoju tézu rozviedol názorne na viacerých príkladoch. Atlas možno spracúvať v menších ucelených jednotkách a vydávať prípadne v zôšitoch.

Prof. J. Štolc v závere načrtol plán pracovného postupu rozvrhnutý v chronologickom poriadku.

Ako doplnok k referátu predniesla J. Píkorová zprávu o skúsenostiach a výsledkoch doterajšej kartografickej práce. Na konkrétnom materiáli rozviedla niektoré myšlienky prof. J. Štolca. Upozornila na „skicovitý“ charakter predbežných mapovacích prác, pomocou ktorých sa získa informatívny obraz o geografickom rozšírení nárečových javov a o ich vzájomných súvislostiach. Jednotlivé názory konfrontovala s mienkou nielen slovanských autorov nárečových atlasov, ale aj iných, najmä maďarských, ktorí problematiku bohato teoreticky rozpracovali. Informovala prítomných o typoch pracovných máp (mnohojavové, jednojavové), o ich prednostiach i nevýhodách. Naznačila úlohy a spôsoby ich riešenia a v záverečnej časti podala prehľad doterajších kartografických postupov zaužívaných v inonárodnej atlasovej literatúre. Upozornila na ich výhody a nevýhody, ako aj na možnosť praktického využitia niektorých jednotlivostí pre pripravovaný slovenský nárečový atlas (napr. mapy zväzkov izoglos charakteristických pre isté nárečie ap.).

V diskusií k prednesenému referátu prof. J. Štolca riešil sa celý rad závažných problémov. Jedným zo základných bola otázka pomeru komentára k atlasu. Prof. E. Pauliny správne žiadal, aby atlas mal pramenný charakter, t. j. aby zachytával aj také javy, ktoré prípadne dnes ešte nevieme vysvetliť. Atlasový komentár na rozdiel od atlasu by mal obsahovať spresnenia a pripomienky k jednotlivým atlasovým mapám, prípadne záznamy o javoch, ktoré nebolo možné kartograficky zaznačiť. Diskutujúci (prof. J. Štolc, prof. E. Jóna, Š. Peciar) sa zhodli v názore, že komentár nemá byť ani osobitnou nárečovou štúdiou, ani púhou technickou pomôckou atlasu, ale pramennou prácou, ktorá by všestranne, no predovšetkým z jazykovedných hľadísk osvetľovala materiál na mapách.

Rovnako problematickou bola rôznosť koncepcií pripravovaných nárečových atlasov (českého a slovenského). S týmto problémom úzko súvisí aj otázka možnosti porovnávať obe tieto práce v budúcnosti. Výslednicou viacerých diskusných príspevkov bola požiadavka prof. E. Paulinyho zladit' obe koncepcie, a to nielen obsahove, ale aj technicky, aby sa rozšírenia istých javov dali ľahko porovnávať v rámci celého územia ČSR. Najjednoduchšie sa dajú tieto problémy riešiť spôsobom, ktorý navrhol S. Utěšený. Českí dialektológovia zostavia dotazník pre český nárečový atlas na základe slovenského dotazníka, ktorý je už vyplnený, aby heslá boli buď rovnaké, alebo aspoň obdobné, a tak porovnateľné. V slovenskom nárečovom atlase nebude vyznačená úplná sieť bodov, ako je zatiaľ na pracovných mapách, ale iba niektoré lokality ako orientačné body. K orientácii poslúžia aj okresné hranice a mestá, čím bude slovenský atlas formálne blízky českému, kde materiál zaznačujú v riedkej sieti vybraných bodov. Aby sa tieto úlohy splnili, je potrebná úzka spolupráca medzi českými a slovenskými dialektológmi a práve tak aj vzájomná koordinácia práce českých a slovenských dialektologických pracovníkov.

Túto požiadavku vyslovil vo svojom referáte nielen prof. J. Štola a J. Voráč, ale celý rad diskutujúcich aj v ostatných dvoch častiach konferencie pri jednotlivých otázkach netykajúcich sa len samotného atlasu slovenských nárečí, ale aj nárečového slovníka a monografií slovenských nárečí.

V priebehu diskusie venovala sa pozornosť dynamickosti nárečových máp. Upozorňovalo sa na celý rad ťažkostí, ktoré vzniknú pri realizácii tejto požiadavky v praxi. J. Voráč odporúčal zúžiť konečný cieľ práce a robiť iba atlas slovenských nárečí a nie jazyka vôbec. Š. Peciar v diskusnom príspevku zapochyboval nad možnosťou robiť dynamické mapy v oblasti syntaxe a slovníka. Práve tak aj snahu zachytávať na mapách nielen dnešný stav nárečia, ale aj generačnú diferenciáciu, štylistické rozvrstvenie a pod. pokladá za maximalistickú, pretože tieto problémy ešte ani v spisovnom jazyku nie sú dostatočne rozpracované.

Bohatú diskusiu vyvolalo rozdielne chápanie pojmu nárečový priemer. Názory viacerých diskutujúcich (J. Chloupek, S. Utěšený, J. Štibraný, doc. P. Ondrus) sa v závere ustálili na tom, že nárečový výskum treba robiť predovšetkým u príslušníkov starej generácie a generačné rozdiely (archaizmy, novotvary a pod.) sa majú zaznačiť vo forme poznámky. Tieto generačné rozdiely sú bežnejšie v priemyselných oblastiach, ako na to poukázal J. Oravec, kde dochádza k častejšiemu miešaniu obyvateľstva. Poľnohospodárske oblasti sú spôsobom života i jazykom konzervatívnejšie. Na túto okolnosť upozornil aj J. Voráč v súvislosti s dvojvrstevnosťou v českých nárečiach (doznievanie starého nárečia a navrstvovanie nového) na rozdiel od väčšej časti nášho územia, kde v dôsledku pomalšieho priemyselňovania tradičné formy života dozívajú pomalšie.

Nedostatok poznámok o generačných rozdieloch v našom dotazníku odôvodnil prof. E. Jóna. Zbieral sa jazykový materiál príslušníkov staršej generačnej vrstvy, ktorý je základným jadrom každého nárečového atlasu. Jednotlivé generačné rozdiely, pokiaľ sú, bude treba ešte dodatočne výskumom doplniť.

V súvislosti s atlasom upozornilo sa v diskusii aj na potrebu vyberať nielen také heslá, ktoré by pripomínali historický vývoj našej spoločnosti, ako sú archaizmy: *pánština*, *dereš*, *klada* a pod. (doc. Š. Tó bik), ale aj také, ktorých izoglosy by potvrdili určité súvislosti s hranicami feudálnych panstiev a iných historických, administratívno-správnych a hospodárskych celkov na Slovensku (R. Krajčovič).

Na problémy štruktúry nárečia určovanej hláskoslovím a tvaroslovím upozornil J. Skulina. Odporúčal sledovať hlavne diferenčné javy, ktoré sú dominantnými, štruktúrnymi znakmi nárečí, a až na druhom mieste varianty a kombinatórne javy. Naliehal, aby sa skúmali aj prechodné javy na pomedzí príbuzných jazykov, ako je čeština a slovenčina, čo je však opäť ďalším dôkazom nutnej vzájomnej spolupráce našich a českých dialektológov.

Prof. J. Štola správne pripomenul aj potrebu spolupráce s historikmi a národopiscami. Ich pomoc by bola veľmi osožná nielen pri zostavovaní pomocných máp o historickej, hospodársko-administratívnej, komunikačnej a inej situácii na Slovensku, ktoré prídu na začiatok atlasu pre všeobecnú informáciu používateľa, ale aj pri zbieraní materiálu (ľudová terminológia pre nárečový slovník a pod.). Okrem toho odporúčal vykonať podrobný výskum slovenských nárečí na území Maďarska a Juhoslávie.

V Maďarsku však pripravujú k V. sjazdu slavistov v Sófii atlas slovenských nárečí v Maďarsku, ktorý bude zostavený práve na základe dotazníka Ústavu slovenského jazyka SAV, preto uvádzanie tejto nárečovej situácie v slovenskom nárečovom atlase pokladá Š. Peciar za zbytočnú duplicitu.

Diskusiu uzavrel a zhrnul prof. J. Štola. Zdôraznil dôležitosť prediskutovaných

problémov a najmä výsledkov, ku ktorým sa v diskusii dospelo, pre ďalšiu prácu na pripravovanom nárečovom atlase.

2. Popoludní prvého dňa rokovania hovorilo sa o výskume slovnéj zásoby slovenských nárečí. Hlavný referát predniesol A. Habovštiak. Všimol si predovšetkým doterajšie výsledky dosiahnuté v tejto oblasti. Kriticky zhodnotil prácu prof. V. Vážneho, najmä v súvislosti s lexikálnym výskumom slovenských nárečí. Napriek istým nedostatkom podarilo sa prof. V. Vážnemu pomocou dotazníka zozbierať nárečový materiál zo 427 obcí Slovenska, čím získal pomerne rozsiahly lexikálny materiál užitočiteľný na jazykovedné ciele. A. Habovštiak kriticky zhodnotil aj ostatné výsledky dosiahnuté v oblasti výskumu slovnéj zásoby slovenských nárečí.

V druhej časti referátu sústredil sa na otázku zostavenia dotazníka pre organizovaný lexikálny výskum celého Slovenska. Vyslovil niekoľko hlavných zásad:

1. Lexikálny dotazník bude obsahovať veľké množstvo otázok z najrozličnejších okruhov hmotného a kultúrneho života ľudu. Prednosť budú mať pomenovania, ktoré sú nárečovo bohato diferencované.

2. Do dotazníka by mali byť zaradené aj otázky, ktoré sú v dotazníkoch inoslovan-ských (českých, poľských, sovietskych, bulharských) a v maďarskom, samozrejme pokiaľ sú pre slovenskú dialektológiu dôležité. Získaný rovnocenný materiál mohol by sa neskôr buď spoločne spracovať, alebo vzájomne porovnávať, čo by v nejednom prípade uľahčilo interpretáciu.

3. Do dotazníka by sa nemali zaradiť heslá, ktoré už boli predmetom výskumu pre atlas slovenských nárečí.

4. Heslá v dotazníku treba členiť podľa tematických okruhov a radiť ich v istom logickom postupe (od najzákladnejších názvov k detailnejším častiam predmetu).

5. Otázky treba formulovať presne, aby odpoveď na ne bola jednoznačná.

6. Štylizácia otázok sa bude spresňovať nákresemi.

7. Otázky musia byť stručné, jednoduché a zreteľné, aby ich informátor hneď pochopil. Niektoré budú mať podobu spisovného slova, iné podobu opisu alebo nákrešu.

8. Niektoré otázky sa budú týkať významu slova, iné naopak formy pomenovania pre istý význam.

9. Do dotazníka budú zaradené predovšetkým také slová, ktoré sú rozšírené na celom území Slovenska alebo aspoň na jeho väčšej časti.

10. Súčasne s vyplňovaním dotazníka budú sa zapisovať aj texty pre nárečový archív Ústavu slovenského jazyka, z ktorých bude možno vyextrahovať i ďalšie termíny a slová, ktoré neboli zaradené do dotazníka.

Z obsahovej stránky pokladá A. Habovštiak za predmet výskumu celú slovnú zásobu, teda aj tie slovné druhy, ktorým sa doteraz nevenovala primeraná pozornosť (zámená, číslovky, príslovky, predložky, spojky, citoslovceia, častice a modálne slová). Najviac budú zastúpené podstatné mená. V dotazníku budú jednak slová známe na celom území (názvy domu, hospodárskych stavísk, domáceho zariadenia, rastlín, zvierat, rodiny, príbuzenských vzťahov a pod.), ako aj slová známe iba na istej oblasti (názvy zo salašníctva, pastierstva, vinohradníctva, banícke názvy a pod.). Budú tam aj slová, ktoré sa vyskytujú len miestami a nevytvárajú súvislú zemepisnú oblasť (názvy z ľudových remesiel a priemyslu, ako je čipkárstvo, hrnčiarstvo, garbiarstvo, pálenie tehál a pod.). Do dotazníka navrhol zaradiť celkovo 18 tematických okruhov: človek, jedlá a nápoje, odev a obuv, rodina a príbuzenské vzťahy, dom a hospodárske staviská, zariadenie domu, poľnohospodárske práce, zeleninová a ovocná záhrada, stromy a rastliny, zvieratá domáce a poľné, spracovanie ľanu a konopí, doprava a spoje, rybárstvo, meteorológia, hygiena a ľudové liečenie, pastierstvo a salašníctvo, vinohradníctvo, terén.

V prvej, prípravnej fáze dotazníka predpokladá A. Habovštiak 4000—4500 otázok sondačného charakteru, čím by sa získala istá predstava o lexikálnej diferencovanosti slovenských nárečí. V druhej fáze prípravy dotazníka by sa počet otázok zredukoval na 1800—2000. Tento dotazník by sa mal vyplniť aspoň v 240 bodoch na území Slovenska. Body nemožno rozmiestovať len geograficky (t. j. rovnomerne), ale treba prihliadať na historické, kultúrne, sociálne a národopisné činitele, ako aj na samotnú diferencovanosť nárečí v jednotlivých oblastiach.

Materiál sa bude zapisovať tou istou fonetickou transkripciou ako pre atlas slovenských nárečí. Explorátori pre tento výskum musia poznať nielen skúmané nárečie, ale aj skúmané reálie a ich názvy.

Podľa A. Habovštiaka cieľom výskumu slovnej zásoby je získanie materiálu pre lexikálnu časť atlasu slovenských nárečí (v atlasovom dotazníku sa kládol hlavný dôraz na hláskoslovie a tvaroslovie) a pre slovník slovenských nárečí. Tým, že sa prihliadne aj na lexikálny dotazník z Čiech a Moravy, zabezpečí sa možnosť sledovať jednotlivé lexikálne javy na území celej ČSR. Získaný lexikálny materiál bude môcť spriesniť aj doterajšiu klasifikáciu slovenských nárečí. Súčasne bude mať veľký význam pre slovenskú historickú lexikografiu a semaziológiu. Pomocou neho bude možno interpretovať mnohé dnes už zabudnuté slová, ktoré sa nachádzajú v starých textoch. Upozornil aj na dokumentárnu hodnotu tohto materiálu vzhľadom na budúcnosť, keď so zánikom domáckych remesiel zanikne aj terminológia.

V tretej časti referátu sústredil sa A. Habovštiak na problémy slovníka slovenských nárečí.

V diskusii k prednesenému referátu hovorilo sa o viacerých závažných otázkach. Jednou z nich bolo zakladanie vedeckých kartoték a metóda usporiadania materiálu, pretože, ako upozornil A. Habovštiak, v ÚSJ je už okolo 150 000 vyplnených slovníkových lístkov, čo je solídny základ, takže otázka zostavenia kartotéky je nanajvýš naliehavá. Po prečítaní príspevku neprítomnej s. Zimovej, v ktorom sa podrobne hovorilo o skúsenostiach a praxi zakladania kartotéky nárečového materiálu v Ústave pro jazyk český ČSAV, boli vyslovené viaceré protichodné názory na tento spôsob práce. Prof. J. Štola súhlasil so zakladaním kartoték, no vidí ťažkosť v množstve odkazového materiálu, ktorý je pri zaradovaní potrebný. Z toho dôvodu pokladá za účelnejšie zbierať a spracúvať materiál podľa vecných okruhov, hneď ho vydávať tlačou, a tak sprístupniť verejnosti na využitie teoretické i praktické. So zakladaním vedeckých kartoték súhlasil J. Horecký, P. Jančák a J. Voráč, ktorý sa snažil vyvrátiť vyslovené obavy. Upozornil, že materiál možno radieť vecne a pridať k tomu len abecedný index, ktorý by plnil funkciu odkazovej stupnice. Takto by sa zozbierané heslá dostali nielen do kontextu vecného, ale aj jazykového.

Závažným problémom diskusie bola otázka rozsahu slovníka: či robiť oblastné slovníky, či jeden slovník z celého územia Slovenska, či robiť z hladiska materiálu úplné alebo diferenčné slovníky. Za úplný slovník slovenských nárečí sa prihovára prof. E. Pauliny na rozdiel od doc. P. Ondruša, ktorý obhajoval potrebu oblastných slovníkov, a to najmä z tých krajov, kde sa v dôsledku decentralizácie pomerne rýchlo narúša charakter miestneho nárečia. K. Palkovič odporúčal výskum celej slovnej zásoby, pričom výsledky tohto výskumu by sa publikovali podľa tematických okruhov v podobe čiastkových slovníkov. Prof. J. Štola na rozdiel od prof. E. Jónu a J. Skulinu nepokladá za najvhodnejšiu formu výskumu slovnej zásoby diferenčné slovníky, pretože diferencie možno správne hodnotiť len na pozadí celku, ktorý treba tiež zachytiť.

V diskusii sa hovorilo aj o možnosti využitia lexikálneho materiálu pre hláskoslovný a tvaroslovný výskum. Z tohto dôvodu požadoval prof. E. Pauliny, aby sa v dotazníku

neuvádzala spisovná forma slov, ale len podrobný opis alebo náčrt reality, aby objekt nebol zväzdaný k nepresnej odpovedi.

Na jednotlivé lexikologické problémy výskumu slovej zásoby, ako sú otázky synonym, opozit, paralelného významu slov a pod. upozornil J. Skulina. Rovnako doc. V. Blanár žiada odhaľovať pri výskume lexiky vnútorné sémantické vzťahy medzi jednotlivými výrazmi. Navrhuje skúmať v nárečiach nielen pojmy z hľadiska pomenovania diferencované, ale aj nediferencované, ktoré však vytvárajú nerovnaké lexikálne vzťahy. Získal by sa tak veľmi cenný materiál pre porovnávaciu slovenskú jazykovedu. Prof. J. Štolic odporúčal zaradiť do dotazníka i také slová, ktoré sú síce cudzieho pôvodu, ale priebehom času už celkom v nárečiach zdomácneli. Časť z nich by pravdepodobne prišla aj do atlasu, pretože sú dôležité nielen z hľadiska slovenského, ale aj širšieho, nad-slovenského. O tejto veci zhodne sa vyjadril aj doc. P. Ondrus.

Všeobecne sa prijal názor, že najvhodnejšou metódou výskumu slovej zásoby slovenských nárečí je priama metóda za pomoci dotazníka s tematickým radením skúmaných hesiel. S. Utěšený odporúčal v tejto súvislosti zaradiť do dotazníka lexiku špeciálnych profesií viac dozadu, pretože nájsť vhodné objekty, ktoré by poznali dokonale aj špeciálnu terminológiu (napr. rybárstvo a pod.) je veľmi ťažké. I. Kotulič odporúčal spojiť lexikálny výskum pre slovník slovenských nárečí s výskumom materiálu pre atlas slovenských nárečí. R. Šrámek hovoril o skúsenostiach a spôsobe práce pri výskume lašských nárečí, ktoré organizuje brnenská odbočka Ústavu pro jazyk český ČSAV. Odporúčal skúmať aj slová zo súčasného života, tvorené slovotvornými možnosťami miestneho nárečia. Túto požiadavku zdôrazňoval aj J. Chloupek. Skúmať terminológiu z dnešného života na dedine (družstvá) a v priemyselných centrách pokladá za účelné aj Š. Peciar. J. Horecký upozorňuje, že táto terminológia je z nárečového hľadiska neproblematická a málo diferencovaná. J. Oravec odporúčal pojať do dotazníka aj niektoré slová základného slovného fondu, ktoré majú v nárečiach často nielen iný význam, ale aj iný citový odtienok, iné štylistické zaradenie. Rovnako výskum pomocných slovných druhov pokladá za dôležitý, lebo by spresnil mnohé doterajšie tvrdenia v gramatikách. Š. Peciar naopak chápe výskum úplnej slovej zásoby ako isté odtrhnutie sa od slovej zásoby spisovného jazyka. Odporúča iba výskum plnovýznamových slov, ktoré by tvorili centrum dotazníka. Zámená, číslovky, spojky a predpony zdajú sa mu málo diferencované, a preto z hľadiska výskumu zbytočné. Protichodný názor zastávala K. Habovštiaková, ktorá naopak odporúčala výskum aj neohybných slov, napr. citosloviec, lebo sú nárečove práve bohato členené.

V diskusii k druhej časti konferencie osvetlil sa ešte celý rad parciálnych problémov, ako napr. do akej miery zaradiť do slovníka jednotlivé slovotvorné varianty používané v nárečiach, akým spôsobom zaradiť viac-slovné pomenovania a pod. Tieto otázky položila V. Michálková, ktorá sa zamyslela aj nad realnosťou pojmu „úplná slovná zásoba“.

V súvislosti s radením hesiel v dotazníku dospelo sa k uzáveru, že nie je ani tak dôležité poradie tematických okruhov ako skôr isté výskumno-logické usporiadanie samotných hesiel, aby sa minimálne narúšal myšlienkový postup skúmaného objektu.

Jednotlivé diskusné pripomienky zhodnotil a celú diskusiu k problematike zbierania slovej zásoby slovenských nárečí zhrnul referent A. Habovštiak. Upozornil na závažnosť niektorých pripomienok pre ďalšiu prácu v tejto oblasti. Rokovanie a diskusiu k referátu A. Habovštiaka viedol prof. E. Pauliny.

3. Predpokladným druhého dňa konferencie (1. marca 1960) boli na programe otázky monografického spracovania slovenských nárečí. Hlavný referát predniesol F. Buffa. V úvode upozornil, že mu ide o dôkladné krajové, oblastné monografie, ktoré na základe

preskúmania úplného materiálu zachytávajú a podľa možnosti aj vysvetľujú nárečie istej vymedzenej geografickej oblasti. Citátmi z našich i zahraničných dialektológov ilustroval jednotu všetkých autorov v otázke veľkej potreby takýchto monografií. Poukázal na pomerne dlhú tradíciu monografického spracovania slovenských nárečí. Ako prvý sa o to pokúsil už S. Czambel (*Slovenská reč* . . . z r. 1906 o východoslovenských nárečiach), no prvou skutočne vedeckou nárečovou monografiou slovenskou sú až *Liptovské nárečia* prof. J. Stanislava (Martin 1932). V medzivojnových rokoch vychádzajú u nás len menšie nárečové štúdie v časopisoch, obyčajne monografické spracovania istých javov. Knížné monografie začínajú sa u nás objavovať až po oslobodení (E. Pauliny, *Nárečie zátopyvých osád na hornej Orave*, 1946, F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, 1953, G. Horák, *Nárečie Pohorelej*, 1955; nárečí mimo nášho územia sa dotýkajú monografické práce: J. ŠtOLE, *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, 1949, P. Ondrus, *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*, 1956). Na základe uvedených prác, ako aj monografií o českých nárečiach pokúsil sa F. Buffa rozobrať otázku nárečovej monografie zo stránky metodologickej, obsahovej i z hľadiska rozsahu skúmaného územia. Uznáva prednosti nárečovej monografie väčšej oblasti (napr. bývalej stolice), jednako vzhľadom na terajšie naše reálne možnosti odporúča pracovať na monografiách menších zemepisných celkov, teda niekoľkých dedín, ktoré sú nárečovo pomerne blízke, málo diferencované. Len, vo zvláštnom prípade sa možno uspokojiť s monografiou jednej obce.

Z obsahovej stránky odporúča zachytiť a spracovať celú gramatickú sústavu opisovateľného nárečia (t. j. hláskoslovie, tvorenie slov, tvaroslovie a skladbu). Najvýhodnejšie by bolo pridrižovať sa pri budúcich monografiách jednotného postupu najmä pri členení látky, čím by sa veľmi obľahčilo vzájomné porovnávanie jednotlivých slovenských nárečí pri ich budúcim celkovom spracovaní na základe týchto parciálnych monografií. Vychádzajúce z doterajších monografií tak slovenských, ako aj českých pokúsil sa referent podať schému úplnej oblastnej nárečovej monografie. Úvodná kapitola by obsahovala situovanie opisovaného nárečia v rámci ostatných, najmä susedných nárečí, jeho všeobecnú charakteristiku, prípadne poznámky o terénnom výskume a spôsobe i čase zapisovania materiálu, poznámky k histórii osídlenia skúmanej oblasti, hlavne pri osadách neskoršie kolonizovaných, prípadne opis terénu, obyvateľstva a pod. Po tejto kapitole by prišla hláskoslovná časť s opisom fonetického a fonologického systému nárečia, a to z hľadiska súčasného i historického. Po hláskoslovej časti by nasledovala časť morfológická, zahrnujúca aj tvorenie slov, ďalej syntax, textové ukážky a prípadne aj mapy s izoglosami pri väčšej oblastnej monografii. K monografii menšej oblasti by bolo možné pripojiť aj slovník, a to aspoň diferenciálny.

V nárečových monografiách by sa mala venovať pozornosť i výskumu jednotlivých sociálnych skupín (v priemyselných oblastiach, v mestách), ako aj generačným rozdielom, najmä v oblastiach, kde sa stýkajú dve jazykové oblasti, napr. slovenská a ukrajinská.

Z hľadiska metódy pokladá F. Buffa pre dnešné dialektologické bádanie za záväzný historicko-porovnávací postup, usilujúci sa o vedecký výklad gramatickej stavby a slovnnej zásoby nárečia v spojitosti s dejinami jeho nositeľov. Pre monografie menších krajových celkov pripúšťa však aj možnosť uplatnenia synchronického opisu súčasného stavu, s prihliadaním na historicko-spoločenské podmienky.

Dnešný stav monografického spracovania slovenských nárečí je taký, že monograficky je spracovaný len Liptov (prof. J. Stanislav); v rukopise je spracovaný materiál, ktorý sa získal z Oravy (A. Habovštiak), Spiša (prof. J. ŠtOLE), Gemera (doc. Š. Tóbič), z Turca (prof. V. Vážný) a z Novohradu (prof. E. Jóna). Chýbajú nám teda ešte monografie zo západného Slovenska, z južného stredného Slovenska (Tekov, Hont) a z východného

Slovenska (najmä Zemplín a Abauj). Okrem toho treba pamätať aj na výskum neslovenských nárečí na území Slovenska (ukrajinských a goralských). Pretože monografie sú predovšetkým práce materiálové, referent odporúča postupne aspoň v časopisoch uverejňovať po patričnom zrevidovaní aj diplomové a staršie štátne práce, v ktorých sa spracúvajú nárečia najmä z tých oblastí, z ktorých nemáme dost materiálu.

Jednotlivé diskusné príspevky k prednesenému referátu F. Buffu týkali sa prevažne rozsahu a formy nárečových monografií, ako aj metódy ich spracovania, veľkosti skúmaného územia a pod.

Výhodnosť monografií menších celkov s podrobným opisom systému obhajoval doc. A. Lamprecht. Odporúča úplný opis nárečia, nie diferenciacny, s historickým vysvetlením v súlade s vývinom celonárodného jazyka. Význam oblastných monografií, ktoré musia všestranne zachycovať gramatický systém, zhodnotil J. Skulina. Varoval pred schematizmom, t. j. pred „prekladáním“ monografie z jedného nárečia do druhého (najmä v syntaxi). Za nárečové monografie väčších oblastí sa prihovára aj R. Krajčovič, pretože možno pri nich výhodne použiť porovnávacie kritérium. Pri interpretácii javov však pokladá za potrebné zladit' historické hľadisko so súčasným. So zostavovaním monografií väčších oblastí súhlasil prof. E. Jóna, Š. Peciar, S. Utěšený, doc. Š. Tó bik a doc. A. Lamprecht, ktorý odporúča vydať niekoľko úplných oblastných monografií aj za cenu zhody niektorých jednotlivostí. Získal by sa tak bohatý pramenný materiál. Š. Peciar žiada vypracovať akési vzory metodologickej rozdielne spracovaných monografií jednotlivých typov. Syntax v nich odporúča spracovať porovnávacou metódou (t. j. uviesť len typické zvláštnosti). Doc. P. Ondrus naopak žiada uviesť všetok materiál, pretože túto oblasť ani v spisovnom jazyku nemáme ešte dôkladne spracovanú. J. Chloupek pokladá za vhodné tak lokálne, ako aj regionálne monografie, ak sú samozrejme metodicky dobre spracované. Doc. Š. Tó bik odporúča pre oblastné monografie diachronickú metódu s maximálnym uvádzaním príkladov.

Za sieť menších monografií sa prihovára prof. E. Pauliny. Pripúšťa aj možnosť monograficky spracovať homogénne nárečie (i v ňom je istá diferencovanosť), no ako súčasť nárečového okolia. Prítom upozornil, že monografia v žiadnom prípade nemá byť statickým opisom, ale musí ukázať fungovanie opisovaného nárečia u nositeľov. Monografia musí byť predovšetkým pramennou prácou.

V diskusii sa hovorilo aj o tzv. čiastkových monografiách. G. Horák ich navrhuje najmä pre syntax a slovník, hoci pripúšťa, že by sa mohlo to isté urobiť aj v rámci väčšej monografie dôkladnejším rozpracovaním jednej kapitoly (napr. hláskoslovnej alebo inej). Za spracovanie javov najmä z okrajových nárečí vo forme čiastkových monografií sa prihovára aj doc. P. Ondrus.

O potrebe skúmať nárečia priemyselných centier, a teda aj sociálnych nárečí vôbec hovoril prof. J. Štolc. Potrebné je ustáliť vhodnú metódu pre výskum takýchto typov nárečí. Žiadal rozvinúť aj zbieranie súvislých nárečových textov, korešpondencie a nahrávok živej ľudovej reči v rámci celého Slovenska. O doterajšej zbierke nárečových textov dialektologickeho oddelenia Ústavu slovenského jazyka (začatej r. 1950) a o metóde výskumu informoval prítomných Š. Vragaš.

Monograficky preskúmať všetky obce Slovenska, teda aj neslovenské, navrhol G. Horák. Výhodiskom pri tomto výskume by mali byť nárečové texty. Priamy výskum žiada kombinovať s nepriamym (systém dopisovateľov). Za veľmi zanedbaný úsek pokladá výskum intonácie a melódie. Otázkou metódy monografického spracovania nárečí sa zaoberal aj Š. Peciar. Odporúča kombinovať dosiaľ známe postupy (diachronicko-synchronický, synchronický a pod.).

Problémom monografického spracovania prechodných oblastí sa zaoberali viacerí

diskutujúci. Doc. P. Ondrus upozornil na otázku vzájomného styku susedných jazykov vzhľadom na monografické spracovanie pomedzných nárečí a nárečí kolonistov v inojazykovom obklúčení. Rovnako doc. Š. Tó bik sa prihovárал za výskum oblastí jazykove prechodných, zmiešaných, ktorý by sa mal robiť v spolupráci slovenských jazykovedcov s odborníkmi pre príslušné cudzie jazyky. Na závažnosť bilingvizmu pri určovaní štýlistických diferencií nárečia a celkove na potrebu koordinovať výskum ukrajinských a slovenských nárečí vzhľadom na výber hesiel poukázal J. Moravec.

K otázke štýlového rozvrstvenia nárečia sa vyjadril prof. E. Pauliny. Upozornil, že je to práve štýlové hodnotenie, cez ktoré prechádzajú mnohé javy z nárečia do nárečia. Prvky funkčného štýlu vidí napr. v napodobňovaní mestskej výslovnosti. S. Utěšený pripisuje štýlistickú platnosť v nárečom prejave hlavne citovým faktorom. Upozorňuje preto, že pri výskume treba vychádzať zo základného neutrálneho štýlu.

V závere diskusie odznelo ešte niekoľko konkrétnych návrhov, ako napr. nahradiť nepresné pomenovanie „generačné rozdiely“ novým termínom „starší stav v nárečí“ (J. Štibraný). Nárečovú slovnú zásobu odporúča spracovať radšej mimo monografie, aby nemala len ilustračný charakter.

Podnetnou bola pripomienka G. Horáka, aby sa občas usporiadali spoločné terénne výskumy slovenských dialektológov spolu s českými, čo by zdokonalilo a zjednotilo metodické postupy oboch strán.

Referent F. Buffa zhrnul a zhodnotil pripomienky diskutujúcich k základným problémom monografického spracovania slovenských nárečí. Poukázal na ich celkový dosah pre prácu v tejto oblasti i na možnosť ich uplatnenia v praxi. Rokovanie a diskusiu k referátu F. Buffu viedol prof. J. Štolc.

Cielom dialektologickej konferencie bolo jednak oboznámiť širší okruh jazykovedných pracovníkov i pracovníkov niektorých príbuzných disciplín s terajšími úlohami slovenskej dialektológie, jednak prediskutovať aspoň tie najzávažnejšie problémy, ktoré pred slovenskou dialektológiou stoja. Na konferencii sa prediskutoval celý rad dôležitých metodologických otázok pre širší dialektologický výskum a vytýčili sa smernice pre ďalšiu prácu. Vcelku pôjde o to, aby sa celý dialektologický výskum zameral na tri základné úlohy, a to na prípravu atlasu slovenských nárečí, slovenského nárečového slovníka a nárečových monografií. Ide o úlohy, ktoré majú veľký význam nielen z hľadiska slovenistického, ale aj slavistického, a preto im treba venovať zvýšenú pozornosť.

V závere rokovania riaditeľ Ústavu slovenského jazyka SAV Š. Peciar prečítal uznesenie konferencie o aktuálnych úlohách a problémoch slovenskej dialektológie:

Dialektológia patrí dnes medzi naše najdôležitejšie jazykovedné disciplíny, a to tak z hľadiska jazykovedy a jej aktuálnych úloh v socialistickej spoločnosti, ako aj z hľadiska medzinárodnej spolupráce.

Na dosiahnutie väčších pracovných úspechov v slovenskej dialektológii treba koordinovať prácu slovenských a českých dialektológov a prehľbovať úzku spoluprácu s dialektologickými strediskami v SSSR a v iných ľudovodemokratických štátoch.

Slovenská dialektológia sa má v najbližšom období orientovať na tieto výskumné úlohy:

Zúčastniť sa na príprave slovenského jazykového atlasu a vyhotoviť jeho slovenskú časť.

Zintenzívniť prácu na koncipovaní atlasu slovenského jazyka (hláskoslovnej a tvaroslovnej časti), a to tak, aby sa do V. medzinárodného sjazdu slavistov v Sofii r. 1963 vyhotovil a vydal aspoň prvý zošíť atlasu. Do r. 1975 vydať všetky tri časti atlasu.

Začať ihneď so systematickým výskumom slovnéj zásoby slovenských nárečí a výsledky výskumu spracúvať jednak vo forme slovníkovej časti atlasu slovenského jazyka,

jednak vo forme štúdií, monografií a nárečových slovníkov. V Ústave slovenského jazyka vybudovať kartotéku slovej zásoby slovenských nárečí.

Systematicky skúmať syntax slovenských nárečí pre potreby atlasu slovenského jazyka, gramatiky spisovnej slovenčiny a slovenskej historickej gramatiky.

Pokračovať v monografickom spracúvaní slovenských nárečí, a to tak, aby každá nárečová oblasť bola monograficky spracovaná. Skúmať hovorenú reč vo vznikajúceich priemyselných oblastiach.

Sústavne skúmať profesionálne a sociálne nárečia na Slovensku (slangy a argoty).

Nadalej zvelaďovať zbierku materiálov zo slovenských nárečí, a to zápisy súvislých textov, nahrávky živej reči na magnetofónové pásky, zbierky ľudovej korešpondencie a iných ľudových písomností, materiály z ľudovej frazeológie a pod.

Zabezpečiť pre publikovanie závažných dialektologických prác primeraný počet titulov pre knižné vydania vo Vydavateľstve SAV a rezervovať v tretej päťročnici pre dialektologické práce aspoň dva zväzky Jazykovedných štúdií.

Zodpovedné úlohy slovenskej dialektológie, najmä práce na slovenskom a slovanskom atlase vyžadujú, aby bolo urýchlene kádromo dobudované dialektologické oddelenie Ústavu slovenského jazyka a aby sa podstatne zlepšilo jeho technické a vecné vybavenie.

J. Píkorová

K HISTORICKOSROVNÁVACÍMU ŠTÚDIU SLOVANSKÝCH JAZYKŮ. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1958. Strán 203. Cena Kčs 19,—.

Sborník obsahuje materiál z III. čl. konferencie o historicko-porovnávacom štúdiu slovanských jazykov, ktorú v dňoch 28. jan.—2. febr. 1957 v Olomouci a v Prahe usporiadal Ústav pre jazyk český, Slovanský ústav ČSAV a Vysoká škola pedagogická v Olomouci. Na konferencii sa zúčastnili aj zahraniční slavisti. Tento významný sborník bol venovaný IV. medzinárodnému slavistickému kongresu v Moskve r. 1958. Obsah sborníka tvoria tri tematické okruhy: morfológická stavba, syntax a lexika slovanských jazykov. Takéto osnovanie konferencie bolo zvolené preto, že práve tieto úseky sú dosiaľ najmenej vedecky prepracované.

V prvom tematickom okruhu sa riešia základné otázky gramatických kategórií.

V referáte *Metodologické předpoklady historickosrovnávacího studia gramatických kategorií* (K. Horálek) podáva sa charakteristika gramatických kategórií. Podľa vzťahu ku skutočnosti sú kategórie reálne, pojmové a gramatické. Gramatické kategórie sa ponímajú ako produkt jazykovej abstrakcie. Ich vznik a vývoj treba chápať ako zložitý postup, pri ktorom sú prechodné vývojové fázy. Aby sa v historicko-porovnávacom štúdiu slovanských jazykov dosiahol ďalší pokrok, toto štúdium musí mať jednotnú metodickú bázu, musia sa využívať výsledky staršej i štrukturálnej jazykovedy. Synchronická a diachronická výskumná metóda sa vzájomne dopĺňajú.

V koreferáte *Slovesné kategorie verba finita a infinita* (A. Dostál) sa charakterizujú slovanské slovesné tvary. Ukazuje sa významové prehodnotenie slovanského imperatívu (z pôv. optatívu), jeho aglutinačná stavba a pri strate slovesnej povahy prechod k citoslovciam. Neurčitok má zvláštnu postavenie medzi slovesnými tvarmi. Hovorí sa tu, že neurčitok sa niekedy pokladá za základný slovesný tvar (s odkazom na prácu J. Ružičku, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956) a ďalej, že neurčitok sotva možno porovnávať s nominatívom, pretože nominatív je jedným z tvarov vyjadrujúcich pádové významy, a že neurčitok nie je v tom pomere s ostatnými slovesnými tvarmi, čo sa uzaviera konštatovaním, že preto otázka základnosti neurčitku je

zložitá a sporná. Dostál teda pochybuje o tom, že neurčitok je základný slovesný tvar, ale pretože výstižnejšiu charakteristiku nepodáva, treba kvôli úplnosti poznamenať, že v Ružičkovej práci (11, 176) sa neurčitok poníma ako základný slovesný tvar z hľadiska vecného významu slovesa, ako pomenovací slovesný tvar práve tak ako nominatív pri podstatných menách. Táto funkcia neurčitku je preukazná najmä vtedy, keď pomenúvame dej v procese jeho uskutočňovania. Tak sa charakterizuje neurčitok takmer vo všetkých gramatikách (porov. najmä *Grammatika russkogo jazyka I*, Moskva 1953, 410—411). Takto je — podľa prof. Dostála diskutabilná — základnosť neurčitku pevnejšia. Ďalej sa Dostál zmiňuje o infinitíve/supíne, o jeho zániku v prospech neurčitku, o participiách a viac pozornosti venuje slovanskému slovesnému vidu. Cenný je poznatok, že staršia jazykoveda si všimla viac-menej iba hláskoslovný výklad tvarov, t. j. zmeny jazykových prostriedkov, a nepostihovala zmeny vlastného gramatického významu, ktorými boli prvé podmienené.

Prof. E. Pauliny v koreferáte *Problémy slovesnej rekecie* ukazuje, že viaceré javy pri slovese (dej — akčnosť, stavovosť, rekecia, zvratnosť a pod.), ktoré sa obyčajne charakterizujú ako osobitné, vzájomne súvisia a sú prejavmi javu jediného — intencie slovesného deja. Poukazuje na tranzitný charakter slovesa (agens — dej — zásah) a poníma ho ako pomenovanie nesamostatne existujúceho s trvaním v čase. Čo do svojho významu, vstupuje sloveso do najrozličnejších syntaktických spojení. Funkčne i formou je to „viacživeľný“ slovný druh.

Koreferát *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů* (M. Komárek) je zameraný na syntaktické kritériá slovných druhov. Autor vychádza z Kuryłowiczovho rozlíšenia primárnych a sekundárnych syntaktických funkcií slovného druhu a pokladá ho za úplne charakterizovaný jeho primárnou syntaktickou funkciou. Komárek sa domnieva, že primárna syntaktická funkcia ako kritérium slovného druhu úplne stačí na jeho celostné vydelenie, teda aj s vlastnosťami významovými, a že pri jeho určovaní je spoľahlivejším východiskom ako význam. To sa Komárek pokúša ukázať na základných číslovkách v slovanských jazykoch. Hoci číslovky ani morfológieky, ani syntakticky nie sú také homogénne, ako napr. podstatné alebo prídavné mená, je pozoruhodné, že práve opäť číslovky (popri zámenách) prof. Trnka — nie síce oprávnené — nepokladá za slovný druh v bežnom zmysle slova (sb. *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha 1958, 104).

V nasledujúcom referáte doc. J. Ružička ukázal, že Komárkova koncepcia vyčleňovať ktorýkoľvek slovný druh iba na základe syntaktických kritérií — neberúc do úvahy lexikálny význam a iné vlastnosti pomenovaní — nemôže si nárokovať dlhšiu platnosť. Na druhej strane však ani z diskusie, ani z jej záveru nevyplýva, že by sa v tejto otázke už bolo došlo k jednotnému náhľadu.

Dôležitý je referát J. Ružičku, *Dva sporné slovné druhy*. Pre slovenčinu prvým sporným slovným druhom je spona, druhým predikatívum. Tieto dva „slovné druhy“, ako vec nastolil Ružička, majú spoločnú problematiku. Svoj výklad podoprel súvzťažnosťou medzi lexikálnym a gramatickým plánom jazyka. Oproti tradičnému výkladu tzv. spony v dvojčlenných a jednočlenných vetách, kde sa spona chápala ako čisto gramatické slovo s predikatizačnou funkciou, Ružička zavádza nový pojem recipročnej, príp. recipročne determinatívnej syntagmy, ktorá ako celok vstupuje do vety (*byť silný, byť zimšie*). A preto, že do syntagiem vstupujú len pomenovania s vlastným lexikálnym významom, konštatuje, že v slovenčine všetky tzv. sponové slovesá majú vo svojom význame základný lexikálny prvok existencie. Sú to slovesá aj z hľadiska lexikálneho významu; ich obsahom je dej s intenciou stavových alebo činnostných sloves. Sponové slovesá majú všetky významové, formálne i syntaktické vlastnosti sloves a spolu s modálnymi i fázo-

vými slovesami — na rozdiel od plnovýznamových slovies — tvoria tzv. pomocné slovesá. Sponu, t. j. sponové slovesá nemožno v slovenčine pokladať za osobitný slovný druh (gramatickej povahy spony v ruštine dotkol sa v diskusii R. Zimek).

V súvislosti so sponou rieši Ružička na problematike slovenskej dvojčlennej a jednočlennej vety otázku predikatív čiže kategórie stavu. V spojení *má byť jasno, môže byť zimšie . . .* ide o jednočlennú vetu (vetný základ), základom ktorej je zasa recipročná, príp. recipročne determinatívna syntagma. Syntakticky viazaným členom takejto syntagmy je istý druh prísloviok so širokým významom vlastnosti (možno ich stupňovať). Za problematické pokladá slová *treba, možno, hodno, slobodno . . .*, ktorými sa vyjadruje modalita v jednočlennej vete, a priraduje ich k príslovkám ako osobitnú skupinu (nemožno ich stupňovať). Po dôkladnejšom výskume ukazuje, že je veľmi pravdepodobné, že v slovenčine netreba hovoriť o predikatívach ako osobitnom slovnom druhu (tradičné stanovisko zaujal v diskusii R. Zimek). V diskusii sa správnosť uzáverov potvrdila. Ani v Paulinyho klasifikácii okrem bežných slovných druhov niet v slovenčine nijaký iný, ba ani častice tu nefigurujú ako osobitný slovný druh (cit. sb. 22—23, 26).

V druhom tematickom okruhu ide o metodickú stránku porovnávacieho štúdia slovenskej skladby.

V referáte *Metodická problematika historickosrovnávacieho štúdia syntaxe slovanských jazyků* si akad. B. Havránek všimá základné princípy vývoja syntaxe, vetnej analýzy a vývin slovanských participiálnych väzieb s paralelami stč. parataxy a hypotaxy.

Z referátu *Problematika zkoumání syntaxe stsl. jazyka a nástin rozboru významu částic i, a a pod. v konstrukcích participiálních vazeb s určitými slovesy* (J. Kurz) je zřejmé, že k rozboru stsl. skladby treba pristupovať nielen z hľadiska grécko-staroslovienskej prekladovej techniky, ale predovšetkým z aspektu samej slovančiny. Táto zásada sa aplikuje na význam častíc v stsl. participiálnych konštrukciách (*všchodę otę vody. i vidě razvodęšta sę nebesa — všchodę otę vody vidě razvodęšta sę nebesa . . .*), skúma sa stav na začiatku hlavnej vety v apodóze, po datíve absolútnom atď. Prof. Kurz predpokladá, že v takýchto väzbách nejde o spojenie samostatných viet, ale o celok, vyjadrený jednoduchou vetou rozvitou, t. j. participiálna väzba je určujúcim doplnkom k finitnému slovesnému tvaru. Pri posudzovaní takýchto konštrukcií Kurz nekladie dôraz na prítomnosť častíc (ako sa to robievalo), pretože tu sotva ide o zlučovacie spojky. Ich fakultatívnosť je očividná z kontextu paralel, v ktorých nefigurujú. Častice tohto typu tu ešte nie sú plnými priradovacími spojkami. Majú funkciu expresívnu, štylizáciu (v diskusii zdôraznil prof. E. Novák), príp. modálnu, a iba neskoršie sa stali vlastnými spojkami. Kurz vidí v nich citoslovca „aj, hla...“. Chyba doterajších výkladov (Meillet, Vaillant a i.) bola najmä v tom, že sa do kritérií stsl. textu vnášali dnešné hľadiská.

Na rozdiel medzi vetou a súvetím v niektorých slovanských pamiatkach a dnešným stavom sa zameriava referát *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím* (J. Bauer). Kým starosloviencina sa syntakticky utvárala pod priamym vplyvom gréčtiny, stará čeština sa síce formovala popri vládnúcej latinčine, ale s prvkami živej ľudovej reči, s ktorou súvisela. Ukazuje sa, že v najstaršom období prechodníkové väzby nemožno chápať iba ako vetné členy, ale ako útvary na rovine vedľajších viet. Neskoršie výraznejším členením prejavu primkli sa k vete a stali sa jej voľne pripojenými členmi. Pri prechodníkových väzbách mohli ustúpiť spojky vôbec. Tesnejším spájaním viet a výraznejším členením prejavu strácali vetnú platnosť mnohé slovesné vety a stávali sa spojkami. Vývoj súvetia sa vysvetľuje na obsahovom oznamovacom súvetí v starej češtine. — Niektoré Bauerove závery vyvolali kritiku. Výhrady boli najmä proti tomu, akoby rozdiel medzi parataxou a hypotaxou a výstavba jednotlivých typov súvetí spadali až do obdobia spisovných slovanských jazykov. V diskusii sa poukázalo, že hypotaxu treba

predpokladať aj v praslovančine, príp. v najstaršom type ide. jazykov. Najstaršie, ako sa zdá, sú vzťažné vety, kladú sa až do obdobia praslovanského alebo predeň (O. Hujer).

V koreferáte *O baltoslovanských vzťahoch v oblasti syntaxe* P. Trost načrtnol niektoré zhody a rozdiely pri záporovom genitíve a predikatívnom **instrumentáli**.

Pozornosť si zasluhuje diskusná poznámka M. Zatovkaňuka o **strate veľkej** platnosti (tzv. transformácii, napr. v rus. *kto pridotsia, nepoňatno kuda...*), ktorá smeruje k nominalizácii, adverbializácii, spojкам, časticiam a lexikalizácii.

V treťom tematickom okruhu je problematika k základným otázkam slovanskej lexicológie.

Prof. A. V. Isačenko v referáte *Obecné zákonitosti a národná špecifickosť vo vývoji slovní zásoby slovanských jazykov* ukazuje, že proces zanikania pôvodnej dvojčlennosti (univerbizácia) určuje jednotlivé typy jednočlenných pomenovaní. Stratou motivovanosti prechádzajú slová motivované medzi nemotivované. Základné typy pomenovaní predstavujú jednotlivé fázy spoločného procesu, príznačného tým, že jeden člen (druhý) v pomenovaní sa potláča, a z dvoch slov vzniká jedna pomenovacia jednotka (s týmže gramatickým rodom a číslom). Túto všeobecnú univerbizáciu zákonitost lexiky prof. Isačenko menuje kondenzáciou. Podstata sémantickej kondenzácie pomenovaní je v tom, že sa ňou prekonáva dialektický protiklad medzi dvojčlennosťou pomenovania a jednočlennosťou významu, pojmu, t. j. (dvojčlenná) forma ustupuje (jednotnému) obahu. — Aj po diskusii sa konštatovanie univerbizácie procesu potvrdilo (porov. referát A. V. Isačenka na IV. medzinárodnom slavistickom kongrese v Moskve). Nemožno súhlasiť s poznámkou J. Kuchařa, akoby bol prof. Isačenko predstavil kondenzáciu ako jediný vývojový proces demotivácie lexikálnej zásoby, pretože prof. Isačenko výslovne hovorí, že kondenzácia je jedným zo všeobecných zákonov vývoja lexiky.

Koreferáty *Ke zkoumání vlivů historického vývoje společnosti na slovní zásobu národního jazyka* a *Uplatnění historickosrovnávací metody při studiu a popisu vývoje slovní zásoby* (J. Bělič, J. Daňhelka) informujú o niektorých lexikologických a lexikografických otázkach.

Pre skúmanie našej slovnej zásoby má význam referát doc. V. Blanára, *Niektoré problémy slovenskej historickej lexicológie*. Na základe jazykového rozboru pamiatky zo 16. stor. (počtové knihy z baníckej osady Boce) sa zdôrazňuje, že lexikálne prvky nestačí skúmať izolovane, ale že ich treba hodnotiť aj ako organickú súčasť slovnej zásoby (polylexia a polysémia, synonymné rady...). Autor sa pokúsil stanoviť kritérium pre klasifikáciu jazykových slovakizmov a rieši pomer skúmanej pamiatky k blízkemu českému jazyku. Pri zmienke o slovanských prvkoch v geneticky nepríbuzných jazykoch uvádzajú sa pripomienky k niektorým výkladom v diele I. Kniezsu *A magyar nyelv szláv jövevényiszavai I, II* (Budapešť 1955). V diskusii I. Kniezsa k týmto pripomienkam zaujal stanovisko.

Z koreferátu *Pomenovania motivované účelom* (J. Horecký) — na niektorých miestach poňatím blízkeho koncepcii prof. A. V. Isačenka — vidíme, že v súčasných slovanských jazykoch sú tri produktívne typy pomenovaní motivovaných účelom (typ slovesný, neslovesný, motivácia vyjadrená prívlastkom). O zaradení pomenovania motivovaného účelom k istému pomenovaciemu modelu rozhoduje priezračnosť pomenovania, slovo-tvorné prostriedky jazyka a zachovanie druhu motivácie.

O chetitských paralelách k slovanským slovám referoval V. Machek.

Význam zborníka nezmenšujú ani niektoré tlačové chyby a iné nepresnosti, hoci miestami pôsobia rušivo. Napríklad do slovenského textu sa dostali nenáležité tvary: pomer k riadiacemu „členovi“ syntagmy (40 3x, 44), na riadiacom „členovi“ syntagmy (41). výraz pre „člena“ číselného radu (74). miesto správnych tvarov: *k členu, na člene,*

pre ělen; ďalej je tu „bulharština“ (175), z „aramejšiny“ (138), „bratislavský hrad, oravský zámok“ (154), „registry“ (170) a ďalšie, miesto správneho: *bulharčina*, z *aramejšiny*, *Bratislavský hrad*, *Oravský zámok*, *registre*. V ruskom texte sme sa stretli s chybnými tvarmi: „kon'junkuralnyj“ (149), „s uma smedšij“ (146), „v sopostavleniji (55, 60), „indo-evropskaja“ (152), „knju“ Romanu (130) ap., miesto správneho: *kon'junktivalnyj*, *s uma ššedšij*, *v sopostavleniji*, *indojevropejskaja*, *kňazu* ap. Aj v českom texte je viacej chýb, napr. spoločný „průvod“ (126) miesto správneho *společný původ* (baltoslovanských shod) atď.

Recenzovaný zborník je dôkazom, že konferencia bola vážnou bilanciou vedeckej práce a pokrokových pracovných metód našich jazykovedcov. Pravda, ani tu sa nevyriešilo všetko, niektoré otázky sa len nadhodili a spracúvajú sa ďalej. Mnohé fakty v historicko-porovnávacom štúdiu slovanských jazykov sa prehodnocujú a ponímajú sa skutočne vedecky. Pri historicko-porovnávacom bádani treba uplatňovať tak synchronickú ako diachronickú metódu, iba v tom je záruka úspešnej jazykovednej práce.

Prínosom konferencie je aj to, že na slovanskom jazykovom materiáli sa riešili nielen slavistické, ale všeobecné jazykovedné otázky.

A. Keder

KARL-HEINZ SCHÖNFELDER. PROBLEME DER VÖLKER- UND SPRACHMISCHUNG, Halle (Saale) 1956.

Problematika vplyvu jedného jazykového systému na iný je zložitá a právom sa jej v poslednom čase venuje veľa pozornosti. Recenzovaná práca prináša nové pohľady na mnohé otázky práve z oblasti tohto úseku jazykovedného bádania.

Autor rozdelil knihu na tri kapitoly. V prvej kapitole sa usiluje spresniť tradičné pojmy a vysvetliť termíny, ktoré sám používa ako nové. Vychádza pritom z poznatku, že pri stretnutí sa dvoch jazykových systémov vzájomné prenikanie prvkov je nerovnomerné. Môže byť zasiahnutý celý systém, resp. jeho časť, najmä však slovník. Pod pojmom *Sprachmischung* (miešanie jazykov) autor rozumie proces, pri ktorom dochádza k jednostrannému alebo obojstrannému miešaniu jazykov vo všetkých ich systémových zložkách, t. j. v oblasti hláskoslovnej, gramatickej i lexikálnej. Keď však pri miešaní jazykov nové prvky preniknú predovšetkým do základného slovného fondu, podľa autora ide o *Mischsprache*, t. j. o „zmiešaný jazyk“. Okrem toho autor berie do úvahy aj prípady, keď jednotlivci alebo celý národ je nútený osvojiť si na úkor materinského jazyka iný jazyk. Tento proces nazýva *Sprachwechsel* (zámena jazyka, reči). Pojem hybridný jazyk autor neuznáva.

V ďalšej kapitole autor zo zorného uhla úvah v prvej časti práce kriticky sa vyrovnáva so staršími náhľadmi. Rozoberá okrem iného myšlienky Hirtove, Wundtove a Meilletove. Všíma si aj názory N. J. Marra a odmieta ich, odvolávajúc sa na známe Stalinove práce.

V tretej kapitole sa autor usiluje dať odpoveď najmä na dve otázky: kedy dochádza k jazykovému miešaniu a čo je jeho príčinou. Východiskom úvah mu je skutočnosť, že jazykové miešanie predpokladá dvojjazyčnosť. Podľa autora k dvojjazyčnosti dochádza predovšetkým v týchto situáciách: pri osvojovaní si cudzieho jazyka, pri priamom a častom styku s príslušníkmi iného jazyka (na hraniciach oblastí dvoch alebo viacerých jazykov) a napokon pri miešaní národov. V tomto poslednom prípade dochádza k zámene jazyka, reči (*Sprachwechsel*). V tejto súvislosti si autor kladie otázku, ktorý jazyk vy-

chádza víťazne. Podľa neho nemôže byť prítom rozhodujúci iba jeden činiteľ. Otázku treba posudzovať ako celok, pričom je potrebné prihliadať na viaceré okolnosti, ktoré víťazstvo toho-ktorého jazyka môžu eventuálne napomáhať (okrem hospodársko-spoločenských pomerov je to početný pomer miešajúcich sa národov, časové trvanie a intenzita styku, psychický svojráz, štruktúra jazykov atď.). Prvky, ktorými sa vyznačuje víťazný jazyk, autor hodnotí ako stopy. Na základe materiálu potom zisťuje, že najviac takýchto stôp je v slovníku, pričom zo slovných druhov najviac sú ovplyvnené substantíva. Pomerne často je zasiahnutá i syntax. Záverom autor pripomína, že doteraz sa výskum zameriaval iba na víťazný jazyk a právom podčiarkuje požiadavku, aby sa skúmal aj proces miešania z hľadiska rozpadajúceho sa jazyka.

Mnohé postrehy v knihe treba považovať za správne a podnetné. Pravda, mnohé otázky bude treba ďalej rozpracúvať. Zdá sa, že autorovi napr. splýva problematika miešania u jednotlivca a väčších etnických celkov. Zaujímavé by bolo sledovať jazykové vplyvy i v oblasti sémantiky. Vzhľadom na osobitné javy, najmä v pásme hraníc dvoch alebo viacerých jazykových systémov mohlo by sa uvažovať, či je celkom oprávnené tak jednoznačne odmietnuť pojem hybridných útvarov v jazyku.

E. Krajčoričová

OBSAH

Ladislav Dvonč, O polysémii a homonymii z hľadiska gramatického rodu	103—113
Ján Horecký, Vzťah pojmu a termínu	97—102
Izidor Kotulič, Slovenská slavistika v rokoch 1945—1960	153—164
Rudolf Krajčovič, Inventár bytčianskeho panstva z r. 1606 ako jazyková pamiatka	37—62
Rudolf Krajčovič, Slovenská onomastika v rokoch 1945—1960	149—152
Šimon Ondruš, Všeobecná jazykoveda a indoeuropeistika na Slovensku v rokoch 1945—1960	137—148
Eugen Pauliny, Dve veršované staročeské skladby so slovakizmami	125—136
Eugen Pauliny, Výskum dejín slovenčiny od oslobodenia	165—174
Štefan Peciar, Doklady a príklady v slovníku	114—124
Štefan Peciar, K 15. výročiu oslobodenia Československa	3—5
Леонид И. Ройзензон, Новые собиные образования в словацком литературном языке	32—36
Jozef Ružička, Osobné a neosobné slovesá	6—31
Jozef Štole, Slovenská dialektológia v rokoch 1945—1960	175—187

ROZHEADY

Ján Stanislav, Slovanské miestopisné názvy v neslovanských krajinách	63—77
--	-------

ZPRÁVY A POSUDKY

Akademik Ján Bakoš 70 ročný. L. Drozdík	78—79
Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie. J. Píkorová	190—200
Lexikografická porada o dvojjazyčných slovníkoch. V. Blanár	85—86
Medzinárodné sympóziu „Zeichen und System der Sprache“. J. Ružička	79—82
Zasadnutie komisie pre slovanský jazykový atlas vo Varšave. E. Pauliny	82—85
Zasadnutie Medzinárodnej terminologickej komisie. J. Horecký	188—190
Karl Ammer, Einführung in die Sprachwissenschaft I. J. Ružička	86—89
R. G. A. de Bray, Guide to the Slavonic Language. J. Horecký	89—91
Adam Heinz, Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym. J. Oravec	91—94
K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazykú. A. Keder	200—204
Karel Ohnesorg, Druhá fonetická studie o dětské řeči. J. Dvončová	94—96
Karl-Heinz Schönfelder, Probleme der Völker- und Sprachmischung. E. Krajčovičová	204—205

СОДЕРЖАНИЕ

Ладислав Двонч, О полисемии и омонимии с точки зрения грамматического рода	103—113
Ян Горецки, Отношение понятия и термина	97—102
Изидор Котулич, Словацкая славистика в 1945—1960 годах	153—164
Рувольф Крайчович, Инвентарь бытового имущества от 1606 г. как языковой памятник	37—62
Рудольф Крайчович, Словацкая ономастика в 1945—1960 годах	149—152
Шимон Ондруш, Общее и индоевропейское языкознание в Словакии в 1945—1960 годах	137—148
Эуген Паулини, Два стихотворных древнечешских произведения с словакизмами	125—136
Эуген Паулини, Изучение истории словацкого языка после освобождения	165—174
Штефан Пециар, Цитаты и примеры в словаре	114—124
Штефан Пециар, К 15 годовщине освобождения Чехословакии	3—5
Леонид И. Ройззон, Новые союзные образования в словацком литературном языке	32—36
Йозеф Ружичка, Личные и безличные глаголы	6—31
Йозеф Штольц, Словацкая диалектология в 1945—1960 годах	175—187

Обзоры

Ян Станислав, Славянские топонимические названия в неславянских странах	63—77
---	-------

Сообщения и рецензии

70 лет академика Яна Бакоша. И. Дроздик	78—79
Конференция о задачах и проблемах словацкой диалектологии. Я. Цикорова	190—200
Лексикографическое совещание о двуязычных словарях. В. Бланар	85—86
Международное совещание „Zeichen und System der Sprache“ (Знак и система в языке). Й. Ружичка	79—82
Заседание комиссии по славянскому атласу в Варшаве. Э. Паулини	82—85
Заседание Международной терминологической комиссии. Я. Горецки	188—190
Карл Аммер, Einführung in die Sprachwissenschaft I (Введение в языкознание). Й. Ружичка	86—89
Р. Г. А. де Брей, Guide to the Slavonic Language (Руководство по славянским языкам). Я. Горецкий	89—94
Адам Гейнц, Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym, (Родительный падеж в индоевропейской падежной системе). И. Оравец	94—94
К историческо-сравнительному изучению славянских языков. А. Кедер	200—204
Карел Онесорг, Druhá fonetická studie o dětské řeči (Вторая фонетическая статья о детской речи). Я. Двончова	94—96
Карл-Гейнц Шенфельдер, Probleme der Völker- und Sprachmischung (Проблемы смешения наций и языков). Э. Крайчовичова	204—205

CONTENTS

Ladislav Dvoňč, On Polysemy and Homonymy from the Point of View of Grammatical Gender	103—113
Ján Horecký, The Relation of Notion and Term	97—102
Izidor Kotulič, Slovak Slavonic Linguistics in 1945—1960	153—164
Rudolf Krajčovič, An Inventory of Real Property of the Bytča Estate dating from 1606 considered as a Language Monument	37—62
Rudolf Krajčovič, Slovak Onomastics in 1945—1960	149—152
Šimon Ondruš, General Linguistics and Indo-European Linguistics in Slovakia in 1945—1960	137—148
Eugen Pauliny, The Research of the History of Slovak since Liberation	165—174
Eugen Pauliny, Two Old Czech Poems containing Slovak Elements	125—136
Štefan Peciar, Quotations and Examples in the Dictionary	114—124
Štefan Peciar, The Fifteenth Anniversary of Czechoslovakia's Liberation	3—5
Leonid I. Rojzenzon, New Connecting Expressions in Literary Slovak	32—36
Jozef Ružička, Personal and Impersonal Verbs	6—31
Jozef Štolic, Slovak Dialectology in 1945—1960	175—187

DISCUSSION

Ján Stanislav, Slovak Place Names in Non-Slavonic Countries	63—77
---	-------

NEWS AND REVIEWS

The Seventieth Anniversary of Ján Bakoš, Member of Academy by L. Drozdík	78—79
A Conference about the Tasks and Problems of Slovak Dialectology by J. Píkorová	190—200
A Lexicographical Conference on Bilingual Dictionaries by V. Blanár	85—86
An International Symposium „Zeichen und System der Sprache“ by J. Ružička	79—82
Warsaw Meeting of the Committee in charge of the Slavonic Language Atlas by E. Pauliny	82—85
A Meeting of the International Terminological Board by J. Horecký	188—190
Karl Ammer, Einführung in die Sprachwissenschaft I (Introduction to Linguistics I) by J. Ružička	86—89
R. G. A. de Bray, Guide to the Slavonic Language by J. Horecký	89—91
Adam Heinz, Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym (Genitive in Indoeuropean Case System) by J. Oravec	91—94
On the Historical Comparative Study of Slavonic Languages by A. Keder	200—204
Karel Ohnesorg, Druhá fonetická studie o dětské řeči (Further Phonetic Studies in Child Language) by J. Dvoňčová	94—96
Karl-Heinz Schönfelder, Probleme der Völker- und Sprachmischung (Problems of Mixing of Nations and Languages) by E. Krajčovičová	204—205